

**T.C.  
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ  
ANABİLİM DALI**

**DOKTORA TEZİ**

**KAMUDA İSTİHDAM EDİLEN ENGELLİLERİN  
YAŞAM MEMNUNİYETİ:  
T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER  
BAKANLIĞI ÖRNEĞİ**

**Abdulkerim GÜN**

**2502130036**

**TEZ DANIŞMANI**

**Prof. Dr. Faruk TAŞÇI**

**İSTANBUL – 2022**

**ÖZ**

**KAMUDA İSTİHDAM EDİLEN ENGELLİLERİN**  
**YAŞAM MEMNUNİYETİ: T.C. AİLE VE SOSYAL HİZMETLER**  
**BAKANLIĞI ÖRNEĞİ**  
**ABDULKERİM GÜN**

Engellilik meselesi tarihsel süreçte 20. yüzyılın ortalarına kadar Batı’da olumsuz bir süreçte seyretmiş, bu alanda siyasi ve sosyal açıdan köklü değişimleri içeren zihniyet dönüşümü Türkiye özelinde 21. yüzyılın başları itibariyle uygulamaya geçmiştir. Engelli bireyler için oluşabilecek sosyal risklere karşı koruyucu ve önleyici önlemler almak ve yaşam kalitelerini artırmak adına uygulanacak hak temelli sosyal politikalar, engelli bireylerin çalışma hayatına katılım sağlamaları noktasında önem arz etmekte ve bu kapsamda geliştirilen aktif istihdam politikaları engelli bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyetin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu bağlamda araştırmada engellilik konusu ile ilgili başlıca düzenleyici kamu kurumu olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nda istihdam edilen engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerini ele almak önem arz etmektedir. Bu nedenle araştırmanın amacı, kamuda istihdam edilen engelli bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyet durumlarını analiz etmektir; hipotez de çalışan engellilerin yaşam memnuniyetlerinin pozitif seyre sahip olması yanında bazı negatif unsurlar da taşıdığı yönündedir. Bu hipotez, Bakanlık bünyesinde çalışan engellilerin yaşam memnuniyetlerinin nasıl bir hal içerisinde olduğu şeklindeki temel problematik/sorunsal etrafında araştırmaya tabi tutulmuştur. Araştırmanın kapsamı nüfusu ve çalışan sayısının büyüklüğü itibariyle İstanbul ili ile sınırlandırılmış ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü ve bağlı kuruluşlarda çalışan personel araştırma evreni olarak belirlenmiştir; örneklem ise 32 engelli çalışandır. Araştırmada, yöntem olarak yarı yapılandırılmış sorulara dayalı derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiş ve bulgular, “eş zamanlı kodlama” yöntemi ile görüşme metinleri içerik analizine tabi tutulmuştur. Araştırma bulguları, engelli bireylerin motivasyonlarını etkileyen kişisel faktörler, engelli bireylerin çalışma hayatındaki profili, engelli bireylerin sosyal hayata uyumu ve engelli bireylerin mevcut ekonomik durum algısı ve beklentileri olmak üzere dört

farklı tema üzerinden ortaya çıkmıştır. Sonuçta, her bir temada engelli çalışanların yaşam memnuniyetlerinde farklı gerekçelerle çoğunlukla pozitif olsa da yer yer negatif unsurların varlığı tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Engellilik, İstihdam, Yaşam Memnuniyeti, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı



**ABSTRACT**

**LIFE SATISFACTION OF DISABLED PEOPLE EMPLOYED IN  
PUBLIC SERVICE: THE EXAMPLE OF THE MINISTRY OF  
FAMILY AND SOCIAL SERVICES OF THE REPUBLIC OF  
TÜRKİYE**

**ABDULKERİM GÜN**

The issue of disability has been in a negative process in the historical process of the West until the middle of the 20th century, and the mentality transformation, which includes radical changes in political and social terms, has been implemented in this field within the early 21<sup>st</sup> century in Türkiye's case. Rights-based social policies to be implemented in order to take protective and preventive measures against the social risks that may occur for disabled individuals and to increase their quality of life are important in terms of participation of disabled individuals in working life, and active employment policies developed in this context contribute to the increase of life satisfaction of disabled individuals.

In this context, it is important to address the life satisfaction of individuals with disabilities who are employed in the Ministry of Family and Social Services, which is the main regulatory public institution on disability in the research. For this reason, the aim of the research is to measure the life satisfaction of disabled people employed in the public sector; the hypothesis is that the life satisfaction of working disabled people has a positive course besides some negative factors. This hypothesis has been researched around the basic problematic of how the life satisfaction of the disabled people working within the Ministry is. The scope of the research was limited to the province of Istanbul in terms of its population and the the number of employees, and the personnel working in the Istanbul Provincial Directorate of the Ministry of Family and Social Services and its affiliates were determined as the research universe; while the sample is 32 disabled employees. In the research, in-depth interviews based on semi-structured questions were carried out as a method, and the the findings were subjected to content analysis of the interview texts with the “simultaneous coding” method.. The research findings emerged over four different themes: personal factors

affecting the motivation of disabled people, the profile of disabled people in working life, the adaptation of disabled people to social life, and the perception and expectations of disabled people regarding current economic situation. As a result, although there is mostly a positive situation for different reasons in the life satisfaction of disabled employees in each theme, the presence of negative elements from time to time has been identified.

**Keywords:** Disability, Employment, Life Satisfaction, The Ministry of Family and Social Services



## ÖNSÖZ

Engellilik olgusu dünyadaki nüfusun artmasına paralel olarak sosyal politikalar açısından güncelliğini koruyan meselelerden birisidir. Tarih boyunca bu meseleye olumsuz şekilde yaklaşılmış, engelli bireyler aileleri ve toplum açısından bir yük olarak görülmüşlerdir. Türkiye’de sosyal devlet ilkesinin dinamikleri gereği engellilik alanında son yirmi yılda alınan yolun önemi yadsınamaz. Lakin her ne kadar söz konusu alanda yasal düzenlemelerin varlığı artsa da toplumsal bilincin henüz tekamül ettiği söylenemez.

Günümüzde çalışma hayatının genel yaşam içerisindeki kapladığı alan sosyal hayattan önce gelmektedir. Bu anlamda çalışma hayatından duyulan memnuniyetin artması, genel olarak yaşamdan duyulan memnuniyetin de artmasına ciddi anlamda etki etmektedir. Bu bağlamda engelliliğin getirdiği dezavantajları aşmak adına engelli bireylerin istihdamı hem katma değer oluşturmalarını hem de toplumla bütünleşmelerine vesile olmaktadır. Bu vesileyle engelli istihdamını artırmanın yanı sıra istihdam edilen engelli bireylerin çalışma hayatından ve dolayısıyla genel olarak yaşamlarından duydukları memnuniyet durumu önem arz etmektedir. Bu çalışmanın bu anlamda asıl amacı kamuda istihdam edilen engelli çalışanların yaşamdan duydukları memnuniyet düzeylerinin ortaya konulmasıdır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın ilk iki bölümünde engellilik ve yaşam memnuniyeti kavramsal çerçevede incelenmiş ve dünyada ve Türkiye’deki engelli istihdamının mevcut durumu ortaya konmuştur. Son bölümde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı özelinde kamuda istihdam edilen engelli çalışanların yaşamdan duydukları memnuniyet düzeyleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Uzun soluklu ve yorucu bir süreç içerisinde kaleme alınan bu çalışmada moral veren, yol gösteren ve katkı sağlayan değerli isimleri anmak elzemdir. Bu anlamda başta tavsiye ve yönlendirmeleriyle tez konusuna karar verme aşamasından savunma sürecine kadar yol gösterip, ufkumu açan tez danışmanım ve kıymetli hocam Prof. Dr. Faruk Taşçı’ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Kendisinin değerli katkıları olmasa bu çalışmanın nihayete ermesi mümkün olmazdı.

Yüksek lisans ve doktora eğitim sürecinde desteklerini her daim hissettiğim kıymetli hocam Prof. Dr. Sedat Murat’a, tez jürisindeki değerli katkıları için Doç. Dr. Mehmet Fatih Aysan’a, Doç. Dr. Osman Akgül’e, Dr. Öğr. Üyesi Abdulhakim Beki’ye, Dr. Öğr. Üyesi Fatih Kucur’a, tez sürecindeki değerli katkıları için Arş. Gör. Muhammed Erkam Kocakaya’ya teşekkür ederim

Araştırmanın izin sürecindeki destekleri için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Personel Genel Müdürü Engin Demir’e, araştırma evrenini oluşturma adına bütün imkanları seferber eden Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürü Ali Fuat Karaman’a, engelli çalışanlarla yüz yüze görüşmeleri tasarlayan ve bunun için ciddi bir emek harcayan İl Müdür Yrd. Aydın Sayın’a, İl Müdürlüğü ve bağlı kuruluşlardaki yönetici ve çalışanlara, sabır ve anlayışla vaktini araştırmaya ayıran yüz yüze görüşmelerde bulunulan engelli çalışanlara, her daim desteğiyle yanımda olan kıymetli dostum Salih Bozkurt’a teşekkürü bir borç bilirim. Her zaman maddi ve manevi destekleriyle küçük yaşlardan itibaren okumaya ve ilim yoluna yönlendirip ufkumu genişleten, tez sürecinde her daim dualarını esirgemeyen sevgili annem Mine Gün ve saygıdeğer babam Fahrettin Gün’e teşekkür ederim.

Bu çalışma sürecinde ailenin sorumluluğunu daha fazla üstlenmek zorunda kalan, her türlü olumsuz durumda sabırla desteğini esirgemeyen, moral ve cesaret anlamında yanımda olan kıymetli eşim Ayşegül Gün’e, dünyanın en güzel üç kızı olan Gevher Nisa, Zeynep Mine ve tez döneminin son sürecinde dünyaya teşrif eden Hena Aksa’ya, bunaldığım anlarda bana yaşattıkları ferahlık ve mutluluk için teşekkür ederim.

Bu çalışmanın son haline gelmesi sürecinde katkıları olan ve ismini zikredemediğim herkese teşekkürü bir borç bilirim.

**Abdulkerim GÜN**  
**İstanbul-2022**

## İÇİNDEKİLER

|                           |      |
|---------------------------|------|
| ÖZ .....                  | ii   |
| ABSTRACT .....            | iv   |
| ÖNSÖZ .....               | vi   |
| İÇİNDEKİLER .....         | viii |
| TABLolar LİSTESİ .....    | xi   |
| GRAFİKLER LİSTESİ .....   | xiii |
| KISALTMALAR LİSTESİ ..... | xiv  |
| GİRİŞ .....               | 1    |

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### ENGELLİLİK VE YAŞAM MEMNUNİYETİ

|                                                                                     |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------|----|
| 1.1. Engellilik .....                                                               | 5  |
| 1.1.1. Engellilik İle İlgili Kavramlar .....                                        | 5  |
| 1.1.2. Engelliliğe Neden Olan Unsurlar .....                                        | 7  |
| 1.1.3. Engellilik Türleri .....                                                     | 9  |
| 1.1.4. Engelliliği Açıklamada Kullanılan Modeller .....                             | 13 |
| 1.1.5. Güncel Veriler Işığında Dünyada ve Türkiye’de Engelliliğin Genel Görünümü 16 |    |
| 1.1.5.1. Dünyada Engelliliğin Genel Görünümü .....                                  | 16 |
| 1.1.5.2. Türkiye’de Engelliliğin Genel Görünümü .....                               | 27 |
| 1.2. Yaşam Memnuniyeti .....                                                        | 34 |
| 1.2.1. Yaşam Memnuniyeti ile İlgili Kavramlar .....                                 | 34 |
| 1.2.1.1. Yaşam Kalitesi .....                                                       | 34 |
| 1.2.1.2. Refah .....                                                                | 41 |
| 1.2.1.3. Mutluluk .....                                                             | 44 |
| 1.2.2. Yaşam Memnuniyeti Kavramı .....                                              | 47 |
| 1.2.2.1. Yaşam Memnuniyetinin Tanımı .....                                          | 47 |
| 1.2.2.2. Yaşam Memnuniyetinin Ölçülmesi .....                                       | 49 |
| 1.2.2.3. Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler .....                              | 54 |

### İKİNCİ BÖLÜM

#### ENGELLİLERİN İSTİHDAMI

|                                                      |    |
|------------------------------------------------------|----|
| 2.1. Engellilerin İstihdamına Yönelik Modeller ..... | 61 |
| 2.1.1. Kota Sistemi .....                            | 61 |

|                                                                                |    |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|
| 2.1.2. Korumalı İşyerleri .....                                                | 67 |
| 2.1.3. Destekli İstihdam.....                                                  | 70 |
| 2.1.4. Evde Çalışma.....                                                       | 71 |
| 2.1.5. Kooperatif Çalışma .....                                                | 72 |
| 2.1.6. Kişisel Çalışma.....                                                    | 75 |
| 2.1.7. İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı .....                 | 75 |
| 2.2. Engellilerin İstihdamı.....                                               | 76 |
| 2.2.1. Dünyada Engelli İstihdamı.....                                          | 76 |
| 2.2.1.1. Dünyada Engelli İstihdamına Yönelik Hukuki Düzenlemeler.....          | 76 |
| 2.2.1.2. Dünyada Engelli İstihdamına İlişkin Veriler.....                      | 80 |
| 2.2.2. Türkiye’de Engelli İstihdamı .....                                      | 83 |
| 2.2.2.1. Türkiye’de Engellilerin İstihdamına Yönelik Hukuki Düzenlemeler ..... | 83 |
| 2.2.2.2. Türkiye’de Engellilerin İstihdamının Genel Görünümü .....             | 86 |
| 2.2.2.2.1. Özel Sektörde Engelli İstihdamı.....                                | 88 |
| 2.2.2.2.2. Kamuda Engelli İstihdamı .....                                      | 90 |

## **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

### **AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI’NDA ÇALIŞAN**

#### **ENGELLİLERİN YAŞAM MEMNUNİYETİ ANALİZİ**

|                                                                                                                     |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.1. Literatür Taraması: Özel Sektörde ve Kamuda Çalışan Engellilerin İstihdamına İlişkin Akademik Çalışmalar ..... | 96  |
| 3.2. Araştırma Yöntemi.....                                                                                         | 102 |
| 3.2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi .....                                                                            | 102 |
| 3.2.2. Araştırmanın Hipotezi ve Problematiği.....                                                                   | 102 |
| 3.2.3. Sınırlılıklar ve Varsayımlar .....                                                                           | 102 |
| 3.2.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi .....                                                                 | 103 |
| 3.2.5. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları.....                                                                        | 104 |
| 3.2.6. Veri Analiz Yöntemi .....                                                                                    | 104 |
| 3.3. Analiz ve Bulgular .....                                                                                       | 105 |
| 3.3.1. Demografik Bulgular.....                                                                                     | 105 |
| 3.3.2. Araştırma Bulguları.....                                                                                     | 110 |
| 3.3.2.1. Engelli Bireylerin Motivasyonlarını Etkileyen Kişisel Faktörler.....                                       | 110 |
| 3.3.2.1.1. Mutluluk .....                                                                                           | 110 |
| 3.3.2.1.2. Ruh Hali.....                                                                                            | 114 |

|                                                                              |     |
|------------------------------------------------------------------------------|-----|
| 3.3.2.1.3. Din .....                                                         | 119 |
| 3.3.2.1.4. Fiziksel Aktivite .....                                           | 123 |
| 3.3.2.1.5. Sağlık .....                                                      | 126 |
| 3.3.2.2. Engelli Bireylerin Çalışma Hayatındaki Profili .....                | 128 |
| 3.3.2.2.1. İstihdam Şekli .....                                              | 128 |
| 3.3.2.2.2. Engel Durumu ve Görev İlişkisi .....                              | 133 |
| 3.3.2.2.3. Engel Durumunun Çalışma Hayatına Etkisi.....                      | 142 |
| 3.3.2.2.4. İş Yerin Erişilebilirliği ve Fiziksel Koşulları .....             | 145 |
| 3.3.2.2.5. Covid-19 Süreci ve Evde Çalışma .....                             | 151 |
| 3.3.2.2.6. Çalışma Hayatında Dışlanma ve Ayrımcılık .....                    | 154 |
| 3.3.2.2.7. Çalışma Hayatından Duyulan Memnuniyet .....                       | 158 |
| 3.3.2.3. Engelli Bireylerin Sosyal Hayata Uyumu .....                        | 163 |
| 3.3.2.3.1. Aile .....                                                        | 163 |
| 3.3.2.3.2. Erişilebilirlik .....                                             | 170 |
| 3.3.2.3.3. Çevrenin Engelliliğe Yaklaşımı .....                              | 174 |
| 3.3.2.3.4. Sosyal Hayatta Dışlanma ve Ayrımcılık .....                       | 179 |
| 3.3.2.3.5. Sosyalleşme .....                                                 | 183 |
| 3.3.2.4. Engelli Bireylerin Mevcut Ekonomik Durum Algısı ve Beklentileri.... | 189 |
| 3.3.2.4.1. Engel Durumu ve Gelir Seviyesi İlişkisi .....                     | 189 |
| 3.3.2.4.2. Engelliliğe Bağlı Ekonomik Giderler .....                         | 193 |
| 3.3.2.4.3. Engellilere Sağlanan Destekler ve İndirimler.....                 | 196 |
| 3.3.2.4.4. Ekonomik Dalgalanmaların Etkisi.....                              | 203 |
| 3.3.2.4.5. Ekonomik Durumdan Duyulan Memnuniyet .....                        | 207 |
| <b>SONUÇ</b> .....                                                           | 212 |
| <b>KAYNAKÇA</b> .....                                                        | 224 |
| <b>EKLER</b> .....                                                           | 257 |
| <b>ÖZGEÇMİŞ</b> .....                                                        | 259 |

## TABLÖLAR LİSTESİ

|                                                                                                                                                                          |    |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Tablo 1.1:</b> Orta ve İleri Düzeyde Engelliler .....                                                                                                                 | 21 |
| <b>Tablo 1.2:</b> Ağır Engelliler .....                                                                                                                                  | 21 |
| <b>Tablo 1.3:</b> BM Ülkelerinde Engelli Sayıları ve Engelli Yaygınlığı .....                                                                                            | 22 |
| <b>Tablo 1.4:</b> Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerinde Sağlık Sorunları Nedeniyle Uzun Süreli Kısıtlama Yaşadığını Bildiren Bireylerin Cinsiyete Göre Dağılımı (2018) .... | 24 |
| <b>Tablo 1.5:</b> Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerinde Cinsiyet ve Fiziksel/Duyusal Sınırlamalara Göre Engellilik Yaygınlığı (2014) .....                                  | 26 |
| <b>Tablo 1.6:</b> Türkiye’de Engelli Yaygınlığı (2002) .....                                                                                                             | 28 |
| <b>Tablo 1.7:</b> Engel Türüne Göre Türkiye’de Engelli Nüfus Oranı (2002) .....                                                                                          | 29 |
| <b>Tablo 1.8:</b> İş Gücü Durumuna Göre Türkiye’de Engelli Nüfus Oranı (2002) .....                                                                                      | 29 |
| <b>Tablo 1.9:</b> Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Türkiye’de En Az Bir Engeli Olan Nüfus ve Oranı (2011) .....                                                               | 30 |
| <b>Tablo 1.10:</b> Cinsiyete ve Engelin Türüne Göre Türkiye’de Engelli Sayısı ve Nüfusa Oranı (2011) .....                                                               | 31 |
| <b>Tablo 1.11:</b> Cinsiyete ve Engel Grubuna Göre Türkiye’de 15 Yaş ve Üzeri Engelli Bireylerin Nüfusa Oranı (2016) .....                                               | 32 |
| <b>Tablo 1.12:</b> Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde Kayıtlı Engelli Bireyler (2019) .....                                                     | 33 |
| <b>Tablo 1.13:</b> Engel Grubuna Göre Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde Kayıtlı Engelli Bireyler (2019) .....                                                              | 34 |
| <b>Tablo 1.14:</b> Yaşam Kalitesi Göstergeleri .....                                                                                                                     | 37 |
| <b>Tablo 1.15:</b> Yaşam Kalitesinin Etkilediği Alanlar .....                                                                                                            | 38 |
| <b>Tablo 1.16:</b> Yaşam Kalitesinin Bazı Alt Anlamları .....                                                                                                            | 39 |
| <b>Tablo 1.17:</b> Engelli Bireyler Açısından Yaşam Kalitesinin Belirleyicileri .....                                                                                    | 41 |
| <b>Tablo 1.18:</b> 1950-2000’lerde Refahın Yaygın Tanımı ve Ölçülmesinin Gelişimi ....                                                                                   | 43 |
| <b>Tablo 2.1:</b> Bazı Avrupa Ülkelerinde Kota Yöntemi Uygulamaları .....                                                                                                | 64 |
| <b>Tablo 2.2:</b> AB’ye Üye Ülkelerde Engelli İstihdam ve İşsizlik Oranları .....                                                                                        | 81 |
| <b>Tablo 2.3:</b> Asya Ülkelerinde Engelli İşsizlik Oranları .....                                                                                                       | 83 |

|                                                                                                                         |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>Tablo 2.4:</b> Türkiye’de Yıllara Göre Kota Kapsamında Olan İş Yeri ve İstihdam Edilen Engelli Çalışan Sayıları..... | 87 |
| <b>Tablo 2.5:</b> Yıllara Göre İŞKUR Engelli İşe Yerleştirme Oranları .....                                             | 89 |
| <b>Tablo 2.6:</b> Yıllara Göre İŞKUR Tarafından Toplam İşe Yerleştirilenler İçerisinde Engellilerin Oranları.....       | 90 |
| <b>Tablo 2.7:</b> Kamu Kurumlarının Engelli Memur İstihdam Yükümlülüğü Sayıları....                                     | 92 |
| <b>Tablo 2.8:</b> Yıllar İtibarıyla Cinsiyete Göre İstihdam Edilen Engelli Memur Dağılımı ..                            | 92 |
| <b>Tablo 2.9:</b> Engelli Memurların Engel Gruplarına Göre Dağılımı (2019) .....                                        | 93 |
| <b>Tablo 2.10:</b> Engelli Memurların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı (2019).....                                      | 94 |
| <b>Tablo 2.11:</b> Engelli Memurların Engel Oranlarına Göre Dağılımı (2019) .....                                       | 95 |

## GRAFİKLER LİSTESİ

|                                                                       |     |
|-----------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Grafik 1.1:</b> Orta ve Ağır Engelliliğin Tahmini Yaygınlığı ..... | 20  |
| <b>Grafik 3.1:</b> Cinsiyet .....                                     | 105 |
| <b>Grafik 3.2:</b> Yaş Dağılımı .....                                 | 105 |
| <b>Grafik 3.3:</b> Eğitim Düzeyi .....                                | 106 |
| <b>Grafik 3.4:</b> Medeni Durum .....                                 | 106 |
| <b>Grafik 3.5:</b> İstihdam Şekli.....                                | 106 |
| <b>Grafik 3.6:</b> Unvan Dağılımı .....                               | 107 |
| <b>Grafik 3.7:</b> Memur Personelin Atama Dağılımı .....              | 107 |
| <b>Grafik 3.8:</b> Engel Oranı .....                                  | 108 |
| <b>Grafik 3.9:</b> Engel Oranı Dağılımı .....                         | 108 |
| <b>Grafik 3.10:</b> Engel Türü.....                                   | 108 |
| <b>Grafik 3.11:</b> Engelin Gerçekleşme Zamanı .....                  | 109 |
| <b>Grafik 3.12:</b> Aylık Gelir.....                                  | 109 |
| <b>Grafik 3.13:</b> Hane Geliri .....                                 | 110 |

## KISALTMALAR LİSTESİ

|                 |                                                                    |
|-----------------|--------------------------------------------------------------------|
| <b>AB</b>       | : Avrupa Birliği                                                   |
| <b>ABD</b>      | : Amerika Birleşik Devletleri                                      |
| <b>AÇSHB</b>    | : Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı                      |
| <b>ASHB</b>     | : Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı                               |
| <b>BM</b>       | : Birleşmiş Milletler                                              |
| <b>DİE</b>      | : Devlet İstatistik Enstitüsü                                      |
| <b>DMK</b>      | : Devlet Memurları Kanunu                                          |
| <b>DPB</b>      | : Devlet Personel Başkanlığı                                       |
| <b>DSÖ</b>      | : Dünya Sağlık Örgütü                                              |
| <b>EHIS</b>     | : Avrupa Sağlık Mülakatı Araştırması                               |
| <b>EKPSS</b>    | : Engelli Kamu Personeli Seçme Sınavı                              |
| <b>EUROSTAT</b> | : Avrupa İstatistik Ofisi                                          |
| <b>EYHGM</b>    | : Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü                      |
| <b>GSYİH</b>    | : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla                                         |
| <b>ICF</b>      | : İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması |
| <b>ILO</b>      | : Uluslararası Çalışma Örgütü                                      |
| <b>İŞKUR</b>    | : Türkiye İş Kurumu                                                |
| <b>KHK</b>      | : Kanun Hükmünde Kararname                                         |
| <b>KPSS</b>     | : Kamu Personeli Seçme Sınavı                                      |
| <b>MEB</b>      | : Milli Eğitim Bakanlığı                                           |
| <b>OECD</b>     | : Uluslararası Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı           |
| <b>ÖMSS</b>     | : Özürlü Memur Seçme Sınavı                                        |
| <b>ÖZİDA</b>    | : Özürlüler İdaresi Başkanlığı                                     |
| <b>SGK</b>      | : Sosyal Güvenlik Kurumu                                           |
| <b>TÜİK</b>     | : Türkiye İstatistik Kurumu                                        |
| <b>WB</b>       | : Dünya Bankası                                                    |
| <b>WHOQOL</b>   | : Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Grubu                         |
| <b>WVS</b>      | : Dünya Değerler Araştırması                                       |
| <b>YMA</b>      | : Yaşam Memnuniyeti Araştırması                                    |

## GİRİŞ

Son yıllarda engelli bireylerin sayısındaki artışın da etkisiyle engellilik meselesi çerçevesinde atılan adımlar giderek önem kazanmaktadır. Bu adımların başında ise engelli bireylerin kimseye muhtaç olmadan bağımsız bir şekilde hayatlarını idame ettirebilmeleri ve toplumla bütünleşmelerini tesis edecek olan istihdam konusu gelmektedir. Sosyal devlet olgusu, bu bağlamda engelli bireylerin sosyal ve ekonomik alanlarda aktif olarak yer almasını ne ölçüde sağladığı ile varlık bulmaktadır. Bu nedenledir ki engelli istihdamında nihai amaç yalnızca engelli bireyi maddi anlamda refaha kavuşturmak değil, bunun yanında topluma sağlıklı bir şekilde entegrasyonunun önünü açarak yaşam memnuniyetlerine olumlu anlamda katkı sağlamaktır.

Sosyal politika olgusu, toplumsal taleplerin doğrultusunda şekillenen dinamik bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda sürdürülebilir sosyal politikaların dünya genelinde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele etmek zorunda olan Türkiye özelinde optimum bir çerçevede oluşmasını sağlamak, eski tip politikaların yerine sosyal adaleti ve sosyal refahı merkezine alan yeni bir anlayışla mümkün görünmektedir. Bu anlayışla hazırlanarak 2005 yılında kabul edilen Engelliler Kanunu, 2010 yılında yapılan düzenleme ile Anayasanın 10. maddesine eklenen engellilik alanında pozitif ayrımcılık vurgusu ve 2013 yılındaki kanuni düzenleme ile engellilik ibaresinin mevzuat açısından kabulü, Türkiye’de engellilik alanında bir paradigma değişikliğinin işaretleri olarak ifade edilebilir.

Yaşam memnuniyetine genel anlamda demografik faktörlerin yanı sıra sağlık durumu, aile ve sosyal ilişkiler, iş hayatına katılım, gelir, dini inanç ve kişisel gelişim gibi faktörler etki etmektedir. Çalışma hayatına katılım durumu söz konusu olduğunda ise gelir, sosyal çevre, kişisel gelişim gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda engelli bireylerin toplumsal yaşama etkin ve tam olarak katılımını sağlayan istihdam edilme durumları, aynı zamanda yaşam memnuniyetlerinin itici gücü rolünü üstlenmesi açısından da oldukça önemlidir. Bu bağlamda çalışmada engellilik konusu ile ilgili başlıca düzenleyici kamu kurumu olan Aile ve Sosyal Hizmetler

Bakanlığı'nda istihdam edilen engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerinin irdelenmesi önem arz etmektedir.

Son dönemlerde engellilik ile ilgili akademik çalışmalar artan bir seyir takip etmektedir. Bu anlamda literatürde engellilik, istihdam ve yaşam memnuniyeti kavramlarıyla ilgili olarak kavram bazında tekil halde ya da “engellilerin istihdamı” ve “engellilerin yaşam memnuniyeti” bağlamında çalışmalar görmek mümkündür. Bununla birlikte engelli bireylerin istihdamı üzerinden yaşam memnuniyet düzeylerine eğilmek, literatür açısından kısıtlı bir alanı içermektedir. Çalışmada yaşam memnuniyeti konusu engelli bireylerin çalışma hayatı üzerinden irdelenmiştir. Çünkü çalışma hayatına dâhil olmak, özellikle engelli bireylerin maddi olarak gelir elde etmesinin yanında özgüven, saygınlık, kendini gerçekleştirme ve toplumsal bütünleşme ihtiyacını sağlama noktasında önemli olduğu gibi yaşamdan duyulan memnuniyeti etkileyen başlıca unsurları da içerisinde barındırmaktadır. Bu nedenle engelli istihdamı meselesini yaşam memnuniyeti olgusu çerçevesinde çalışmak, akademik boşluğu doldurması ve yapılacak çalışmalara ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın temel amacı, kamuda istihdam edilen engelli bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyeti analiz etmek, bunun yanı sıra Türkiye’de engelli bireylerin istihdam durumunu ve bu bağlamda sosyal devlet yapısındaki hak temelli yaklaşım ile engelli bireylerin kendi durumlarına uygun şartlarda istihdam edilerek çalışma hayatına dâhil olmalarının yaşam memnuniyetlerine etkisini ortaya koymaktır.

Engellilik ve yaşam memnuniyeti kavramları anlam ve içerik bakımından karmaşık bir yapıya sahip olup, yaşam içerisinde belli etkenlere bağlı olarak değişmektedir. Bu bağlamda bireyin hayatının çeşitli dönemlerinde içinde bulunduğu durum, yaşam memnuniyeti algısını değiştirebilmekte, yine doğuştan ya da yaşamı içerisinde fiziksel veya ruhsal işlevlerini yerine getirme konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşabilmektedir. Engellilik bireyin işlevsel yapısı ile alakalı olmakla birlikte bu işlevsel yapının yaşamından duyduğu memnuniyet düzeyini etkilemesi, yaşamının içinde sosyal bir varlık olarak kendisini konumlandığı algısı ile doğru orantılıdır. Bununla birlikte yaşam memnuniyeti olgusunun bireylerin duygu durumu, sosyal uyumu, kişisel özellikleri ve farklı bakış açıları gibi bireysel faktörlere göre

değişkenlik göstermesi, çalışmanın nitel yöntem ile yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda araştırma konusu hakkında daha derinlemesine bilgi elde edilebilmesi, araştırma konusuna odaklanabilmesi, mülakat sürecinin ana temaya bağlılığını sürdürebilmesi, mülakat sürecine daha fazla esneklik kazandırabilmesi nedeniyle yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile görüşmeler sağlanmıştır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ilk iki bölümü kavramsal çerçeve ve teori açısından konu edinilirken, üçüncü ve son bölümde yaşam memnuniyetine dair bulgular detaylı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde; engellilik ve yaşam memnuniyeti kavramlarına değinilmiş, engellilik konusunda literatürde yaşanan karmaşa itibariyle hangi kavramın kullanılmasının daha yerinde olacağı izah edilmiş ve engellilik kavramının kullanılmasına karar verilmiştir. Engellilik ile ilgili olarak engelliliğe neden olan unsurlar ve engellilik türleri irdelenerek güncel veriler ışığında Dünyada ve Türkiye’de engelliliğin genel görünümü açıklanmıştır. Sonrasında yaşam memnuniyeti ile yaşam kalitesi, refah, mutluluk gibi kavramlara değinilerek yaşam memnuniyetinin ölçülmesi ve yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler ortaya konulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde; engellilik ve istihdam konusu işlenmiştir. Bu anlamda öncelikle engellilerin istihdamına yönelik kullanılan modeller detayları ile açıklanarak Dünyada ve Türkiye’deki örnekler incelenmiştir. Akabinde Dünyada engelli istihdamına yönelik hukuki düzenlemeler ile engelli istihdamı verileri irdelenmiş ve güncel veriler ışığında Türkiye’deki engelli istihdamının genel görünümü incelenmiştir. Bu kapsamda Türkiye’de özel sektörde ve kamu sektöründe engelli istihdamı tarihsel süreç itibariyle ve güncel verilerle birlikte ana hatlarıyla ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise özel sektörde ve kamuda çalışan engellilerin istihdamına ilişkin akademik çalışmalardan oluşan literatüre yer verilmiştir. Literatürde engellilik, istihdam ve yaşam memnuniyeti bağlamında ayrı başlıklar halinde çalışmalar görmek mümkündür. Bu noktada temel problem her üç kavramın üzerine çalışılan bütüncül bir çalışmanın var olmayışıdır. Bu anlamda kamu

sektöründe istihdam edilen engelli bireylerin yaşam memnuniyetini tespit etmeye yönelik bir çalışmaya, güncel literatür içerisinde işleyen tez çalışmaları ve makaleler arasında doğrudan bir şekilde rastlanmamıştır. Bu bağlamda literatür daha çok engelli bireylerin çalışma hayatında yaşadıkları sorunları kapsayan çalışmalardan oluşmaktadır.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde çalışan engelli personellerin yaşam memnuniyetini ölçerek ortaya koymayı hedefleyen tezin bu bölümünde yer verilen araştırma kapsamında, Bakanlığa bağlı İstanbul İl Müdürlüğünün çeşitli kuruluşlarında memur ve sürekli işçi kadrosunda istihdam edilen 110 personelden, engel türlerinin homojen dağılımına dikkat edilerek 40 personele görüşme teklif edilmiş, 32 personelden geri dönüş alınarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan bu 32 kişi, İstanbul'da görevli tüm engelli personel içerisinde % 29.1 oranına tekabül etmektedir. Örnekleme oluşturan personelin yaş, cinsiyet, engel oranı/türleri, istihdam şekilleri, gelir düzeyleri ve hane gelirleri gibi demografik bilgilere yer verildikten sonra araştırma bulguları ele alınmış, elde edilen bulgular geniş bir biçimde tartışılarak analiz edilmiş ve çalışmanın özüne sadık kalınarak birtakım önerilerde bulunulmuştur.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## ENGELLİLİK VE YAŞAM MEMNUNİYETİ

Uygulamaya dönük yönü olan akademik çalışmaların, doğal olarak kavramsal ve yaklaşım yönleri de olacaktır. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılması için “engellilik” ve “yaşam memnuniyeti” kavramlarının yaklaşımlarla birlikte irdelenmesi gerekmektedir.

### 1.1. Engellilik

Engellilik, kavramsal boyutları yanında türleri ve modelleri/yaklaşımları olan bir çerçeveye sahiptir.

#### 1.1.1. Engellilik İle İlgili Kavramlar

Bu çerçevelerden ilki, kavramsal boyut ile alakalıdır. Engellilik kavramı, belli başlı benzer/yakın kavramlar ile birlikte kullanılabilmektedir. Bu bağlamda engellilik kavramının yalnızca “engellilik” terimi etrafında değil; “sakatlık, özürlülük, bozukluk, yetersizlik” gibi terimlerle de iç içe kullanıldığı anlaşılmaktadır.<sup>1</sup>

Türk Dil Kurumu’nun yaptığı tanımlamalarda sakatlık, “vücudunda hasta veya eksik bir yanı olan, engelli, özürlü, bozuk veya eksik” şeklinde; özürlülük ise “özürlü olan, engelli, kusuru olan, defolu” şeklinde tanımlanmıştır.<sup>2</sup> Bu tanımlamalar, engelli, sakat ve özürlü kavramlarının birbirinden net bir biçimde ayırlamadığını ortaya koymaktadır. İsimlendirmedeki bu karmaşa, kimi zaman meselenin özüne inilmesine bile mani olmuştur. Hatta engellinin ve engelliliğin hangi anlamı taşıdığındaki karmaşa, zaman içerisinde engellilik meselesiyle ilgili politikaların, yasaların ve hizmetlerin kapsamında da belirsizliğe yol açmıştır.<sup>3</sup>

Esasında engelli, sakat ve özürlü kavramlarına karşılık gelen kelimeler, yalnızca Türkçe’de değil, birçok dilde de birden fazla halde mevcuttur. İngilizce’de

<sup>1</sup> Faruk Taşçı, *Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih Yaklaşım ve Uygulama*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2018, s. 118.

<sup>2</sup> TDK, “Sakatlık,” (Çevrimiçi) <http://www.sozluk.gov.tr>, 23.10.2018.

<sup>3</sup> Kasım Karataş, “Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, C. 2, S. 2, 2002, s. 43.

handicap, handicapped, disabled, disability, defective, invalid, incapable of working, malformed gibi kelimeler bu duruma örnek olarak verilebilir. Yine örneğin Fransızca’da handicapé/e, infirme, bot/e, hors de combat, mutilé/e [le][la], invalide [le][la] örnekleri mevcutken, Almanca’da ise verkrüppelt, körperbehindert, faul, rüppel, behinderte(r), fehler gibi kelimeler söz konusu kavramlara karşılık olarak verilebilmektedir.<sup>4</sup>

Engelli, özürlü ve sakat gibi kavramların birbirlerinin yerine kullanılmasıyla ortaya çıkan netlik tartışması, konuyla ilgili kavramların kullanımında uluslararası ve resmi kaynakların belirli bir tutarlılığı yakalayamamış olmasından da ileri gelmektedir. Buna örnek vermek gerekirse, “disabled person” ve “people with disabilities” ifadeleri, 1990’lı yılların sonlarına kadar Türkiye’de literatürde “sakat” şeklinde kabul görmüştür. Sonrasında ise literatürde “özürlü” kavramı öne çıkmıştır. Bundan dolayı “sakat” ve “özürlü” kavramları eş anlamlı olarak birbirinin yerine kullanılmıştır. 2006 yılında ise Birleşmiş Milletler’in (BM) “Convention on The Rights of Persons with Disabilities” adlı sözleşmesinin resmi çevirisi “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” şeklinde ve “persons with disabilities” ibaresinin karşılığı “engelliler” olarak ifade edilmiştir.<sup>5</sup>

En nihayetinde engellilik kavramı, doğuştan yahut sonradan birtakım nedenlere istinaden beden, zihin, ruh ve sosyal unsurlarla ilişkili kabiliyetlerin, belli oranlarla yitirilmesi neticesinde, toplumsal yaşama uyumu sağlama ve günlük gereksinimleri karşılamada zorluklarla karşılaşılması durumunu ifade eder.<sup>6</sup> 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu da engelli bireyi, “doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi” olarak tanımlamıştır.<sup>7</sup>

<sup>4</sup> Yener Şişman, “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Sosyal Politika Çalışmaları**, C. 7, S. 28, 2012, s. 70.

<sup>5</sup> **A.e.**, s. 71.

<sup>6</sup> Ali Seyyar, **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2015, s. 23.

<sup>7</sup> 24.05.1983 Tarih ve 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu (Çevrimiçi) mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2828.pdf.

Bununla beraber, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), ICIDH (International Classification of Impairments, Disabilities and Handicaps) adı altında özürlülüğü tanımlama ve anlamaya yönelik bir sınıflandırma sistemi oluşturmuştur. Bu sisteme göre;

*Bozukluk (impairment)*, sağlık bakımından fizyolojik, psikolojik ve anatomik yapı ve fonksiyonlardaki eksikliği ve anormalliği ifade etmektedir.

*Özürlülük (disability)*, fiziksel ve zihinsel açıdan sağlığın bozulması sonucu, bir aktiviteyi normal kabul edilen sınırlar içinde gerçekleştirmede yaşanan yetersizlik ve kısıtlılık halidir.

*Engellilik (handicap)* de kişinin, bozukluk ya da özür durumuna istinaden, yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel düzeyine bağlı olarak kendisinden beklenen yaşam gereklerini yerine getirememesi halidir.<sup>8</sup>

Öte yandan 25.04.2013 ve 6462 numaralı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile kanunlarımızda geçen özürlü ve sakat ibareleri, engelli olarak değiştirilmiştir.<sup>9</sup> Ancak pratikte “handicap” anlamı yerine “disability” üzerinden işleyen bir sistem söz konusudur. Zira örneğin eski hükümlüler de “sosyal dezavantajlı” olma anlamında engellidir (handicapped) ama engelli kanunu üzerinden değil de başka bir kanun maddesi üzerinden sosyal haklara sahiptirler.

### 1.1.2. Engelliliğe Neden Olan Unsurlar

Engellilik konusu sadece kavramlar ile anlaşılamayacağı için, engelliliğe neden olan unsurlar da ortaya konmalıdır. Engelliliğin oluşmasına neden olan unsurlar;

---

<sup>8</sup> Pierre Minaire, “Disease, Illness and Health: Theoretical Models of the Disablement Process”, **Bulletin of the World Health Organization**, V.: 3, N.: 70, 1992, s. 374-375.

<sup>9</sup> 03.05.2013 tarih ve 28636 sayılı Resmi Gazete (Çevrimiçi) [resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm](http://resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm)

doğum öncesinde, doğum esnasında ve doğum sonrasında olmak üzere üçe ayrılmaktadır.<sup>10</sup>

Yetersiz beslenme, stres, yorgunluk, kalp rahatsızlığı, hormonal bozukluk, yakın derecede akraba evlilikleri, kontrolsüz ilaç kullanımı, baba ve annenin kan uyuşmazlığı, annenin yaşı, radyasyona maruz kalma, gebelik sürecinde yaşanan enfeksiyon hastalıkları, alkol, sigara ve uyuşturucu kullanımı doğum öncesinde engelliliğe neden olan unsurlardır.<sup>11</sup>

Doğum esnasında ortaya çıkan çeşitli komplikasyonlar, bebeğin engelli doğmasına neden olabilmektedir.<sup>12</sup>

Anne yaşının 17-35 yaş aralığının dışında olması, göbek kordonuna bağlı olarak gelişen komplikasyonlar, doğumun uygun steril şartlarda ve uzman kişilerce yapılmaması, doğum esnasında bebeğin yeterli oksijen alamaması, erken doğum, annenin normalden fazla kan kaybı, doğumun akabinde bebeğin düşürülmesi yahut başına darbe alması gibi unsurlar, doğum esnasında engelliğe neden olabilmektedir.<sup>13</sup>

Doğum öncesinde ve doğum esnasında bir olumsuzluğa maruz kalmayıp sağlıklı bir biçimde doğan birey, sonraki süreçte; kızamık ve menenjit gibi ateşli hastalıklar, ağır şekilde meydana gelen doğum sarılığına bağlı olarak kandaki bilirubin artışının beyne zarar vermesi, çocuğun bilinçsizce kundaklanması, çocuğa sakinleşmesi amacıyla verilen uyuşturucu maddeler (doğal otlar, ilaçlar vb.), bebeğin aşılarının ve kontrollerinin düzenli yapılmaması, yetersiz beslenme, duygusal ve sosyal travmalara bağlı nedenler, çocuk felci, suçüçeği gibi hastalık ve

---

<sup>10</sup> Hasan Erdem Mumcu, "Bazı AB Ülkelerinde Uygulanan Engelli Spor Politikalarının Ekonomik, Sosyal ve Proje Bazlı Olarak Türkiye İle Karşılaştırılması" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Kütahya, 2017, s. 14-15.

<sup>11</sup> Sermin Timur, Emel Ege ve Ezgi Bakış, "Engelli Kadınların Üreme Sağlığı Sorunları ve Etkileyen Faktörler", **C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, 2006, C. 1, S, 10, s. 52; Mumcu, **a.g.e.**, s. 14.

<sup>12</sup> Ayşenur Gönülaçan, "Türkiye'de Engelli İstihdamı ve İşverenlerin Engelli İstihdamına Yönelik Tutumları: Trabzon Örneği" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Isparta, 2016, s. 9.

<sup>13</sup> Timur, Ege ve Bakış, **a.g.e.**, s. 52; Mumcu, **a.g.e.**, s. 14.

komplifikasyonların yanı sıra doğal afet ve kazaya maruz kalması sebebiyle engelli olabilmektedir.<sup>14</sup>

### 1.1.3. Engellilik Türleri

Engellilik konusu, engelli türlerinin verilmesi ile tam olarak netleşebilir. 2004 yılında yayınlanan Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre engellilik; ortopedik, zihinsel, görme, işitme, konuşma, süreğen hastalıklı, ruhsal ve duygusal hastalıklı olarak türlere ayrılmıştır.<sup>15</sup>

Bunlardan ilki, *ortopedik engelliliktir*. Ortopedik engellilik genetik problemler, hastalıklar ve kazalar nedeniyle bireyin, kas, iskelet ve sinir sisteminde sorun ve işlev kaybı yaşaması halidir.<sup>16</sup> Doğuştan meydana gelen engellilik halleri (uzuv eksikliği, kalça çıkığı, kol felci, omuriliğin kese biçiminde dış tarafa doğru çıkması, omurga eğrilikleri, kas hastalıkları, çarpık ayak, yapışık parmak), beyin felci, süreğen eklem ve kemik iltihapları, omurga eğrilikleri, çocuk felci, cücelik, kalıtsal sinir hastalıkları ve travmatik engellilik halleri (uzuv kaybı, eklem kireçlenmesi, eklem sertliği, yanlış kaynamış kırıklar, felçler), ortopedik engellere örnek olarak verilebilir.<sup>17</sup> Ortopedik engelliler (ağır derecede olanlar hariç), protez, koltuk değneği ve kendilerine uygun üretilen araçlar (otomobil, motorsiklet, elektrikli bisiklet vb.) yardımıyla bağımsız hareket etme imkanına sahip olabilmektedirler.<sup>18</sup>

İkinci engelli türü, *zihinsel engelliliktir*. Gelişimsel bir yetersizlik türü olan zihinsel engellilik, bireyin zihinsel gelişiminde yaşanan gecikmeler, toplumsal hayat açısından uygun olmayan davranış biçimi veya tepkilerde bulunma, psikolojik, fizyolojik, akademik, sosyal ve dil gelişimi sahalarında ortalama bir kalıbın altında

---

<sup>14</sup> Sabriye Sevil Akardere, “İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutumları” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), İstanbul, 2005, s. 43; Timur, Ege ve Bakış, **a.g.e.**, s. 53; Gönülaçan, **a.g.e.**, s. 9-10.

<sup>15</sup> T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Matbaası, 2004, s. X-XI.

<sup>16</sup> **A.e.**, s. XI; İrem Atıcı, “Fiziksel Engelliler ve Kentsel Mekanın Kullanımı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007, s. 13.

<sup>17</sup> T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Aile Eğitim Rehberi: Ortopedik Özürlüler**, Ankara, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007, s. 9-10.

<sup>18</sup> Seyyar, **a.g.e.**, s. 32.

işlevde bulunma şeklinde kendini göstermektedir.<sup>19</sup> MEB'in Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği zihinsel engelli bireyi; hafif, orta, ağır ve çok ağır olmak üzere çeşitli derecelerde engele sahip; kavramsal, sosyal ve pratik becerilerindeki sınırlılığa istinaden, özel eğitim ve destek eğitim hizmetine belli oranlarla ihtiyacı olan birey olarak ifade etmektedir.<sup>20</sup>

Üçüncü tür, *görme engelliliktir*. Tek ya da iki gözünde birden, kısmen görme kaybı, tamamen görme kaybı veya bozukluğu olan birey, görme engelli olarak tanımlanmaktadır. Görme kaybına istinaden göz protezi kullanan, renk körlüğü ya da halk arasında tavuk karası olarak bilinen gece körlüğü vb. unsurlara sahip olanlar da bu tanım içine dahil olmaktadır.<sup>21</sup> Bununla birlikte ulusal ve uluslararası kaynaklarda görme engelliliğin tanımı ve sınıflandırması yapılırken, görme duyusunun kayıp oranı kıstas alınmaktadır. Söz konusu kayıp oranı itibariyle görme engelliler, kısmen veya az görme ve körlük şeklinde genel anlamda iki gruba ayrılmaktadır.<sup>22</sup> Görme keskinliği yapılan bütün düzeltmelerin nihayetinde 20/70 ile 20/200 arasında olan kişiler kısmen veya az gören grubuna dahil olmaktadır. Burada verilen oranın anlamı ise, normal biçimde gören bir kişinin 70 ayaktan (1 ayak: 0.3048) gördüğünü, az veya kısmen gören kişi 20 ayak ya da daha yakın bir mesafeden görebilmektedir. Az veya kısmen görenler, büyüteç yardımıyla normal ve büyük puntolu yazılı materyalleri okuyabilmektedir.<sup>23</sup> Bütün tedavi ve düzeltmelerin nihayetinde, görme keskinliği 20/200 oranı ya da daha azı seviyede gerçekleşen ve 20 dereceden daha düşük mercekleri olan bireylerin yaşadığı engellilik ise, körlük olarak ifade edebilmektedir. Kör olarak adlandırılan engelli bireyler, normal kişilerin 200 ayaklık mesafeden görebildiği bir nesneyi, 20 ayaklık mesafe veya daha da yakından görebilmektedir. Bu

---

<sup>19</sup> Gizem Yıldız, “Çok Özel Bir Durum; Zihinsel Engellilik”, **Aile Eğitim Rehberi: Zihinsel Engelli Çocuklar**, Ed. Atilla Cavkaytar, Ankara, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, 2014, s. 20.

<sup>20</sup> MEB, Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2018, “07.07.2018 tarih ve 30471 sayılı Resmi Gazete”.

<sup>21</sup> T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **a.g.e.**, s. X.

<sup>22</sup> Şeyda Akçalı, “Görme Engellilere Yönelik Tasarlanan Mekanların Erişilebilirlik Standartları Kapsamında İrdelenmesi: Görme Engelli Kütüphaneleri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü), İzmir, 2015, s. 12.

<sup>23</sup> Mehmet Özyürek, “Görme Engelliler”, **Özel Eğitim**, Ed. Süleyman Eripek, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 129-130.

kişiler ancak dokunarak okunan kabartma yazı (Braille) alfabesi yardımıyla okuyabilmektedirler.<sup>24</sup>

Engellilik türlerinin dördüncüsü, *işitme engellilik*dir. İşitme engellilik, tek ya da iki kulakta oluşan işitme yetersizliği sebebiyle dilin kullanımı, konuşmanın edinimi ve iletişimde sorunlara yol açan, işitme duyusunu tam anlamıyla yahut hiç kullanamama halidir. Ağır işitme ve işitmeme (sağırılık) olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.<sup>25</sup> İşitmenin meydana gelmesi için, sesin kulağa gelip, kulağın uygun şiddet ve frekansı yakalayarak beyne ulaştırması gerekmektedir.<sup>26</sup> Sesin şiddeti dB ile ölçülmektedir.<sup>27</sup> İşitme kaybı 16 ile 90 dB arasında olanlar, ağır işitenler grubuna girmektedir. Ağır işitenler, hayatlarını idame ederken işitme duyusu için yardımcı araçlardan faydalanabilmektedirler. İşitme kaybı 90 dB'nin üzeri olanlar ise ileri derecede işitme engellidir. Sağırılık olarak da ifade edilen bu grubun yardımcı araçlardan yararlanabilmesi mümkün değildir.<sup>28</sup> Bu gruptaki bireyler, konuşmaları anlamak için dudak okuma, işaret dili vb. yöntemleri kullanabilmektedirler.<sup>29</sup>

Bir beşinci tür, *konusma engellilik*dir. Konuşma engellilik, hiç konuşamayan yahut konuşma ifadesinde, akıcılığında ve hızında sorun olan ve ses bozukluğu olan bireylerin durumunu ifade etmektedir.<sup>30</sup> Konuşma engellilik, akranlarından daha geç konuşmayı ifade eden gecikmiş konuşma; seste perde, kalite ve esneklikten kaynaklanarak sağlıklı iletişim kuramamaya neden olan ses bozuklukları; seslerin çıkarılma biçim, zamanlama, hız ve basıncının hatalı olması sonucu oluşan artikülasyon bozukluğu, konuşma akıcılığında duraklama, tekrarlama gibi sorunların

<sup>24</sup> A.e., s. 129-130; Mumcu, a.g.e., s. 21.

<sup>25</sup> T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, a.g.e., s. X; Zehra Karadağ, “Kırsal Alanda Yaşayan Engelli Kadınların Toplumsal Hayata Katılımında Toplumsal Cinsiyete Bağlı Etkiler-Muş İli Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bolu, 2018, s. 18; Mahmut Açı, “İşitme Engelli ve İşitme Engelli Olmayan Futbolcuların Benlik Saygıları ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Elazığ, 2011, s. 19.

<sup>26</sup> Hüseyin Çakır, Şaban Çetin ve Abidin Baş, “İşitme Engellilere Yönelik Dinamik Web Sayfasının Geliştirilmesi”, *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, C. 6, S. 2, 2013, s. 1.

<sup>27</sup> Ayşegül Köksal, “Türkiye’de Engelli İstihdamı ve Bir Araştırma” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2010, s. 9.

<sup>28</sup> Seyyar, a.g.e., s. 33, Muhibe Aslı Alp, “Engelliler İçin Dış Mekan Kullanım Olanaklarının Araştırılması: İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi Örneği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü), İstanbul, 2014, s. 8; Açı, a.g.e., s. 21.

<sup>29</sup> Umran Tüfekçioğlu, “İşitme Engelliler”, *Özel Eğitim*, Ed. Süleyman Eripek, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 107; Seyyar, a.g.e., s. 33.

<sup>30</sup> T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, a.g.e., s. X.

olduğu, kekemelik ve çok hızlı konuşma gibi ritim bozuklukları, işitme engellilikten doğan bozukluklar, yarık damak ve dudak bozuklukları ve beyin hasarına bağlı, afazi (söz yitimi), agnozi vb. bozukluklardan meydana gelebilmektedir.<sup>31</sup>

*Süreğen (kronik) hastalıklar* da engellilik türlerinden biridir. Süreğen hastalıklı engellilik hali, doğuştan veya sonrasında herhangi bir nedenle meydana gelen, bireyin çalışma fonksiyonlarını tam olarak yerine getirememesine ve toplumsal anlamda uyumsuzluğa yol açan, sürekli tedavi ve bakıma ihtiyaç duymasına sebep olan hastalıklardır. Solunum sistemi hastalıkları, kalp-damar hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, HIV, kanser türleri vb. hastalıklar, süreğen hastalık kapsamına girmektedir.<sup>32</sup>

Son olarak, *ruhsal ve duygusal hastalıklar* da engellilik türleri arasında sayılabilmektedir. Ruhsal ve duygusal hastalıklı engellilik, bireyin akıl, düşünce, duygu ve davranışlarındaki sapmalara bağlı olarak gelişen bir takım problemlerin sonucunda oluşan, günlük hayatın idamesi için elzem olan yetenek ve fonksiyonların yitimiyle meydana gelen engellilik halidir.<sup>33</sup> Bunama, bilinç ve bellek yitimine bağlı gelişen bozukluklar, madde kullanımı sonucu oluşan bozukluklar, cinsel ve toplumsal cinsiyet kimliği bozuklukları, uyum bozuklukları, paranoid, şizoid ve şizotipa gibi kişilik bozuklukları, kontrol ve dürtü bozuklukları, uyku bozuklukları, yeme bozuklukları, disosiyatif bozukluklar, şizofreni ve diğer psikotik bozukluklar, ruhsal ve duygusal hastalıklı engelliliğe örnek olarak verilebilir.<sup>34</sup>

---

<sup>31</sup> Akardere, **a.g.e.**, s. 36-38.

<sup>32</sup> T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, **Aile Eğitim Rehberi: Süreğen Hastalıklar**, Ankara, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007, Ankara, s. 9; T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması**, Ankara, Yorum Basım, 2010, s. 12.

<sup>33</sup> Harun Işık, “Engellilik Sorununa Kelamî Bir Yaklaşım”, **Ekev Akademi Dergisi**, C. 17, S. 57, 2013, s. 3; Seyyar, **a.g.e.**, s. 39, T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Özürlülüğe Dayalı Ayrımcılığın Ölçülmesi Araştırması**, s. 12.

<sup>34</sup> Zastrow, Charles, **Sosyal Hizmete Giriş**, Çev. Ed. Durdu Baran Çiftçi, Ankara, Nika Yayınları, 2013, s. 208-209.

#### 1.1.4. Engelliliği Açıklamada Kullanılan Modeller

Engellilik kavramını anlamak, engellilik meselesini tamamen anlamak demek değildir; zira bir de yaklaşımlar (teori) ya da modeller söz konusudur. Engellilik konusunda öne çıkan ahlaki, medikal ve sosyal olmak üzere üç model bulunmaktadır.

Bunlardan ilki *ahlaki* modeldir. Ahlaki (moral) model, engelliliği açıklamaya çalışan modeller içerisinde tarihsel anlamda en eski modeldir. Orta Çağ'ın sonuna dek hâkim olan ahlaki modele göre engellilik kötülük ve günahkârlık ile ilişkilidir. Meselenin ahlak kavramı ile bağdaştırılması, engelli bireylerin ruhlarının kötü olması ve bu yüzden kendilerinin ve çevrelerinin kötülüğüne sebep olduklarına olan inanişaya dayanmaktadır.<sup>35</sup> Neolitik çağda kötü ruhların kendisini terk etmesini sağlamak amacıyla kafalarında delik açılan engelliler, bu süreçte ciddi anlamda eziyetlere maruz bırakılmışlardır. Antik Yunan'da, engellileri şehir dışına sürüp kendi kendilerine ölmeleri için orada bırakmak, engelli bebekleri öldürmek sıradan bir uygulama halini almıştır. Batı'da ise ortaçağ sürecinde engelli bireylere şeytanların musallat olduğu düşüncesi hakim olup, görme engelli bireyleri evlere misafir etmek yahut içeri girmelerine izin vermek dini anlamda yasaklanmıştır. 18. yüzyıla kadar, özellikle batı orjinli olarak süre gelen cezalandırma ve ahlak temeli üzerine inşa edilen, engelliliğe ilişkin bu yaklaşım, medikal modelin benimsenmeye başlamasıyla etkisini kaybetmiştir.<sup>36</sup>

Engellilikle ilgili ikinci model, *medikal (tıbbî)* modeldir. Medikal modelin ortaya çıkışı, rehabilitasyon ve tıp alanlarındaki ilerlemelerin etkisiyle 1800'lü yılların ortalarına kadar gitmektedir.<sup>37</sup> Klasik bilimin dayandığı iki varsayım olan, Newton'un geçmiş ve gelecek arasında bir simetri öngören modeli ve Descartes'in insan ve doğa, akıl ve madde, fiziksel ve manevi dünya arasında önemli farklılıklar bulunduğunu öne süren Kartezyen düalizminin, 20. yüzyılın başlarında insan ve sosyal bilim metodolojisine hakim olması, medikal modelin bu zaman zarfında etkili olmasında

<sup>35</sup> Gönül Erkan, "Özürlülüğe İlişkin Modeller ve Sosyal Hizmet Uygulamaları", **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C. 15, S. 2, 2004, s. 31.

<sup>36</sup> Reyhan Atasü-Topcuoğlu "1900-2000 Yılları Arasında Avusturya'da Engellilere Yönelik Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler", **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C. 25, S. 2, 2014, s. 127-128.

<sup>37</sup> Arıkan, Çiğdem, "Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım", **Ufuk Ötesi Bilim Dergisi**, C. 2, S. 2, 2002, s. 14.

başat rol oynamıştır. Dolayısıyla da başta tıp olmak üzere, sosyoloji ve psikoloji gibi çoğu sosyal bilimin de engelliliğe olan yaklaşımı klasik bilim anlayışı üzerine şekillenmiştir.<sup>38</sup> Bireyci model olarak da anılan medikal model, engelliğe çözüm bulma noktasında ihtiyacı olan birey olarak tanımlanmaktadır.<sup>39</sup> Bu model engelliliğe, tedavi edilebilecek bir hastalık boyutunda yaklaşmakta, engelli bireyi sağlık sorunları olan diğer normal bireyler gibi değerlendirmektedir. Engelli birey, her hasta gibi kendini tıbbi uzmanların eline bırakmalı ve kendi yaşantısındaki sorunları çözme noktasında aciz olduğunu kabul etmelidir.<sup>40</sup> Medikal model, ortaya koyduğu düşünce eksenyle, olumlu ve olumsuz çıktıları içermektedir. Modelde amacın sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesine odaklanması ve engellilerin tıbbi gereksinimlerine cevap vermesi, olumlu çıktıya verilebilecek örneklerin en başında gelmektedir. Engellilerin bu düşünce doğrultusunda diğer insanlardan farklı olarak ayrılması ise, spor ve eğlence sahaları, özel okul ve özel otobüs gibi kendilerine has hizmet alabilmelerine imkan vermiştir.<sup>41</sup> Olumsuz çıktıları açısından ise, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu çoğu ülkede, medikal modelin normal ve anormal şeklinde yaptığı sınıflandırmanın engelli bireylere karşı ayrımcı görüşleri güçlendirdiği olgusu mevcut olup; bazı bilim adamları tarafından bir çeşit “sosyal ırk ayrımı” ekseninde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin atıf yaptığı nokta ise, modelin engelli bireyi “tam” yerine “daha az” kabul ederek, insanların birbirinden farklı olabilecekleri olgusuna karşı çıkmasıdır.<sup>42</sup>

Engelliliği açıklayan son model, *sosyal model*dir. Sosyal model, engel durumunun bireysel kısıtlılık halinden ziyade, toplumun ihtiyaç duyulan hizmetleri ve engelli bireylerin temel gereksinimlerini yerine getirmemesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.<sup>43</sup> Engellilerin ezilmesi ile modern kapitalizmin hakim olduğu sistemlerde toplumsal üretimden tezahür eden yapısal temele odaklanan sosyal model, engele

---

<sup>38</sup> İlknur Meşe, “Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, S. 33, 2014, s. 80-83.

<sup>39</sup> Gönülaçan, **a.g.e.**, s. 11.

<sup>40</sup> Jerry Alan Winter, “Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürlü Hakları Hareketinin Gelişimi”, **Öz-Veri Dergisi**, Çev. Mehmet Ergün, C. 1, S. 2, 2004, s. 347.

<sup>41</sup> Taşçı, **a.g.e.**, s.141.

<sup>42</sup> Serhat Özgökçeler ve Yusuf Alper, “Özürlüler Kanunu’nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi”, **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1, 2010, s. 37.

<sup>43</sup> **A.e.**, s. 38.

neden olan toplum ve kurumlara karşı siyasi bir mücadelenin zorunluluğuna vurgu yapmaktadır.<sup>44</sup> Modele göre, yoksulluk, istihdam ve eğitime katılamama ve barınma imkanlarının kısıtlılığı gibi engellileri bağımlı bir hale getiren unsurlar biyolojik sebeplerden değil, sosyal haklara tam erişim noktasında dışlanmaları ve toplumsal anlamda örülmüş barikatlardan kaynaklanmaktadır.<sup>45</sup> Sosyal model, engelliliği medikal model gibi etiketlenme ve damgalanmaya yol açan bireysel bir trajedi ve utanılacak bir olgu olarak kabul etmeye karşı çıkmakta, toplumsal sorumluluk ekseninden meseleyi ele alarak, toplum tarafından sunulan hizmetlerin engelli bireylerin hayatlarını biçimlendirdiğini ileri sürmektedir.<sup>46</sup>

Medikal ve sosyal modelin ayrıştıkları temel nokta, medikal modelin probleme, sosyal modelin ise çözüme odaklanmasıdır. Bu bağlamda sosyal modelin dayandığı iki ön kabul önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, sosyal koşulların engelli bireyi değil, engellilik olgusunun bizatihi kendisini *engel* olarak görmesidir. İkincisi ise, engellilerin karakterleri veya engellilikleri ile yaşamaları hususunda bağımsız şekilde karar alma hakkı ve yeteneğine sahip olmalarıdır. Burada zikredilen asıl mesele, engelli refahından önce, engelli bir bireyin “insan hakları”na sahip olmasıdır.<sup>47</sup> Bu anlayışla birlikte sosyal model, engelliliğin türü ve şekline bakmaksızın, her bireyin bağımsızlığına saygı duyulmasını bir şart olarak öne sürer. Bunun nedeni ise, medikal modeldeki gibi, tedaviyi dikte eden bir doktor ve pasif bir biçimde kabul etmek zorunda bir hasta ilişkisine geçit vermemek ve engelliliğin ne kadar bir zaman dilimi süreceğinin bilinmemesinden dolayı, tedaviden ilgiye geçişi desteklemesidir.<sup>48</sup> Bireyin doğuştan ya da daha sonrasında sahip olduğu engellilik hali, toplumsal alanda diğer bireylerle kurduğu ünsiyet neticesinde; kendisinin engeline tepkisi ve hayatını ne yönde etkilediği, geleceğe hangi açıdan baktığı ve toplumun engelliliğe atfettiği öneme göre anlam kazanmakta ve bu anlam toplumdan topluma değişiklik arz edebilmektedir. Bundan dolayı sosyal model çerçevesinde, mensubu olunan kültürel

---

<sup>44</sup> Mark Priestley, “Engellilik”, (Çev. O. Can Taştan), **Sosyal Politika: Kurumlar ve Uygulamalar**, Ed. Pete Alcock, Margaret May & Karen Rowlingson, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2011, s. 527.

<sup>45</sup> Meşe, **a.g.e.**, s. 83.

<sup>46</sup> Erkan, **a.g.e.**, s. 31.

<sup>47</sup> Özgökçeler ve Alper **a.g.e.**, s. 40.

<sup>48</sup> Serkan Kolat, “Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları” (Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık ÖZİDA), Ankara, 2010, s. 10.

ve toplumsal yapıya özgü oluşturulacak politikaların geliştirilmesi, engelli bireyin sosyal dışlanmasını engelleme noktasında olumlu çıktılar ortaya koyabilecektir.<sup>49</sup>

Medikal modelde olduğu gibi sosyal modelin de olumlu ve olumsuz çıktıları mevcuttur. Engelli bireylerin eşit vatandaşlık ve haklara tam katılım noktasında, güçlü bir kimlik hissi ile normal bireyler olarak toplumun bir parçası olmaları, modelin en önemli olumlu çıktısıdır.<sup>50</sup> Modelde görülen olumsuz çıktı ise, sosyal bilimlerin, diğer görüşleri kabul etmeme açmazından ileri gelmektedir. Buna örnek olarak sosyal model hukuki anlamda taleplerini yalnızca tutumla ve sosyal yapılaşma açısından yeniden inşaya muktedirdir. Oysaki, engelliler yalnızca toplum tarafından kısıtlanmamaktadır. Bazı durumlarda bireyin yapı ve fonksiyonlarının neden olduğu yetiyitimleri neticesinde, tedaviye ve medikal anlamda müdahaleye gereksinim duyulabilmektedir. Sosyal model, tedavi ve rehabilitasyonu sağlanması gereken haklar noktasında mesele edinmeyerek, tıp biliminin bu husustaki tecrübesini göz ardı etmiştir.<sup>51</sup>

### **1.1.5. Güncel Veriler Işığında Dünyada ve Türkiye’de Engelliliğin Genel Görünümü**

Engellilik konusunu anlamaya yardımcı olacak son durak noktası, güncel veriler ışığında dünya ve Türkiye örneklerine ana hatları ile bakmak olacaktır.

#### **1.1.5.1. Dünyada Engelliliğin Genel Görünümü**

Engellilik meselesi küresel anlamda 1970’li yıllar itibariyle ele alınmaya başlamıştır. Bu bağlamda engelli bireylerin haklarının korunmasına yönelik uluslararası nitelikte hazırlanan ilk belge, 20 Aralık 1971 tarihli *Zihinsel Engellilerin Hakları Bildirgesi*, BM tarafından yayınlanmıştır.<sup>52</sup> Yedi maddeden oluşan bildirge, zihinsel engelli bireylerin eğitim, öğretim, rehberlik, rehabilitasyon, ekonomik

---

<sup>49</sup> Müge Kamanlıoğlu, “Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2007, s. 75-76.

<sup>50</sup> Taşçı, **a.g.e.**, s.145-146.

<sup>51</sup> Kolat, **a.g.e.**, s. 11.

<sup>52</sup> Özge Sanem Özateş-Gelmez, “Engelliliğe İlişkin Varsayımların Keşfi: Görmezden Gelme ya da Normal Dışı Görme”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 5, 2018, s. 192.

güvenlik, makul bir yaşam standardı, nitelikli bir vasi edinme hakları ile istismar, sömürü ve onur kırıcı muameleden korunma haklarına vurgu yapmaktadır.<sup>53</sup>

9 Aralık 1975 tarihinde BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen *Engellilerin Hakları Bildirgesi*'nde genel anlamda bir engelli tanımı yapılmıştır. Söz konusu bildirme, tüm engel grubuna sahip bireyleri konu edinen ve engelli haklarının ulusal ve uluslararası düzeyde muhafaza edilmesini sağlayan bir çerçeve belge niteliğindedir. Engelli bireylerin, kendi kendine yeterliliklerini destekleyici önlemler de dahil olmak üzere, engelli olmayan bireylerle aynı siyasi ve medeni haklara sahip olduklarını vurgulayan bildirme, engelli bireylerin eğitim, öğretim, ekonomik güvenlik ve makul bir yaşam standardı vb. haklarını vurgulamış; bununla birlikte ekonomik ve sosyal güvenlik, istihdam, aileleriyle birlikte yaşama, sosyal etkinliklere katılma, sömürü, istismar ve aşağılayıcı davranışlara karşı korunma ve kendilerine özel adli desteklerden yararlanma haklarına da yer vermiştir.<sup>54</sup>

BM Genel Kurulu 1976 yılında 31/123 sayılı kararıyla 1981 senesini *Uluslararası Engelliler Yılı* ilan ederek, engelliliğin önlenmesi, fırsat eşitliği, toplum bilincinin artırılması ve sosyal hayata katılım gibi konularda, bölgesel, ulusal ve uluslararası seviyede eylem planı hazırlama çağrısında bulunmuştur.<sup>55</sup> Bu çağrının neticesinde hayata geçirilen düzenlemeler ve kabul edilen belgeler uluslararası alanda engelli bireylerin haklarına yönelik olumlu katkılarda bulunmuş; buna istinaden 3 Aralık 1982 tarihinde on yedi maddeden oluşan *Dünya Engelli Bireylere Yönelik Eylem Programı* BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmiştir.<sup>56</sup> Akabinde ise, bu anlamda formel düzenlemelerin yoğunlaştığı, 1983-1992 yıllarını kapsayan *BM Engelliler On Yılı*<sup>57</sup> olarak ilan edilen bir döneme girilmiştir. Söz konusu bu dönemin çıktısı olarak ise *Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar*

<sup>53</sup> UN, **Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons**, UN Proclaimed by General Assembly Resolution 2856 (XXVI) of 20 December 1971.

<sup>54</sup> UN, **Declaration on the Rights of Disabled Persons**, UN Proclaimed by General Assembly Resolution 3447 (XXX) of 9 December 1975

<sup>55</sup> UN, **General Assembly Official Record: Thirty-First Session Supplement No: 39 (A/31/39)**, UN, New York, 1977, ss. 1-217, s.104, 04.01.2020 (<https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/31>)

<sup>56</sup> UN, **General Assembly Official Record: Thirty-First Session Supplement No: 51 (A/37/51)**, UN, New York, 1983, ss. 1-327 ve s. 185-187. (<https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/31>), 04.01.2020.

<sup>57</sup> BM, “Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı,” (Çevrimiçi) <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disunddp.htm>, 04.01.2020.

belirlenerek 1993 yılında BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Engelli bireylere yönelik fırsat eşitliği perspektifini de içeren bu standart kurallar; ön koşullar, hedef alanları, uygulama önlemleri ve izleme mekanizması şeklinde dört bölümden oluşmaktadır.<sup>58</sup>

13 Aralık 2006'da kabul edilen ve 3 Mayıs 2008'de yürürlüğe giren *Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi ve İsteğe Bağlı Protokolü*, engelli bireyleri tıbbi tedavi ve sosyal korumanın “objeleri” olarak görmekten, bu hakları talep ederek yaşamları için karar verebilen ve kendilerine özgü haklara sahip bir halde “özne” olarak görmeye doğru, küresel anlamda yeni bir boyuta taşınması açısından oldukça önemlidir. Söz konusu sözleşme AB ve Üye Ülkelerin taraf oldukları hukuki bağlayıcılığı olan ilk uluslararası doküman olmasının yanı sıra, tarihsel düzlemde engelliler açısından yapılan en kapsamlı insan hakları antlaşması olarak kabul edilmektedir.<sup>59</sup>

Dünya Sağlık Örgütü'nün hem bireysel anlamda hem de nüfus düzeyinde sağlık ve engelliliği tanımlamak ve ölçmek için uluslararası standart şeklinde dizayn ettiği çerçeve belge olan *İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması (ICF)* belgesi, 22 Mayıs 2001 tarihinde onaylanarak yayımlanmıştır. Dünya Engellilik Raporu'nun kavramsal çerçevesini oluşturan ICF, işlevselliği, bütün vücut fonksiyonlarını, etkinlikleri ve bireyin katılımını kapsayan geniş bir terim şeklinde ele alırken; yetiyitimini ise fonksiyon ya da yapı bozuklukları, etkinlik veya katılım kısıtlılıkları olarak yine geniş bir yelpazede ele almaktadır.<sup>60</sup> Bu duruma istinaden uluslararası düzeyde yapılan araştırmalar ve oluşturulan belgelerde bireyler tıbbi durumları yerine, ICF'ye göre tıbbi durumlarının işlevselliklerini ve katılımlarını etkilediği alanların ayrıntılı bir şekilde ölçülmesiyle engelli olarak sınıflandırılabilirler.

<sup>58</sup> BM, “Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar,” (Çevrimiçi) <https://un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>, 04.01.2020

<sup>59</sup> BM, “Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)”, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>, 12.04.2020,

<sup>60</sup> WHO, **International Classification of Functioning, Disability and Health**, Geneva, 2001, s. 4

2011 yılında Dünya Sağlık Örgütü ve Dünya Bankası tarafından, bilimsel verilere ve resmi araştırmalara dayalı halde, engelliliği küresel anlamda en kapsamlı şekilde ifade eden *Dünya Engellilik Raporu* yayımlanmıştır.<sup>61</sup> Söz konusu raporun ışığında DSÖ tarafından engellilikle ilgili ve uluslararası mukayeseli verilerin toplanmasını ve engelli bireylere yönelik hizmetler üzerine araştırmalar yapabilmek amacıyla *Küresel Engellilik Eylem Planı 2014-2021* hazırlanmıştır.<sup>62</sup>

DSÖ verilerine göre dünya genelinde bir milyardan fazla engelli bulunmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık % 15'ine tekabül eden bu rakam, her yedi kişiden birinin engelli olduğunu ifade etmektedir.<sup>63</sup> Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde ise bu oran, her altı kişiden biri olarak gerçekleşmekte olup, yaklaşık 80 milyon kişi engelli olarak yaşamını sürdürmektedir.<sup>64</sup> Dünya Sağlık Örgütü konu ile ilgili olarak söz konusu rakamların nüfus artışı, tıp alanında yaşanan gelişmeler ve yaşlanma süreci ile arttığını, ortalama yaşam süresi beklentisi 70 yıldan fazla olan ülkelerde, bireylerin ömrünün yaklaşık olarak 8 yılını ya da %11,5'ini engelli olarak yaşamakta olduğunu ifade etmektedir.<sup>65</sup>

DSÖ, ekonomik bir çerçeve ekseninde düşük gelirli ülkelerde engellilik oranının yüksek gelirli ülkelere oranla daha fazla olduğunu ileri sürmektedir. Nitekim BM Genel Kurulunun 2013 yılında yayınladığı Üst Düzey Engellilik ve Kalkınma Toplantısı'nın sonuç bildirgesinde, engelli bireylerin yaklaşık %80'inin gelişmekte olan ülkelerde yaşadığı ortaya konmuştur.<sup>66</sup>

Ekonomik faktörün yanı sıra yaş faktörü de engelliliği önemli anlamda etkilemektedir. Yaşın artması ile engelliliğin yaygınlığı güçlü bir şekilde artış

---

<sup>61</sup> Aydan Oral vd., "Dünya Engellilik Raporu: Türkiye'de Engellilik ile İlgili Konuların Analizi ve Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Tıp Uzmanlığının Katkıları," **Turkish Journal of Physical Medicine and Rehabilitation**, C. 62, S. 1, 2016, s. 83.

<sup>62</sup> WHO, **Global Disability Action Plan 2014-2021: Better Health for All People with Disability**, Geneva, 2015, s. 22.

<sup>63</sup> A.e., s. 2.

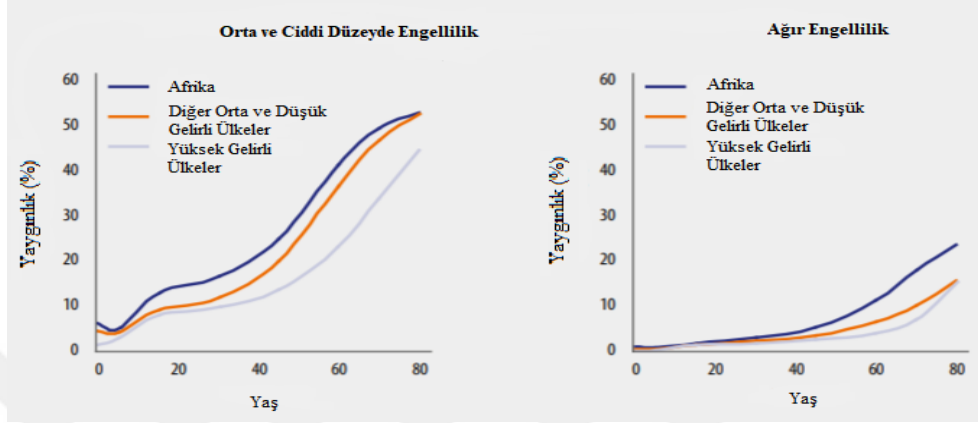
<sup>64</sup> Türkiye Görme Engelliler Derneği, "Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa İçin Yenilenmiş Bir Taahhüt; Brüksel, COM (2010) 636 Final," (Çevrimiçi) [https://www.turged.org.tr/Hukuk-Engelli-Mevzuati/Avrupa\\_Engellilik\\_Stratejisi\\_2010\\_2020.doc](https://www.turged.org.tr/Hukuk-Engelli-Mevzuati/Avrupa_Engellilik_Stratejisi_2010_2020.doc), s. 3, 15.11.2010.

<sup>65</sup> UN, "BM Ekonomik ve Sosyal İşler Başkanlığı, Engelliler Hakkında Bilgi," (Çevrimiçi) <https://www.un.org/development/desa/disabilities/resources/factsheet-on-persons-with-disabilities.html>, 19.12.2019.

<sup>66</sup> WHO, a.g.e., s. 2.

göstermektedir. Aşağıdaki Grafik 1’de DSÖ Küresel Hastalık Yüğü 2004 yılı güncellemesine göre orta ve ağır engelliliğin tahmini yaygınlığı verilmektedir.

**Grafik 1.1:** Orta ve Ağır Engelliliğin Tahmini Yaygınlığı



**Kaynak:** WHO, *The Global Burden of Disease: 2004 Update*, Geneva, 2008, s. 33.

Grafik 1.1’de de görüldüğü üzere, her yaş grubunda iki engellilik düzeyinin de yaygınlığı, yüksek gelirli ülkelerde Afrika ve diğer orta/düşük gelirli ülkelere göre daha düşük seviyededir. Lakin bu noktada DSÖ tarafından yayımlanan *Küresel Hastalık Yüğü Araştırması* özellikle engellilik düzeylerini sınıflandırırken bilimsel çalışmalara mı yoksa uzman görüşlerine mi dayandığı noktasında bazı belirsizlikler de mevcuttur.<sup>67</sup>

Tablo 1 ve Tablo 2’de gelir seviyesine göre sınıflanmış ülkelerle, ağır düzeyde engellilik ve orta ve ileri düzeyde engellilik oranları mevcuttur.

<sup>67</sup> Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, **Dünya Engellilik Raporu**, Ankara, Anıl Matbaa, 2011, s. 31.

**Tablo 1.1: Orta ve İleri Düzeyde Engelliler**

| Yaş Grupları    | Gelir Seviyesi Yüksek Ülkeler (%) | Gelir Seviyesi Düşük Ülkeler (%) |         |                |        |              |              | Dünya Geneli |
|-----------------|-----------------------------------|----------------------------------|---------|----------------|--------|--------------|--------------|--------------|
|                 |                                   | Afrika                           | Amerika | Güneydoğu Asya | Avrupa | Doğu Akdeniz | Batı Pasifik |              |
| 0-14 Yaş        | 2,8                               | 6,4                              | 4,5     | 5,2            | 4,2    | 5,2          | 5,3          | 5,1          |
| 15-59 Yaş       | 12,4                              | 19,1                             | 14,6    | 16,3           | 14,3   | 15,5         | 13,7         | 14,9         |
| 60 ve Üzeri Yaş | 36,8                              | 53,3                             | 44,3    | 58,8           | 41,4   | 53,7         | 46,7         | 46,1         |

**Kaynak:** Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, **Dünya Engellilik Raporu**, Ankara, Anıl Matbaa, 2011, s. 32.

Tablo 1.1'e bakıldığında, DSÖ'nün Engellilik Raporu'nda yaş gruplarına göre bakıldığında orta ve ileri engelliliğin ortalama küresel yaygınlığı 0-14 yaş aralığındaki çocuklarda % 5,1, 15-59 yaş aralığındaki yetişkinlerde % 14,9 ve 60 yaş ve üstü yetişkinlerde % 46,1 oranlarında seyretmektedir.

**Tablo 1.2: Ağır Engelliler**

| Yaş Grupları    | Gelir Seviyesi Yüksek Ülkeler (%) | Gelir Seviyesi Düşük Ülkeler (%) |         |                |        |              |              | Dünya Geneli |
|-----------------|-----------------------------------|----------------------------------|---------|----------------|--------|--------------|--------------|--------------|
|                 |                                   | Afrika                           | Amerika | Güneydoğu Asya | Avrupa | Doğu Akdeniz | Batı Pasifik |              |
| 0-14 Yaş        | 0,4                               | 1,2                              | 0,6     | 0,7            | 0,8    | 0,9          | 0,5          | 0,7          |
| 15-59 Yaş       | 2,3                               | 3,3                              | 2,6     | 2,9            | 2,7    | 3,0          | 2,4          | 2,7          |
| 60 ve Üzeri Yaş | 8,5                               | 16,9                             | 9,2     | 12,6           | 7,2    | 12,4         | 10,0         | 10,2         |

**Kaynak:** Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, **Dünya Engellilik Raporu**, Ankara, Anıl Matbaa, 2011, s. 32.

Buna mukabil ağır engelli olan bireylerin nüfusa oranları ise, 0-14 yaş aralığındaki çocuklarda % 0,7, 15-59 yaş aralığındaki yetişkinlerde % 2,7 ve 60 yaş ve üstü yetişkinlerde % 10,2 şeklinde gerçekleşmiştir (Tablo 1.2).

Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ve gelir seviyesi engelli bireylerin refah seviyesini de etkilemektedir. Nitekim yukarıdaki tablolarda da görüldüğü üzere, ülkelerin gelir seviyesine göre engellilik oranlarının diğer bir sonucu da; engellilik yaygınlığının

DSÖ tarafından 2004 yılında güncellenen *Küresel Hastalık Yüklü Araştırması*'nda olduğu gibi düşük gelirli ülkelerde daha fazla oluşudur. Bununla birlikte 2009 yılında OECD tarafından farklı gelir düzeyinde 21 ülkede yapılan araştırmanın sonuçlarına göre Norveç, Slovakya ve İsveç hariç diğer 18 ülkenin tamamında yoksulluk oranı, 15-64 yaş aralığındaki engelli bireylerde, aynı yaş aralığındaki engelli olmayan bireylere göre daha yüksek çıkmıştır. Bu oranın en yüksek olduğu ülkeler yaklaşık iki kat ile Avustralya, İrlanda ve Kore Cumhuriyeti'dir. En düşük olan ülkeler ise İzlanda, Meksika ve Hollanda olarak belirtilmektedir. Burada altı çizilmesi gereken önemli bir diğer unsur ise engellilikle yoksulluk arasındaki nedensel ilişkidir. Söz konusu bu ilişkiyi kurmaya yarayacak veri setleri gelişmiş ülkelerde bile gayet sınırlı olsa da bu ilişkiye dair deneysel kanıtlar genel olarak gelişmiş ülkelerde bulunmaktadır.<sup>68</sup>

**Tablo 1.3: BM Ülkelerinde Engelli Sayıları ve Engelli Yaygınlığı**

| Ülke        | Araştırma Yılı | Araştırma Yılındaki Nüfus (*1000) | Engelli Sayısı (*1000) |        |               | Engellilik Yaygınlığı (%) |       |             |
|-------------|----------------|-----------------------------------|------------------------|--------|---------------|---------------------------|-------|-------------|
|             |                |                                   | Kadın                  | Erkek  | Toplam        | Kadın                     | Erkek | Toplam      |
| Amerika     | 2016           | 318.176                           | 21.046                 | 19.702 | <b>40.748</b> | 12,9                      | 12,7  | <b>12,8</b> |
| Afganistan  | 2016-2017      | 29.113                            | 447                    | 476    | <b>923</b>    | 3,1                       | 3,2   | <b>3,2</b>  |
| Arjantin    | 2010           | 39.671                            | 2.851                  | 2.263  | <b>5.114</b>  | 14                        | 11,7  | <b>12,9</b> |
| Avusturya   | 2015           | 7.304                             | 703                    | 637    | <b>1.340</b>  | 18,8                      | 17,9  | <b>18,4</b> |
| B. Hersek   | 2013           | 3.531                             | 161                    | 133    | <b>294</b>    | 9,1                       | 7,8   | <b>8,5</b>  |
| Bulgaristan | 2011           | 7.365                             | 263                    | 212    | <b>475</b>    | 10,1                      | 8,6   | <b>9,4</b>  |
| Çekya       | 2013           | 10.512                            | 565                    | 513    | <b>1.078</b>  | 10,6                      | 9,9   | <b>10,3</b> |
| Ekvator     | 2010           | 14.483                            | 380                    | 436    | <b>816</b>    | 5,6                       | 6,6   | <b>6,1</b>  |
| Endonezya   | 2015           | 246.636                           | 2.885                  | 2.370  | <b>5.255</b>  | 2,4                       | 1,9   | <b>2,1</b>  |
| Gürcistan   | 2014           | 3.714                             | 406                    | 274    | <b>680</b>    | 21,0                      | 15,7  | <b>18,5</b> |
| Gine        | 2014           | 10.503                            | 73                     | 83     | <b>156</b>    | 1,3                       | 1,6   | <b>1,5</b>  |
| G. Afrika   | 2016           | 49.677                            | 2.270                  | 1.573  | <b>3.843</b>  | 8,9                       | 6,5   | <b>7,7</b>  |
| Hindistan   | 2011           | 1.210.855                         | 11.826                 | 14.989 | <b>26.815</b> | 2,0                       | 2,4   | <b>2,2</b>  |
| Hollanda    | 2016           | 14.539                            | 1.115                  | 673    | <b>1.788</b>  | 15,2                      | 9,4   | <b>12,3</b> |
| İran        | 2011           | 75.150                            | 380                    | 637    | <b>1.018</b>  | 1,0                       | 1,7   | <b>1,4</b>  |
| İsveç       | 2014-2015      | 8.011                             | 1.446                  | 1.373  | <b>2.819</b>  | 35,9                      | 34,5  | <b>35,2</b> |
| Kazakistan  | 2018           | 18.157                            | 291                    | 374    | <b>665</b>    | 3,1                       | 4,3   | <b>3,7</b>  |
| Kanada      | 2012           | 27.516                            | 2.077                  | 1.699  | <b>3.776</b>  | 14,9                      | 12,5  | <b>13,7</b> |
| Lüksemburg  | 2016           | 467                               | 71                     | 55     | <b>126</b>    | 30,2                      | 23,7  | <b>27,0</b> |
| Malezya     | 2016           | 31.634                            | 146                    | 263    | <b>409</b>    | 1,0                       | 1,6   | <b>1,3</b>  |

<sup>68</sup> WHO, *The Global Burden of Disease: 2004 Update*, Geneva, 2008, s. 42.

|              |      |         |       |       |              |      |      |             |
|--------------|------|---------|-------|-------|--------------|------|------|-------------|
| Meksika      | 2010 | 112.337 | 2.270 | 2.258 | <b>4.528</b> | 4,0  | 4,2  | <b>4,1</b>  |
| Myanmar      | 2014 | 50.280  | 1.254 | 1.057 | <b>2.311</b> | 4,8  | 4,4  | <b>4,6</b>  |
| Norveç       | 2015 | 4.242   | 386   | 250   | <b>636</b>   | 18,3 | 11,8 | <b>15,0</b> |
| Peru         | 2012 | 30.275  | 819   | 756   | <b>1.575</b> | 5,4  | 5,0  | <b>5,2</b>  |
| Portekiz     | 2011 | 10.080  | 1.088 | 704   | <b>1.792</b> | 20,6 | 14,7 | <b>17,8</b> |
| Romanya      | 2011 | 18.863  | 521   | 385   | <b>906</b>   | 5,4  | 4,2  | <b>4,8</b>  |
| S. Arabistan | 2017 | 20.408  | 690   | 755   | <b>1.445</b> | 6,9  | 7,3  | <b>7,1</b>  |
| Senegal      | 2013 | 13.165  | 403   | 352   | <b>755</b>   | 6,1  | 5,4  | <b>5,7</b>  |
| Tayland      | 2012 | 68.007  | 789   | 690   | <b>1.479</b> | 2,3  | 2,1  | <b>2,2</b>  |
| Yemen        | 2014 | 25.993  | 266   | 299   | <b>565</b>   | 2,0  | 2,3  | <b>2,2</b>  |

**Kaynak:** UNSTAT, “Demographic and Social Statistics,” (Çevrimiçi) <https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/products/>, 20.12.2019.

Tablo 1.3’te ülkelerin engellilik ile ilgili yaptıkları sayı ve yaygınlık sonuçlarını içeren araştırmalar, ülkelerin araştırmaların yapıldığı yıl/yıllarda yapılan nüfus sayımları ve cinsiyete göre dağılımları içermektedir. 30 ülkenin dahil edildiği tabloda örnek olarak İsveç’i ele aldığımızda; İsveç, 2014-2015 yılında yapmış olduğu Yaşam Koşulları Araştırması sonucunda engelli yaygınlığını, kadınlarda % 35,9, erkeklerde % 34,5 ve toplamda % 35,2 olarak BM’ye bildirmiştir. Dünya Bankası’nın ülkelerin 2015 yılı ekonomik verilerine bakıldığında, İsveç’te kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla miktarı 48.975 dolar olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte yine Tablo 1.3’te yer alan başka bir ülke olan İran’ı ele aldığımızda; 2011 nüfus sayımına göre engelli yaygınlığını, kadınlarda % 1,0, erkeklerde % 1,7 ve toplamda % 1,4 olarak bildiren İran’ın Dünya Bankası verilerine göre 2011 yılında kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasılası 18.400 dolardır.<sup>69</sup> İsveç ve İran üzerinden yola çıkarak, söz konusu ülkelerin bildirdiği rakamlar ve oranlar irdelendiğinde ortaya çıkan farklılığın nedeni, genellikle gelişmekte olan İran gibi ülkelerin engellilik verilerini nüfus sayımlarına göre belirlemeleri veya engellilik göstergelerinin kapsamını kısıtlı tutarak ölçmelerinden ileri gelmektedir. Bu durumun aksine, İsveç gibi engellilik yaygınlığını yüksek bildiren gelişmiş ülkelerde ise ülkenin gelişmişlik düzeyiyle paralel olarak engellilik verileri bu alandaki araştırmaların neticesiyle objektif olarak belirlenmekte

<sup>69</sup> WB, “GDP per capita, PPP (current international \$),” (Çevrimiçi) <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>, 22.12.2009.

ve araştırmaların unsurları arasına, fiziksel yetersizlik/eksikliklerin yanı sıra katılım ve aktivite gibi faktörler de dahil edilmektedir.<sup>70</sup>

Dünyada engelli yaygınlığı mefhumuna Avrupa Birliği (AB) yapısı üzerinden baktığımızda, AB üye ve aday ülkelerinde 2013-2015 yılları arasında gerçekleştirilen Avrupa Sağlık Mülakatı Araştırması (EHIS) bu konudaki güncel verileri sağlamaktadır. Söz konusu araştırmada kullanılan anket, 15 yaş üstü bireylere uygulanmış ve nüfusun genel sağlık durumunun yanı sıra görme, işitme veya yürüme gibi temel fiziksel ve duyuşsal faktörler ile özellikle 65 yaş üstü bireylerin bahsedilen faktörleri gerçekleştirmekte zorluk çekip çekmediklerini ölçen sorulardan meydana gelmektedir.<sup>71</sup>

**Tablo 1.4:** Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerinde Sağlık Sorunları Nedeniyle Uzun Süreli Kısıtlama Yaşadığını Bildiren Bireylerin Cinsiyete Göre Dağılımı (2018)

| Ülke        | Orta ve Ciddi Düzeyde Engellilik Yaygınlığı (%) |       |        | Ağır Düzeyde Engellilik Yaygınlığı (%) |       |        |
|-------------|-------------------------------------------------|-------|--------|----------------------------------------|-------|--------|
|             | Kadın                                           | Erkek | Toplam | Kadın                                  | Erkek | Toplam |
| Belçika     | 17,4                                            | 15,5  | 16,5   | 10,2                                   | 7,5   | 8,9    |
| Bulgaristan | 14,9                                            | 10,8  | 13,0   | 4,0                                    | 3,3   | 3,7    |
| Çekya       | 21,5                                            | 18,3  | 20,2   | 8,3                                    | 6,9   | 7,7    |
| Danimarka   | 25,9                                            | 20,4  | 23,2   | 6,6                                    | 5,0   | 5,8    |
| Almanya     | 15,8                                            | 14,4  | 15,1   | 7,4                                    | 6,8   | 7,1    |
| Estonya     | 27,6                                            | 25,7  | 26,8   | 14,4                                   | 10,4  | 12,7   |
| İrlanda     | 11,2                                            | 10,6  | 10,9   | 5,1                                    | 4,6   | 4,9    |
| Yunanistan  | 14,6                                            | 12,5  | 13,6   | 11,0                                   | 9,3   | 10,2   |
| İspanya     | 18,4                                            | 13,9  | 16,2   | 4,9                                    | 3,8   | 4,4    |
| Fransa      | 17,0                                            | 14,7  | 15,9   | 10,0                                   | 8,6   | 9,3    |
| Hırvatistan | 24,4                                            | 22,2  | 23,3   | 11,0                                   | 9,0   | 10,1   |
| İtalya      | 20,1                                            | 16,2  | 18,2   | 6,3                                    | 4,7   | 5,5    |
| Kıbrıs      | 17,0                                            | 15,7  | 16,4   | 7,7                                    | 7,6   | 7,6    |
| Letonya     | 32,7                                            | 27,1  | 30,3   | 10,6                                   | 8,6   | 9,7    |
| Litvanya    | 26,7                                            | 20,5  | 24,0   | 7,4                                    | 5,6   | 6,6    |
| Lüksemburg  | 18,8                                            | 17,1  | 17,9   | 10,5                                   | 8,0   | 9,2    |
| Macaristan  | 19,6                                            | 16,1  | 18,0   | 8,4                                    | 6,3   | 7,4    |
| Malta       | 10,3                                            | 8,6   | 9,4    | 2,8                                    | 2,2   | 2,5    |
| Hollanda    | 29,1                                            | 22,2  | 25,7   | 6,0                                    | 5,1   | 5,5    |
| Avusturya   | 26,4                                            | 23,8  | 25,2   | 9,4                                    | 8,4   | 8,9    |

<sup>70</sup> Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, a.g.e., s. 24.

<sup>71</sup> European Commision, **European Health Interview Survey (EHIS wave 2) Methodological Manual**, Luxembourg, Publications of the European Union, 2013, s. 12.

|             |      |      |      |      |      |      |
|-------------|------|------|------|------|------|------|
| Polonya     | 17,8 | 14,7 | 16,4 | 7,6  | 7,4  | 7,5  |
| Portekiz    | 28,7 | 20,7 | 25,0 | 9,4  | 7,6  | 8,6  |
| Romanya     | 23,6 | 17,4 | 20,6 | 7,1  | 4,6  | 5,9  |
| Slovenya    | 28,7 | 24,2 | 26,4 | 9,4  | 8,6  | 9,0  |
| Slovakya    | 24,2 | 19,7 | 22,0 | 10,0 | 8,3  | 9,2  |
| Finlandiya  | 30,6 | 23,3 | 26,9 | 7,9  | 6,7  | 7,3  |
| İsveç       | 10,5 | 6,6  | 8,5  | 5,5  | 3,4  | 4,5  |
| İngiltere   | 17,0 | 14,4 | 15,8 | 12,5 | 10,6 | 11,5 |
| İzlanda**   | 11,1 | 6,1  | 8,6  | 14,7 | 8,5  | 11,6 |
| Norveç      | 14,4 | 9,1  | 11,7 | 6,3  | 4,1  | 5,2  |
| İsviçre     | 27,2 | 22,5 | 24,9 | 6,3  | 4,7  | 5,5  |
| Karadağ*    | 14,0 | 10,4 | 12,1 | 11,6 | 8,2  | 9,9  |
| K.Makedonya | 9,7  | 7,2  | 8,4  | 6,8  | 4,7  | 5,7  |
| Sırbistan   | 11,0 | 7,9  | 9,5  | 4,1  | 3,8  | 3,9  |
| Türkiye*    | 21,0 | 14,4 | 17,7 | 7,6  | 5,5  | 6,5  |

\*Karadağ ve Türkiye verileri 2017 yılına aittir. \*\* İzlanda verileri 2016 yılına aittir.

**Kaynak:** Eurostat, “Functional and Activity Limitations Statistics,” (Çevrimiçi) [https://ec.europa.eu/eurostat/statics-explained/index.php?title=Functional\\_and\\_activity\\_limitations\\_statistics#Functional\\_and\\_activity\\_limitations](https://ec.europa.eu/eurostat/statics-explained/index.php?title=Functional_and_activity_limitations_statistics#Functional_and_activity_limitations), 03.01.2020.

Yukarıdaki Tablo 1.4’te sağlık sorunları nedeniyle rutin faaliyetlerinde uzun süredir devam eden genel anlamda bir kısıtlama yaşadığını bildiren bireylerin 2018 yılı itibariyle cinsiyete göre nüfusa oranı ifade edilmektedir. Buna göre söz konusu tablo incelendiğinde; Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerinde yaşayan nüfusun yaklaşık dörtte birinin, sağlık sorunları nedeniyle uzun süredir devam eden kısıtlamalar yaşadıklarını belirttikleri izlenmektedir.

**Tablo 1.5:** Avrupa Birliği ve Aday Ülkelerinde Cinsiyet ve Fiziksel/Duyusal Sınırlamalara Göre Engellilik Yaygınlığı (2014)

| Ülke             | Ağır Düzeyde Engellilik Yaygınlığı (%) |       |        | Ağır Düzeyde Fiziksel ve Duyusal Fonksiyonel Sınırlamalara Göre Engellilik Yaygınlığı (%) |        |        |
|------------------|----------------------------------------|-------|--------|-------------------------------------------------------------------------------------------|--------|--------|
|                  | Kadın                                  | Erkek | Toplam | Görme                                                                                     | İşitme | Yürüme |
| AB (Genel)       | 11,6                                   | 8,6   | 10,1   | 2,2                                                                                       | 4,2    | 6,3    |
| Bulgaristan      | 14,1                                   | 9,8   | 12,0   | 2,1                                                                                       | 4,1    | 6,6    |
| Çekya            | 9,7                                    | 7,5   | 8,7    | 2,1                                                                                       | 4,7    | 9,6    |
| Danimarka        | 10,2                                   | 9,2   | 9,7    | 2,0                                                                                       | 2,4    | 6,5    |
| Almanya          | 8,2                                    | 6,8   | 7,5    | 1,0                                                                                       | 6,3    | 4,0    |
| Estonya          | 14,1                                   | 9,1   | 11,8   | 1,3                                                                                       | 3,6    | 4,5    |
| İrlanda          | 5,8                                    | 5,1   | 5,4    | 2,3                                                                                       | 5,3    | 7,9    |
| Yunanistan       | 14,0                                   | 9,7   | 12,0   | 0,9                                                                                       | 1,3    | 4,3    |
| İspanya          | 12,0                                   | 8,8   | 10,5   | 2,3                                                                                       | 4,0    | 9,5    |
| Fransa           | 11,9                                   | 10,8  | 11,4   | 2,1                                                                                       | 4,1    | 6,9    |
| Hırvatistan      | 14,9                                   | 10,2  | 12,6   | 2,4                                                                                       | 6,8    | 5,2    |
| İtalya           | 12,6                                   | 7,6   | 10,2   | 2,9                                                                                       | 3,4    | 10,0   |
| Kıbrıs           | 10,0                                   | 6,5   | 8,3    | 2,0                                                                                       | 4,1    | 7,2    |
| Letonya          | 12,9                                   | 8,3   | 10,8   | 2,0                                                                                       | 2,9    | 5,8    |
| Litvanya         | 12,8                                   | 7,3   | 10,3   | 2,7                                                                                       | 3,1    | 8,3    |
| Lüksemburg       | 9,9                                    | 9,6   | 9,8    | 2,1                                                                                       | 3,4    | 8,0    |
| Macaristan       | 15,6                                   | 10,5  | 13,2   | 2,7                                                                                       | 4,5    | 4,2    |
| Malta            | 8,4                                    | 6,1   | 7,3    | 2,6                                                                                       | 3,3    | 10,7   |
| Avusturya        | 9,4                                    | 7,1   | 8,3    | 0,9                                                                                       | 2,7    | 5,1    |
| Polonya          | 11,0                                   | 7,7   | 9,4    | 1,4                                                                                       | 3,7    | 4,9    |
| Portekiz         | 17,4                                   | 10,0  | 13,9   | 3,2                                                                                       | 2,2    | 6,6    |
| Romanya          | 11,0                                   | 7,1   | 9,1    | 4,3                                                                                       | 6,0    | 7,3    |
| Slovenya         | 14,1                                   | 10,6  | 12,4   | 1,6                                                                                       | 5,4    | 5,6    |
| Slovakya         | 8,7                                    | 6,7   | 7,7    | 2,5                                                                                       | 6,1    | 7,2    |
| Finlandiya       | 11,4                                   | 11,2  | 11,3   | 1,1                                                                                       | 2,0    | 6,2    |
| İsveç            | 11,0                                   | 8,9   | 10,0   | 1,9                                                                                       | 6,8    | 5,1    |
| Birleşik Krallık | 13,4                                   | 10,7  | 12,1   | 1,6                                                                                       | 6,4    | 5,7    |
| İzlanda          | 9,5                                    | 6,2   | 7,9    | 1,1                                                                                       | 3,7    | 9,2    |
| Norveç           | 6,5                                    | 6,5   | 6,5    | 1,1                                                                                       | 2,9    | 5,0    |
| Türkiye          | 20,3                                   | 11,7  | 16,1   | 0,9                                                                                       | 4,0    | 2,6    |

**Kaynak:** Eurostat, “Physical and sensory functional limitations by sex, age and educational attainment level,” (Çevrimiçi)  
[https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth\\_ehis\\_pl1e&lang=en](https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=hlth_ehis_pl1e&lang=en),  
03.01.2020.

Tablo 1.5’te görüldüğü üzere, 2014 yılı itibariyle Avrupa Birliği’ne üye ve aday ülkelerde 15 yaş ve üzerindeki nüfusun yaklaşık % 10,1’inin ağır düzeyde fiziksel veya duyuşal fonksiyonel sınırlamalara sahip olduğı görülmektedir. Bu anlamda ağır düzeyde fiziksel ve duyuşal sınırlamalar en çok Türkiye, Portekiz, Macaristan, Hırvatistan, Slovenya, İngiltere, Yunanistan ve Bulgaristan’da izlenmektedir. Buna mukabil İrlanda ve Norveç, ağır düzeyde fiziksel ve duyuşal sınırlamaların en az olduğı ülkelerdir.

Ağır düzeyde fiziksel ve duyuşal anlamda fonksiyonel sınırlamalara, nüfusa göre engellilik yaygınlığı sınıflaması açısından bakıldığında ise Avrupa Birliği genelinde % 6,3 oranıyla en fazla yürüme yönünden (ortopedik) engelliliğe rastlanılmaktadır. Bunu % 4,2 ile işitme ve % 2,2 ile görme engellilik takip etmektedir. Romanya % 4,3 oranı ile görme engellilikte, İsveç ve Hırvatistan % 6,8 oranı ile işitme engellilikte ve Malta % 10,7 oranı ile yürüme yönünden engellilikte en üst sıradadırlar. Nüfusa oranla engelli yaygınlığında en alt sıralarda ise; görme engellilikte Türkiye, Avusturya ve Yunanistan % 0,9 oranı ile, işitme engellilikte Yunanistan % 1,3 oranı ile ve yürüme yönünden engellilikte Türkiye % 2,6 oranı ile yer almaktadır.

#### **1.1.5.2. Türkiye’de Engelliliğin Genel Görünümü**

Türkiye’de engellilik meselesi 1927 yılından itibaren yapılan bazı nüfus sayımlarında ölçülerek nüfus istatistiklerinde kullanılmıştır. 1927, 1935, 1940, 1945, 1955 ve 1965 yıllarındaki nüfus sayımlarında bireylerin gözle görünür engelliliğı belirlenmeye çalışılmış, 1950 ve 1960 yıllarındaki nüfus sayımlarında ise engellilik konusu yer almamıştır. 1985 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında sınıflandırılan engel durumuna göre ölçülen engellilik durumu, 2000 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise görme, işitme, konuşma, fiziksel ve zihinsel engelli olarak gruplar halinde tasnif edilerek ölçülmüştür.<sup>72</sup> TÜİK’in verilerine göre 2000 yılı nüfus

---

<sup>72</sup> Mert Tunga Ekenci, “Engelli Bireylere İlişkin Resmi Veri Toplama Araçlarının Ulusal Düzeyde Yaygınlık Tahminlerinde Kullanımı”, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı), Ankara, s. 76.

sayımında Türkiye'nin toplam nüfusu 67.803.927 kişi olup; kadın nüfusu 33.457.192 kişi ve erkek nüfusu ise 34.346.735 kişidir.<sup>73</sup>

Türkiye'de engellilere yönelik özel olarak yaş, cinsiyet, medeni durum, işgücü durumu, eğitim durumu ve sosyal güvence durumu gibi verilerin yanında engelin ortaya çıkış zamanı, engelli olma nedeni ve engel derecesi gibi hususların derlendiği ilk geniş çaplı araştırma, Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (mülga) ve Devlet Planlama Teşkilatı (mülga) işbirliğinde Devlet İstatistik Enstitüsü (mülga) tarafından gerçekleştirilen *Türkiye Engelliler Araştırması*'dır. Söz konusu araştırmaya göre Türkiye'de engelli olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12,29'dur. Görme, işitme, dil ve konuşma, ortopedik ve zihinsel engellilerin oranı % 2,59 oranında iken süregelen hastalığı olanların oranı ise % 9,70 oranındadır.<sup>74</sup>

**Tablo 1.6:** Türkiye'de Engelli Yaygınlığı (2002)

| Görme, İşitme, Dil Ve Konuşma, Ortopedik ve Zihinsel Engelli Nüfus (%) |       |        | Süregelen Hastalığa Sahip Olan Nüfus (%) |       |        | Toplam Engelli Nüfus (%) |       |        |
|------------------------------------------------------------------------|-------|--------|------------------------------------------|-------|--------|--------------------------|-------|--------|
| Kadın                                                                  | Erkek | Toplam | Kadın                                    | Erkek | Toplam | Kadın                    | Erkek | Toplam |
| 2,12                                                                   | 3,05  | 2,59   | 11,33                                    | 8,05  | 9,70   | 13,45                    | 11,10 | 12,29  |

**Kaynak:** TÜİK, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Matbaası, 2004, s. 6.

Tablo 1.6'da 2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması sonuçlarına göre cinsiyet ve engel durumlarının toplam nüfus içindeki oranlarına yer verilmiştir.

<sup>73</sup> TÜİK, "Temel İstatistikler/Nüfus ve Demografi/Nüfus İstatistikleri/Yıllara, Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Nüfus, Genel Nüfus Sayımları," (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist>, 07.01.2020.

<sup>74</sup> T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Türkiye Özürlüler Araştırması 2002*, s. 5.

**Tablo 1.7:** Engel Türüne Göre Türkiye’de Engelli Nüfus Oranı (2002)

| Ortopedik Engelli (%) |       |        | Görme Engelli (%) |       |        | İşitme Engelli (%) |       |        | Dil ve Konuşma Engelli (%) |       |        | Zihinsel Engelli (%) |       |        |
|-----------------------|-------|--------|-------------------|-------|--------|--------------------|-------|--------|----------------------------|-------|--------|----------------------|-------|--------|
| Kadın                 | Erkek | Toplam | Kadın             | Erkek | Toplam | Kadın              | Erkek | Toplam | Kadın                      | Erkek | Toplam | Kadın                | Erkek | Toplam |
| 1,02                  | 1,48  | 1,25   | 0,50              | 0,70  | 0,60   | 0,33               | 0,41  | 0,37   | 0,28                       | 0,48  | 0,38   | 0,38                 | 0,58  | 0,48   |

**Kaynak:** TÜİK, **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Matbaası, 2004, s. 21.

Tablo 1.7’de engel türlerine göre 2002 yılında Türkiye’de engelli nüfusun oranlarına yer verilmiştir. Türkiye Özürlüler Araştırması 2002’de süregelen hastalığı olanlar hariç olmak üzere diğer engel türlerinin toplam nüfus içerisindeki yaygınlığının incelenebilmesi adına her engel türündeki nüfusun oranı da ölçülmüştür. Bu anlamda en yüksek engelli oranı nüfusun % 1,25’i ile ortopedik engelli bireylerde iken en düşük engellilik oranı ise nüfusun % 0,37’si işitme engelli bireylerdedir.

**Tablo 1.8:** İş Gücü Durumuna Göre Türkiye’de Engelli Nüfus Oranı (2002)

| Engelli Bireylerin İşgücüne Katılma Oranı (%) |       |        | Engelli Bireylerin İşsizlik Oranı (%) |       |        | İşgücüne Dahil Olmayan Engelli Nüfus Oranı (%) |       |        |
|-----------------------------------------------|-------|--------|---------------------------------------|-------|--------|------------------------------------------------|-------|--------|
| Kadın                                         | Erkek | Toplam | Kadın                                 | Erkek | Toplam | Kadın                                          | Erkek | Toplam |
| 6,71                                          | 32,22 | 21,71  | 21,54                                 | 14,57 | 15,46  | 93,29                                          | 67,78 | 78,29  |

**Kaynak:** TÜİK, **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Matbaası, 2004, s. 15.

Tablo 1.8’de iş gücü durumu ile ilgili olarak 2002 yılında Türkiye’de engelli nüfusun durumu yer almaktadır. Türkiye Özürlüler Araştırması işgücü istatistikleri açısından irdelendiğinde; Türkiye’de 15 yaş ve üzerindeki bireylerin işgücüne katılımı ile ilgili olarak, engelli nüfusun % 78,29’unun işgücüne dahil olmadığı gözlemlenmektedir. Bu anlamda işgücüne dahil olan engelli bireylerin oranı % 21,71 seviyelerinde olup, işsizlik oranı ise % 15,46 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de engelli bireylerin illere göre dağılımını da tahmin etmeyi amaçlayan kapsamlı bir çalışma ise 2011 yılında TÜİK tarafından gerçekleştirilen Nüfus ve Konut Araştırması’dır.<sup>75</sup> Söz konusu bu araştırma, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden (ADNKS) elde edilme imkânı olmayan; hane halkı özellikleri, istihdam, işsizlik, iş gücü, engellilik ve göç gibi alanlardaki verileri sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yaklaşık 3 ay süren veri toplama süreci, örnekleme yöntemiyle seçilmiş sayım bölgelerindeki yaklaşık 9 milyon kişi ile yüz yüze görüşme yoluyla yapılmıştır.

**Tablo 1.9:** Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Türkiye’de En Az Bir Engeli Olan Nüfus ve Oranı (2011)

| Yaş Grupları | Toplam Nüfus (*1000) |        |        | En Az Bir Engeli Olan Nüfus (*1000) |       |        | En Az Bir Engeli Olan Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (%) |       |        |
|--------------|----------------------|--------|--------|-------------------------------------|-------|--------|-------------------------------------------------------|-------|--------|
|              | Kadın                | Erkek  | Toplam | Kadın                               | Erkek | Toplam | Kadın                                                 | Erkek | Toplam |
| 15-64        | 24.837               | 25.356 | 50.193 | 1.142                               | 1.211 | 2.353  | 4,5                                                   | 4,7   | 4,6    |
| 65 ve Üzeri  | 3.067                | 2.378  | 5.445  | 1.205                               | 683   | 1.888  | 39,2                                                  | 28,7  | 34,6   |

Kaynak: TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011, s. 90.

Tablo 1.9’da 2011 Nüfus ve Konut Araştırması’nda yaş gruplarına ve cinsiyete göre en az bir engeli olan bireylerin toplam nüfus içindeki durumuna yer verilmektedir. Tablo 1.9’u incelediğimizde, en az bir engeli olan bireylerin toplam nüfus içerisindeki oranı 15-64 yaş grubunda % 4,6, 65 ve üzeri yaş grubunda ise % 34,6’dır. Bununla birlikte 15-64 yaş grubunda kadın ve erkeklerin dağılımı birbirine oldukça yakınken, 65 ve üzeri yaş grubunda ise engelli kadınların sayısı erkeklerin neredeyse iki katıdır.

2011 Nüfus ve Konut Araştırması’nda engel türlerinin toplam nüfus içindeki dağılımının incelenebilmesi adına her engel türünde engelli nüfus sayısı ölçülmüştür. Araştırmada bireylere, görme, konuşma, duyma, yürüme (merdiven inme-çıkma), bir şeyler taşıma-tutma ve akranlarına göre öğrenme (hatırlama, basit dört işlem ve

<sup>75</sup> Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, “Engelli ve Yaşlı İstatistik E-Bülteni (Aralık 2019),” (Çevrimiçi) <https://ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/yayin-kaynak/>, 19.01.2020, s. 4.

dikkatini toplama) olmak üzere 6 farklı engellilik durumuna ilişkin sorular yöneltilmiştir.<sup>76</sup>

**Tablo 1.10:** Cinsiyete ve Engelin Türüne Göre Türkiye’de Engelli Sayısı ve Nüfusa Oranı (2011)

| Engel Türü                                                                                                   | Engelin Türüne Göre Türkiye’de Engelli Nüfus Sayısı (*1000) |       |        | Engelin Türüne Göre Türkiye’de Engelli Nüfus Oranı (%) |       |        |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|-------|--------|--------------------------------------------------------|-------|--------|
|                                                                                                              | Kadın                                                       | Erkek | Toplam | Kadın                                                  | Erkek | Toplam |
| Görmede Zorluk Yaşayanlar                                                                                    | 561                                                         | 478   | 1.039  | 1,5                                                    | 1,3   | 1,4    |
| Duymada Zorluk Yaşayanlar                                                                                    | 429                                                         | 406   | 835    | 1,2                                                    | 1,1   | 1,1    |
| Konuşmada Zorluk Yaşayanlar                                                                                  | 229                                                         | 278   | 507    | 0,6                                                    | 0,8   | 0,7    |
| Yürümede, Merdiven İnme-Çıkmada Zorluk Yaşayanlar                                                            | 1.452                                                       | 861   | 2.313  | 4,1                                                    | 2,4   | 3,3    |
| Bir Şeyler Taşımada Veya Tutmada Zorluk Yaşayanlar                                                           | 1.787                                                       | 1.136 | 2.923  | 5,1                                                    | 3,2   | 4,1    |
| Yaşıtlarına Göre Öğrenmede, Basit Dört İşlem Yapmada, Hatırlamada veya Dikkatini Toplamada Zorluk Yaşayanlar | 847                                                         | 565   | 1.412  | 2,4                                                    | 1,6   | 2,0    |

**Kaynak:** TÜİK, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011, s. 90-93.

Bu minvalde Tablo 1.10’da cinsiyete ve engelin türüne göre 2011 yılında Türkiye’de engelli nüfus sayısı ve nüfusa oranlarına yer verilmiştir. 2011 yılındaki araştırmanın sonuçlarına göre en yüksek engellilik oranı nüfusun % 4,1’i ile bir şeyler taşımada veya tutmada zorluk yaşayan bireylerde görülmektedir. Bu engel türünü, % 3,3 ile yürümede, merdiven inme-çıkma zorluk yaşayan bireyler takip etmektedir. En düşük engellilik oranı ise nüfusun % 0,7’si konuşmada zorluk yaşayan bireylerdedir.

Engelli bireylerin Türkiye nüfusu içerisindeki oranına vâkıf olmak adına gerçekleştirilen diğer bir araştırma; TÜİK tarafından ilki 2008 yılında yapılan ve iki

<sup>76</sup> TÜİK, “31 Ocak 2013 Haber Bülteni, Sayı: 15843, Nüfus ve Konut Araştırması, 2011,” (Çevrimiçi) <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843>, 19.01.2020.

yılda bir güncellenen Türkiye Sağlık Araştırması'dır. Söz konusu araştırma, bireylerin genel sağlık profilinin ortaya çıkarılmasının yanı sıra hem ulusal gereksinimlere cevap veren bir araştırma olması, hem de uluslararası mukayeselere imkân vermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.<sup>77</sup> Araştırmada engel türleri; görme, işitme, yürüyemeyen, merdiven inip-çıkamayan, öğrenmede ve hatırlamada güçlük çeken bireyler olarak kategorize edilmiştir.

**Tablo 1.11:** Cinsiyete ve Engel Grubuna Göre Türkiye’de 15 Yaş ve Üzeri Engelli Bireylerin Nüfusa Oranı (2016)

| Engel Grubu                                                                                                     |                                   | Kadın (%) | Erkek (%) | Toplam (%) |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------|-----------|-----------|------------|
| Görme Sorunu Olan Bireyler                                                                                      |                                   | 8,57      | 5,27      | 6,94       |
| İşitme Sorunu Olan Bireyler                                                                                     |                                   | 5,02      | 3,87      | 4,45       |
| Herhangi Bir Yardım Almadan ya da Yardımcı Bir Araç Kullanmadan Yürüyemeyen ve Merdiven İnip Çıkamayan Bireyler | Yürüyemeyen Bireyler              | 8,87      | 4,03      | 6,48       |
|                                                                                                                 | Merdiven İnip-Çıkamayan Bireyler  | 12,37     | 4,99      | 8,72       |
| Yaşlılarına Göre Öğrenmekte ve Hatırlamakta Zorluk Çeken Bireyler                                               | Öğrenmede Zorluk Çeken Bireyler   | 7,78      | 2,38      | 5,11       |
|                                                                                                                 | Hatırlamada Zorluk Çeken Bireyler | 4,79      | 2,19      | 3,50       |

**Kaynak:** TÜİK, Türkiye Sağlık Araştırması, 2016, (Çevrimiçi)  
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Türkiye-Saglik-Arastirmasi-2016-24573>,  
15.01.2020.

Tablo 1.11’de TÜİK Türkiye Sağlık Araştırması 2016 yılı verilerinden derlenen engel gruplarının cinsiyete göre dağılımına yer verilmiştir. Tablo 1.11’de yer alan verilere göre Türkiye’de 15 yaş ve üzeri bireylerde merdiven inip-çıkamayanlar %8,72 oranıyla en sık görülen engel grubunu; hatırlamada zorluk çeken bireyler ise %3,50 oranıyla en seyrek görülen engel grubunu oluşturmaktadırlar. Kadın ve erkek nüfusa göre veriler irdelendiğinde, tabloda yer alan her engel grubunda kadınların erkeklere göre daha fazla orana sahip oldukları görülmektedir. Türkiye Sağlık Araştırması sonuçları irdelendiğinde, refakatçi ya da bir araç yardımı olmadan yürüyemeyen ve merdiven inip-çıkamayan bireylerin çokluğu ayrıca dikkat

<sup>77</sup> TÜİK, “Türkiye Sağlık Araştırması Mikro veri Seti, 2017, s. 11-12.

çekmektedir. 2016 yılında Türkiye’de yaşayan erkeklerin % 4,03’ü ve kadınların % 8.87’si yürüyemediğini, erkeklerin % 4.99’u ve kadınların % 12.37’si ise merdiven inip-çıkamadığını beyan etmişlerdir. Bu oranların fazlalığı Türkiye’de sağlık mefhumu açısından ciddi bir önem arz etmektedir.

Ulusal çerçevede TÜİK’in yaptığı araştırmaların yanı sıra engellilikle ilgili verilere ulaşılabilecek; Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) bünyesinde, kamu kurum ve kuruluşlarından alınan sağlık kurulu raporlarını esas alan “Ulusal Engelli Veri Sistemi” oluşturulmuştur. Bakanlık verilerine göre hayatta olan ve Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde kayıtlı engelli bireylerin sayısı 2.515.766’dır.<sup>78</sup> Veri Sisteminde kayıtlı olan bireylerin 1.095.806’sı kadın, 1.419.961’i ise erkektir. Ayrıca ağır engelli bireylerin sayısı ise 731.003’tür.<sup>79</sup>

**Tablo 1.12:** Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde Kayıtlı Engelli Bireyler (2019)

| Yaş Grubu      | Kadın   | Erkek     | Toplam    |
|----------------|---------|-----------|-----------|
| 0-14 Yaş       | 102.385 | 158.418   | 260.803   |
| 15-64 Yaş      | 687.535 | 1.035.199 | 1.722.734 |
| 65 Yaş ve Üstü | 305.885 | 226.344   | 532.229   |

**Kaynak:** Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **Engelli ve Yaşlı İstatistik E-Bülteni (Aralık 2019)**, (Çevrimiçi) <https://ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/yayin-kaynak/>, 10.02.2020, s. 17.

Tablo 1.12’ye göre 0-14 yaş grubunda 260.803 kişi, 15-64 yaş grubunda 1.722.734 kişi ve 65 yaş ve üstü grupta ise 532.229 kişi yer almaktadır. Kadınlar 0-14 yaş grubunda % 39,26 ve 15-64 yaş grubunda % 39,91 oranıyla yer alırken; 65 yaş ve üstü grupta ise % 57,5 oranıyla erkeklerden daha fazla bir oranda yer almaktadırlar.

<sup>78</sup> Engelli Sağlık Kurulu Raporu almak için yetkili hastanelere başvurmamış ve hizmet almak için devlet kurumlarıyla temasa geçmemiş bireyleri kapsamamaktadır.

<sup>79</sup> Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **a.g.e.**, s. 16.

**Tablo 1.13:** Engel Grubuna Göre Ulusal Engelli Veri Sistemi’nde Kayıtlı Engelli Bireyler (2019)

| Engel Grubu        | Engelli Birey Sayısı | Toplam Engelli Birey Sayısına Oranı (%) |
|--------------------|----------------------|-----------------------------------------|
| Görme              | 281.439              | 11,19                                   |
| İşitme             | 230.472              | 9,16                                    |
| Dil ve Konuşma     | 42.389               | 1,68                                    |
| Ortopedik          | 387.894              | 15,42                                   |
| Zihinsel           | 499.168              | 19,84                                   |
| Ruhsal ve Duygusal | 213.860              | 8,50                                    |
| Süreğen Hastalık   | 1.109.494            | 44,10                                   |
| Diğer              | 67.987               | 2,70                                    |

**Kaynak:** Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, **Engelli ve Yaşlı İstatistik E-Bülteni (Aralık 2019)**, (Çevrimiçi) <https://ailevecalisma.gov.tr/evhgm/yayin-kaynak/>, 10.02.2020, s. 18.

Yaş grubu ve cinsiyetin yanı sıra engel türlerine göre Ulusal Engelli Veri Sistemi’ne kayıtlı engelli bireyler yukarıdaki Tablo 1.13’te yer almaktadır. Tablo 1.13’e göre Türkiye’de en sık görülen engel türü % 44,1 oranıyla süreğen hastalıktır. Bunu %19,84 ile zihinsel engellilik ve % 15,42 ile ortopedik engellilik takip etmektedir. En seyrek görülen engel türü ise % 1,68 ile dil ve konuşma engelliliktir.

## 1.2. Yaşam Memnuniyeti

### 1.2.1. Yaşam Memnuniyeti ile İlgili Kavramlar

Yaşam memnuniyetini açıklamadan önce, yaşam kalitesi, refah ve mutluluk kavramları ortaya konulmalıdır.

#### 1.2.1.1. Yaşam Kalitesi

Yaşam kalitesi; mutluluk, fonksiyonel yeterlilik, sosyal anlamda iyilik ve öznel iyi olma gibi unsurların birleşiminden oluşan, günlük hayatın kişiye psikolojik, fizyolojik ve sosyal anlamda tesir etmesine verilen tepkileri ifade eden bir kavramdır.<sup>80</sup>

<sup>80</sup> Cem Akdeniz, Ömer Aydemir vd, “Sağlık Düzeyi Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması ve Güvenilirliği”, **Klinik Psikofarmakoloji Bülteni**, C. 9, S. 2, 1999, s. 104-105.

DSÖ 1948 yılında yaptığı tanımda yaşam kalitesini, yalnızca hastalık ve sakatlık durumunun mevcut olmayışı olarak değil, biyolojik, psikolojik ve sosyal anlamda refahın var olması şeklinde ifade etmiştir.<sup>81</sup> 1998 yılında Dünya Sağlık Örgütü Yaşam Kalitesi Grubu (WHOQOL) yaşam kalitesini, bireylerin değer ve kültür sistemleri içerisinde kültürel, çevresel ve sosyal anlamda, sübjektif olarak amaç, beklenti, standart ve kaygı gibi unsurların içinde bulunduğu konuma etkisini algılamaları şeklinde tanımlamıştır.<sup>82</sup>

Amartya Sen, yaşam kalitesinin birden fazla anlam içerdiğinin altını titizlikle vurgulamaktadır. Buna istinaden literatürdeki yaşam kalitesi kavramına ilişkin karmaşanın giderilmesi ve standart bir tanım üzerinde uzlaşılması gerektiğini ifade eden Sen'e göre; birey hayatta arzu ettiği amaca erişebilme imkânı olmasa da kendisini iyi hissedebilir. Birey arzu ettiği hayata sahip olsa da mutlu olmayabilir. Mutlu olduğunda ise tam olarak özgür olmayabilir. Bununla birlikte özgür olduğu durumda ise arzu ettiği anlamda başarılı olmayabilir.<sup>83</sup>

Yaşam kalitesi genel anlamda sağlık ve işlevsel olma durumu gibi geleneksel konseptlerle ilişkilendirilmiştir. Bireyin sağlığı, fiziksel durumu, psikolojik ve sosyal anlamda işlevselliğinin ve yaşam kalitesinin ölçülmesi ideal sağlık değerlemesinin ana unsurlarını oluşturmaktadır. Fiziksel sağlık durumunun ötesine giden ilk değerlendirmeler, kimi zaman tek bir ölçek üzerinden yaşam kalitesinin genel konseptini dikkate almaksızın yalnızca işlevsel durumu incelemiştir.<sup>84</sup>

Yaşam kalitesi kavramı farklı perspektiflerden irdelendiğinde ise; felsefi anlamda insanın fitrattan gelen iyi olma durumu ile yaşamın kutsiyetine, ekonomik anlamda milli gelir ve ekonominin büyümesine odaklanmaktadır. Psikolojik anlamda yaşamdan duyulan memnuniyete ve mutlu olmaya, sosyolojik anlamda ise bireyler ve

---

<sup>81</sup> Marcia A. Testa ve Donald C. Simonson, "Assesment of Quality-of-life Outcomes", **New England Journal of Medicine**, C. 334, S.13, 1996, s. 835.

<sup>82</sup> The WHOQOL Group, "Development of The World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment," **Psychological Medicine**, C. 3, S. 28, 1998, s. 551.

<sup>83</sup> Amartya Sen, **The Standard of Living**, New York, Cambridge University Press, 1987, s. 1.

<sup>84</sup> The WHOQOL Group, "The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): Development and General Psychometric Properties", **Social Science and Medicine**, 1998, C. 46, S. 12, s. 1569.

kültürler arası ortaya çıkan toplumsal hale odaklanır.<sup>85</sup> Bu bağlamda bir ekonomist yaşam kalitesini ekonomik refah anlamında tanımlarken, bir sosyal psikolog ise yaşam tatmini ve genel mutluluk olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte yaşam kalitesi; bir çevreci tarafından, saf su, orman, vahşi yaşam ve hava kalitesi gibi etmenler üzerinden tanımlanırken, bir tüketici için tüketici hak ve memnuniyetini, bir politikacı için ise sosyal hizmetler ve politik özgürlüğün etkinliğini ifade etmektedir.<sup>86</sup>

Yaşam kalitesi niteliği itibariyle evrensel bir amacı taşımaktadır. Bu bağlamda bu amacı açıklamada Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı ön plana çıkmaktadır. Söz konusu kurama göre bireyin ihtiyaçları hiyerarşik açıdan beş ayrı başlıkta sıralanmıştır. Bunlar sırasıyla; fiziksel, güvenlik, sosyal, değer görme ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçlarıdır.<sup>87</sup> Sirgy (1986), bireylerin yaşam kalitesini Maslow'un söz konusu kuramının ışığında insani gelişme perspektifi tanımı çerçevesinde ele almıştır. Şöyle ki; insanın gelişimi ve yaşam kalitesi, yine hiyerarşik olarak bir piramidin basamaklarındaki gibi aşağıdan yukarıya en aşağıdaki fiziksel ihtiyaçlardan en tepedeki kendini gerçekleştirme ihtiyacına sıralanırken bir doğru orantıyı göstermekte; yaşam kalitesi arttıkça, bireyin gelişimi ve bir sonraki ihtiyaca yönelimi hızlanmaktadır.<sup>88</sup>

Yaşam kalitesi kavramı, ayrıca objektif ve sübjektif göstergeler şeklinde irdelenmiştir. Yaşam kalitesinin objektif göstergeleri, bireylerin temel fiziksel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla gerçekleşen bir fiziksel iyilik durumunu ifade eder. Sübjektif göstergeler ise, nesnel öğelerden ziyade öznel öğelerin yaşamın kaliteli yahut kalitesiz olmasına etkisini ifade etmektedir. Bu noktada duygusal ve psikolojik anlamda bir iyilik durumu söz konusudur.<sup>89</sup>

---

<sup>85</sup> Zakieh Asle Aandroodi, "Yaşam Kalitesinin Yordayıcıları: Türkiye ve İran Örneği" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), Ankara, s. 15.

<sup>86</sup> M. Joseph Sirgy, A. C. Samli ve H. Lee Meadow, "TInterface Between Quality of Life and Marketing: A Theoretical Framework", **Journal of Public Policy and Marketing**, C. 1, S. 1, 1982, s. 70.

<sup>87</sup> Ayfer Aydıner Boylu ve Bahar Paçacıoğlu, "Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C. 8, S. 15, 2016, s. 138.

<sup>88</sup> M. Joseph Sirgy, "A Quality-of-life Theory Derived From Maslow's Developmental Perspective: 'Quality' Is Related to Progressive Satisfaction of a Hierarchy of Needs, Lower Order and Higher", **American Journal of Economics and Sociology**, 1986, C. 3, S. 45, s. 329-342.

<sup>89</sup> Asiye Durmaz Akyol, "Yaşam Kalitesi ve Yaklaşımları", **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, C. 9, S. 2, 1993, s. 77-78.

Subjektif ve objektif göstergeler yaşam kalitesi konusunda herhangi bir kesinlik ifade etmemektedir. Bununla birlikte literatürdeki çalışmalarda yaşam kalitesinin göstergeleri demografi ve çeşitli bazı unsurlara da dayandırılmıştır. Bu unsurlar; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, sağlık durumu, kazanılan gelir, alınan sosyal destek, yaşanan konut, mesleki yaşam ve boş zamanda yapılan faaliyetler şeklinde sıralanabilir.<sup>90</sup>

**Tablo 1.14: Yaşam Kalitesi Göstergeleri**

| Gösterge                       | Açıklama                                                                                                                                                                                                      |
|--------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Cinsiyet                       | Toplumların kadınlara yüklediği roller (Yemek pişirme, temizlik, çocuk bakımı vb.) bakımından erkeklere oranla düşük yaşam kalitesi.                                                                          |
| Yaş                            | Ergenlik dönemi, ağırlıkla da yaşlılık dönemi. (Yaşlılık, yaşam kalitesinin en çok düşüş gösterdiği dönem.)                                                                                                   |
| Medeni Durum                   | Evli, Bekar, Dul ve Boşanmış olma durumu ve bunlara toplumlar tarafından yüklenen anlamlar                                                                                                                    |
| Eğitim                         | Eğitimin düzeyinin yükselmesiyle, yaşam kalitesinin de yükselmesi. (Eğitimi iyi olanlarda yüksek gelir ve nitelikli iş, eğitimi düşük olanlarda işsizlik, kötü çalışma koşulları, kaygı, düşük ücret durumu.) |
| Gelir                          | Gelirin sağlık, eğitim, ulaşım, konut vb olanaklara erişimdeki karşılığı                                                                                                                                      |
| Sağlık                         | Bireyin fizyolojik, psikolojik ve sosyal anlamda sağlık durumuna olan göstergeler (subjektif), günlük aktivite ve öz bakımın yerine getirilmesine dair göstergeler (objektif)                                 |
| Sosyal Destek                  | Aile, arkadaş, akraba ve komşu ilişkileri                                                                                                                                                                     |
| Yaşanılan Konut ve Özellikleri | Konutun güvenlik, ısınma, su, elektrik vb. fiziksel özellikleri, konuta sahip olma/olmama durumu.                                                                                                             |
| İş Yaşamı                      | Başarı başarısızlık, sosyal katılım, sosyal dışlanma, elde edilen gelir düzeyi gibi durumlar.                                                                                                                 |
| Boş Zaman Faaliyetleri         | Dinlenme, yenilenme, eğlenme, kendini geliştirme.                                                                                                                                                             |

**Kaynak:** Ayfer Aydın Boylu ve Bahar Paçacıoğlu, “Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C. 8, S. 15, 2016, s. 139-144.

WHOQOL yaşam kalitesi ile ilgili yaptığı çalışmalarda, yaşam kalitesinin etkilediği alanları, aşağıdaki tabloda (Tablo 1.15’te) ifade edilen fiziksel kalite, psikolojik, sosyal ilişkiler ve çevre olarak kategorize ettiği dört etki alanı ve evrensel olarak kabul edilen 24 başlık altında toplanan unsurlar çerçevesinde ele almıştır.

<sup>90</sup> Ayfer Aydın Boylu ve Bahar Paçacıoğlu, “Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C. 8, S. 15, 2016, s. 139.

**Tablo 1.15:** Yaşam Kalitesinin Etkilediği Alanlar

| Etki Alanı       | Etki Alanlarına Dahil Edilen Özellikler                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Fiziksel kalite  | <ul style="list-style-type: none"><li>-Acı ve rahatsızlık hali</li><li>-Uyku ve dinlenme</li><li>-Enerji ve yorgunluk</li><li>-Hareketlilik</li><li>-Günlük aktiviteler</li><li>-Çalışma kapasitesi</li><li>-İlaç bağımlılığı</li></ul>                                                                                                                                      |
| Psikolojik       | <ul style="list-style-type: none"><li>-Pozitif hisler</li><li>-Düşünme, öğrenme, hafıza ve konsantrasyon</li><li>-Kendine saygı</li><li>-İmaj ve görünüş</li><li>-Negatif hisler</li><li>-Ruhsal, dinsel ve kişisel inançlar</li></ul>                                                                                                                                       |
| Sosyal İlişkiler | <ul style="list-style-type: none"><li>-Kişisel ilişkiler</li><li>-Sosyal destekler</li><li>-Seksüel aktiviteler</li></ul>                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Çevre            | <ul style="list-style-type: none"><li>-Özgürlük, fiziksel güven ve güvenlik</li><li>-Ev çevresi</li><li>-Finansal kaynaklar</li><li>-Sağlık ve sosyal destekler</li><li>-Yeni yetenek ve bilgilerin kazanımı için fırsatlar</li><li>-Rekreasyon/boş zaman aktivitelerine katılım fırsatları</li><li>-Fiziksel çevre (Ses, kirlilik, trafik, iklim)</li><li>-Ulaşım</li></ul> |

**Kaynak:** The WHOQOL Group, “Development of The World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment,” **Psychological Medicine**, C. 3, S. 28, 1998, s. 552.

Yapılan analiz sonucu tabloda (Tablo 1.15’te) ifade edilen bütün başlıkların yaşam kalitesinin oluşumunda etkin olduğu, yaşam kalitesini en çok etkileyen unsurun fiziksel sağlık, en az etkileyen unsurun ise sosyal ilişkiler unsuru olduğu ifade edilmiştir.<sup>91</sup> Veenhoven, yaşam kalitesini anlamlandırırken bazı içsel ve dışsal unsurları konu edinir. Bu süreçte ise bilişsel ve duygusal değerlendirmelerin birbirini

<sup>91</sup> The WHOQOL Group, “Development of The World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment,” s. 556.

etkilemesinden bahisle hayatın birçok yönü olmasına istinaden mukayese edecek ideal bir model olmadığını iddia eder.<sup>92</sup>

**Tablo 1.16:** Yaşam Kalitesinin Bazı Alt Anlamları

|                                           | <b>Dış Kalite (Outer Quality)</b>                                                                                                                                                                                                                                                                        | <b>İç Kalite (Inner Quality)</b>                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|-------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <b>Yaşam Fırsatları</b><br>(Life chances) | <b>Çevrenin Yaşanabilirliği</b><br>(Livability of environment)<br><br>Ekolojik: Ilıman iklim, temiz hava, ferah ev;<br>Sosyal: Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik<br>Ekonomik: Zengin millet, cömert sosyal güvenlik, sorunsuz ekonomik kalkınma<br>Kültürel: Sanatın ve bilimin gelişimi, yaygın eğitim vb. | <b>Bireyin Yaşam Yeteneği</b><br>(Life ability of the person)<br><br>Fiziksel sağlık:<br>Olumsuz: Hasta olmadan Olumlu:<br>Enerjik ve dirençli<br>Akıl sağlığı:<br>Olumsuz: Akli sorunlardan uzak<br>Olumlu: Bağımsız ve yaratıcı<br>Bilgi: Okuma, yazma, eğitim<br>Beceri: Zeka, tavırlar<br>Yaşam sanatı: Farklı yaşam tarzları, farklılaşmış zevkler, vb. |
| <b>Yaşam Sonuçları</b><br>(Life results)  | <b>Yaşamın Nesnel Faydası</b><br>(Utility of life)<br><br>Dışsal fayda<br>Yakın ilişkide bulunanlar için: Çocuk büyütmek, arkadaşlarla ilgilenmek,<br>Toplum için: iyi bir vatandaş olmak,<br>İnsanlık için: Bir şeyler yaratmak<br>Ahlaki güvenilirlik:<br>Orijinallik, şefkat, güvenilirlik vb,        | <b>Yaşamın Öznel Takdiri</b><br>(Subjective of appreciation of life)<br><br>Hayata değer biçme: İşinden ve çeşitlilikten tatmin<br>Egemen ruh hali: Depresyon, can sıkıntısı, keyif<br>Toplam Değerlendirme<br>Etkili: Genel ruh hali seviyesi<br>Bilişsel: Yaşamdan memnuniyet                                                                              |

**Kaynak:** Ruut Veenhoven, “The Four Qualities Of Life, Ordering Concepts and Measures of The Good Life”, **Journal Of Happiness Studies**, S. 1, 2000, s. 11.

Bu bağlamda Tablo 1.16’da yaşam kalitesi yatay düzlemde dış ve iç olarak, dikey düzlemde ise yaşam fırsatları ve sonuçları olarak bölümlere ayrılmıştır.

<sup>92</sup> Ruut Veenhoven, “The Four Qualities Of Life, Ordering Concepts and Measures of The Good Life”, **Journal Of Happiness Studies**, S. 1, 2000, s. 11.

Yukarıdaki tablonun (Tablo 1.16'nın) üst bölümünde, yaşam kalitesinin potansiyel iki türü olan dış fırsatlar ve bunlardan yararlanmak için kullanılan iç kapasiteler mevcuttur. Sol üst bölümde, iyi yaşam koşulları anlamına gelen çevrenin yaşanabilirliği başlığı yer almaktadır. Bu başlığı açıklamak için genelde refah ve yaşam kalitesi kavramlarına atıf yapılmaktadır. Sağ üst bölümde ise, yaşam sorunlarıyla başa çıkma noktasında ne kadar donanımlı olduğunu gösteren bireyin yaşam yeteneği başlığı bulunmaktadır.

Tablo 1.16'nın alt bölümünde yaşamın dışsal değerinin ifade edildiği, yaşam kalitesinin sonuçları konu edilmektedir. Sol alt bölümde, iyi bir yaşamın, şimdiki halinden daha iyi olması gerektiği fikri yaşamın nesnel faydası olarak ele alınmakta, sağ alt bölümde ise yaşamın öznel takdiri başlığı altında, mutluluk ve öznel refah terimleriyle ifade edilen yaşam memnuniyeti yer almaktadır.<sup>93</sup>

Çalışmamızın ana teması olan engellilikle ilgi olarak, *engelli bireylerin yaşam kalitesini belirleyen unsurlar* genel anlamda engelli olmayan bireylerle aynı çerçevede seyretmektedir. Bunun nedeni de, engelli olsun ya da olmasın bütün bireylerin yaşam kalitesi mefhumuna benzer anlam atfetmelerinden ileri gelmektedir. Lakin belirli hizmetlere erişim noktasında engelli bireylerin engelli olmayanlara göre daha çok gereksinim duyması, toplumun engellilere yönelik gösterdiği tutumlar ve engelli bireylerin kişisel özellikleri, yaşam kalitesini belirleyen göstergelerin farklılaşmasına yol açabilmektedir.<sup>94</sup> Bu bağlamda aşağıdaki tabloda engelli bireylerin yaşam kalitesinin belirleyicilerine yer verilmiştir.

---

<sup>93</sup> A.e., s. 4-5.

<sup>94</sup> Arzu İçağasıoğlu-Çoban, "Engellilere Yönelik Hizmetlerin Sunumunda Yaşam Kalitesi Yaklaşımının Önemi", *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, C. 8, S. 1-2, 2008, s. 54.

**Tablo 1.17:** Engelli Bireyler Açısından Yaşam Kalitesinin Belirleyicileri

| Yaşam Kalitesinin Boyutları<br>(Core QOL Dimensions) | Yaşam Kalitesi Göstergeleri<br>(QOL Indicators)                                                                                 |
|------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Duygusal iyi olma<br>(Emotional wellbeing)           | Mutluluk, güvende hissetme, maneviyat<br>(Happiness, safety, spirituality)                                                      |
| Yakın ilişkiler<br>(Interpersonal relations)         | Aile, arkadaşlık<br>(Family, friendship, intimacy)                                                                              |
| Ekonomik durum<br>(Material relationships)           | Mülkiyet durumu, iş durumu, gelir durumu,<br>(Ownership, employment, finance)                                                   |
| Kişisel gelişim<br>(Personal development)            | Yeterlik durumu, kişisel algılama, sahip olduğu<br>beceriler<br>(Competence, personal perception, skills)                       |
| Fiziksel gelişim (Physical development)              | Eğitim, sağlık (Education, health)                                                                                              |
| Kendi kararını verebilme<br>(Self-determination)     | Seçenekler, otonomi, kontrol<br>(Choices, autonomy, control)                                                                    |
| Sosyal İçerme (Social inclusion)                     | Kabul görme, rollere sahip olma ve bunları<br>yerine getirebilme, toplumsal aktivite<br>(Acceptance, roles, community activity) |
| Haklar (Rights)                                      | Toplumsal kararlara katılabilme, kişisel<br>mahremiyet (Voting, personal privacy)                                               |

**Kaynak:** Arzu İçağasıoğlu Çoban, “Engellilere Yönelik Hizmetlerin Sunumunda Yaşam Kalitesi Yaklaşımının Önemi”, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, C. 8, S. 1-2, 2008, s. 54-55.

Tablo 1.17’de görüldüğü üzere genel anlamda engelli bireylerin yaşam kalitesi göstergeleri, engelli olmayanlarla benzer şekilde ifade edilmektedir. Lakin engelli bireylerin yaşam kalitesi göstergelerinde engelli olmayanlardan farklı olarak, sosyal dışlanma ve yetersiz haklar konuları ön plana çıkmaktadır. Bu konuların aşılması bağlamında yaşam kalitesi yaklaşımı, yaşamı tüm alanlarıyla bir bütün olarak ele aldığından, engelli bireylerin gereksinimlerini karşılama noktasında ciddi önem arz etmektedir.<sup>95</sup>

### 1.2.1.2. Refah

Yaşam memnuniyeti ile ilgili diğer kavram, *refah*tır. Refah teriminin anlamı Oxford sözlüğünde, birincil olarak bireysel ve toplumsal anlamda iyi olma, mutluluk, zenginlik; ikincil olarak ise sosyal yardımlaşma anlamında devletten alınan mali

<sup>95</sup> A.e., s. 55-56.

destek olarak ifade edilmiştir.<sup>96</sup> Bu ikincil anlam ekseninde refah terimi, çocuk, hasta, yaşlı vb. dezavantajlı durumdaki bireylere sosyal anlamda koruma sağlamayı amaçlayan hizmetlerin bütünüyle ilintilidir.<sup>97</sup>

Greve, refah kavramını, ekonomik anlamda kaynaklara optimum düzeyde erişim, bireylerin mutluluk ve iyi olma halinin yüksekliği, hayatın idamesi için garantili bir asgari gelir; ve son kerte, bireylere iyi bir yaşam sağlama yapabilirliğine sahip olmak şeklinde ifade eder. Buna istinaden refahın mikro anlamda göstergeleri, yoksulluk oranı ve mutluluk seviyesiyle, makro anlamdaki göstergeleri ise, sosyal harcamalar ve GSYH ile ifade edilir.<sup>98</sup>

Refah, diğer yandan sosyal, siyasi ve ekonomik anlamda bir iyilik hali çerçevesinde ifade edilmektedir.<sup>99</sup> Bu bağlamda Amartya Sen de refahın var oluşunu, iyi olma hali olarak ifade eder. Buna etki eden unsurlar ise, sağlıklı olmak, iyi derecede beslenmek, sosyal hayata entegre olabilmek, ortalama yaşam süresinin uzunluğu, okuryazarlık ve seçebilme özgürlüğüdür. Siyasi özgürlüklerin baskılandığı, gelir seviyesinin düştüğü, güvenlik kaygılarının yaşandığı, kötü sağlık ve eğitim koşullarının var olduğu ve bireylerin özgüven sorunu yaşadığı durumlarda, refah seviyesinin azalacağını iddia eder. Bununla birlikte psikolojik bir durum olarak tanımladığı refahın var olması sürecini, gelir seviyesinin yükseltilmesinden bağımsız bir şekilde, toplumun salgın hastalık ve afet gibi durumlar karşısında korunması, sağlık ve eğitim gibi hizmetlerde yapılacak iyileştirmelere yönelik adımlar atılması diye tanımlar.<sup>100</sup>

Refahın ölçülmesi meselesi, dünyadaki bütün ekonomi sistemleri için önem arz etmektedir. Toplumsal anlamda müreffeh bir görünüme kavuşma adına ilerlemenin ne düzeyde olacağı, refahın ölçülmesinin akabinde berrak bir görünüme sahip olacaktır. Buna istinaden, bireysel ve toplumsal düzlemde 1990'lardan itibaren küreselleşmenin

---

<sup>96</sup> Bent Greve, "What is Welfare?", *Central European Journal of Public Policy*, 2, (1), 2008, s. 51.

<sup>97</sup> Süleyman Özdemir, *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2007, s. 16.

<sup>98</sup> Greve, *a.g.e.*, s. 58-59.

<sup>99</sup> Ahmet Payzun ve Çağla Diner, "Türkiye'de Ailelerin Refah Düzeyi," *Aile ve Toplum Dergisi*, C. 4, S. 15, 2008, s. 121.

<sup>100</sup> Michael P. Todaro ve Stephen C. Smith, *Economic Development*, 11<sup>th</sup> Edition, Boston, Pearson, 2012, s. 18-19.

etkin bir aktör konumuna gelmesiyle gelir unsuru refahın ölçülmesi için yetersiz kalmış; çevre ve iletişim gibi faktörler refahın ölçülmesinde kullanılan parametrelere dahil edilmiştir.<sup>101</sup> Amartya Sen, Jean Paul Fitoussi ve Joseph Stiglitz ile birlikte 2008 yılında oluşturdıkları The Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress adlı komisyonda, refahın varlığını yalnızca gelir seviyesine indirgemeyerek, tek başına GSYİH ile anlamlandırılmayacağını ortaya koymuştur. Komisyon bu bağlamda refahın ölçülmesi ve tanımlanmasını sekiz farklı unsura bağlamıştır. Bunlar,<sup>102</sup> yaşam standardı materyalleri (gelir, tüketim ve zenginlik), sağlık, eğitim, iş hayatındaki bireysel aktiviteler, siyasi görüş ve yönetim, sosyal iletişim ve ilişkiler, çevre (mevcut ve gelecekteki durum) ve güvensizlik (ekonomik ve fiziksel) şeklinde ifade edilmiştir.

**Tablo 1.18:** 1950-2000’lerde Refahın Yaygın Tanımı ve Ölçülmesinin Gelişimi

| Dönem | Refahın Anlamı                              | Refahın Ölçümü                                                                |
|-------|---------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------|
| 1950  | Ekonomik refah                              | GSYİH’nın büyümesi                                                            |
| 1960  | Ekonomik refah                              | Kişi başına GSYİH’nın büyümesi                                                |
| 1970  | Temel İhtiyaçlar                            | Kişi başına düşen GSYİH’nın artışı ve temel mallar                            |
| 1980  | Ekonomik refah                              | Kişi başına düşen GSYİH ve parasal olmayan faktörlerin artışı                 |
| 1990  | İnsani gelişme/yetenekler                   | İnsani gelişme ve sürdürülebilirlik                                           |
| 2000  | Evrensel haklar, geçim kaynakları, özgürlük | Binyıl Kalkınma Hedefleri <sup>103</sup> ve yeni alanlar: risk ve güçlendirme |

**Kaynak:** Andrew Summer, “Economic Well-being and Non-economic Well-being, A Review of the Meaning and Measurement of Poverty”, **World Institute for Development Economics Research**, Research Paper No. 2004/30, 2004, s. 3.

<sup>101</sup> Sevda Akar, “Türkiye’de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleriyle Karşılaştırma”, **Journal of Life Economics**, S. 1, 2014, s. 2.

<sup>102</sup> Joseph E. Stiglitz, Amartya Sen, JeanPaul Fitoussi, Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009, Paris. [http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport\\_anglais.pdf](http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf)

<sup>103</sup> Binyıl Kalkınma Hedefleri: 2000 yılı Eylül ayında BM Genel Kurulu’nda kabul edilen bildirgedir. Bildirgenin hedefleri olarak; açlığın ve aşırı yoksulluğun ortadan kaldırılması, evrensel ilköğretim, kadın-erkek eşitliği ve güçlü kadın, çocuk ölümlerinin azaltılması, anne sağlığının iyileştirilmesi, Aids ve Hiv gibi hastalıklarla mücadele, çevresel sürdürülebilirlik ve kalkınma için küresel ortaklık gibi unsurlar belirlenmiştir. Bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010, s.12. (Çevrimiçi) [www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report\\_TR.pdf](http://www.surdurulebilirlikkalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf), 21.09.2019.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik anlamda bireysel refah; 1950'lerde GSYİH'nın büyüme oranıyla, 1960'larda milli gelire, 1970'lerde temel ihtiyaçların karşılanmasıyla, 1980'lerde kişi başına düşen milli gelire ek olarak parasal olmayan faktörlerle, 1990'larda insani gelişme ve sürdürülebilirlik göstergesiyle ölçülmüştür. 2000'li yıllarda ise, Bin Yıl Kalkınma Hedefleri vasıtasıyla refahın ölçümünde evrensel hak ve özgürlükler öne çıkmıştır.<sup>104</sup>

### 1.2.1.3. Mutluluk

Üçüncü ilgili kavram *mutluluktur*. Mutluluk kavramı, Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından, “bütün özlemlere eksiksiz ve sürekli olarak ulaşılmaktan duyulan kıvanç durumu, mut, ongunluk, kut, saadet, bahtiyarlık, saadetlilik” şeklinde tanımlanmıştır.<sup>105</sup> İnsanın kendi yaşamının değerini bir bütün halinde idrak etmesi olarak ifade edilen mutluluk kavramı,<sup>106</sup> acı ve elem yerine, sevinç ve tatmin olgularının var olmasıyla vücut bulan, genel anlamda yaşamdan duyulan memnuniyet hali olarak tanımlanır.<sup>107</sup>

Batı düşünce dünyasında mutluluk kavramı; Antik yunan felsefesinin tahakkümündeki erken dönem, faydacılığın tahakkümündeki aydınlanma dönemi ve sonrasındaki dönem ve refah devleti dönemi olmak üzere üç dönemde irdelenmiştir. Antik yunan felsefesinde mutluluk kavramının pek çok tanımı yapılmıştır. Aristo ve Platon gibi çoğu düşünür mutluluk kelimesine karşılık olarak, Antik yunanda ruhsal durumun iyi olma halini yahut zengin, sağlıklı ve mutlu olmayı kapsayan bir iyi olma halini ifade eden “Eudaimonia” kelimesini; mutlu bireye karşılık olarak ise “Eudaimon” kelimesini kullanmışlardır. Bu dönemde mutluluğun algılanmasında yaygın olarak benimsenen görüş, bireylerin mutluluğun diğer bireylerin tercihlerine bağlı oluşudur.<sup>108</sup> Aydınlanma ve sonrası dönemde ise mutluluk, akıl yürütme ile

<sup>104</sup> Andrew Summer, “Economic Well-being and Non-economic Well-being, A Review of the Meaning and Measurement of Poverty”, **World Institute for Development Economics Research**, Research Paper No. 2004/30, 2004, s. 3.

<sup>105</sup> Türk Dil Kurumu, “Mutluluk,” (Çevrimiçi) sozluk.gov.tr/?kelime=mutluluk, 20.09.2019.

<sup>106</sup> Ruut Veenhoven, “Happy Life-Expectancy, A Comprehensive Measure of Quality-of-Life In Nations”, **Social Indicators Research**, S. 39, 1996, s. 14.

<sup>107</sup> TÜİK, **Yaşam Memnuniyeti Araştırması**, 2014, s. XV.

<sup>108</sup> Ruut Veenhoven ve Devrim Dumludağ, “İktisat ve Mutluluk”, **İktisat ve Toplum Dergisi**, S. 58, 2015, s. 48.

doğru orantılı bir biçimde gerçekleşebilen bir unsur olarak algılanmıştır. Bu dönemde rasyonellik ilkesi kurumlara hakim olmuş, mutluluğun net bir biçimde neyi ifade ettiği, nasıl ulaşılabacağı ve bireylerin mutluluğunun sağlanması noktasında devletin sorumlulukları yoğun bir biçimde tartışılmıştır.<sup>109</sup>

20. yüzyılın sonlarında başlayan refah devleti uygulamalarıyla, sıradan bir bireyin yaşam standartlarındaki fark edilir şekildeki artışa istinaden konforlu bir yaşam imkanı hasıl olmuş ve bu konforun neticesinde insan ömrünün ve beklenen yaşam süresinin uzaması mutluluk mefhumunun altın bir çağ yaşamasına neden olmuştur.<sup>110</sup>

Aristo'ya göre, mutluluk kimi zaman zenginlik ya da haz gibi unsurları ifade ederken, kimi zaman ise, hastalık durumunda sağlığı, fakirlik durumunda zenginliği, cehalet durumunda bilgeliği yahut bireyin kendisinden daha iyi durumda olanın yaşadığı hali ifade eder.<sup>111</sup> Aristo'nun felsefesinde mutluluk, her zaman kendisinin niteliğinden dolayı talep edilen bir amaçtır ve tercih anlamında her zaman diğer taleplerden önde gelmektedir.<sup>112</sup> Bu amaç doğrultusunda yaşamla iç içe geçen erdemler ve talepler, hem birbiriyle hem de insanın girift yapısıyla ilintilidir. Bu bağlamda Aristo mutluluğu, insani şeylerin en iyisi olarak ruhun erdeme uygun bir eylemi olarak tarif eder.<sup>113</sup>

Epikuros'a göre mutluluk, haz anlayışıyla ilişkili olarak, hazzın yaşam boyunca sürdüğü ve sarsılmayan bir ruha atfedilen en yüksek değerdir. Epikuros mutlu bir yaşam için birtakım kriterler ortaya koymuştur. Bunlar; tutkuları dizginleyerek ölçülü davranmak, dünyevi hazlara karşı mesafeli olmak, erdemli ve dingin bir ruha sahip olmak, ölümden korkmamak ve tesadüflerin işleri yönetmesine izin vermemektir. Bu bağlamda Epikuros'un mutluluğu tarif ederken atıf yaptığı haz kavramı manevi boyut içermektedir.<sup>114</sup>

Farabi'nin felsefesindeki tüm unsurlar mutluluk kavramına atıf yapmaktadır. Farabi'ye göre birey mutluluğa eriştiğinde, başka bir şeye gereksinim duymaz. Mutlu

---

<sup>109</sup> A.e., s. 49.

<sup>110</sup> A.e., s. 50

<sup>111</sup> Aristoteles, **Nikhomakhos'a Etik**, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 2014, s. 23.

<sup>112</sup> A.e., s. 28.

<sup>113</sup> A.e., s. 227.

<sup>114</sup> Hande Tetik, "Epikuros'un Ahlak Felsefesinde 'Mutluluk' Kavramı" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2018, s. 33.

olmak her birey için fıtrattan gelen bir istektir ve bu mutlu olma isteği çerçevesinde şekillenen eylemler en kıymetli ve ahlaki çabayı ifade eder.<sup>115</sup> Bütün bireyler yaşamlarını idame ettirmek ve güvenliklerini sağlayarak üstün niteliklere sahip olmak için çoğu unsura muhtaç halde yaratılmıştır. Farabi, bireyin bu muhtaçlığı giderirken kendini gerçekleştirmesi ve ileri taşımalarını mutluluk olarak addetmiştir. Lakin burada bir şerh koyan Farabi'ye göre, birey kendini gerçekleştirmeden yani mutluluğa ulaşmadan da, mutluluk olarak nitelendirilebilecek önemli fiziksel hazlar yaşayabilir. Bu bakımdan Farabi, mutluluk ve mutluluk sanılan olgu arasındaki farkı irdelemektedir.<sup>116</sup>

İslam dininin temel referans kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de mutluluk, ancak Allah'a ve Resulüne itaat ederek, Allah'a saygı duyulması ve O'ndan sakınılması ile mümkündür.<sup>117</sup> İslam düşünce dünyasında mutluluk kavramı tarif edilirken genel olarak sa'ade kelimesi ön plana çıkmaktadır. Bunun nedeni ise, dünya ve ahiret hayatını tanımlarken lezzet ve sürûr kavramlarından farklı olarak, bireyin kalıcı bir metaforu benimseyen, bir bütün halinde olumlu ruhsal durumunu ifade etmesidir.<sup>118</sup> Bu bağlamda mutluluğun anlam kazandığı iki boyut mevcuttur. Birinci boyut; bireyin bu dünya hayatındaki hisleri ve duygularından oluşan psikolojik ve süreklilik arz etmeyen halini anlatırken; asıl amacı Allah'ın rızasını elde etmek olan ikinci boyut ise, ruhsal durumda daimi olarak gerçekleşen ve dünya hayatının üzerinde inşa edilen durumu ifade eder. Bu anlamda mutluluğun tarifi noktasında Batı geleneğinde yüzyıllar süren mutlak bir evrim söz konusuysa, İslam geleneğinde ise mümin bireylerin ruhsal dünyasında erişilen mutluluğun karşılık geldiği anlamda asırlardır herhangi bir değişim söz konusu olmamıştır.<sup>119</sup>

---

<sup>115</sup> Nureşan Bulut-Uslu, "Farabi ve Aristoteles'te Mutluluk Ahlakı," **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 2, 2018, s. 472.

<sup>116</sup> Mehmet Kasım Özgen, "Farabi'nin Mutluluk Anlayışı" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kayseri, 2005, s.14.

<sup>117</sup> Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi 24/52.

<sup>118</sup> Fatma Balcı-Arvas, "Psikolojide ve İslam Düşünce Geleneğinde Mutluluk Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 4, 2017, s. 111.

<sup>119</sup> Muhammed Nakib Attas, "İslam'da Mutluluğun Anlamı ve Tecrübesi", (Çev. Şaban Ali Düzgün), **Kelam Araştırmaları**, C. 5, S. 2, 2007, s. 110.

### 1.2.2. Yaşam Memnuniyeti Kavramı

Yaşam memnuniyeti ile ilgili kavramlar, konuyu daha iyi anlama açısından bazı imkânlar sunsa da bizzat yaşam memnuniyeti kavramını ortaya koymak, meseleyi tamamlayıcı olacaktır. Burada da “tanım”, “ölçüm” ve “etkileyen faktörler” üzerinden yaşam memnuniyeti ele alınacaktır.

#### 1.2.2.1. Yaşam Memnuniyetinin Tanımı

Yaşam memnuniyeti alanında kavramsal anlamda bir bütünlük söz konusu değildir. Bu anlamda literatürde mutluluk (happiness) ve iyi olma (wellbeing) kavramları, yaşam memnuniyeti (life satisfaction) kavramının yerine kullanılmakta ve bu durumu ifade ederken çeşitli tanımlara başvurulabilmektedir.<sup>120</sup>

Yaşam memnuniyeti kavramı, bireyin idame ettirdiği yaşamını, beklentilerine ve bu doğrultuda koymuş olduğu kriterlere uygun olarak, bütünsel bir anlayış çerçevesinde olumlu bir şekilde değerlendirmesidir.<sup>121</sup> Yaşamı bütünsel bir anlayışla değerlendirmek, bireyin geçmişte, şimdi ve gelecekte ne halde olacağıyla ilgilidir. Çünkü geçmişte yaşamından memnun olmayan olan birisi günümüzde memnun, aksi durumda, geçmişte memnun olan da şimdi memnuniyetsiz olabilir. Bununla birlikte bireyin kendini ne ölçüde iyi hissettiği, bir takım unsurları ne ölçüde arzuladığı ve beklentilerinin ne kadar karşılandığı gibi hususlar, söz konusu değerlendirmenin sonuçlarını belirler.<sup>122</sup>

Hoş duyguların yoğunluğu ve sıklığı şeklinde tanımlanan yaşam memnuniyeti kavramı, bireyin ideal yaşama ne kadar yaklaştığıyla ilintili olarak, büyük ölçüde hislerin temel alındığı duygusal bir alt yapıya sahiptir.<sup>123</sup> Yaşam memnuniyeti, bireylerin bu his durumlarını; sosyoloji, felsefe, psikoloji ve ekonomi gibi bilimsel

---

<sup>120</sup> Şerafettin Keleş, Atilla Keskin ve Nur Ertek, “Kırsal Alanda Sosyal Sermayenin Yaşam Memnuniyeti Üzerine Etkisi”, **KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi**, S. 21, 2018, s. 123.

<sup>121</sup> TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, s. III; Robert A. Emmons Diener, Randy J. Larsen ve Sharon Griffin, “The Satisfaction with Life Scale,” **Journal of Personality Assessment**, C. 49, S. 1, 1985, s. 71.

<sup>122</sup> Ruut Veenhoven vd, “The Study of Life Satisfaction”, **A Comparative Study Of Satisfaction with Life in Europe**, Ed. Ruut Veenhoven, Budapest, Eötvös University Press, 1996, s. 24.

<sup>123</sup> Ronald F. Piccolo, Timothy A. Judge, Koji Takahashi, Naotaka Watanabe ve Edwin A. Locke, “Core Self-evaluations in Japan: Relative Effects on Job Satisfaction, Life Satisfaction and Happiness”, **Journal of Organizational Behavior**, S. 26, 2005, s. 966.

alanlarda yapılan çalışmaların neticesinde ortaya çıkan duruma göre ele almaktadır.<sup>124</sup> Bu bağlamda yaşam memnuniyetiyle alakalı olarak bazı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımlar beş başlık altında izah edilmiştir,<sup>125</sup>

- Ereksel (Telic) Yaklaşımlar
- Aktivite Yaklaşımları
- Tavandan-Tabana (Top Down) ve Tabandan-Tavana (Bottom Up) Yaklaşımları
- Bağ Yaklaşımları
- Yargı Yaklaşımları

Wilson tarafından ortaya atılan ereksel yaklaşım, doyuma ulaşması sonucu giderilen gereksinimlerin mutluluğa, giderilemeyen gereksinimlerin ise mutsuzluğa yol açacağını ileri sürmektedir. Aktivite yaklaşımı ise Aristo'nun yaşam memnuniyetinin erdemli etkinliklerden kaynaklı bir unsur olduğu düşüncesinden kaynaklanır. Bu yaklaşım, yaşam memnuniyetinin yerine, odak noktası olarak eylem ve amaçları belirlemiştir. Bu unsurların gerçekleşmesinin akabinde memnuniyetin kendiliğinden gerçekleşmesi beklenir.<sup>126</sup> Tavandan-Tabana yaklaşımı yaşam memnuniyetini bireyin bir fonksiyonu olarak ele alır. Tabandan-Tavana yaklaşımı ise yaşam memnuniyetini yaşam alanlarının bir fonksiyonu olarak ele almaktadır. İki yaklaşım da farklı alanlara odaklansalar da birbirleriyle uyum içerisindedirler.<sup>127</sup> Bağ yaklaşımlarında öne çıkan unsur içsel faktörlerdir. Bireyin algıladığı içsel faktörler yaşadığı olumlu olaylarla bağdaşıyorsa, birey için bu durum memnuniyetin en yüksek seviyede yaşanmasıyla sonuçlanmaktadır.<sup>128</sup> Yargı yaklaşımlarında ise genellikle bireyin yaşadığı olayları olumlu ya da olumsuz şekilde mukayeseli bir tasniften ziyade,

---

<sup>124</sup> Erhan Eroğlu, "Örgütlerde İletişim Kalitesini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 26, 2011, s. 140.

<sup>125</sup> Ünsal Yetim, "Kişisel Projelerin Organizasyonu ve Örüntüsü Açısından Yaşam Doyumu," (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 1991, s. 93-102.

<sup>126</sup> Ed Diener, "Subjective Well-Being," **Psychological Bulletin**, C. 3, S. 95, 1984, s. 564.

<sup>127</sup> Berrin Erdogan, Talya N. Bauer, Donald M. Truxillo ve Layla R. Mansfield, "Whistle While You Work: A Review of the Life Satisfaction Literature", **Journal of Management**, C. 4, S. 38, 2012, s. 1042.

<sup>128</sup> Eroğlu, **a.g.e.**, s. 141.

odak noktası olarak meydana gelen olayın akabinde ortaya çıkan duygu miktarını ve memnuniyet düzeyini tahmin etme durumu mevcuttur.<sup>129</sup>

### 1.2.2.2. Yaşam Memnuniyetinin Ölçülmesi

Yaşam memnuniyetinin ölçülmesi ile ilgili olarak, bu sahada bilimsel çalışmalar yapan araştırmacılar genel olarak bireysel bildirimlerin ışığında ölçüm yapılması noktasında tercihte bulunmuşlardır. Bu bağlamda bireyler, belirli bir skala doğrultusunda yüz ifadelerinden yola çıkan bir sembol veya 1'den 7'ye numaralandırılmış bir numara tercihinde bulunarak hissettikleri yaşam memnuniyetini ifade ederler. Araştırmacılar, yaşam memnuniyeti olgusunun bireylerin tutumları sonucu meydana gelen bir yargı olduğundan hareketle, yaşam memnuniyetini ölçmenin direkt ve en doğru yolunun bireysel bildirimler aracılığıyla gerçekleştiği konusunda hemfikirlerdir.<sup>130</sup>

Bununla birlikte ölçüm kriterinin bireylerin algısına ve olumluluk düzeylerine endekslenmesi, ölçümlerin güvenilirliği noktasında zayıf da olsa birtakım endişelere mahal vermektedir. Bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyetin farkında olup olmadıkları, saha çalışmaları esnasında sorulan sorulara cevap verirken içinde bulundukları durumu abartıp yaşamdan daha memnun görünür bir imajı yansıtmaları, memnuniyet konusunda bireyler arası algılama farklılıkları ve kültür, cinsiyet ve demografik faktörlerin değişimine göre soruların farklı algılanması gibi hususlar, söz konusu endişelere örnek olarak verilebilir.<sup>131</sup>

OECD 2013 yılında yayınladığı raporda, yaşam memnuniyetinin ölçülmesi hususunda bireysel bildirimlerin önemini destekleyen ifadelere yer vermiştir. Söz konusu raporda, yaşam memnuniyeti ölçümlerinin objektif göstergelere dayalı olarak gerçekleştirilmesi gerektiği, bununla birlikte bireysel bildirimlerin tamamlayıcı bir

---

<sup>129</sup> Diener, **a.g.e.**, s. 565.

<sup>130</sup> Lorie Sousa ve Sonja Lyubomirsky, "Life Satisfaction," **Encyclopedia of Women and Gender: Sex Similarities and Differences and The Impact of Society on Gender**, Ed. Judith Worell, San Diego, CA, Academic Press, 2001, s. 668-669.

<sup>131</sup> Onur Kahyaoğlu, "Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler İle Ekonometrik Uygulama," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2008, s. 29.

unsur olarak var olmasının ölçümlerin güvenilirliği açısından daha geçerli sonuçlara yol açacağı ifade edilmiştir.<sup>132</sup>

Yaşam memnuniyetiyle ilgili olarak saha çalışmaları 1940'ların ikinci yarısına dayanmaktadır. Bu anlamda o günden bugüne, tanımlama ve ölçülebilirlik standartları açısından muhafaza edilerek zaman serisi oluşturulan birçok ulusal-uluslararası çalışma ve uygulama yapılmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Yaşam Memnuniyeti araştırması, Avrupa Birliği tarafından yapılan Euro-barometre araştırması, Amerika'da yapılan Genel Sosyal Araştırma, Dünya Değerler Araştırması, World Data Base of Happiness veri tabanı, Journal of Happiness Studies dergisi gibi araştırma, yayın ve uygulamalar bu alanda yapılan önemli çalışmalardandır.<sup>133</sup>

Öte yandan, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) da 2003 yılı itibariyle yaşam memnuniyetini ölçmeye başlamıştır. Bu konuda yapılan ilk çalışma, 2003 yılında Hanehalkı Bütçe Anketi'nde ek bir modül olarak gerçekleştirilmiştir. Yaşam memnuniyeti alanında bağımsız olarak ilk kez 2004 yılında Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA) adı altında uygulanmıştır. Söz konusu çalışma aynı zamanda TÜİK'in sosyal içerik ve sübjektif öğeler içeren ilk araştırmasıdır.

TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması vasıtasıyla, Türkiye'de bireylerin sübjektif mutluluk algıları, sosyal güvenlik, örgün eğitim, adalet, gelir, sağlık, ulaştırma hizmetleri, kişisel güvenlik ve gelişim gibi yaşam alanı unsurları çerçevesinde, zaman içinde gerçekleşen değişimlerin ışığında memnuniyet ölçümü yapmaktadır. Bu bağlamda söz konusu araştırma, içeriği, her yıl uygulanması ve geniş soru yelpazesıyla alanında özgün bir nitelik taşımaktadır.<sup>134</sup>

Literatürde yaşam memnuniyeti ölçümü ile ilgili ölçekler, tek maddeli ve çok maddeli ölçekler olmak üzere olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan tek maddeli ölçeklerden bazıları kısaca şu şekilde açıklanabilir.

*D-T Ölçeği (Delighted-Terrible)*, 1970'li yıllarda Andrews ve Withey tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte katılımcılardan, "Bir bütün olarak yaşamınız hakkında ne

<sup>132</sup> OECD, **How's Life 2013: Measuring Well-Being**, OECD Publishing, 2013, s. 22

<sup>133</sup> TÜİK, **Yaşam Memnuniyeti Araştırması**, 2014 s. III.

<sup>134</sup> A.e., s. III.

düşünüyorsunuz?” sorusu yönetilerek, memnun anlamına gelen 7 puan ve hiç memnun değil anlamına gelen 1 puan arasında tercih yapmaları istenmiştir.<sup>135</sup>

*Bireysel Dayanak Basamağı Ölçeği (Self-anchoring Ladder)*, Cantril tarafından bireylerin yaşamlarında farklı açılardan tutumlarını ölçmek için geliştirilmiştir. Bireysel Dayanak Basamağı ölçeği, 11 basamaklı bir merdiven biçimindedir. Katılımcılar en iyi ve en kötü yaşam deneyimlerini, “Sizin için mümkün olan en iyi yaşam” ve “Sizin için mümkün olan en kötü yaşam” ifadelerine 0’dan 10’a kadar verdikleri puanlar aracılığı ile tanımlamaktadırlar.<sup>136</sup>

*Kendini Betimleme Ölçeği (The Self-Description)*, Fordyce’nin geliştirdiği bir ölçektir. Bu ölçekte katılımcılara “Genellikle ne kadar mutlu ya da mutsuz hissediyorsunuz?” sorusunu yöneltilmektedir. Ölçek, her biri bir ruh halini ifade eden “son derece mutlu”, “neşeli”, “kendinden geçmiş” gibi 11 ayrı yanıt seçeneğine sahiptir.<sup>137</sup>

*Gurin Ölçeği*, Gurin, Feld ve Veroff tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte, katılımcılara “Bugünlerde nasıl olduğunuzu söylersiniz?” sorusu yöneltilerek, katılımcılardan “çok mutlu değil”, “oldukça mutlu” ve “çok mutlu” gibi cevaplardan birini tercih etmesi beklenmektedir.<sup>138</sup>

Yaşam memnuniyetinin ölçülmesinde çok maddeli ölçeklerin kullanımı daha yaygındır. *Duygu Dengesi Ölçeği (Affect Balance Scale-ABS)* bunlardan biridir. Bradburn tarafından geliştirilen bu ölçek, 10 maddeden meydana gelmektedir. “Geçtiğimiz birkaç hafta içinde, hiç şu hislere kapıldınız mı” sorusunu attettiği bu maddelerin beşi olumlu ifadeleri, diğer beşi ise olumsuz ifadeleri yansıtmaktadır.<sup>139</sup>

---

<sup>135</sup> M. Joseph Sirgy, Dennis Cole, Rustan Kosenko vd., “Developing a Life Satisfaction Measure Based on Need Hierarchy Theory,” **New Dimensions in Marketing/Quality-of-life Research**, Ed. M. Joseph Sirgy and A. Coskun Samli, London, Quorum Books, 1995, s. 11.

<sup>136</sup> Hadley Cantril, **The Pattern of Human Concerns**, New Jersey, Rutgers University Press, 1965, s. 22.

<sup>137</sup> Randy J. Larsen, Ed Diener ve Robert A. Emmons, “An Evaluation of Subjective Well-being Measures,” **Social Indicators Research**, S. 17, 1985, s. 3.

<sup>138</sup> Gerald Gurin, Joseph Veroff ve Sheila Feld, **Americans View Their Mental Health**, Institute For Social Research, Michigan, 1975, s. 503.

<sup>139</sup> Norman M. Bradburn, **The Structure of Psychological Well-Being**, Chicago, Aldine Publishing Company, 1969, s. 56.

*Yaşam Memnuniyet Ölçeği (Satisfaction with Life Scale-SWLS)* bir diğeridir. Emmons, Diener, Griffin ve Larsen tarafından geliştirilen ve bireylerin yaşam memnuniyetini bir bütün olarak değerlendiren ölçek, 5 sorudan meydana gelmektedir.<sup>140</sup>

Üçüncüsü, *Genel Duygu İndeksi (Index of General Affect)* adıyla bilinmektedir. Campbell, Rodgers ve Converse tarafından geliştirilen ölçek, bireyin yaşamını faydalı-faydasız, ilginç-sıkıcı gibi 8 boyut üzerinden değerlendirmektedir.<sup>141</sup>

*Etki Yoğunluğu Ölçeği (Affect Intensity Measure-AIM)*, bir diğeridir. Larsen tarafından geliştirilen bu ölçek, bireyin duygusal anlamda hissettiği karakteristik gücü veya zayıflığı ölçmek için dizayn edilmiş 40 maddeden oluşan bir ölçektir.<sup>142</sup>

*Duygudurum Anketi (Mood Survey-MSI)* de Düzey (Level) ve Reaktivite (Reactivity) isimli iki ana ölçekten oluşmaktadır ve Underwood ve Froming tarafından geliştirilmiştir. Soru maddeleri, bireyin mutlu ve hüzünlü ruh halini ve de bireysel özelliklerini içermektedir.<sup>143</sup>

*Olumlu Duygu-Olumsuz Duygu Ölçeği (Positive and Negative Affect Scale PANAS)* de vardır. Birbirinden farklı duyguları tanımlarken zamanla oluşan duyguları belirlemeye çalışan, 10 olumlu ve 10 olumsuz olmak üzere, toplam 20 maddeden oluşan ölçek, Watson, Clark ve Tellegen tarafından geliştirilmiştir.<sup>144</sup>

*Oxford Mutluluk Envanteri (The Oxford Happiness Inventory-OHI)* ise Argyle, Crossland ve Martin tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, her bir madde için farklı dört seçenekten birinin seçimini içeren 29 maddeden meydana gelmektedir.<sup>145</sup>

---

<sup>140</sup> Ed Diener, Robert A. Emmons, Randy J. Larsen ve Sharon Griffin, "The Satisfaction with Life Scale", **Journal of Personality Assessment**, C. 49, S.1, 1985, ss. 72.

<sup>141</sup> Angus Campbell, Philip E. Converse ve Williard L. Rodgers, "The General Sense of Well-Being", **The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations, and Satisfactions**, New York, Russel Safe Foundation, 1976, s. 45.

<sup>142</sup> Randy J. Larsen, Ed Diener ve Robert A. Emmons, "An Evaluation of Subjective Well-being Measures", **Social Indicators Research**, S. 17, 1985, s. 3.

<sup>143</sup> Bill Underwood ve William J. Froming, "The Mood Survey: A Personality Measure of Happy and Sad Moods", **Journal of Personality Assessment**, C. 4, S. 44, 1980, s. 406-407.

<sup>144</sup> David Watson, Lee Anna Clark ve Auke Tellegen, "Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales", **Journal of Personality and Social Psychology**, C. 6, S. 54, 1988, s. 1070.

<sup>145</sup> Peter Hills ve Michael Argyle, "The Oxford Happiness Questionnaire: A Compact Scale for The Measurement of Psychological Well-Being", **Personality and Individual Differences**, S. 33, 2002, s. 1073.

*Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey-WVS)* bir diğer ölçektir. Avusturya'nın Viyana şehrinde merkezi bulunan WVS Derneği, 1981 yılında yaklaşık 100 ülkede gerçekleştirilen ulusal ölçekli anketleri bir araya getirerek Avrupa Değerler Araştırması'na başlamıştır. WVS bu bağlamda değişen değerleri ve buna ek olarak toplumsal ve siyasi yaşam üzerindeki etkilerini inceleyen bir anket formu oluşturmuştur.<sup>146</sup>

*OECD Daha İyi Yaşam Endeksi (OECD Better Life Index)* de bir diğeridir. OECD, maddi yaşam koşulları ve yaşam kalitesi konularında, konut, sağlık, eğitim ve iş-yaşam dengesi gibi 11 temel unsura yer vermiştir. Bu unsurlara dayalı olarak hazırladığı endeks, üye ülkelerin yaşam memnuniyet düzeylerini mukayese imkanı sunmaktadır.<sup>147</sup>

Diğer bir ölçek, *Avrupa Yaşam Kalitesi Araştırması (European Quality of Life Survey-EQLS)* adını almaktadır. Eurofound (Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını Geliştirme Kurumu) tarafından her dört yılda bir kez tekrarlanan ölçüm çalışması, 2003 yılından bugüne AB'ye üye ve aday ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Yıllar itibariyle, EQLS yaşam standartları ve ekonomik büyüme alanında GSYİH yahut gelir gibi geleneksel göstergeleri anlamlı bir gösterge dizisi haline almıştır.<sup>148</sup>

*Eurobarometer* de bulunmaktadır. Avrupa Birliği (AB) uhdesinde 1973 yılında kurulan Eurobarometer, AB'ye üye ve aday ülkelerde yaptığı çalışmalarda, katılımcılara genel yaşam memnuniyetlerinin yanı sıra muhtelif alanlardaki memnuniyet düzeylerine ilişkin sorular yöneltmektedir.<sup>149</sup>

*Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA)* ise Türkiye'de resmi istatistik toplanması noktasında mutluluk ve yaşam memnuniyeti konularını ele alan ilk araştırmadır. 2003 yılından bugüne TÜİK'in sosyal içerikler ve subjektif unsurlara sahip ilk araştırması olan Yaşam Memnuniyeti Araştırması, bireylerin mutluluğunu,

---

<sup>146</sup> World Values Survey (WVS), <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> Çevrimiçi: 24.09.2019.

<sup>147</sup> OECD, "Better Life Index," (Çevrimiçi) <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>, 24.09.2019.

<sup>148</sup> Eurofound, "Avrupa Yaşam Kalitesi Anketleri," (Çevrimiçi) <http://www.eurofound.europa.eu/tr/surveys/european-quality-of-life-surveys>, 22.09.2019

<sup>149</sup> Eurobarometer, "35 Years of Eurobarometer," (Çevrimiçi), [http://ec.europa.eu/public\\_opinion/docs/35\\_years\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/public_opinion/docs/35_years_en.pdf), 21.09.2019, s. 7.

umutlarını, temel yaşam alanlarından ve kamu hizmetlerinden duydukları genel anlamda memnuniyeti ölçmektedir.<sup>150</sup>

### 1.2.2.3. Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler

Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler, içinde barındırdıkları değişkenler açısından çeşitlilik arz etmektedirler. Yaşam memnuniyetini genel anlamda bireyin; cinsiyeti, eğitim durumu, yaşı, medeni durumu gibi demografik faktörlerin yanı sıra, gelir durumu, mesleği, sağlık durumu, aile ilişkileri, beşeri ilişkileri ve kişisel gelişimi gibi faktörler de etkilemektedir.

Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler bakımdan literatürde birden çok değişkene bağlı olarak farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Bu bağlamda Ahn, yaşam memnuniyetinin; gelir, mesleki durum, beşeri ilişkiler, aile, sağlık, güvenlik, özgürlük, ahlaki değerler, dini inanış ve kişisel özellikler gibi birçok faktörden etkilendiğini ifade etmektedir.<sup>151</sup> Frijns ise, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörleri mikro-sosyal ve makro-sosyal olmak üzere iki boyut altında kategorize etmiştir. Mesleki durum, hane halkı geliri, medeni durum, sağlık vb. faktörleri bireysel yaşam koşulları bağlamında mikro-sosyal faktörler olarak tanımlarken, genel refah durumu, demokrasi, gelirin adil dağılımı, siyasal istikrar vb. faktörleri ise toplumsal yaşam koşulları bağlamında makro-sosyal faktörler olarak tanımlamıştır.<sup>152</sup>

Yaş, cinsiyet vb. demografik; refah, demokrasi vb. toplumsal faktörlerin haricinde, kültür, zevkler, psikolojik durum (utanç, üzüntü, suçluluk, kaygı, stres, öfke, motivasyon vb.), bireyin kendi yaşamındaki otokontrolü, arzular, beklentiler, çıkarlar ve tutumlar gibi faktörler de yaşam memnuniyetini etkilemektedir.<sup>153</sup>

---

<sup>150</sup> TÜİK, **Yaşam Memnuniyeti Araştırması**, (Çevrimiçi) [http://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA\\_2016/index.html](http://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA_2016/index.html), 18.09.2019.

<sup>151</sup> Namkee Ahn, “Factors Affecting Life Satisfaction Among Spanish Workers Relative Importance of Wage and Other Factors” **Working Paper**, Spain, European Commission to AGIR (Aging, Health and Retirement in Europe, 2005, s. 2.

<sup>152</sup> Michiel Frijns, “Determinants of Life Satisfaction: A Cross-Regional Comparison,” (Final Thesis, Maastricht University School of Business and Economics Master of Science in International Business Concentration: Organization), Netherlands, 2010, s. 3.

<sup>153</sup> Mustafa Tahiroğlu ve Ali Meydan, “The Comparison of Value Trends with Life Satisfaction Level of Teacher Candidates”, **International Journal of Eurasia Social Sciences**, C. 10, S. 36, s. 474.

Yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler hususunda literatürle ilgili olarak iki önemli eleştiri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, yaşam memnuniyetine etki eden faktörlerin çok çeşitli unsurlara atıf yapmasıdır. Buna istinaden bu kadar fazla değişken arasından hangisinin gerçekten önem arz ettiğine dayalı olarak literatürde bir fikir birliğinin bulunmamasıdır. Buradaki eleştiri, bu konuda çalışma yapanların ampirik bulguların duyarlılığını yeterli derecede incelememeleri nedeniyle; yaşam memnuniyeti ve ilgili değişkenlerin geçerli bir güvenilirlik ilişkisi kurup kuramadıklarının net olmamasından kaynaklanmaktadır. İkinci eleştiri ise, bu konuda yapılan çalışmaların ulusal popülasyonlara odaklanarak, evrensellikten uzak bir nitelik arz etmesidir.<sup>154</sup>

Literatürde yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler, belirli kalıplar dahilinde sınırlı şekilde konu edinilmiştir. Çeşitli kaynaklarda ağırlıklı olarak işlenen faktörler; cinsiyet, yaş, gelir durumu, eğitim durumu, sağlık durumu, mesleki durum, medeni durum, aile, sosyal çevre/ilişkiler, fiziksel aktivite, kişilik özellikleri, ekonomik koşullar, politik koşullar ve din değişkenleri açısından incelenmektedir.

*Cinsiyet* faktörünün yaşam memnuniyetini etkileyip etkilemediği hususu, literatürde en çok tartışılan konulardan biridir.<sup>155</sup> Bu tartışmanın en önemli nedeni, yapılan çalışmalarda sahada farklı araçların kullanılması ve örneklemelerde temsil edilen farklı yaş gruplarının önemli ölçüde tutarsızlıklara sahip olmasıdır.<sup>156</sup> Bununla birlikte yapılan çalışmalarda sıklıkla karşılaşılan durum, kadınların yaşam memnuniyeti, medeni durum, eğitim düzeyi ve sosyal ilişkilerden etkilenirken, erkeklerin yaşam memnuniyeti ise genel anlamda mesleki statüye bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.<sup>157</sup>

---

<sup>154</sup> Chrisian Bjornskov, Axel Dreher ve Justina A.V. Fischer, “Cross-Country Determinants of Life Satisfaction: Exploring Different Determinants across Groups in Society,” (University of St. Gallen Department of Economics, Discussion Paper No: 2005-19), 2005, s. 3-4.

<sup>155</sup> Murat Balkis ve Erdinç Duru, “Gender Differences in the Relationship between Academic Procrastination, Satisfaction with Academic Life and Academic Performance”, **Electronic Journal of Research in Educational Psychology**, C. 15, S. 1, 2017, s.110.

<sup>156</sup> Asma Al-Attayah ve Ramzi Nasser, “Gender and Age Differences in Life Satisfaction within a Sex Segregated Society: Sampling Youth in Qatar”, **International Journal of Adolescence and Youth**, C. 21, S. 1, 2016, s. 86.

<sup>157</sup> Marina Della Giusta, Sarah Louise Jewell, Uma S. Kambhampati, “Gender and Life Satisfaction in the UK”, **Feminist Economics**, C. 17, S. 3, 2011, s. 3.

Yaşam memnuniyeti ve *yaş faktörü* arasındaki ilişkiyi belirleme adına yapılan literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, ilişki olmaması, olumlu ilişkili olması ya da olumsuz ilişkili olması gibi birçok sonuca istinaden kesin bir anlamlı ilişki görülmemektedir.<sup>158</sup> Bu duruma örnek vermek gerekirse; yapılan bir çalışmada yaşın ilerlemesiyle memnuniyet düzeyinde bir azalma görülmekle birlikte, gelir durumu gibi faktörler kontrol altına alındığında bu ilişkinin ortadan kalktığı görülmektedir.<sup>159</sup> Bununla birlikte diğer bir çalışmada ise, bireylerin yaşlarının ilerlemesiyle fizyolojik ve psikolojik yeteneklerinin azalmasına paralel olarak, sosyal yaşamlarını ve kişisel alanlarını tehdit eden yeni kısıtlamalar ile karşılaşmalarının, yaşam memnuniyetlerinde düşüşe neden olabildiği görülmektedir.<sup>160</sup>

Hane halkı geliri olarak da ifade edilen *gelir durumu faktörü*, özellikle düşük seviyede gelire sahip bireyler açısından yaşam memnuniyetini önemli ölçüde etkileyen faktörlerden birisidir.<sup>161</sup> Bununla birlikte yapılan bazı çalışmalarda, bireyin yaşadığı sosyal çevredeki bireyler ile kendisini mukayese etmesi sonucu anlam kazanan gelir durumu faktörünün, bireyin temel ihtiyaçlarının karşılanmasının akabinde yaşam memnuniyetini yukarı yönde ilerletici bir etkisinin olmadığı görülmektedir.<sup>162</sup>

*Eğitim faktörü*, genel anlamda bireyi okumaya, müzik ve sanat gibi kültürel faaliyetlerle uğraşıya yönlendirmektedir. Bundan dolayı eğitim durumu, bireyin yaşamını daha keyifli hale getirecek argümanların çeşitliliğini artırarak yaşam memnuniyeti olgusuna olumlu yönde katkı sunabilmektedir.<sup>163</sup> Bu olumlu katkı ise, eğitilmiş insanların bilgi birikimleri nedeniyle aldıkları isabetli kararlara istinaden hayatta daha iyi seçimler yapmaları ve tüm bu unsurların bir çıktısı olarak da iyi bir

---

<sup>158</sup> Anne Ingeborg Berg, "Life satisfaction in Late Life: Markers and Predictors of Level and Change among 80+ Year Olds," (Doctoral Thesis, Department of Psychology, University of Gothenburg), Sweden, 2008, s. 14.

<sup>159</sup> Ed Diener, Richard E. Lucas, Eunkook M. Suh ve Heidi L. Smith, "Subjective Well-Being: Three Decades of Progress", **Psychological Bulletin**, C. 125, S. 2, 1999, s. 291.

<sup>160</sup> Jaclyn P. Maher, Aaron L. Pincus, Nilam Ram ve David E. Conroy, "Daily Physical Activity and Life Satisfaction across Adulthood", **Developmental Psychology**, C. 51, S. 10, 2015, s. 1409.

<sup>161</sup> Ahn, **a.g.e.**, s. 6.

<sup>162</sup> Yetim, **a.g.e.**, s. 83.

<sup>163</sup> Maria del Mar Salinas Jiménez, Joaquin Artés, Javier Salinas-Jiménez, "Education as A Positional Goog: A Life Satisfaction Approach", **Social Indicators Research**, C. 103, S. 3, 2011, s. 412.

gelir seviyesine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.<sup>164</sup> Eğitim faktörü ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki büyük ölçüde, eğitim durumunun meslekî statü ve gelir ile ilişkisine dayanmaktadır.<sup>165</sup> Nihai olarak eğitim durumu ve alınan eğitimin kaliteli olması yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir.<sup>166</sup>

Yaşam memnuniyetinin oluşmasında *sağlık faktörünün* etkilerini ölçme amaçlı yapılan çalışmalarda; genel anlamda fiziksel ve zihinsel sağlığı yerinde olan bireylerin psikolojik dayanıklılık durumlarının daha iyi olma eğiliminde olmalarına istinaden, yaşamdan duydukları memnuniyetin sağlıklı olmayan bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.<sup>167</sup> Bununla birlikte fiziksel ve ruhsal sağlık durumlarından hangisinin yaşam memnuniyetinin oluşmasında ağırlık kazandığı sorusunu odak noktası olarak baz alan bazı çalışmalarda ise ruhsal sağlık durumunun yaşam memnuniyeti ile fiziksel sağlık durumundan daha güçlü bir ilişkisi olduğu ortaya koyulmaktadır.<sup>168</sup> Pettay bu konuda yaptığı çalışmalarda, stres yönetimi becerilerini kullanma başarısını gösteren bireylerin yaşam memnuniyetinin yüksek olduğunu ve özellikle bu başarıyı gösteren kadınların erkeklere göre yaşamdan daha memnun olduklarını savunmuştur.<sup>169</sup>

Literatürde *meslekî/iş durumu faktörü* ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki açıklanırken; yayılma modeli (spillover model), segmentasyon modeli (segmentation model) ve telafi edici model (compensatory model) olmak üzere genel anlamda üç modele atıf yapılmaktadır.<sup>170</sup> Yayılma modeli olumlu bir bağlantı kurma vasıtasıyla bireyin mesleki durumundan hoşnut olma halinin yaşam memnuniyetine olumlu olarak etki edeceği ya da yaşamından duyduğu memnuniyetin mesleki durumuna yön

---

<sup>164</sup> Remus Ilies, Jingxian Yao, Petru L. Curseu ve Alyssa X. Liang, “Educated and Happy: A Four-Year Study Explaining the Links Between Education, Job Fit and Life Satisfaction”, **Applied Psychology: An International Review**, 2018, C. 68, S. 1, s. 151.

<sup>165</sup> Diener, Lucas, Suh ve Smith, **a.g.e.**, s. 293.

<sup>166</sup> Mauricio Cardenas, Carolina Mejia ve Vincenzo Di Mario, “Education and Life Satisfaction: Perception or Reality?”, **Working Papers Series**, Documentos De Trabajo, S. 41, May 2008, s. 39

<sup>167</sup> Veenhoven vd, **a.g.e.**, s. 19.

<sup>168</sup> Thomas Puvill, Jolanda Lindenberg, Antonius J. M. De Craen, vd., “Impact of Physical and Mental Health on Life Satisfaction in Old Age: A Population Based Observational Study”, **BMC Geriatrics**, V.: 16, N.: 194, 2016, s. 7.

<sup>169</sup> Robert Francis Pettay, “Health Behaviors and Life Satisfaction in College Students,” (Phd Thesis, Kansas State University), 2008, s. 61.

<sup>170</sup> Naz Summaira, “Relationship of Life Satisfaction and Job Satisfaction among Pakistani Army Soldiers”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, C. 7, S. 1, 2015, s. 14.

vereceği iddiasına dayanmaktadır.<sup>171</sup> Segmentasyon modeli, bireylerin mesleki durumları ile yaşam memnuniyeti arasında hiçbir ilişki kurulmadan, bireylerin yaşamlarını mesleki ve meslek dışı olarak tasnif ederek bölümlere ayırmaya çalışmalarını konu edinmektedir. Telafi edici modelde ise olumsuz etkiler odak noktası olarak alınarak, bireyin mesleki durumundan hoşnut olmaması halinin yaşam memnuniyetini de olumsuz yönde etkileyeceği ifade edilmektedir.<sup>172</sup>

Yapılan çalışmalarda *medeni durum* faktörünün her yaşta ve özellikle ileri yaşlardaki bireylerin yaşam memnuniyetini etkilediği görülmektedir.<sup>173</sup> Bununla birlikte evli olma durumu, hem erkeklerde hem de kadınlarda, evli olmayan (hiç evlenmemiş, eşi vefat etmiş, boşanmış) akranlarına göre yaşam memnuniyetine olumlu yönde bir etki sağlamaktadır.<sup>174</sup> Bu etkinin kaynağına inildiğinde ise, evlilikte eşlerin birbirlerine sağladığı psikolojik, sosyal ve duysal destek unsurları karşımıza çıkmaktadır.<sup>175</sup> Medeni durum faktörünün yaşam memnuniyeti ile ilişkisinin analiz edildiği çalışmalarda öne çıkan unsurlardan birisi de kültürel özellik boyutudur.<sup>176</sup> Buna örnek verilmek istenirse, bireylerin yaşadığı boşanma sonrasında sahip oldukları kültürel özellikler, yaşamlarından duydukları memnuniyetin oluşmasına olumlu ya da olumsuz anlamda ciddi şekilde etki etmektedir.<sup>177</sup>

Bireyin *ailesiyle ilişki durumunun* genel anlamda duygusal iyiliği ve ruh sağlığı ile güçlü bir bağlantısı olduğu durumda, ailesel etkileşimler yaşam memnuniyetini önemli ölçüde etkilemektedir. Yapılan araştırmalar, sağlıklı bir şekilde ilerleyen aile ilişkilerinin bireysel yaşam memnuniyeti ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu

---

<sup>171</sup> Abeid Abdullah A. Al-Amri, "The Relationship Between Job Satisfaction and Life Satisfaction among Saudi Airline Employees in the Jeddah Areas of the Kingdom of Saudi Arabia," (Retrospective Theses and Dissertations), Iowa State University, 1994, s. 27.

<sup>172</sup> Wenceslao Unanue, Marcos E. Gomez, Diego Cortez vd., "Revisiting the Link between Job Satisfaction and Life Satisfaction: The Role of Basic Psychological Needs", **Frontiers in Psychology**, S. 8, 2017, s. 2.

<sup>173</sup> Berg, **a.g.e.**, s. 16.

<sup>174</sup> F. Marks Nadine, "Flying Solo at Midlife: Gender, Marital Status, and Psychological Well-Being", **Journal of Marriage and the Family**, C. 58, S. 4, 1996, s. 919.

<sup>175</sup> Ed Diener, Carol Gohm, Eunkook Suh ve Shigehiro Oishi, "Similarity of the Relations between Marital Status and Subjective Well-Being Across Cultures", **Journal of Cross-cultural Psychology**, S. 31, 2000, s. 421.

<sup>176</sup> Diener, Lucas, Suh ve Smith, **a.g.e.**, s. 291.

<sup>177</sup> Diener, Gohm, Suh ve Oishi, **a.g.e.**, s. 421.

göstermektedir.<sup>178</sup> Bununla birlikte Türkiye’de aile ile ilişkilere önem veren bireylerin yaşam memnuniyetlerinin daha yüksek olduğu değerlendirilmektedir.<sup>179</sup>

*Sosyal çevresi* ile bağları daha kuvvetli olan bireylerin yaşamlarından daha memnun ve mutlu olma eğiliminde olduklarına dair literatürde önemli bulgular mevcuttur. Sosyal ilişkiler faktörü, bireyin benlik duygusunu konfirme etme hususunda temel insani aidiyet gereksinimini karşılarken, yarar sağlayacak bilgilere erişim, maddi ve manevi destek sağlaması açısından yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir.<sup>180</sup>

*Fiziksel aktivite* faktörüyle ilgili olarak özellikle yetişkin bireyler üzerinde yapılan araştırmalar, fiziksel aktivitenin zindelik ve sağlık yaşam unsurlarıyla sıkı bir ilişki içerisinde olmasından dolayı yaşamdan duyulan memnuniyet düzeyini olumlu yönde etkilediğini öne sürmektedir.<sup>181</sup> Özellikle sık sık fiziksel aktivite içerisinde bulunan bireylerin yaşam memnuniyetleri, diğer bireylere göre daha yüksek düzeyde gerçekleşmektedir.<sup>182</sup>

*Kişilik özellikleri*, bireyin doğuştan gelen ve yaşamdaki tecrübeleri sonucu elde ettiği kazanımların toplamı olmakla birlikte, bireyin diğer bireylerden ayrılmasını sağlayan unsurların bütünüdür.<sup>183</sup> Yaşam memnuniyetini en üst düzeyde etkileyen faktörlerden biri olan kişilik özelliklerine spesifik olarak örnek vermek gerekirse; dışa dönük bir yapıya sahip olmak bireyin yaşam memnuniyetine pozitif bir katkı sağlarken, bireyin sinirli ve fevri olması yaşamdan duyulan memnuniyette negatif bir etki oluşturmaktadır.<sup>184</sup>

*Ülkelerin ekonomik anlamda refah seviyeleri*, bireylerin yaşam memnuniyetleri üzerinde önemli bir etken durumundadır. Bu konuda yapılan

---

<sup>178</sup> Ferdi Botha ve Frikkie Booysen, “Family Functioning and Life Satisfaction and Happiness in South African Households, **Social Indicators Research**, S. 119, 2014, s. 164-165.

<sup>179</sup> Alev Aslangiray, “Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Modellenmesi: Batı Akdeniz Örneği,” (Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Antalya, 2016, s. 46.

<sup>180</sup> Viviana Amati, Silvia Meggilaro, Giulia Rivellini ve Susanna Zaccarin, “Social Relations and Life Satisfaction: The Role of Friends”, **Genus**, C. 74, S. 7, 2018, s. 3.

<sup>181</sup> Maher, Pincus, Ram ve Conroy, **a.g.e.**, s. 1408.

<sup>182</sup> Pettay, **a.g.e.**, s. 63.

<sup>183</sup> Tayfun Doğan, “Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C. 14, S. 1, 2013, s. 57.

<sup>184</sup> Yetim, **a.g.e.**, s. 91.

araştırmalar, az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik koşulların yaşam memnuniyetini etkileme oranının gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.<sup>185</sup> Şöyle ki; gelişmiş endüstri toplumlarında ekonomik büyüme olmasına rağmen, bu büyüme miktarı bütün bireylerin gelirlerini eşit olarak artırmamakta, bundan dolayı da yaşamdan duyulan memnuniyet herkes için aynı düzeyde gerçekleşmemektedir.<sup>186</sup>

Pew Araştırma Merkezi (Pew Research Center)'nin 2006 yılında yaptığı araştırma neticesinde, *politik* anlamda muhafazakar görüşe sahip bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyetin, diğer görüşe sahip bireylere nazaran daha yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte Flavin ve Pacek, söz konusu araştırma bulgularının her ne kadar Amerikan toplumunun bir fotoğrafını çektiğini ifade etse de, politik muhafazakarlık ile yaşam memnuniyeti arasındaki pozitif ilişkinin aslında düşünüldüğünden daha evrensel bir durumda olduğunu iddia etmektedir.<sup>187</sup>

Literatürde din faktörü ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi konu edinen çalışmalarda, *dini inanışın*ın gereklerine göre yaşayan bireylerin yaşamlarından duydukları memnuniyetin diğer bireylere göre daha yüksek olduğu ifade edilmektedir.<sup>188</sup> Bu anlamda dini inanışın, bireylere günlük yaşamlarında veya büyük ruhsal bir kriz durumunda bir anlam duygusu sağlayarak yaşam memnuniyetlerini etkileyeceği öne sürülmektedir.<sup>189</sup>

---

<sup>185</sup> Gözde Genç, "Fert Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler: Bir Meta Analiz Çalışması", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya, 2016, s. 11.

<sup>186</sup> Richard A. Easterlin, "Will Raising the Incomes of All Increase The Happiness of All?", **Journal of Economic Behavior & Organization**, C. 27, S. 1, 1995, s. 44.

<sup>187</sup> Patrick Flavin ve Alexander C. Pacek, "Life Satisfaction and Political Preferences: An International Analysis", **Working Paper**, (Çevrimiçi) [https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/blogs.baylor.edu/dist/2/1297/files/2010/09/Life\\_Satisfaction\\_Partisanship\\_3.11.14-16yysw4.pdf](https://cpb-us-w2.wpmucdn.com/blogs.baylor.edu/dist/2/1297/files/2010/09/Life_Satisfaction_Partisanship_3.11.14-16yysw4.pdf), 7.8.2021, s. 13.

<sup>188</sup> Yetim, **a.g.e.**, s. 85.

<sup>189</sup> Bjornskov, Dreher ve Fischer, **a.g.e.**, s. 15.

## İKİNCİ BÖLÜM

### ENGELLİLERİN İSTİHDAMI

Tez çalışması kamuda istihdam edilen engellilerin yaşam memnuniyeti olduğu için, tezin bu bölümünde engellilerin istihdamı ile ilgili modeller ile engellilerin kamudaki istihdam durumu ana hatları ile verilecektir.

#### 2.1. Engellilerin İstihdamına Yönelik Modeller

Engelli bireylerin emek piyasasına katılımları bağlamında istihdamına yönelik olarak uluslararası platformlarca kabul edilen ve devletler tarafından hayata geçirilen yasal düzenlemeler, engelli bireylerin nasıl bir düzlemde istihdam edileceğine dair tartışmaların hızlanmasına vesile olarak, ülkelerin sosyal, ekonomik vb. kendi dinamiklerine göre farklı engelli istihdam modelleri geliştirmesine sebep olmuştur.<sup>190</sup>

##### 2.1.1. Kota Sistemi

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde savaştan etkilenen ve sayıları yüzbinleri aşan engelli bireylerin engel durumları ile yaşayabilir hale getirilerek rehabilite edilebilmesi ve çalışabilecekleri işlerde istihdam edilebilmelerine yönelik uygulama ve hizmetler ciddi anlamda önem kazanmıştır. İkinci Dünya Savaşı ile engelli bireylerin sayısının daha da artması, bu süreçlerde engelli hale gelen bireylerin sosyal yaşamlarında ve savaşıardan önceki yaşantılarında çalıştıkları işleri yapabilmelerinde karşılaşılan güçlüklerle istinaden devletler, engelli bireylerin istihdam edilerek korunmasına imkân veren politikalar üretme yoluna gitmişlerdir.<sup>191</sup>

Kota sistemi, emek piyasasında kamu ya da özel sektör ayrımı olmaksızın işverenlerin, yasalarla belirlenmiş oranda/sayıda engelli personel çalıştırma zorunluluğunu ifade eden bir istihdam modelidir.<sup>192</sup> Söz konusu bu model, başlangıçta Avrupa bağlamında geliştirilen ve engelli bireylerin çalışma hayatında istihdam

<sup>190</sup> Cihan Selek Öz ve Serdar Orhan, “Özürlü istihdam Yöntemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, C. 3, S. 2, Temmuz 2012, s. 38.

<sup>191</sup> Ömer Zühtü Altan, *Sosyal Politika*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 194.

<sup>192</sup> A.e., s. 204.

edilebilmesi için toplumsal bir yükümlülüğün olmasına dayanan politik bir yaklaşımın ürünüdür.<sup>193</sup>

Kota sistemi, toplumsal bağlamda bir hakikat olan engelli bireylerin ve özellikle yukarıda zikredilen savaşların akabinde engelli olan bireylerin istihdam edilmelerinde yaşanan sorunlara çözüm bulmak amacıyla oluşturulmuş bir uygulamadır. Kota uygulamasının bu anlamda ilk vücut bulduğu yer 1919 yılında Almanya olmuştur. Akabinde 1920 yılında Avusturya’da, 1921 yılında İtalya’da ve 1923 yılında Fransa’da kota sistemi hayata geçirilerek<sup>194</sup>, bu bağlamda yasalar çıkarılmış, kapsam dâhilindeki engelli bireylerin işten çıkarılmasını ve yasaların öngördüğü puantaj miktarına uymayanlara uygulanacak cezaları da içeren çeşitli mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır.<sup>195</sup>

Kota sistemi uygulamasından, önceleri yalnızca savaş malulleri yararlanabilmiş,<sup>196</sup> İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise uygulamanın çerçevesi genişletilerek, diğer engel türlerine sahip olan bireyleri de kapsar hale getirilmiştir.<sup>197</sup>

Batı orjinli bir düşüncenin eseri olarak Avrupa ekseninde kökleri atılan kota sistemi uygulamalarına ilişkin olarak<sup>198</sup> bugün, Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Belçika, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya ve İspanya’da engelli istihdamına yönelik kota uygulamaları mevcutken, Danimarka, Estonya, İzlanda, Finlandiya, Letonya, Hollanda, Norveç ve İsveç’te ise kota sistemine yönelik bir düzenleme bulunmamaktadır.<sup>199</sup>

---

<sup>193</sup> Patricia Thornton, **Employment Quotas, Levies and national Rehabilitation Funds for Persons with Disabilities: Pointers for Policy and Practise**, Geneva, ILO, 1998, s. 2-3.

<sup>194</sup> Seyyar, **a.g.e.**, s. 247.

<sup>195</sup> Lisa Waddington, “More Disabled Than Others The Employment of Disabled People within The European Community: An Analysis of Existing Measures and Proposals for The Development of an Ec Policy,” (Thesis Presented with a View towards Obtaining a Doctorate from the Department of Law of the European University Institute), 1993, s. 228.

<sup>196</sup> Seyyar, **a.g.e.**, s. 247.

<sup>197</sup> Waddington, **a.g.e.**, s. 228.

<sup>198</sup> Öz ve Orhan, **a.g.e.**, s. 39.

<sup>199</sup> Bent Greve, “The Labour Market Situation of Disabled People in European Countries and Implementation of Employment Policies: A Summary of Evidence from Country Reports and a Research Studies,” 2009 (Çevrimiçi) <https://www.disability-europe.net/downloads/276-aned-task-6-final-report-final-version-17-04-09>, 7.8.2021, s.14.

Öte yandan Gundersen, dünyada uygulanmakta olan kota sistemi uygulamalarını üç farklı modelde ifade etmektedir. Bunlar; rehberlik destekli kota, yaptırımları olmayan yasal zorunlu kota ve yaptırımlarla desteklenen yasal zorunlu kotadır. *Rehberlik Destekli Kota*; işverenin belirli bir engelli çalışan yüzdesini yasal anlamda istihdam etmek mecburiyetinde olmadığı, lakin bunu yapmaları hususunda yol gösterici öneriler sunulan modeldir. Kotalar tercihe bırakılmıştır ve kotayı yerine getirmeme noktasında herhangi bir müeyyide ile karşılaşmamaktadır. Örneğin İrlanda, engelli istihdamında kota yöntemini bu şekilde uygulamaktadır. *Yaptırımları Olmayan Yasal Zorunlu Kota*; işverenin belirli bir engelli çalışan yüzdesini yasal anlamda istihdam etmek mecburiyetinde olduğu, lakin işverenin bu kota şartlarına uyup uymadığının denetiminin herhangi bir mevzuata tabi olmadığı modeldir. Bu modeli uygulayan İngiltere, engelli istihdamında başarısız olarak 1996 yılında modeli uygulamaya son vermiştir. *Yaptırımlarla Desteklenen Yasal Zorunlu Kota*; işverenin belirli bir engelli çalışan yüzdesini yasal anlamda istihdam etmek mecburiyetinde olduğu ve bunu karşılayamadığı durumda çeşitli müeyyideler uygulanan modeldir. Bu modelde esas düşünce, tüm işverenlerin istihdam yoluyla ya da vergi/para cezası ödemek suretiyle engelli istihdamına sorumlu bir paydaş olarak katılımlarının sağlanmasıdır. Bu anlamda söz konusu modeli uygulayan ve buna göre bir vergi sistemini de hayata geçiren ilk ülke Almanya olup, literatürde “Alman Kota Sistemi” olarak anılmaktadır. “Zorunlu” kota sistemini aktif olarak engelli istihdamında uygulayan diğer ülkelere örnek olarak ise Fransa, İtalya, İspanya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya gibi Avrupa ülkeleri verilebilir.<sup>200</sup>

Kota sistemini uygulayan ülke örnekleri irdelendiğinde, ülkelerin kendi ulusal mevzuatlarında engelli bireyin tanımını geniş veya dar anlamda kullanmaları sebebiyle, ülkeler arası engelli istihdam oranı değişiklik gösterebilmektedir. Ülkeler tarafından genel anlamda tercih edilen oran yüzde dört veya yüzde altı civarında olup, bazen işveren veya belirli sektörlerin büyüklüğüne göre farklı kotalar belirlenebilmektedir.<sup>201</sup> Bu anlamda aşağıdaki Tablo 2.1’de bazı Avrupa ülkelerinin

---

<sup>200</sup> Tonje Gundersen, **Kvoteordninger i Europeiske Land For Personer Med Nedsatt Funksjonsevne**, Norsk Institutt For Forskning Om Oppvekst, Velferd Og Aldring NOVA Rapport8, 2008, s. 17-19

<sup>201</sup> Thornton, **a.g.e.**, s. 3.

uyguladıkları kota yöntemlerine, hangi sektörlerde ve hangi oranda uyguladıklarına ve kota yöntemini uygulama şekillerine yer verilmiştir,

**Tablo 2.1:** Bazı Avrupa Ülkelerinde Kota Yöntemi Uygulamaları

| Ülke       | Uygulanan Kota Modeli                        | Kota Kapsamındaki İşverenler | Kota Miktarı       | Kota Yöntemini Uygulama Şekli                                                                                                                                                                                                                  |
|------------|----------------------------------------------|------------------------------|--------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Belçika    | Yaptırımları olmayan yasal zorunlu kota      | Kamu Sektörü                 | %2,5               | Engelli olarak kayıt altına alınan birey, Federal İstihdam Bürosu tarafından kamu idarelerine kontenjan dahilinde yerleştirilir.                                                                                                               |
| Fransa     | Yaptırımlarla desteklenen yasal zorunlu kota | Kamu ve Özel Sektör          | %6                 | 20'den fazla çalışanı olan işverenler, kota koşulunu yerine getirmemezse, engelli bireyler için oluşturulan bir fona ödeme yapmak zorundadır.                                                                                                  |
| İrlanda    | Yaptırımları olmayan yasal zorunlu kota      | Kamu Sektörü                 | %3                 | İşverenler her yıl engelli çalışan sayısını ve engellilerin istihdamını teşvik etmek için hangi önlemleri aldığını Ulusal Engelliler İdaresi'ne bildirmek zorundadır.                                                                          |
| İtalya     | Yaptırımlarla desteklenen yasal zorunlu kota | Kamu ve Özel Sektör          | %7                 | 50'den fazla çalışanı olan işverenler %7, 36 ila 50 çalışanı olan işverenler 2, 15 ila 35 çalışanı olan işverenler 1 engelli personel çalıştırmak zorundadır. Kota şartına uymayan işverenler Ulusal İstihdam Fonu'na ödeme yapmak zorundadır. |
| Lüksemburg | Yaptırımları olmayan yasal zorunlu kota      | Kamu ve Özel Sektör          | %2, %4 ve %5       | 50 ila 300 çalışanı olan işverenler %2, 300'den fazla çalışanı olan işverenler %4 ve Kamu Kurumları %5 engelli personel çalıştırmak zorundadır.                                                                                                |
| İspanya    | Yaptırımlarla desteklenen yasal zorunlu kota | Kamu ve Özel Sektör          | Kamu %3<br>Özel %2 | 50'den fazla çalışanı olan özel sektör işverenleri %2, kamu kurumları ise yeni işe alımların %3'ünü engelli bireylerden yapmak zorundadır. İşverenlere                                                                                         |

|                 |                                              |                     |        |                                                                                                                                                                                                                                                         |
|-----------------|----------------------------------------------|---------------------|--------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                 |                                              |                     |        | vergide ve sosyal harcamalarda teşvik ile güçlendirilen sistemde kota şartına uymayan işverenler engellilik ile ilgili gönüllü kuruluşlara ödeme yapmak zorundadır.                                                                                     |
| Slovakya        | Yaptırımlarla desteklenen yasal zorunlu kota | Kamu ve Özel Sektör | %3, %2 | 20'den fazla çalışanı olan işverenler yasa kapsamında engelli birey istihdam etmelidir. İşverenler, kotaya göre istihdam etmedikleri her bir çalışan için 3 maaş tutarında ceza ödemekle yükümlüdür.                                                    |
| Macaristan      | Rehberlik destekli kota                      | Kamu ve Özel Sektör | %5     | 20'den fazla çalışanı olan işverenlerin %5 ve üzerinde engelli personel çalıştırması durumunda bu personele ödenecek maaşların %40 ila %100'ü arasında devlet tarafından karşılandığı bir sistemde işverenlere çeşitli teşvikler de öngörülmektedir.    |
| Çek Cumhuriyeti | Yaptırımlarla desteklenen yasal zorunlu kota | Kamu ve Özel Sektör | %4     | 25'den fazla çalışanı olan işverenler engelli birey istihdam etmelidir. Kotayı karşılamayan işverenler, çalışanlarının %50'si engelli olan işyerlerinden mal almak zorundadır. Ayrıca kota şartına uymayan işverenler devlete ceza ödemekle yükümlüdür. |

**Kaynak:** Tonje gundersen, Kvoteordninger I Europeiske Land For Personer Med Nedsatt Funksjonsevne, Norsk Institutt For Forskning Om Oppvekst, Velferd Og Aldring NOVA Rapport8, 2008, s. 20 ila 32 arasından derlenmiştir.

Kota sistemi ile ilgili olarak Avrupa ülkelerinin yanı sıra dünyanın diğer bölgelerinden de örnekler vermek gerekirse; Amerika Birleşik Devletleri'nde 15 ve üzeri çalışanı olan işverenler, engelli olmayan bireylerle, o iş kolunda belirli bir yetkinlik taşıyan engelli bireylere eşit bir yaklaşımda bulunmak mecburiyetindedirler. Burada öne çıkan unsur ayrımcılığın ortadan kalkmasıdır. İngiltere'de 1996'ya kadar, en az 20 çalışanı olan özel sektördeki işverenler % 3 oranında engelli çalışanı istihdam

etmek zorunda olup, kamuda da müeyyide olmamasına rağmen bu usul tercih edilmiştir. Lakin sistem başarıya ulaşamadığından ötürü 1996 sonrası engelli kotasından vazgeçilmiş, ABD’de olduğu gibi İngiltere de, engelli istihdamı meselesini, ayrımcılığı önleyici mevzuat düzenlemeleri vasıtasıyla çözme yolunu tercih etmiştir. Japonya’da ise özel sektörde % 1,8, kamuda ise % 2,1 oranında engelli kotası mevcuttur. Diğer ülkelere kıyasla kota oranlarının düşük ve denetim mekanizmasının sağlam oluşu, Japonya’da işverenlerin genel anlamda uygulamaya riayet etmesine neden olmaktadır.<sup>202</sup> Japonya’nın yanı sıra diğer Asya ülkelerine de bakıldığında, Çin’de özel sektörde ve kamuda % 1,5, Hindistan’da yalnızca kamuda % 3, Filipinler ve Tayland’da özel sektörde ve kamuda % 5 ve Vietnam’da özel sektörde ve kamuda % 3 engelli kotası mevcuttur.<sup>203</sup>

Türkiye kota sistemi ile 20 Nisan 1967 tarihinde yayımlanan 854 sayılı Deniz İş Kanunu vasıtasıyla tanışmıştır. Kanun metninde engelli işçi çalıştırma yükümlülüğünden bahsedilmiş, akabinde 1971 yılında çıkarılan 1475 Sayılı İş Kanunu ile ayrıntılara yer verilmiştir.<sup>204</sup> Buna göre, yüz işçiye kadar olan işyerlerinde her elli işçiye karşılık bir engelli, yüzün üzerinde işçi çalıştıranlarda ise her yüz işçiye karşılık iki engelli işçi çalıştırılması şeklinde bir zorunluluk getirilmiştir. 1972 yılında çıkarılan ilgili yönetmelikle de kota sistemi fiili olarak uygulanmaya başlanmıştır. 1987 yılında yapılan düzenlemeyle, 50’den fazla işçi çalıştıran işyerlerinde % 2 olarak belirlenen kota, 1997 yılında yapılan 572 Sayılı KHK düzenlemesiyle 1999 yılından itibaren % 3 olarak uygulanmaya devam etmiştir.<sup>205</sup>

4857 Sayılı İş Kanunu’nda 2008 yılında yapılan düzenlemeye istinaden, 50’den fazla işçi çalıştıran işyerlerinde, özel sektörde % 3, kamuda ise % 4 engelli kotası uygulanmaya devam etmektedir. Kamuda kurum ve kuruluşların toplam dolu kadrolarının % 3’ü kadar engelli personel çalıştırmasına yönelik uygulanan kota, 657

---

<sup>202</sup> Hande Güneri, “Türkiye’de Engelli İstihdamı: 4857 Sayılı İş Kanunu’nda Yer Alan Engellilere İlişkin Kota Uygulaması,” (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Uzmanlık Tezi), Ankara, 2014, s. 70-75.

<sup>203</sup> International Disability Rights Monitor, **Regional Report of Asia 2005**, (Çevrimiçi) [http://idrmnet.org/images/CIR\\_IDRM\\_Asia\\_05.pdf](http://idrmnet.org/images/CIR_IDRM_Asia_05.pdf), 7.8.2021, s. XVI.

<sup>204</sup> Dilek Baybora, “Çalışma Hayatında Özürlülere Karşı Ayrımcılık”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S. 51, 2006, s. 229-269, 245.

<sup>205</sup> Güneri, **a.g.e.**, s. 78-79.

Sayıli Devlet Memurları Kanunu'nun 53. maddesi ile zorunlu tutulmuştur.<sup>206</sup> Özel sektörde ise 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 30. Maddesine istinaden işverenler, engelli istihdamını Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) vasıtasıyla sağlarlar. Bu anlamda istihdam edilecek işçilerin hangi vasıflara sahip oldukları ve ne tür işlerde çalışabilecekleri gibi hususlar göz önüne alınarak engelli bireylerin istihdamı gerçekleştirilmektedir.<sup>207</sup>

Türkiye'de kota sistemi uygulamasında yalnızca zorunluluk bulunmamakta, işverenler belirli teşviklerden de yararlandırılmaktadır. Şöyle ki, 4857 Sayılı İş Kanunu'na göre kota kapsamında olan, belirlenen kotanın üzerinde engelli birey istihdam eden yahut kota anlamında herhangi bir kapsama girmeyip, gönüllü olarak engelli bireyleri istihdam eden işverenlerin, istihdam ettikleri her bir engelli personel için asgari ücret düzeyindeki sosyal güvenlik primi işveren payının tamamı Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından karşılanmaktadır.<sup>208</sup>

### 2.1.2. Korumalı İşyerleri

Engelli istihdam modellerinden bir diğeri korumalı işyerleridir. Bu model esasında kota sisteminin genel anlamda fiziksel engelli bireylere hitap etmesine istinaden ortaya çıkan problemlerin çözümü anlamında varlık bulmuştur. Zihinsel ve ruhsal açıdan engele sahip bireylerin istihdam edilmelerine yönelik olarak oluşturulan korumalı iş yeri kavramı,<sup>209</sup> 5378 Sayılı Kanun'da, "iş gücü piyasasına kazandırılmaları güç olan zihinsel veya ruhsal engellilere mesleki rehabilitasyon sağlamak ve istihdam oluşturmak amacıyla Devlet tarafından teknik ve mali yönden desteklenen ve çalışma ortamı özel olarak düzenlenen işyeri" şeklinde tanımlanmaktadır.<sup>210</sup>

Engelli bireyler korumalı işyerlerinde, üretim, paketleme, ahşap, ziraat vb. alanlarda, genel anlamda öğrenimi ve yapılması basit işler için istihdam

<sup>206</sup> EYHGM, Kamuda Engelli İstihdamının Analizi, 2015, (Çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5649/kamuda-engelli-istihdaminin-analizi-son.pdf>, 7.8. 2021, s. 38.

<sup>207</sup> 4857 Sayılı İş Kanunu, 30. Madde

<sup>208</sup> İŞKUR, "Engelli İstihdamı Teşviki", (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/isveren/tesvikler/engelli-istihdami-tesviki/>, 07.08.2021.

<sup>209</sup> Recep Makas, "Korumalı İşyeri", *Çimento İşveren Dergisi*, C. 25, S. 6, Kasım 2011, s. 4-13, 6.

<sup>210</sup> 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun.

edilmektedirler. Hiyerarşik anlamda ise engelli bireyler, engelli olmayan bireylere bağlı olarak çalışmaktadırlar.<sup>211</sup>

Korumalı işyerlerine dünya ölçeği üzerinden baktığımızda, karşımıza farklı öncelikleri amaç edinen beş model çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Avusturya, İsveç, Danimarka ve Hindistan'da uygulanan ve engelli bireylere yeni işler sağlamayı amaçlayan modeldir. Belçika'da uygulanan ikinci model, engelli bireylerin var olan işlere yerleştirilmesidir. Üçüncüsü, hizmet ve mal üretimini önceleyen modeldir. Norveç, Portekiz, Güney Afrika ve Kosta Rika'da uygulanmaktadır. Dördüncü model, mali performans odaklı olup, İsveç'te uygulanmaktadır. Lüksemburg'da uygulanan beşinci ve son model ise, verim bazında üretimi hedef bazlı bir çıktı olarak görmek yerine, engelli bireyin kendini gerçekleştirmesine imkân tanımaktadır.<sup>212</sup>

Korumalı işyerleri, engellilere olan bakış açısı ve ilgili ülkedeki hukuk mekanizmasıyla doğrudan alakalı olarak uygulamada dört modelde ele alınmaktadır. Bu modellerden ilki *Terapötik Model*'dir. Bu modelden genel anlamda zihinsel engele sahip bireyler yararlanmaktadır. Tipik çalışan anlayışı yerine, müşteri ya da kursiyer konumunun hâkim olduğu modelde, genel iş hukuku normları referans alınmamaktadır. Korumalı işyerleri modellerinin ikincisi, *Ara Model*'dir. Bu modelde istihdam edilen engelli bireyler “yarı çalışan” olarak dikkate alınmakta; engelli olmayan çalışanlara kıyasla, ücrete dayalı istihdama temel oluşturan hak ve yükümlülöklere tâbi olunmamaktadır. Üçüncü model, *Karışık (Dual) Model*'dir. Bu modelde çalışma esaslı yardım merkezleri boyutuyla tedavi ve ücretli istihdam boyutuyla korumalı işyeri modelleri farklı türlerde konfigüre edilerek bir arada kullanılmaktadır. Dördüncü ve son model olan *Ücrete Dayalı İstihdam Modeli*'nde ise, engelli bireyler korumalı işyerlerinde bir hizmet sözleşmesine dayalı olarak istihdam edilmekte, buna istinaden engelli olmayan bireylerle aynı hak ve kazanımlara sahip

---

<sup>211</sup> Selma Arıkan, “Destekli İstihdam Kavramı”, **Engelli Bireylerin Destekli İstihdamı**, Ed. Selma Arıkan ve Emine Ayyıldız, İstanbul, Akademik Kitaplar Yayınları, 2018, s. 140.

<sup>212</sup> Laurent Visier, “Sheltered Employment for Persons with Disabilities”, **International Labour Review**, C. 137, S. 3, 1998, s. 350.

olmaktadırlar. İş yerleri mevzuatların ön gördüğü oranda ve sayıda engelli bireyi istihdam ederek korumalı iş yeri statüsü kazanmaktadırlar.<sup>213</sup>

Türkiye’de 2013 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanan Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik ile korumalı işyeri statüsünün kazanılması ve bu işyerlerindeki işleyiş ve denetim hakkında detaylara yer verilmiştir. Söz konusu korumalı işyerlerinde engelli bireylerin istihdam edilebilmeleri için, en az %40 oranında zihinsel ya da ruhsal engele sahip olmaları, 15 yaşını bitirmiş olmaları ve İŞKUR’a kayıtlı olmaları gerekmektedir.<sup>214</sup>

Bu çerçevede, korumalı işyerlerinde istihdam edilen engelli bireylere birtakım teşvikler sağlanmaktadır.<sup>215</sup> Söz konusu bu teşvikler, kuruluş sermayesi ve işletme gider desteği, gelir vergisi istisnası, kurumlar vergisi istisnası, sigorta prim desteği, çevre temizlik vergisi muafiyeti ve ücret desteği olarak sayılabilir. Kuruluş sermayesi ve işletme gider desteği 4857 sayılı İş Kanunu’nun 101. maddesine istinaden tahsil edilen fon kullanılarak İŞKUR aracılığıyla sağlanmaktadır. Kuruluş Sermaye Desteği kaleminde 150 bin TL’ye kadar makine, demirbaş ve donanım gibi elzem olan sermayenin % 60’ı hibe olarak tahsis edilirken; İşletme Gider Desteği kaleminde, elektrik, su, iletişim, ısınma ve tanınırlık gibi işletme giderlerinin bir yıl boyunca fatura bedellerinin % 60’ı desteklenmektedir.<sup>216</sup> Kurumlar Vergisi ve Gelir Vergisi İstisnası, 6518 sayılı Kanunun 7’nci ve 83’ncü maddeleriyle 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ve 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’na eklenen maddeler ile kişi ve kurumlarca karşılanan tutar dahil gerçekleştirilen ücret ödemelerinin yıllık brüt tutarının % 100’ü oranında ve her bir engelli çalışan için asgari ücretin yıllık brüt tutarının % 150’sini aşmayacak şekilde azami beş yıl süre uygulanmaktadır.<sup>217</sup>

<sup>213</sup> Özgür Hakan Çavuş ve Akay Tekin, “Türkiye’de Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Korumalı İşyeri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF Dergisi**, C. 30, S. 1, 2015, s. 150-151.

<sup>214</sup> Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik 26.11.2013 Tarih ve 28833 Sayılı Resmi Gazete

<sup>215</sup> Gülşen Sarı Gerşil ve Derya Alımanoğlu Yemişçi, “Korumalı İşyeri Kapsamında Zihinsel Engelli İstihdamı: Manisa OSB Yönetiminde Z.E.K.İ Projesi Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, C. 22, S. 3, 2020, s. 1134.

<sup>216</sup> İŞKUR, “Kuruluş Sermayesi Desteği,” (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/aktif-isgucu-hizmetleri/>, 04.03.2020.

<sup>217</sup> 6518 sayılı Kanun, 19.02.2014 tarih ve 28918 sayılı Resmî Gazete

Korumalı İşyerleri, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu’nun, çevre temizlik vergisi başlıklı 44. maddesi gereğince Çevre Temizlik Vergisi muafiyetinden faydalanmaktadır.<sup>218</sup> Bir başka teşvik türü olan Sigorta Prim Teşviki ise 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’nun 49. maddesi ile 4857 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’nun 30. maddesi kapsamında olup prime esas kazanç alt sınırı üzerinden hesaplanan sigorta primine ait işveren hisselerinin tamamı ile işsizlik sigortası işveren payı Hazine tarafından karşılanmaktadır.<sup>219</sup> Bunun yanı sıra Ücret Desteği ise “Korumalı İşyerlerinde Çalışan Engellilerin Ücretlerine Karşılık İşverene Yapılacak Ödeme hakkında Yönetmelik” kapsamında belirlenen esaslar dahilinde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından işverene ödenmektedir.<sup>220</sup>

Korumalı İşyerlerinin denetimi yılda en az bir defa olmak üzere Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlükleri ve gerekli görüldüğü durumlarda Aile ve Sosyal Hizmetler denetim elemanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte Korumalı İşyerleri her yılın Mart ayında yıllık üretimi satış, istihdam, yatırım, bağış, stok, pazarlama gibi bilgileri içeren faaliyet raporunu Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüklerine teslim etmekle mükelleftirler.<sup>221</sup>

Türkiye’de mevcut durumda 5’i sanayi ve 4’ü hizmet sektörü olmak üzere toplamda 9 korumalı işyeri bulunmaktadır. Söz konusu bu işyerlerinde istihdam edilen engelli çalışan sayısı 79 olup, çalışanlar ağırlıklı olarak 18-25 yaş aralığındadır. Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işyerlerinin tamamı Manisa ilinde olup, hizmet sektöründe faaliyet gösteren işyerleri ise Gaziantep, Konya ve Sakarya illerindedir.<sup>222</sup>

### 2.1.3. Destekli İstihdam

Engellilerin istihdamına yönelik modellerden bir diğeri destekli istihdam şeklindedir. Dünya Destekli İstihdam Derneği (WASE) destekli istihdamı, açık işgücü

<sup>218</sup> 2464 sayılı Kanun, 29.055.1981 tarihli ve 17354 sayılı Resmî Gazete (değişik: 25.12.2003-5035/41 md.)

<sup>219</sup> 4857 sayılı Kanun, 10.06.2003 tarih ve 2380 sayılı Resmî Gazete (Değişik: 15.05.2008-5763/2 md.) ve 4447 sayılı Kanun, 08.09.1999 tarih ve 23810 sayılı Resmî Gazete (Ek cümle: 15.05.2014-6518/42 md.)

<sup>220</sup> Korumalı İşyerlerinde Çalışan Engellilerin Ücretlerine Karşılık İşverene Yapılacak Ödeme hakkında Yönetmelik, 30.04.2016 tarih ve 29699 sayılı Resmî Gazete.

<sup>221</sup> Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik, 26.11.2013 tarih ve 28833 sayılı Resmî Gazete.

<sup>222</sup> Korhan Çalışkan, “Almanya ve Türkiye’de Korumalı İşyeri Uygulaması,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi SBE), Yalova, 2019, s. 62-63.

piyasasında engelli bireyler için devamlı desteğe sahip bütünleşik çalışma ortamlarında engelsiz bireylerde olduğu gibi eşit işe eşit ücret modelinin benimsendiği ücretli iş olarak tanımlamaktadır.<sup>223</sup>

Destekli istihdam ile korumalı işyerleri mukayese edildiğinde, özellikle engelli bireylerin iş/istihdam anlamında konumlandırılması bakımından uygulamada birtakım farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Korumalı işyerinde çalışan engelli bireyler her ülkede işçi statüsünde değerlendirilmemektedir. Korumalı işyerinde çalışan engellilerin Fransa’da kullanıcı ve Japonya’da stajyer olarak konumlandırılması bu duruma örnek olarak verilebilir. Bununla birlikte destekli istihdam modelinde engelli bireyler, istihdam edildikleri firmanın çalışanı statüsündedirler ve engelli olmayan bireylerle aralarında herhangi bir fark/ayrım bulunmamaktadır. Uygulamada iki yöntem arasında öne çıkan farklılıklardan bir diğeri ise korumalı işyerlerinde engelli bireylerin istihdam edildikleri işler, yapı itibarıyla emek piyasasındaki işlere kıyasla daha kolay gerçekleştirilen işlerdir. Destekli istihdamda ise böyle bir ayrım söz konusu olmamakla birlikte amaç, engellinin kapasitesine ve yeteneklerine uygun bir işin bulunmasıdır. Korumalı işyerlerinde engelli bireylere ödenen ücretler emek piyasasına kıyasla oldukça düşük iken, destekli istihdamda emek piyasası ortalaması veya buna yakın bir ücret ödenmektedir. Son olarak korumalı iş yerlerinde engelli bireyler farklı bir ortamda toplu olarak çalışırken, destekli istihdam modelinde engelli olmayan bireylerle aynı şartlara tabi olarak çalışmaktadırlar.<sup>224</sup>

#### 2.1.4. Evde Çalışma

Engellilerin istihdamına yönelik modellerden biri de evde çalışma bağlamındadır. Esnek çalışma, çalışma hayatının kurallarında yapılan “esneklik” sonucu zaman ve mekan itibarıyla bazı değişimlerin ortaya çıkarak, işletmeler açısından verim, maliyet ve rekabet gibi unsurlarda avantaj olarak, devlet açısından

<sup>223</sup> Michael Kamp ve Christy Lynch, **Handbook Supported Employment**, Willemstad, Wase, 2007, s. 4.

[https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/76591/Michael\\_Kamp\\_Christy\\_Lynch\\_Handbook\\_Supported\\_Employment.pdf?sequence=1](https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/76591/Michael_Kamp_Christy_Lynch_Handbook_Supported_Employment.pdf?sequence=1), Çevrimiçi: 12.10.2020.

<sup>224</sup> Mert Öcal, “Ulusal ve Uluslararası Politikalar Çerçevesinde Engellilerin İstihdamını Artırmaya Yönelik Politikalar,” (İŞKUR Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi), Ankara, 2014, s. 112-113.

istihdamı artıran ve işsizliği azaltan bir politika olarak, işçiler açısından ise çalışılan zaman unsuru açısından belli kazanımlara ulaşılabilen bir olgudur.<sup>225</sup>

Esnek çalışma türlerinden biri olan evde çalışma, bilişim teknolojilerinin internetle birlikte gelişimi sonrası birçok çalışanın iş yerine gitmek yerine evlerinden de aynı işi yapabildiklerinin görülmesi üzerine yaygın bir hal almıştır.<sup>226</sup> Bu gelişme aynı zamanda genel anlamda emek yoğun üretim bazında kullanılan evde çalışma yönteminin, hizmet sektöründe de yaygın şekilde kullanılmasına olanak tanımıştır.

Evde çalışma ILO tarafından, bir işveren ya da aracı adına, çalışanın belirlediği bir yerde, işverenin denetimi olmaksızın genellikle çalışanın kendi evinde, bir sözleşmenin şartları çerçevesinde bir mal üretme ya da hizmet sağlama şeklinde ifade edilmektedir.<sup>227</sup> Evde çalışma yönteminde yapılan iş bir malın üretimi esasına dayanıyorsa, genelde parça başı olarak işlenmekte ve hammaddesi işveren tarafından sağlanmaktadır.<sup>228</sup>

Engelli bireyler açısından evde çalışma yöntemi irdelendiğinde, yukarıda da zikredildiği üzere bilişim teknolojilerinin de gelişmesiyle birlikte, özellikle internet üzerinden yapılan e-ticaret, parça başı imalat, muhasebecilik, avukatlık, danışmanlık, çağrı merkezi operatörlüğü ve pazarlama gibi birçok alanda engelli bireyler istihdam edilebilmektedirler.<sup>229</sup>

### 2.1.5. Kooperatif Çalışma

Engellilerin istihdamına yönelik modellerden biri de kooperatif çalışmadır. Kooperatif kavramı, kıt kaynaklara sahip bireylerin sosyo-ekonomik durumlarını karşılıklı yardımlaşma vasıtasıyla geliştirme amacıyla, ortak bir yardımlaşma, finansman ve yönetim anlayışı doğrultusunda bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan

---

<sup>225</sup> Arif Yavuz, “Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE), İstanbul, 1994, s. 8-10.

<sup>226</sup> Hakan Turan, “Türk Kamu Personel Sisteminde Esnek Çalışma Biçimlerinin Uygulanabilirliği,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sıtkı Koçman Üniversitesi), Muğla, 2017, s. 63.

<sup>227</sup> Yavuz, **a.g.e.**, s. 79.

<sup>228</sup> Sanem Berkün, **Özürlülerin İstihdamında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler**, Ankara, ÇASGEM Yayınları, s. 47-48.

<sup>229</sup> Serdar Orhan, **Türkiye’de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)**, Ankara, ÇASGEM Yayınları, s. 44.

kolektif bir harekettir.<sup>230</sup> Kooperatiflerde bireyler, belirli bir güven ortamının tesis edilmesi sonucu kendi başlarına gerçekleştiremeyecekleri veya bir birliktelik sonucu üstesinden gelinebilecek işleri maliyet fiyatları üzerinden yapmak ve maksimum kar elde etmek için, bir dayanışma içerisinde ekonomik güçlerini birleştirmektedirler.<sup>231</sup> 1163 sayılı Kooperatifler Kanunu’nda ise kooperatif “Tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli bir ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar” olarak tanımlanmıştır.<sup>232</sup>

Uluslararası alanda kooperatifler, engelli ve eski hükümlüler gibi dezavantajlı bireylerin emek piyasasına entegrasyonunu destekleme adına etkin bir araç olarak görülmektedir.<sup>233</sup> Engelli bireylerin istihdamı açısından bakıldığında kooperatifler, dünya genelinde özel bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel anlamda hükümetler engelli istihdamında bulunan kooperatiflere kredi, hibe, vergi avantajı ve eğitim gibi konularda destek olarak katkı sağlamakta ve engelli kooperatifçiliğini teşvik etmektedirler.<sup>234</sup> Zira bu hususla alakalı olarak Birleşmiş Milletler (UN), Engelli Hakları Sözleşmesi’nin “Çalışma ve İstihdam” başlıklı 27’nci maddesinin (f) bendinde “taraf devletler; serbest çalışma, girişimcilik, kooperatif kurma ve kendi işini kurma konusundaki fırsatları geliştirir.” şeklindeki beyanıyla engelli bireylerin istihdamında kooperatif çalışma yöntemini benimseyerek taraf devletlere tavsiyede bulunmuştur.<sup>235</sup>

Dünyada genel olarak engelli işçi ve işverenleri bir araya getiren platformlar olarak karşımıza çıkan kooperatiflerin en önemlilerinden birisi, merkezi İngiltere’de

---

<sup>230</sup> Zeynep Sına, “Sosyal ve Ekonomik Kalkınmada Bir Araç Olarak Kooperatifler”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 6, 1984, s. 159.

<sup>231</sup> Ebru Özer ve İlkey Altındağ, “Türkiye’deki Kooperatiflerin İstihdama Katkısı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 48, 2017, s. 379.

<sup>232</sup> 1163 sayılı Kanun, 10.05.1969 tarihli ve 13195 sayılı Resmî Gazete (Değişik: 21.04.2004-5146/1 md.)

<sup>233</sup> Eurofound, **Cooperatives and Social Enterprises: Work and Employment in Selected Countries**, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019, s. 19.

<sup>234</sup> Nurcan Turan, “Üretken Bir İstihdam Yaratılmasında Kooperatif İşletmelerin Potansiyel Katkıları”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, 2005, s. 108.

<sup>235</sup> BM, “Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)”, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>, 12.04.2020.

bulunan ve sadece engelli bireylerin sunabilecekleri ürün ve hizmetlerin yer aldığı bir veritabanı halinde işleyen Engelli İşçiler Kooperatifi'dir (The Disabled Workers Co-operative).<sup>236</sup> Kendi işlerini ifa etmek isteyen engelli bireyler sunabilecekleri işleri ücretsiz tanımlayabilmekte ve aynı zamanda engelli bireylerle ortaklık kurmak yahut çalışmak isteyen işverenler de bu platform üzerinde buluşabilmektedir. Yine İngiltere'de bulunan York Engelliler Kooperatifi'nde (York Disabled Worker Cooperative)<sup>237</sup> engelli bireyler işveren konumunda olabildiği gibi diğer engelli bireylere istihdam da sağlayabilmektedir. Bu konuda bir diğer örnek olarak Fransa'da bulunan Titi Floris Kooperatif ve Katılımcı Ortaklık (SCOP)<sup>238</sup> karşımıza çıkmaktadır. Bu kooperatif engelli bireylerin bir araya gelerek engellilerin okullara ve hastanelere ulaşımını sağlamak üzere profesyonel anlamda taşımacılık faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ve hali hazırda engelli bireylere yeni istihdam imkanları sunan bir yapıya sahiptir.

Türkiye'de kooperatifçilik anlamında en çok kurulan yapıların başında yapı kooperatifleri, tarımsal kooperatifler ve taşıma kooperatifleri gelmektedir.<sup>239</sup> Engelli bireylerin istihdamına yönelik kurulan kooperatiflere bakıldığında ise son yıllarda engelli bireylerin aileleri tarafından kurulanlar ön plana çıkmaktadır. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Eskişehir Valiliği tarafından 2020 yılında hazırlanan “Bağımsız Yaşam İçin İstihdam” projesi kapsamında zihinsel engelli bireylerin ailelerinden oluşan 17 kurucu ortak tarafından kurulan “Fark Yaratanlar Kooperatifi”, kamu desteğiyle kurulan ilk sosyal kooperatif olması açısından önem arz etmektedir.<sup>240</sup>

---

<sup>236</sup> The Disabled Workers Co-operative, “About Us,” (Çevrimiçi) <https://www.disabledworkers.org.uk/default.asp> 11.07.2020.

<sup>237</sup> York Disabled Workers Co-op, “About Us,” (Çevrimiçi) <https://www.yorkdwc.co.uk/about-us/>, 12.07.2020.

<sup>238</sup> Genç İş Kooperatif, “Engelli/Engellenmiş Bireyler için Sosyal Kooperatifçilik” (Çevrimiçi) <https://gencisi.org/engelliler-icin-sosyal-koop/>, 12.07.2020.

<sup>239</sup> Türkiye Milli Kooperatifler Birliği, **Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (2012-2016)**, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara, 2012, s. IV. (Çevrimiçi) [http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye\\_kooperatif%C3%A7ilik\\_stratejisi\\_ve\\_eylem\\_plan%C4%B1\\_\(2012-2016\).pdf](http://www.turkey.coop/uploads/menu/t%C3%BCrkiye_kooperatif%C3%A7ilik_stratejisi_ve_eylem_plan%C4%B1_(2012-2016).pdf)

<sup>240</sup> T.C. Eskişehir Valiliği, ““Bağımsız Yaşam İçin İstihdam” Projesinin Tanıtımı Gerçekleştirildi; 20.01.2020,” (Çevrimiçi) <http://eskisehir.gov.tr/bagimsiz-yasam-icin-istihdam-projesinin-tanitimi-gerceklestirildi>, 12.07.2020.

### 2.1.6. Kişisel Çalışma

Engelli istihdamında kişisel çalışma yöntemi de bulunmaktadır. Kişisel çalışma yöntemi, engelli bireylerin kendi işyerlerini kurmaları ve bununla birlikte başka bireylere de istihdam fırsatı sunabildikleri durumu ifade etmektedir.<sup>241</sup> Söz konusu bu yöntem tercih eden engelli bireylerin belli kazanımlara sahip olması ve bulundukları ülkede seçecekleri yolu kolaylaştıracak bazı hususların varlığı önem arz etmektedir. Bunlar; engelli bireylerin eğitim seviyeleri, yaşadıkları ülkenin mevcut ekonomik durumu, engelli bireyler için sunulan mesleki eğitim ve girişimciliğe genel anlamda verilen teşviklerin boyutudur. Bu sayılan özelliklerin hepsinin gelişmiş bir halde mevcut olması, engelli bireylerin kişisel çalışma yöntemini tercih etmeleri durumunda olumlu bir süreç yaşamaları adına elzemdir.<sup>242</sup> Son yıllarda Türkiye’de özellikle girişimciliğin teşvik edilmesi hususunda KOSGEB ve İŞKUR engelli bireylere önemli anlamda destekte bulunmaktadırlar.

### 2.1.7. İşverenlerin Zorunluluk Olmadan Engelli İstihdamı

Engellilere, işverenler tarafından “zorunlu/kota” dışında da istihdam alanı açılması söz konusu olabilmektedir. Bu, işverenlerin kendi istekleriyle, herhangi bir zorunluluğa/kotaya tabi olmayarak tamamen gönüllülük esasına istinaden engelli istihdamında bulunmaları durumudur.<sup>243</sup>

Engelli bireylerin istihdam edilmesi meselesinde aslında normal olan bir zorunluluk olmaması hali iken, toplumda engelli bireylere olan ön yargı ve engelli bireylerin de çoğu bu ön yargılardan kaynaklı özgüvensizliği devletleri işverenlere belli kurallar dayatma yoluna itmiştir. Şöyle ki; çalışma hayatında farklı olarak görülmek engelli bireyler üzerinde ciddi baskılara neden olabilmektedir. Bundan dolayı engelli bireyler çalıştıkları ortamda kendilerini kabul ettirme açısından, verimlilik ve sosyal ilişkilerde bir zorlanma yaşamadıklarını ispat etmek için engelli olmayan bireylerden daha fazla efor harcama gereksinimi duyabilmektedirler. Bu

---

<sup>241</sup> Yusuf Genç ve Güldane Çat, “Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C. 8, S. 1, 2013, s. 376.

<sup>242</sup> Orhan, **a.g.e.**, s. 43.

<sup>243</sup> Öz ve Orhan, **a.g.e.**, s. 43

noktada öncelikle yapılması gereken, toplumun tamamında ön yargıları ortadan kaldırarak engellilik meselesinde belirli bir şuurun ortaya konmasıdır.<sup>244</sup>

## **2.2. Engellilerin İstihdamı**

Engellilerin yukarıda açıklanan değişik modeller çerçevesinde istihdam edildikleri bilinmektedir. Bu istihdamların epey bir kısmının da kamu istihdamı olduğu kayda geçmektedir.

### **2.2.1. Dünyada Engelli İstihdamı**

Bu bağlamda, Türkiye'ye gelmeden önce, engellilerin dünyadaki istihdam durumlarını ana hatları ile özetlemek yerinde olacaktır.

#### **2.2.1.1. Dünyada Engelli İstihdamına Yönelik Hukuki Düzenlemeler**

Engellilik alanında yapılan hukuki düzenlemelerin çoğu, bir ayrımcılığa yahut haksızlığa maruz kalınması sonucu olarak ortaya çıkan kümülatif bir talebin sonucu olmuştur. 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan iyileşmeler, özellikle uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla, kuruluşlara üye devletlere kimi zaman dikte edilerek uygulanmaya çalışılmış; her halükarda gelişmiş devletler başta olmak üzere, dünyanın genelinde engellilik ile ilgili mevzuatlar sayesinde iyileşme yönünde bir ivme yakalanmıştır. Bu bağlamda oluşturulan mevzuatlar ve yürütülen politikalar, engelli bireylerin engelli olmayan bireylerle aynı haklara sahip olup olamayacakları tartışmasından türemiştir.<sup>245</sup>

Eğitim, barınma, ulaşım ve sosyal hayata katılımı engellilikten dolayı ortaya çıkan ayrımcılık, istihdam alanında da varlığını ciddi anlamda hissettirmektedir. Engelli bireylere yönelik hukuki anlamda yürütülen reform süreci dünyanın her yerinde sürekli bir güncelleme halinde devam etmektedir. Bu anlamda herkesin çalışma hayatına katılım noktasında eşit haklara sahip olduğunu ve bu hakların

---

<sup>244</sup> A.e., s. 54.

<sup>245</sup> UN, Department of Economic and Social Affairs Division for Social Policy and Development, **Overview of International Legal Frameworks for Disability Legislation**, 2007, (Çevrimiçi) <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm>, 19.03.2020.

korunması için gerekli önemlerin alınması konularını içeren Birleşmiş Milletler (UN) tarafından uygulamaya konulan 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1966 tarihli Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi bu alandaki ilk metinlerdendir.<sup>246</sup>

ABD ve Kanada, 1970’li yıllardan başlayarak engelli bireylere karşı her alanda ayrımcılığı önlemeye yönelik farklı kanunlarda düzenleme yoluna giden ve insan hakları ile ilgili mevzuatı kabul ederek uygulamaya başlayan ilk ülkelerden olmuşlardır. Kanada 1985 yılında “Kanada İnsan Hakları Yasası (Canadian Human Rights Act)<sup>247</sup>”nı kanunlaştırarak engelli bireylere yönelik, istihdam da dahil olmak üzere her türlü ayrımcılığı yasaklamıştır. Hemen akabinde 1990 yılında ABD, yalnızca engelli bireylere yönelik “Amerika Engelliler Yasası (The Americans with Disabilities Act)”nı<sup>248</sup> yürürlüğe koyarak engelli bireylerin, engelli olmayanlara sunulan istihdam fırsatlarına aynı şartlarda erişmesini hüküm altına almıştır.

Engellilik hukuku alanında 1990’lı yıllar, devletlerin özerk girişimlerinin yanı sıra bölgesel ve örgütsel anlamda katılımlarının ciddi anlamda arttığı ve 40’tan fazla ülkenin engelli bireylere yönelik ayrımcılığın önlenmesi ve eşit haklar konusunda kanuni düzenlemeler yaptığı bir dönem olmuştur. Amerikan Devletleri Örgütü (OAS), 1999’da yayımladığı “Engelli Kişilere Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Amerika Arası Sözleşme (IACPWD)”<sup>249</sup> engellilik konusunda bağlayıcı unsurlara sahip bir insan hakları sözleşmesi olarak bölgesel düzeyde ilk hükümetler arası kuruluş olmuştur.<sup>250</sup>

Engelli bireylere yönelik ayrımcılığın yasaklanması genel anlamda uluslararası insan hakları mevzuatlarında yer almış olsa da özelde engelli bireylerin istihdamına

---

<sup>246</sup> BM, “Convention of the Tights of Persons with Disabilities (CRPD),” (Çevrimiçi) <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>, 12.04.2020

<sup>247</sup> Government of Canada Justice Laws Website, “Canadian Human Rights Act, 1985,” (Çevrimiçi) <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/h-6/fulltext.html>, 20.03.2020.

<sup>248</sup> ADA National Network Information, Americans with Disabilities Act, 1990 (Çevrimiçi) <https://adata.org/learn-about-ada>, 20.03.2020.

<sup>249</sup> OAS, “Inter-American Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Persons with Disabilities,” (Çevrimiçi) <https://oas.org/juridico/english/treaties/a-65.html>, 16.04.2020.

<sup>250</sup> Theresia Degener ve Gerard Quinn, **A Survey of International, Comparative and Regional Disability Law Reform, 2002**, (Çevrimiçi) <https://dredf.org/news/publications/disability-rights-law-and-policy/a-survey-of-international-comparative-and-regional-disability-law-reform>, 20.03.2020.

yönelik ayrımcılığı yasaklayan ya da pozitif ayrımcılığa atıf yapan hükümleri tam anlamıyla içermemektedir. Bu bağlamda özellikle engelli bireylerin temel hakları ve istihdamına yönelik bazı belgeler düzenlenmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nun 1975 tarihli “142 Sayılı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi” engellileri bireylere istihdam anlamında rehberlik ve bilgi sistemlerinin hayata geçirilmesini vurgulamaktadır.<sup>251</sup> Engelli bireylerin sosyal bütünleşme ve istihdamının sağlanmasını kesin bir dille vurgulayan belge ise, ILO tarafından 1983 yılında kabul edilen “159 sayılı Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi”dir.<sup>252</sup> Engellilerin istihdamı alanında bir hukuk politikası aracı olan ve dünya genelindeki iç hukuk uygulamalarını doğrudan etkileyen söz konusu bu sözleşme, onaylayan ülkelere engelli bireylere yönelik istihdam ve mesleki rehabilitasyon konusunda politikalar geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bununla birlikte devletlerin mesleki rehberlik, istihdam için özel hizmetler sağlama, mesleki eğitim ve işçiler arasında eşitlik ilkelerini uygulama konularında işverenlerin, işçilerin ve engelli bireylerin örgütlerine danışılmasını da gerektirmektedir. Dünya genelinde çeşitli kültüre ve sosyo-ekonomik yapıya sahip unsurları barındıran toplam 73 ülke, 159 sayılı Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Sözleşmesi’ni onaylamıştır.<sup>253</sup> Bu minvalde ILO ayrıca 1988 tarihli “168 Sayılı Engellilerin Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında Tavsiye Kararı” ile engelli bireylerin mümkün olan her durumda kendi tercihleri, bireysel yetenekleri ve mesleki eğitimleri doğrultusunda istihdam edilmelerini ve bu durumun sosyal güvenlik sistemleriyle bağlantısı hususunu belirtmiştir.<sup>254</sup>

Söz konusu belgelerden bir diğeri, 1961 yılında Avrupa Konseyi tarafından imzaya açılan Avrupa Sosyal Şartı’dır. İzleyen yıllar itibariyle güncellenerek gelişen bu sözleşme, engelli bireylerin iletişim, erişilebilirlik, kültürel faaliyetler, ulaşım,

---

<sup>251</sup> ILO, “142 Sayılı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi”, (Çevrimiçi) [https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS\\_377288/lang--tr/index.htm](https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377288/lang--tr/index.htm), 19.04.2020

<sup>252</sup> Namık Hüseyinli, Davud Nasibov ve Selvi Göçmen, “Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, S. 6, 2017, s. 140.

<sup>253</sup> ILO, “Employment of People with Disabilities: The Impact of Legislation,” **Report of a Technical Consultation**, Geneva, 2002, s. 10.

<sup>254</sup> Ekrem Kayacı, “Özürlüler İçin Verimli Bir İstihdam Politikası Oluşturulması”, (Uzmanlık Tezi, İŞKUR Genel Müdürlüğü), Ankara, 2007, s. 13.

barınma gibi hakları harekete geçirme yoluyla sosyal hayata katılım, öğrenim ve mesleki eğitim, istihdam ve kendilerine uygun çalışma ortamının sağlanması, sosyal refah hizmetlerinden yararlanma ve sosyal açıdan bağımsız olma gibi kazanımlarını garanti altına almıştır.<sup>255</sup> Avrupa Konseyi tarafından ortaya konan diğer belgeler ise engelli bireylerin eğitimi, istihdamı, rehabilitasyonu ve mesleki eğitim alanında fırsat eşitliği hususlarından bahseden 1986 tarihli “Avrupa Topluluğu’nda Engellilerin İstihdamı Konusunda Konsey Tavsiye Kararı (86/379/EEC)”, engelli bireyleri işgücü piyasasına entegre etmeyi ve bu alanda politikalar geliştirmeyi ve uygulamayı amaçlayan 1999 tarihli “Engelli Bireylere İstihdamda Fırsat Eşitliği Sağlanması Konusunda Konsey İlke Kararı (99/C186/02)” ve eğitim sisteminin yanı sıra engelli kişilerin işgücü piyasasına entegrasyonu ve katılımının önündeki engelleri kaldırmayı amaçlayan 2003 tarihli “Engellilerin İstihdamının ve Toplumsal Bütünleşmelerinin Teşvik Edilmesi Hakkında Konsey İlke Kararı (2003/C175/01)”dır.<sup>256</sup>

2006 yılına gelindiğinde ise çalışma özgürlüğünü temel alan “Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (CRPD) ve İhtiyari Protokolü (OP)”, küresel anlamda 21. yüzyılın ilk kapsamlı insan hakları sözleşmesi olarak 13 Aralık 2006’da kabul edilerek, 3 Mayıs 2008 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Günümüzde sözleşmeyi (CRPD) 163, protokolü (OP) ise 94 ülke imzalamış durumdadır.<sup>257</sup>

Uluslararası platformda insan hakları konusundaki anlaşmalar, söz konusu bu ve benzeri nitelikteki belgeleri onaylayan taraf devletler açısından bağlayıcı olup, iç hukuk düzenlemelerinde devletler bu anlaşmaların şartlarına uymak zorundadırlar. Bununla birlikte beyannameler, kararlar, ilkeler, kılavuzlar ve kurallar gibi uluslararası enstrümanlar yasal olarak devletleri bağlayıcı değildir. Ancak engelli bireylere ilişkin

---

<sup>255</sup> TBMM, “Avrupa Sosyal Şartı,” (Çevrimiçi) [tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf](http://tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf), 7.8.2021.

<sup>256</sup> EURO-Lex, “Access to the Official Journal,” (Çevrimiçi) <https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html>, 20.04.2020.

<sup>257</sup> UN, “Department of Economic and Social Affairs Disability,” (Çevrimiçi) <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>, 19.03.2020.

mevzuatı oluşturma, yürürlüğe koyma ve ilgili politikaları belirlemede rehber niteliğinde kullanılabilirler.<sup>258</sup>

### 2.2.1.2. Dünyada Engelli İstihdamına İlişkin Veriler

Yukarıda ortaya konan dünyadaki hukuki düzenlemelere rağmen, engelli bireyler, emek piyasasına katılımları açısından dünya genelinde dezavantaja sahip bir gruptur. Engelli bireylerin birçoğu istihdam edilme arzusu taşımakta olup, işsizlik oranları engelli olmayan bireylerin neredeyse iki katına tekabül etmektedir.<sup>259</sup> Örneğin, OECD ülkelerinde engelli bireylerin ortalama istihdam oranı %44 iken, engelli olmayan bireylerde % 75 civarındadır.<sup>260</sup>

OECD ülkelerinde çalışma çağındaki nüfus içerisinde her yedi kişiden birisi kendisini kronik bir sağlık sorununa sahip veya günlük yaşamını idame etme anlamında engelli olarak tanımlarken, bazı ülkelerde bu oran her beş kişiden birisine kadar çıkmaktadır. Yaşlanan nüfus ve bunun getirdiği yaşa bağlı oluşan engellilik durumları da düşünüldüğünde, engelli bireylerin işgücü piyasasına kazandırılması dünya genelinde uzun süredir tartışılan ve ülkeler için beraberinde çeşitli sosyal ve ekonomik zorlukları barındıran bir süreç olmuştur.<sup>261</sup>

Dünya genelinde ekonomik ve sosyal açıdan çeşitli sebeplere istinaden engelli bireylerin istihdamına ilişkin güvenilir verilere ulaşmada birtakım zorluklar mevcuttur. Bu anlamda Uluslararası çalışma Örgütü (ILO)’nun 2003 yılında yaptığı bir araştırmada, 111 ülke ve bölgenin 16’sında engelli istihdamına yönelik veri bulunmadığı ifade edilmiştir.<sup>262</sup> Bununla birlikte mevcut veriler irdelendiğinde engelli

<sup>258</sup> UN, “Department of Economics and Social Affairs Division for Social Policy and Development, Overview of International Legal Frameworks for Disability Legislation, 2007,” (Çevrimiçi) <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm>, 22.03.2020.

<sup>259</sup> Katharina Vornholt vd., “Disability and Employment - Overview and Highlights”, **European Journal of Work and Organization Psychology**, C. 27, S. 1, s. 46.

<sup>260</sup> ASPB, **Dünya Engellilik Raporu**, 2011 (Çevrimiçi) <https://static.ohu.edu.tr/uniweb/media/portallar/engelsizuniversite/duyurular/1345/diwnu3i5.pdf>, 7.8.2021, s. 257

<sup>261</sup> E. Colman-Fountain, “Diversity and Change of The Employment Prospects of Persons with Disabilities: The Impact of Redistributive and Regulatory provisions in a Multilevel Framework,” DISCIT Deliverable, 2014, (Çevrimiçi) [https://www.researchgate.net/publication/310766875\\_Diversity\\_and\\_Change\\_of\\_the\\_Employment\\_Prospects\\_of\\_Persons\\_with\\_Disabilities\\_The\\_Impact\\_of\\_Redistributive\\_and\\_Regulatory\\_Provision\\_in\\_a\\_Multilevel\\_Framework\\_DISCIT\\_Deliverable\\_51](https://www.researchgate.net/publication/310766875_Diversity_and_Change_of_the_Employment_Prospects_of_Persons_with_Disabilities_The_Impact_of_Redistributive_and_Regulatory_Provision_in_a_Multilevel_Framework_DISCIT_Deliverable_51), 7.8.2021, s. 1.

<sup>262</sup> ASPB, **a.g.e.**, s. 257.

bireylerin engelli olmayan bireylere göre istihdam edilme oranlarının düşük olduğu görülmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, çalışma çağındaki engelli bireylerin % 80 ila % 90'ı işsiz konumundadır.<sup>263</sup>

Avrupa Birliği üyesi olan ülkeler irdelendiğinde, dünya geneline göre genel anlamda daha iyi bir durumda oldukları söylenebilir. Buna mukabil üye ülkelerin kendi aralarındaki istihdam oranında bulunan farklılık önem arz etmektedir.

**Tablo 2.2: AB'ye Üye Ülkelerde Engelli İstihdam ve İşsizlik Oranları**

| ÜLKELER                           | Toplam Nüfus       | Çalışma Çağındaki Engelli Nüfusu (15-64 Yaş) | Temel Aktivite Güçlüğü Çeken Engelli Bireylerin İstihdam Oranı (%) | Uzun Süredir Devam Eden Bir Sağlık Sorunu ve/veya Temel Bir Aktivite Zorluğu Çeken Engelli Bireylerin İstihdam Oranı | Engelli Nüfusun İşsizlik Oranı (%) |
|-----------------------------------|--------------------|----------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------|
| <b>Avrupa Birliği (2013-2020)</b> | <b>513.471.676</b> | <b>44.459,479</b>                            | <b>47,3</b>                                                        | <b>38,1</b>                                                                                                          | <b>12,1</b>                        |
| Belçika                           | 11.455.519         | 964,542                                      | 40,7                                                               | 33,4                                                                                                                 | 10,1                               |
| Bulgaristan                       | 7.000.039          | 496,683                                      | 30,7                                                               | 17,8                                                                                                                 | 14,3                               |
| Çekya                             | 10.649.800         | 603,96                                       | 38,6                                                               | 34,5                                                                                                                 | 15,7                               |
| Danimarka                         | 5.806.081          | 547,277                                      | 46,7                                                               | 41,4                                                                                                                 | 10,8                               |
| Almanya                           | 83.019.213         | 6.877,295                                    | 51,5                                                               | 35,8                                                                                                                 | 12,2                               |
| Estonya                           | 1.324.820          | 167,012                                      | 49,5                                                               | 33,6                                                                                                                 | 18,4                               |
| İrlanda                           | 4.904.240          | 160,318                                      | 29,8                                                               | 21,6                                                                                                                 | 17,9                               |
| Yunanistan                        | 10.724.599         | 459,109                                      | 35,5                                                               | 29,8                                                                                                                 | 14,6                               |
| İspanya                           | 46.937.060         | 2.342,899                                    | 44,3                                                               | 33,8                                                                                                                 | 23,3                               |
| Fransa                            | 67.012.883         | 8.347,591                                    | 56,2                                                               | 59,6                                                                                                                 | 12,3                               |
| Hırvatistan                       | 4.076.246          | 418,38                                       | 33,0                                                               | 31,6                                                                                                                 | 16,3                               |
| İtalya                            | 60.359.546         | 3.163,742                                    | 45,6                                                               | 37,0                                                                                                                 | 8,1                                |
| Kıbrıs                            | 875.899            | 53,96                                        | 46,4                                                               | 41,4                                                                                                                 | 10,2                               |
| Letonya                           | 1.919.968          | 247,748                                      | 50,8                                                               | 40,7                                                                                                                 | 17,5                               |
| Litvanya                          | 2.794.184          | 267,857                                      | 40,4                                                               | 32,5                                                                                                                 | 23,6                               |
| Lüksemburg                        | 613.894            | 73,118                                       | 62,5                                                               | 48,3                                                                                                                 | 4,9                                |
| Macaristan                        | 9.772.756          | 882,542                                      | 23,7                                                               | 18,1                                                                                                                 | 19,4                               |

<sup>263</sup> Aaron Gottlieb ve William Myhill, "Employment of People with Disabilities," 2010, (Çevrimiçi) <https://www.researchgate.net/publication/287241020>, 7.8.2021, s. 1.

|                  |            |           |      |      |      |
|------------------|------------|-----------|------|------|------|
| Malta            | 493.559    | 20,921    | 34,4 | 29,9 | ---- |
| Hollanda         | 17.282.163 | 1.497,449 | 42,7 | 39,4 | 8,6  |
| Avusturya        | 8.858.775  | 1.328,344 | 60,3 | 48,2 | 6,0  |
| Polonya          | 37.972.812 | 3.664,91  | 33,9 | 26,2 | 11,5 |
| Portekiz         | 10.276.617 | 1.223,843 | 51,0 | 44,0 | 14,4 |
| Romanya          | 19.414.458 | 1.597,846 | 31,8 | 23,9 | 8,1  |
| Slovenya         | 2.080.908  | 265,193   | 47,0 | 43,9 | 9,9  |
| Slovakya         | 5.450.421  | 398,936   | 31,9 | 29,2 | 19,0 |
| Finlandiya       | 5.517.919  | 761,271   | 60,8 | 50,6 | 9,1  |
| İsveç            | 10.230.185 | 983,136   | 66,2 | 61,5 | 9,6  |
| Birleşik Krallık | 66.647.112 | 6.643,597 | 47,6 | 36,0 | 10,6 |
| İzlanda          | 356.991    | 38,377    | 66,9 | 66,8 | 9,8  |
| İsviçre          | 8.544.527  | 924,428   | 69,0 | 65,0 | 6,1  |
| Türkiye          | 82.003.882 | 8.481,367 | 41,1 | 40,1 | 7,5  |

**Kaynak:** Eurostat, “Unemployment by Sex and Age” (Çevrimiçi)

<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, 20.05.2020.

Tablo 2.2’de AB’ye üye ülkelerin engelli nüfusları ile birlikte, istihdam ve işsizlik oranları yer almaktadır. Tablo 2.2’ye göre AB üyesi ülkelere genel anlamda bakıldığında, engelliliğin tanımına göre “temel aktivite güçlüğü” çeken bireylerin (yürüme, görme, işitme, iletişim kurma vb.) istihdam oranı % 47,3’tür. Yine AB üyesi ülkelere ayrı ayrı bakıldığında, İsviçre % 69 ile en yüksek engelli istihdam oranına sahipken, Macaristan’da bu oran % 23,7’dir. Diğer bir engellilik tanımı olan “uzun süredir devam eden bir sağlık sorunu ve/veya temel bir aktivite zorluğu” çeken bireylerin istihdam oranına bakıldığında ise AB genelinde % 38,1 oranında seyretmektedir. Bu grupta bulunan engelli bireylerin istihdamında en yüksek orana % 66,8 ile İzlanda sahipken, Bulgaristan % 17,8 istihdam oranıyla en düşük seviyededir.

Dünya nüfusunun yaklaşık yarısına sahip olan Asya ülkelerinde istihdam meselesine bakıldığında, dünya geneline göre özellikle işsizlik oranlarının yüksek seviyede seyrettiği olumsuz bir durum mevcuttur.

**Tablo 2.3:** Asya Ülkelerinde Engelli İşsizlik Oranları

| ÜLKE       | ENGELLİ NÜFUS ORANI  | ENGELLİ İŞSİZLİK ORANI |
|------------|----------------------|------------------------|
| Çin        | % 5 (60 Milyon)      | % 16,1                 |
| Hindistan  | % 2,13 (21,9 Milyon) | % 74                   |
| Japonya    | % 5,1 (6,5 Milyon)   | % 31,2                 |
| Filipinler | % 2,9 (2 Milyon)     | % 42,88                |
| Tayland    | % 5,9                | % 80                   |
| Vietnam    | % 6,34 (5,1 Milyon)  | % 70                   |

**Kaynak:** International Disability Rights Monitor, **Regional Report of Asia 2005**, (Çevrimiçi) [http://idrmnet.org/images/CIR\\_IDRM\\_Asia\\_05.pdf](http://idrmnet.org/images/CIR_IDRM_Asia_05.pdf), 7.8.2021, s. XI-XVI.

Tablo 2.3’de Asya ülkelerinde engelli işsizlik oranlarına yer verilmektedir. Dünyanın en büyük nüfusuna sahip ülkesi olan Çin’de engelli bireylerin işsizlik oranı % 16,1 iken, Tayland % 80 ile Asya ülkelerinde en yüksek işsizlik oranına sahiptir. Yine Hindistan % 74 işsizlik oranıyla Tayland’ın hemen ardından gelmektedir. Bu anlamda Asya ülkelerinin çoğunda kota sistemi vb. engelli istihdam modelleri mevzuatlarla düzenlenip özel sektörde ve kamuda aktif olarak uygulansa da, işsizlik oranlarının yüksek oluşu dikkat çekmektedir.

### 2.2.2. Türkiye’de Engelli İstihdamı

Dünyadaki engelli istihdamının genel tablosu sonrasında, Türkiye’deki hukuki düzenlemeler ile aktif istihdam durumu ortaya konabilir.

#### 2.2.2.1. Türkiye’de Engellilerin İstihdamına Yönelik Hukuki Düzenlemeler

Engelli bireyler tarihsel süreçte bütünsel bir anlayışın haricinde de olsa istihdama dahil olarak, üretim sürecine ve aile bütçelerine katkıda bulunmuşlardır. Sosyal modelin ortaya çıkması ve engellilerin istihdamının bireysel anlamda temel bir hak olarak görülmesi üzerine, engelli bireylerin engelli olmayan bireylerle eşit

düzlemde haklara sahip olmaları ve bu minvalde istihdam edilmeleri hususu herkes tarafından kabul görmektedir.<sup>264</sup>

Yukarıda bahsedilen sürecin en yoğun yaşandığı 1960'lı yıllar, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de sosyal bir uyanışın ve kitlesel hareketlerin yoğun olarak gözlemlendiği yıllar olmuştur. Bu hususta verilebilecek en spesifik örnek, sosyal devlet ilkesinin ilk olarak 1961 Anayasası'nda benimsenerek, temel hak ve hürriyetlerin yanı sıra sosyal haklar ve ödevlere kapsamlı bir şekilde yer verilmesidir. Söz konusu Anayasa'da engelli bireylerle ilgili olarak ise üretkenlik meselesi ve özel eğitime ilişkin konulara değinilmiştir.<sup>265</sup>

Türkiye'de engellilik meselesiyle ilgili olarak gerçekleştirilen yasal düzenlemeleri ve bu husus çevresinde yaşanan süreci; 1996 yılı öncesi dönem, 1996-2004 yılları arası dönem ve 2005 yılından bugüne yaşanan süreci kapsayan dönem olarak ele almak mümkündür.<sup>266</sup>

Engelli istihdamına yönelik hususların genel anlamda uluslararası mevzuatlarda, anayasada, sosyal yardımlar, sosyal hizmet, eğitim, sağlık, istihdam ve belediyeçilik ile alakalı kanunlarda yer alması, 1996 yılı öncesi yaşanan sürecin ana hatlarını oluşturmaktadır.<sup>267</sup> Bu anlamda 1967 yılında yürürlüğe giren 854 sayılı Deniz İş Kanunu ve 931 sayılı İş Kanunu ile engelli istihdamı hususuyla ilgili olarak ilk yasal düzenlemeler hayata geçirilmiştir. 931 sayılı İş Kanunu'nun iptal edilmesinin akabinde 1971 yılında yürürlüğe giren 1475 sayılı İş Kanunu'nun 25. maddesinde, engelli istihdamına ilişkin bir düzenleme yer almıştır.<sup>268</sup> 70'li yıllarda engellilik adına atılan adımlardan bir diğeri ise 1977 yılında yürürlüğe giren 2022 sayılı "65 Yaşını

<sup>264</sup> Şerafettin Ertan ve İsmail Can Atış, "Çalışma Hayatında Engelli Bireyler: Türkiye'de Engelli İstihdamı ve Engellilerin İş Sağlığı ve Güvenliği", **Sağlık Bilimleri Alanında Yeni Ufuklar**, Gece Akademi, (Çevrimiçi) [https://www.academia.edu/41572014/%C3%87ALI%C5%9EMA\\_HAYATINDA\\_ENGELL%C4%B0\\_B%C4%B0REYLER\\_T%C3%9CRK%C4%B0YEDE\\_ENGELL%C4%B0\\_%C4%B0ST%C4%B0HDAMI\\_VE\\_ENGELL%C4%B0LER%C4%B0N\\_%C4%B0%C5%9E\\_SA%C4%9ELI%C4%9EI\\_VE\\_G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0\\_%C5%9Eerafettin\\_ERTEN\\_%C4%B0sma\\_il\\_Can\\_ATA%C5%9E](https://www.academia.edu/41572014/%C3%87ALI%C5%9EMA_HAYATINDA_ENGELL%C4%B0_B%C4%B0REYLER_T%C3%9CRK%C4%B0YEDE_ENGELL%C4%B0_%C4%B0ST%C4%B0HDAMI_VE_ENGELL%C4%B0LER%C4%B0N_%C4%B0%C5%9E_SA%C4%9ELI%C4%9EI_VE_G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_%C5%9Eerafettin_ERTEN_%C4%B0sma_il_Can_ATA%C5%9E), 7.8.2021, s. 397

<sup>265</sup> Mustafa Şen, "Çalışma Yaşamında Engelliler", **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, Ed. Salih Dursun ve Serpil Aytaç, Bursa, Ekin Yayınları, 2017, s. 234.

<sup>266</sup> ÖZİDA, Stratejik Plan: 2008-2012, Ankara, (Çevrimiçi) <https://silo.tips/download/sunu-nsan-haklar-demokrasi-ve-evre-gibi-kavramlar-nemli-deerler-olarak-amza-damg>, 7.8.2021, s. 11.

<sup>267</sup> A.e., s. 11.

<sup>268</sup> Hikmet Yılmaz ve Sezgi Öktem Songu, "Epilepsi ve İş Hukuku", **Epilepsi**, C. 13, S. 2-3, s. 62.

Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun” olmuştur.

1980’li yıllar dünyadaki gelişmelerin paralelinde Türkiye’de de engelli bireylerin istihdamına yönelik gelişimlerin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu minvalde 1981 yılında engelli bireylere yönelik sunulan hizmetlerin koordine ve takip edilmesini sağlamak amacıyla “Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu” ihdas edilmiştir. Özellikle 1982 Anayasası’nda doğrudan engelli istihdamına ilişkin hükümlere yer verilmesi Türkiye’de söz konusu sürecin ciddi anlamda takip edildiğinin bir göstergesi olmuştur.<sup>269</sup> 1982 Anayasası konu ile ilgili çalışma şartları ve dinlenme hakkını düzenleyen 50. maddesindeki; “Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.” ibaresi, çalışma hayatının engelli bireyler açısından özel olarak düzenlenmesini ifade etmektedir. Bununla birlikte sosyal güvenlik alanını düzenleyen 61. maddede ise “Devlet sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.” ibaresiyle özel olarak korunması gerekenlere atıf yapılmıştır.<sup>270</sup> 1980’li yıllarda engelli istihdamı ile ilgili atılan adımlardan bir diğeri de 1987 yılında çıkarılan “Sakatların İstihdamı Hakkında Tüzük” olmuştur.

1990’lı yıllara gelindiğinde engellilik alanında yaşanan gelişmeler kurumsal bir hüviyet kazanmış ve 30 Mayıs 1997 tarihinde 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) kurulmuştur. Başbakanlığa bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren ÖZİDA, engelli bireylerin sorunlarını ve çözüm yollarını tespit ederek bu yönde araştırmalar yapmak, engelli bireyler için ulusal anlamda belirlenen politikaların meydana gelmesine katkıda bulunmak ve engellilik alanındaki hizmetlerin etkin ve verimli bir biçimde sunulmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur.<sup>271</sup> 571 sayılı KHK’nın hemen akabinde ise engelliler ile ilgili temel düzenlemelerin oluşturulduğu 572 ve 573 sayılı KHK’ler yayımlanmıştır.

---

<sup>269</sup> ÖZİDA, a.g.e., s. 11.

<sup>270</sup> Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982.

<sup>271</sup> 2002 yılında mülga Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlanan ÖZİDA, 2003 yılında yeniden Başbakanlığa bağlanmış ve bu çatı altında 2011 yılına kadar çalışmalarını devam ettirmiştir. Çevrimiçi: <https://www.ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/kurumsal/kurum-hakkinda>.

ÖZİDA'nın kurulmasının akabinde engellilik alanında her kesimden düşüncenin katkı sunması amacıyla şuralar düzenlenmiştir. Bunların ilki 1999 yılında “Çağdaş Toplum, Çağdaş Yaşam ve Özürlüler” teması ile düzenlenen I. Özürlüler Şurası’dır. 2005 yılında “Yerel Yönetim ve Özürlüler” teması ile II. Özürlüler Şurası gerçekleştirilmiştir. III. Özürlüler Şurası “Bakım Hizmetleri” teması ile 2007 yılında, IV. Özürlüler Şurası ise “İstihdam” teması ile 2009 yılında gerçekleştirilmiştir.<sup>272</sup>

2005 yılında engellilik alanında bir paradigma değişikliğine gidilerek 5378 sayılı Engelliler Kanunu kabul edilmiştir. Söz konusu kanun, engelli bireyleri, ailelerini ve engelli bireylere yönelik hizmet veren kurumlar ile diğer ilgili paydaşları kapsamakta; amaç olarak ise “engellilerin temel hak ve özgürlüklerden faydalanmasını teşvik ve temin ederek ve doğuştan sahip oldukları onura saygıyı güçlendirerek toplumsal hayata diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve engelliliği önleyici tedbirlerin alınması için gerekli düzenlemelerin yapılmasını” esas almaktadır.<sup>273</sup> Akabinde ise 2010 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile engelli bireyler adına pozitif ayrımcılık ilkesi mevzuatta yer almıştır.<sup>274</sup>

2013 yılında kabul edilen 6462 sayılı “Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile mevzuattaki özürlü ve sakat ibareleri engelli olarak değiştirilmiştir.<sup>275</sup>

#### **2.2.2.2. Türkiye’de Engellilerin İstihdamının Genel Görünümü**

Bu tarz bir hukuki düzenleme bağlamında Türkiye’de engelli bireylerin istihdama katılımlarını artırma adına uygulamada birtakım istihdam yöntemlerine başvurulmaktadır. Bu anlamda Türkiye’de engellilerin istihdama katılımlarını artırma adına kullanılan en etkili yöntem olan kota uygulaması, 4857 sayılı İş Kanunu’nun 30.

<sup>272</sup> Mustafa Şen, **a.g.e.**, s. 236-237.

<sup>273</sup> 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 07.07.2005.

<sup>274</sup> 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 07.05.2010.

<sup>275</sup> 6462 Sayılı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 25.04.2013.

maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre işverenler, “50 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde % 3, kamu işyerlerinde ise % 4 engelli istihdam etmekle yükümlüdürler.”<sup>276</sup>

Türkiye’de kota sistemiyle ilgili olarak, 4857 Sayılı İş Kanunu kapsamında engelli personel çalıştırmakla yükümlü olan işyerleri, istihdam edilen engelli çalışanların sayısı ve işyerlerinin sistemde geçerli olan kotayı karşılama oranlarının güncel haline, aşağıdaki Tablo 2.4’de yer verilmiştir,

**Tablo 2.4:** Türkiye’de Yıllara Göre Kota Kapsamında Olan İş Yeri ve İstihdam Edilen Engelli Çalışan Sayıları

| Yıllar* | Engelli Çalıştırmakla Yükümlü İşyeri Sayısı (50+) |        | Çalıştırmakla Yükümlü Olduğu Engelli Sayısı (Kota) |           | Engelli Çalışan Sayısı |         | İşyerlerinin Kotayı Karşılama Oranı (%) |      |
|---------|---------------------------------------------------|--------|----------------------------------------------------|-----------|------------------------|---------|-----------------------------------------|------|
|         | Kamu                                              | Özel   | Kamu (%4)                                          | Özel (%3) | Kamu                   | Özel    | Kamu                                    | Özel |
| 2011    | 1.004                                             | 15.118 | 10.496                                             | 86.607    | 12.347                 | 71.088  | 118                                     | 82   |
| 2012    | 979                                               | 16.980 | 10.246                                             | 97.322    | 12.358                 | 77.547  | 121                                     | 80   |
| 2013    | 890                                               | 17.596 | 9.514                                              | 97.689    | 11.804                 | 80.434  | 124                                     | 82   |
| 2014    | 809                                               | 17.773 | 8.417                                              | 101.823   | 10.422                 | 84.706  | 124                                     | 83   |
| 2015    | 844                                               | 17.144 | 8.432                                              | 99.262    | 10.696                 | 84.370  | 127                                     | 85   |
| 2016    | 806                                               | 18.332 | 8.206                                              | 104.966   | 10.822                 | 92.413  | 132                                     | 88   |
| 2017    | 782                                               | 19.957 | 7.801                                              | 117.687   | 10.323                 | 102.751 | 132                                     | 87   |
| 2018    | 1.352                                             | 17.826 | 16.157                                             | 107.373   | 14.453                 | 97.893  | 89                                      | 91   |
| 2019    | 1.320                                             | 18.029 | 16.664                                             | 126.238   | 15.928                 | 101.377 | 96                                      | 80   |
| 2020    | 1.221                                             | 16.062 | 16.616                                             | 101.339   | 15.536                 | 90.362  | 93                                      | 89   |

**Kaynak:** İŞKUR, “İstatistikler,” (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler> 10.02.2020. (\*Her yılın Aralık ayı, 2020 yılının Eylül ayı esas alınmıştır.)

Tablo 2.4’e göre 4857 sayılı İş Kanunu kapsamında engelli personel çalıştırmakla yükümlü özel sektörde faaliyette bulunan işyerleri yasal olarak belirlenen kotanın ortalama % 84’ünü istihdam ederken, kamuda faaliyette bulunan işyerleri ortalama % 118 istihdam oranıyla yasal oranın karşılığı olan sayıdan daha fazla engelli personel istihdam etmektedir. Buna ilaveten yıllara göre incelendiğinde kamu

<sup>276</sup> 4857 Sayılı İş Kanunu, Madde 30, 22.05.2003.

sektöründe faaliyet gösteren işyerleri 2017 yılına kadar % 100'ün üzerinde bir istihdam oranına sahipken, 2018 ve 2019 yıllarında yasal olarak ayrılan kotaya karşılık gelen engelli personel istihdamını karşılamadıkları görülmektedir.

#### **2.2.2.2.1. Özel Sektörde Engelli İstihdamı**

Türkiye’de kurumsal anlamda iş ve işçiyi birbiriyle buluşturma adına ilk olarak 1946 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) ihdas edilmiştir. Sonrasında ise 2003 yılında yürürlüğe giren ve kuruma özgü çıkarılan 4904 sayılı Türkiye İş Kurumu Kanunu ile İŞKUR faaliyetlerini söz konusu kanun kapsamında yürütmeye başlamıştır.<sup>277</sup> Engel durumuna göre bütün vücut fonksiyon kayıplarının en az %40’ından yoksun olduklarını yetkili sağlık kuruluşlarından temin edecekleri engelli olunduğunu ifade eden sağlık kurulu raporunu İŞKUR’a ibraz ederek müracaatta bulunan bireyler, engelli statüsünde iş arayan olarak kayıt olabilmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu kapsamında işverenlerin istihdam edilmesi zorunlu olan engelli kontenjanlarının takibi İŞKUR tarafından aylık olarak düzenli şekilde gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte İŞKUR’a müracaat ederek iş arayan engelli bireylere, iş ve meslek danışmanlığı hizmeti verilmekte yahut mesleki anlamda niteliklerini artırma adına kurs ya da iş başı eğitim programlarına yönlendirilerek mevcut durumlarına yönelik uygun işlere yerleştirilmeleri sağlanmaktadır.<sup>278</sup>

Engelli bireyleri zorunlu istihdam etme yükümlülüğünü yerine getirmeyen işverenlere, her engelli işçi ve engelli işçinin çalıştırılmadığı her ay için para cezası uygulanmaktadır. Söz konusu bu para cezaları tahsil edilip bir fon oluşturulmakta, engelli bireylerin kendi işlerini kurmaları, iş bulmalarına imkân verecek destek teknolojilerini temin etme, işe yerleştirme ve işe/iş yerine uyum sağlama gibi projelerin finansmanında kullanılmaktadır.<sup>279</sup>

Türkiye’de engelli bireylerin istihdama katılımlarını artırmak ve yeni istihdam sahaları oluşturmak adına, kendi işini kurmak isteyen girişimci engelli bireylerle

<sup>277</sup> İŞKUR, “Tarihçe,” (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/tarihce/>, 7.8.2021.

<sup>278</sup> İŞKUR, “Engelli İstihdamı,” (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/isveren/engelli-istihdami/>, 7.8.2021.

<sup>279</sup> Mustafa Şen, “Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, C. 8, S. 2, 2018, s. 142.

İŞKUR tarafından “Hibe Desteği” imkanı da sunulmaktadır. İŞKUR’un belirlediği şartları taşıyan engelli bireylere kuruluş desteği, işyeri kuruluş işlemleri ve işletme giderleri gibi başlıklar altında nakdi destekler de verilmektedir.<sup>280</sup>

**Tablo 2.5:** Yıllara Göre İŞKUR Engelli İşe Yerleştirme Oranları

| YILLAR | BAŞVURU SAYISI | TOPLAM İŞE YERLEŞTİRME | BAŞVURANLARIN İŞE YERLEŞTİRME ORANI |
|--------|----------------|------------------------|-------------------------------------|
| 2011   | 35.151         | 38.349                 | %123                                |
| 2012   | 83.955         | 35.531                 | %42                                 |
| 2013   | 76.235         | 34.476                 | %45                                 |
| 2014   | 77.632         | 26.350                 | %33                                 |
| 2015   | 65.255         | 20.455                 | %31                                 |
| 2016   | 79.321         | 15.031                 | %18                                 |
| 2017   | 100.201        | 12.151                 | %12                                 |

**Kaynak:** İŞKUR, “İstatistikler,” (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>, 04.12.2020.

Yıllara göre İŞKUR’un engelli bireyleri işe yerleştirme oranlarının ifade edildiği Tablo 2.5 incelendiğinde, İŞKUR’a iş arayan olarak müracaat eden engelli birey sayısı 2011 yılında 35.151 iken 2012 yılında % 138 artışla 83.955 kişi olarak gerçekleşmiştir. Başvuru sayısındaki artışa mukabil, başvuruda bulunan engelli bireylerin işe yerleştirilme oranları 2011 yılında % 123 iken 2012 yılında % 42 oranına inmiştir. Engelli bireylerin iş başvurularında 2013 ve 2015 yıllarında bir önceki yıllara göre kısmen bir düşüş yaşansa da genel anlamda söz konusu tabloda baz alınan 2011-2017 arası dönemde yaklaşık üç katı seviyeye çıkmıştır. Yine tabloyu irdelediğimizde, iş başvurusunda bulunan engelli bireylerin işe yerleştirilme oranları 2013 yılında bir önceki yıla göre % 3 oranında bir artış gösterse de yıllar itibariyle düşüş devam etmiş ve 2017 yılında % 12 seviyesine inmiştir.

Engelli bireylerin özel sektör açısından işe yerleştirmeleri hususu ele alındığında yıllar itibariyle sayılarda ciddi anlamda bir değişiklik görülmektedir. Tablo

<sup>280</sup> İŞKUR, “Kendi İşini Kurma Hibe Desteği,” (Çevrimiçi) <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-isgucu-programlari/kendi-isini-kurma-hibe-destegi/>, 7.8.2021.

2.6’da İŞKUR tarafından toplam işe yerleştirmeler içinde engelli bireylerin işe yerleştirme oranları verilmektedir.

**Tablo 2.6:** Yıllara Göre İŞKUR Tarafından Toplam İşe Yerleştirilenler İçerisinde Engellilerin Oranları

| YILLAR | TOPLAM İŞE YERLEŞTİRME | ENGELLİ İŞE YERLEŞTİRME | DİĞER İŞE YERLEŞTİRME | ENGELLİ İŞE YERLEŞTİRME ORANI |
|--------|------------------------|-------------------------|-----------------------|-------------------------------|
| 2011   | 363.672                | 38.349                  | 325.086               | %10                           |
| 2012   | 556.587                | 35.531                  | 520.786               | %6                            |
| 2013   | 671.578                | 34.476                  | 636.855               | %5                            |
| 2014   | 701.435                | 26.350                  | 674.701               | %3                            |
| 2015   | 889.640                | 20.455                  | 868.930               | %2                            |
| 2016   | 789.133                | 15.031                  | 773.860               | %2                            |
| 2017   | 1.057.249              | 12.151                  | 1.044.912             | %1                            |
| 2018   | 1.247.188              | 14.930                  | 1.231.871             | %1                            |

**Kaynak:** İŞKUR, Aylık İstatistik Bültenlerinden derlenmiştir. Çevrimiçi: 07.12.2020, <https://iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler/>

Tablo 2.6’ya göre referans aralığının başlangıcı olan 2011 yılında toplam işe yerleştirmeler içinde engelli bireylerin oranı % 10 seviyesindeyken bu oran yıllar itibariyle giderek azalmış ve nihayetinde 2018 yılında % 1 seviyelerine gerilemiştir. Bununla birlikte toplam işe yerleştirme sayısı 2011’den 2018’e kadar yaklaşık 3 katına çıkarak 1.247.188 kişi olarak gerçekleşirken engelli bireylerin işe yerleştirme oranı % 62’lik bir düşüş ile 14.930 kişi olarak gerçekleşmiştir.

#### 2.2.2.2.2. Kamuda Engelli İstihdamı

Kamuda engelli bireylerin memur olarak istihdamı EKPSS (Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı) olarak adlandırılan merkezi bir sınav sistemi ve kura usulü olmak üzere iki yöntemle gerçekleştirilmektedir. Memur olarak istihdam edilmek isteyen engelli bireylerden ortaöğretim, ön lisans ve lisans seviyesinde mezun olanlar yahut girilen sınavın geçerlilik süresi içerisinde mezun olabilecek halde olanlar EKPSS’ye girerek; ilkokul, ortaokul, ilköğretim ve özel eğitim iş uygulama merkezi/okulu mezunları ise kura usulü ile başvuruda bulunabilmektedirler.

İlk olarak 2012 yılında gerçekleştirilen Özürlü Memur Seçme Sınavı (ÖMSS)'nin akabinde 6462 sayılı kanunun çıkması üzerine EKPSS adını almıştır. EKPSS'ye girebilmek için yetişkinlerde en az % 40 oranında engelin mevcut olması gerekmektedir. Dört yıl geçerliliği olan sınava katılmak için en az 15 yaşını doldurmuş olmak ve 65 yaşını doldurmamak şartı bulunmaktadır. Sınavda adaylara sorulan sorular, genel engelliler, görme engelliler, işitme engelliler ve zihinsel engelliler olmak üzere dört kategoride sınıflandırılmıştır.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 53. maddesinde yer verilen “kamu kurum ve kuruluşları çalıştırdıkları personele ait kadrolarda % 3 oranında engelli çalıştırmak zorundadır. % 3'ün hesaplanmasında ilgili kurum veya kuruluşun (yurtdışı teşkilat hariç) toplam dolu kadro sayısı dikkate alınır.” ibaresiyle Türkiye’de kamuda engelli bireylerin istihdam edilmesiyle ilgili nicel çerçeve çizilmiştir. Engelli personel çalıştırma yükümlülüğünün yerine getirilmesinin takibi ve denetimi ile Devlet memurluğuna yerleştirilmesi işlemlerinden Devlet Personel Başkanlığı sorumludur.<sup>281</sup> Engelli personel açığı bulunan kamu kurum ve kuruluşları sonraki yıl için planladıkları engelli istihdamına yönelik taleplerini her yılın Ekim ayının sonuna kadar Devlet Personel Başkanlığı’na bildirmek zorundadır.<sup>282</sup>

657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 53. Maddesine göre kamu kurumlarının toplam engelli kontenjanları ve çalışan engelli memur sayıları Tablo 2.7’de verilmektedir.

---

<sup>281</sup> 9 Temmuz 2018 tarih ve 30473 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Devlet Personel Başkanlığı kapatılmış, tüm görevleri Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Akabinde 21 Nisan 2021 tarih ve 31461 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 73 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile kamu personeli ile ilgili istatistiki bilgileri toplama ve kayıtları merkezi olarak tutma görevi (50. md.) Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığına, teşkilat yapısı ve kadro işlemleri ile ilgili görevler ise (1. md.) Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.

<sup>282</sup> 657 Sayılı Memurlar Kanunu <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf> Çevrimiçi: 20.12.2020

**Tablo 2.7:** Kamu Kurumlarının Engelli Memur İstihdam Yükümlülüğü Sayıları

| Mevcut Memur<br>Kadro Sayısı | Engelli<br>Kontenjanı | Çalışan Engelli Memur<br>Sayısı |                      | Engelli<br>Kontenjan<br>Açığı |
|------------------------------|-----------------------|---------------------------------|----------------------|-------------------------------|
|                              |                       | Kontenjan<br>Dâhilinde          | Kontenjan<br>Fazlası |                               |
| 1.987.176                    | 59.790                | 52.671                          | 2.525                | 7.119                         |
|                              |                       | Toplam 55.196                   |                      |                               |

**Kaynak:** DPB, “Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri,” (Çevrimiçi) [www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri](http://www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri), 20.02.2020.

Yukarıda verilen Tablo 2.7’ye göre, Türkiye’de 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na tabi olarak çalışan memur sayısı 1.987.176 olup, bunlardan engelli memur statüsünde istihdam edilenlerin sayısı ise 55.196’dır. Türkiye’de uygulanan kota yönetimi itibarıyla engelli kontenjanı mevcut durumda 59.790 kişiyi göstermekte, mevcut çalışanlar göz önüne alındığında engelli kontenjan açığı 7.119 kişiye tekabül etmektedir. Bununla birlikte oransal olarak kontenjan dâhilinde çalışan engelli memur sayısı toplam engelli kontenjanının %88’ine tekabül ederken, kontenjan fazlası olarak memur sayısı ise toplamın %4’ünü oluşturmakta ve kontenjan dahilinde ve kontenjan fazlası olarak çalışan memur sayısının toplamı kamu kurumlarının genel engelli kontenjanının yaklaşık % 92’sini oluşturmaktadır.

**Tablo 2.8:** Yıllar İtibarıyla Cinsiyete Göre İstihdam Edilen Engelli Memur Dağılımı

|               | 2011          | 2012          | 2013          | 2014          | 2015          | 2016          | 2017          | 2018          | 2019          |
|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|---------------|
| <b>Kadın</b>  | 4.232         | 5.739         | 7.053         | 7.473         | 9.170         | 11.242        | 11.951        | 12.687        | 13.805        |
| <b>Erkek</b>  | 16.597        | 21.575        | 25.734        | 26.605        | 31.485        | 36.892        | 37.922        | 39.127        | 41.391        |
| <b>Toplam</b> | <b>20.829</b> | <b>27.314</b> | <b>32.787</b> | <b>34.078</b> | <b>40.655</b> | <b>48.134</b> | <b>49.873</b> | <b>51.814</b> | <b>55.196</b> |

**Kaynak:** DPB, “Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri,” (Çevrimiçi) [www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri](http://www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri), 20.02.2020.

Tablo 2.8’de yıllar itibarıyla cinsiyete göre kamu kurumlarında istihdam edilen engelli memur sayıları verilmektedir. Yukarıda yer verilen Tablo 2.8’e göre 2011 yılında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’na göre kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen 20.829 engelli memurun yaklaşık % 20’si engelli kadınlardan oluşurken 2019 yılına gelindiğinde bu oran % 25 seviyesine yükselmiştir. Engelli erkek memur sayıları incelendiğinde ise 2011 yılında 16.597 kişi kamuda istihdam

edilirken 2019 yılına gelindiğinde bu sayı yaklaşık 2,5 kat artışla 41.391 kişiye ulaşmıştır.

Kamuda 657 sayılı DMK'na göre istihdam edilen engelli bireylerin engel grupları incelendiğinde, yedi engel türü ve sınıflanamayan engel türü başlığı altında sekiz engel türünün ele alındığı görülmektedir.

**Tablo 2.9:** Engelli Memurların Engel Gruplarına Göre Dağılımı (2019)

| ENGEL TÜRÜ         | KADIN         | ERKEK         | TOPLAM        | ENGEL TÜRÜNE GÖRE TOPLAM ORAN |
|--------------------|---------------|---------------|---------------|-------------------------------|
| Dil ve Konuşma     | 131           | 352           | 483           | %0,9                          |
| Görme              | 2.534         | 8.231         | 10.765        | %19,6                         |
| İşitme             | 1.126         | 2.536         | 3.662         | %6,6                          |
| Ortopedik          | 4.004         | 11.159        | 15.163        | %27,4                         |
| Ruhsal ve Duygusal | 336           | 1.284         | 1.620         | %2,9                          |
| Süreğen(Kronik)    | 1.736         | 4.950         | 6.686         | %12,2                         |
| Zihinsel           | 660           | 2.948         | 3.608         | %6,5                          |
| Sınıflanamayan     | 3.278         | 9.931         | 13.209        | %23,9                         |
| <b>TOPLAM</b>      | <b>13.805</b> | <b>41.391</b> | <b>55.196</b> | <b>%100</b>                   |

**Kaynak:** DPB, “Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri,” (Çevrimiçi) [www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri](http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri), 20.02.2020.

Tablo 2.9’da 2019 yılı itibariyle engel gruplarına ve cinsiyete göre engelli memurların dağılımına yer verilmiştir. Tablo 2.9’a göre engel durumları açısından istihdam edilen memurlardan en yüksek oranı % 27,4 ve 15.163 kişi ile ortopedik engelliler oluştururken, ikinci olarak % 23,9 oranıyla ve 13.209 kişi ile sınıflanamayan engel türü altında istihdam edilen memur grubu karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü en sık istihdam edilen engel türü % 19,6 oran ve 10.765 kişi ile görme engellilik olurken, en düşük istihdam % 0,9 oran ve 483 kişi ile dil ve konuşma engeline sahip memurlardan oluşmaktadır.

**Tablo 2.10:** Engelli Memurların Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı (2019)

| EĞİTİM DURUMU        | KADIN         | İSTİHDAM EDİLEN TOPLAM KADIN MEMURLARA ORANI | ERKEK         | İSTİHDAM EDİLEN TOPLAM ERKEK MEMURLARA ORANI | TOPLAM        |
|----------------------|---------------|----------------------------------------------|---------------|----------------------------------------------|---------------|
| İlköğretim/Ortaokul/ | 990           | %7,2                                         | 6.025         | %14,5                                        | 7.015         |
| Orta Öğretim         | 3.863         | %27,8                                        | 15.638        | %37,7                                        | 19.501        |
| Ön Lisans            | 3.040         | %22,1                                        | 7.538         | %18,3                                        | 10.578        |
| Lisans               | 5.535         | %40,1                                        | 11.455        | %27,7                                        | 16.990        |
| Lisansüstü           | 377           | %2,8                                         | 735           | %1,8                                         | 1.112         |
| <b>TOPLAM</b>        | <b>13.805</b> | <b>%25</b>                                   | <b>41.391</b> | <b>%75</b>                                   | <b>55.196</b> |

**Kaynak:** DPB, “Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri,” (Çevrimiçi) [www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri](http://www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri), 20.02.2020.

Kamu kurum ve kuruluşlarında istihdam edilen engelli memurların eğitim durumlarına Tablo 2.10’da yer verilmiştir. Tablo 2.10’a göre engelli memurların eğitim durumları incelendiğinde, engelli erkek memurlarda % 37,7 oranıyla en yoğun kesimde ortaöğretim mezunları yer alırken, kadınlarda en yoğun kesimde % 40,1 olarak lisans mezunları yer almaktadır. Erkek memurlarda en yoğun ikinci eğitim düzeyine sahip yoğunluk % 27,7 ile lisans mezunlarına ait iken, kadınlarda bu oran % 27,8 ile ortaöğretim mezunlarına aittir. En düşük istihdam yoğunluğunun bulunduğu eğitim düzeyleri incelendiğinde, her iki grupta da lisansüstü eğitim almış engelli bireyler karşımıza çıkmaktadır. Lisansüstü engelli memurların oranı kadınlarda % 2,8 iken, bu oran erkeklerde % 1,8 seviyesindedir.

**Tablo 2.11:** Engelli Memurların Engel Oranlarına Göre Dağılımı (2019)

| ENGEL ORANI   | KADIN         | ERKEK         | TOPLAM        | ORAN        |
|---------------|---------------|---------------|---------------|-------------|
| 40-60         | 10.264        | 31.770        | 42.034        | %76,1       |
| 61-80         | 2.127         | 5.966         | 8.093         | %14,7       |
| 81-100        | 1.414         | 3.655         | 5.069         | %9,2        |
| <b>TOPLAM</b> | <b>13.805</b> | <b>41.391</b> | <b>55.196</b> | <b>%100</b> |

**Kaynak:** DPB, “Engelli Personel ve ÖMSS İstatistikleri,” (Çevrimiçi) [www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri](http://www.dpb.gov.tr/tr-istatistikler/engelli-personel-ve-omss-istatistikleri), 20.02.2020.

Engelli memurların sahip oldukları engel oranlarının dağılımı Tablo 2.11’de incelenmektedir. Söz konusu tabloda engel grupları % 40-% 60, % 61-% 80 ve % 81-% 100 olarak tasnif edilmiştir. Tablo 2.11’deki engel grupları incelendiğinde engelli memurların arasında % 40 ila % 60 arasında engelli olanların % 76,1’lik oranla en yüksek seviyeye sahip olduğu görülmektedir. Bu engel grubunu % 61 ila % 80 arasında engeli bulunan grup takip etmektedir ve % 14,7 oranına sahiptir.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### AİLE VE SOSYAL HİZMETLER BAKANLIĞI'NDA ÇALIŞAN ENGELLİLERİN YAŞAM MEMNUNİYETİ ANALİZİ

Engellilerin yaşam memnuniyetini bakanlık bünyesinde çalışan engelli personeller üzerinden nitel bir araştırma ile analiz etmeden önce, engelli istihdamına ilişkin benzer akademik çalışmaları ortaya koymak gerekmektedir.

#### 3.1. Literatür Taraması: Özel Sektörde ve Kamuda Çalışan Engellilerin İstihdamına İlişkin Akademik Çalışmalar

Literatürde “engellilik”, “istihdam” ve “yaşam memnuniyeti” kavramları ile ilgili olarak ayrı ayrı çalışmalar geniş bir yelpazede yer bulmaktadır. Bu kavramların ortak kullanımına bakıldığında ise son yıllarda dünya genelinde engelli bireylerin özellikle yaşam memnuniyetlerinin ölçülmesi ve istihdama katılımları noktasında akademik çalışmaların yoğunlaştığı görülmekle birlikte “engellilik, istihdam ve yaşam memnuniyeti” kavramlarının müstakil olarak ele alındığı çalışmalar incelendiğinde bu anlamda kısıtlı bir alan göze çarpmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü'ne göre her yedi kişiden biri engellidir ve bu da dünya nüfusunun yaklaşık % 15'ine tekabül etmektedir.<sup>283</sup> Yapılan araştırmalara göre yaşam memnuniyetini ve kalitesini etkileyen en önemli unsurun fiziksel sağlık<sup>284</sup> olduğu dikkate alındığında; “engellilik ve yaşam memnuniyeti”, engelli bireylerin yaşadığı sosyal çevredeki bireyler ile kendisini mukayese etmesinde anlamlı bir yeri bulunan istihdama katılım ve gelir durumu faktörü ile engelli bireyin yaşam memnuniyeti arasındaki paralellik<sup>285</sup>, “engellilik, istihdam ve yaşam memnuniyeti” kavramlarının bir arada değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Buna istinaden çalışmanın

<sup>283</sup> WHO, **Global Disability Action Plan 2014-2021, Better Health for All People with Disability**, Geneva, 2015.

<sup>284</sup> The WHOQOL Group, “Development of The World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment,” s. 552.

<sup>285</sup> Yetim, **a.g.e.**

literatüründe engellilik, istihdam ve yaşam memnuniyeti kavramları müstakil olarak derinlemesine taranarak üç ana kavramın en az ikisinin kesiştiği araştırma bulguları ile oluşan yazın alanı üzerine yoğunlaşmıştır.

Engellilik tanımına bakıldığında genel anlamda en fazla altı çizilen tanım BM Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1975 tarihinde kabul edilen “Engelli Hakları Bildirgesi” içerisinde mevcuttur. Söz konusu bildirge engelli bireyi, normal sağlıklı bir bireyin, bireysel ve sosyal yaşantısında kendi kendine gerçekleştirmesi gereken işleri, bedensel ve zihinsel fonksiyonlarında doğuştan ya da sonradan ortaya çıkan herhangi bir eksiklik sonucu gerçekleştiremeyen birey olarak tanımlamış,<sup>286</sup> bu kapsama giren tüm engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve istihdam gibi hakları başta olmak üzere yaşam kaliteleri ile memnuniyetlerini iyileştirmeye yönelik birtakım temel haklarını da konu edinmiştir.

Türkiye’de yakın zamana kadar literatürde ve mevzuatta “özürlü” olarak kullanılan kavram, 2013 yılında yapılan yasal düzenleme<sup>287</sup> ile “engelli” olarak değiştirilmiş; bu sayede düzenleme sonrası yapılan çalışmaların konuya yaklaşımı açısından bir kavram birliğine varılmıştır. Türkiye’de devlet eliyle gerçekleştirilen resmi çalışmalarda kavramın kullanımına bakıldığında; (mülga) Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) ve Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 2002 yılında yayınlanan “Türkiye Özürlüler Araştırması”nda yer alan engellilik tanımına (doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal, sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişiler)<sup>288</sup> genel olarak atıf yapıldığı görülmektedir. Akademik yazında ise Seyyar (2015)<sup>289</sup> engelliliği, doğuştan ya da sonradan birtakım nedenlerle beden, ruh, zihin ve sosyal etmenlerle ilintili kabiliyetlerin belli oranda yitirilmesi sonucunda, toplumsal hayata uyum sağlama ve gündelik gereksinimleri karşılamada zorluklarla karşılaşılması durumu olarak ifade ederken, Taşçı (2018)<sup>290</sup>

<sup>286</sup> UN, **Declaration on The Rights of Disabled Persons**, UN Proclaimed by General Assembly Resolution 3447 (XXX) of 9 December 1975.

<sup>287</sup> 03.05.2013 tarih ve 28636 sayılı Resmi Gazete.

<sup>288</sup> T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002**.

<sup>289</sup> Seyyar, **a.g.e.**

<sup>290</sup> Taşçı, **a.g.e.**

engellilik kavramını izah ederken meseleyi “engellilik” teriminin yanı sıra “sakatlık, özürlülük, bozukluk ve yetersizlik” kavramları çerçevesinde de irdelemiştir.

Engellilik kavramı literatürde hem Türkiye’de hem de dünya genelinde belli modeller etrafında ele alınmaktadır. Bunlardan ilki tarihsel süreçte en eskilere dayanan ve 18. yüzyıla kadar özellikle batıda birtakım hurafelere dayanan *ahlakî model*<sup>291</sup>, diğeri 18. yüzyılda modern tıp ve rehabilitasyon alanındaki ilerlemelere bağlı olarak en başta tıp olmak üzere, sosyoloji ve psikoloji gibi çoğu disiplinin de engellilik kavramına farklı ve insani bir bakış açısı sağlayan *medikal model*<sup>292</sup> ve bir diğeri ise bireysel haklar ve toplumsal sorumluluk bakış açısıyla engellilik kavramına yaklaşarak ekonomi, eğitim ve istihdam gibi alanlarda çözüm sunmaya çalışan *sosyal model*<sup>293</sup>’dir.

Yaşam memnuniyeti kavramına bakıldığında, Diener vd. (2018)<sup>294</sup> yaşam memnuniyetini bireyin idame ettirdiği hayatını bütünsel bir anlayış çerçevesinde beklentilerine uygun halde pozitif olarak değerlendirmesi şeklinde tanımlamaktadır. Veenhoven (1996)<sup>295</sup> ise yaşam memnuniyetinin, bireyin geçmişte, şu anda ve gelecekte içinde olduğu durumu kapsadığını, yani bireyin hayatının bir bölümüyle değil, bütünüyle ilgili bir kavram olduğunu vurgulamaktadır. Bu anlamda Keleş vd. (2018)<sup>296</sup> literatürde mutluluk (happiness) ve iyi olma (wellbeing) kavramlarının, yaşam memnuniyeti (life satisfaction) kavramının yerine kullanıldığını ve kavram ifade edilirken çeşitli tanımlara atıf yapıldığını vurgulamaktadır.

TÜİK (2017)<sup>297</sup> gerçekleştirdiği Yaşam Memnuniyeti Araştırması’nda yaşam memnuniyeti kavramını, “bireyin ihtiyaç ve isteklerinin karşılanması sonucunda oluşan tatmin duygusu” olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle yaşam kalitesi, mutluluk ve refah kavramlarıyla iç içe geçen yaşam memnuniyeti kavramını tanımlama ve ölçülebilirlik standartları geliştirilmesi açısından literatürde birçok ulusal ve

---

<sup>291</sup> Atasü-Topcuoğlu, **a.g.e.**

<sup>292</sup> Meşe, **a.g.e.**

<sup>293</sup> Erkan, **a.g.e.**

<sup>294</sup> Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, **a.g.e.**

<sup>295</sup> Veenhoven vd, **a.g.e.**

<sup>296</sup> Şerafettin Keleş, Atilla Keskin ve Nur Ertek, “Kırsal Alanda Sosyal Sermayenin Yaşam Memnuniyeti Üzerine Etkisi”, **KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi**, S. 21, 2018.

<sup>297</sup> Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), **Yaşam Memnuniyeti Araştırması**, 2017.

uluslararası çalışma ve uygulama yer almaktadır. Aysan (2017)<sup>298</sup> doktora çalışmasında yaşam memnuniyeti kavramını kullanmanın, kavramın öznelliğini yansıtması nedeniyle mutluluk kavramına göre daha avantajlı olduğundan, mutluluk kavramının ise özellikle felsefe disiplini çerçevesinde objektif bir kavram olarak değerlendirilebileceğinden bahsetmektedir. Çalışmada yaşam memnuniyetinin ölçülmesinde kullanılan tek maddeli ve çok maddeli ölçümler karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çok maddeli ölçeklerin yaşam memnuniyetini farklı boyutları ile değerlendirmeye imkan tanıdığına altını çizen Aysan, bu yöntemle bireylerin yaşam memnuniyetinin ölçümünün daha güvenilir sonuçlar verdiğini vurgulamaktadır.

Engellilik ve istihdam ilişkisinin incelendiği çalışmalara bakıldığında; Öcal (2014)<sup>299</sup> çalışmasında, engelli bireylerin çalışma hayatındaki yerini ve istihdam açısından karşılaştıkları sorunları inceleyerek, engelli istihdamını artırmaya yönelik politika önerilerini ortaya koymuştur. Habalı (2019)<sup>300</sup> ise yöneticilerin ve engelli çalışanların istihdam edilebilirlik ve becerileri noktasında yeterince bilgi sahibi olmadıklarının altını çizdiği yüksek lisans çalışmasında, çoğunlukla ortopedik engellilerin istihdam edildiği sonucuna ulaşmıştır.

Fırat vd. (2009)<sup>301</sup>, “Engelliler ve İstihdam” adlı kitapta, AB ve Türkiye’de engellilerin istihdam edilebilirlikleri hakkında yapılmış çalışmalara yer verirken AB ülkeleri ve Türkiye’de engelli istihdamına yönelik verileri mukayeseli olarak ele almıştır. Ataç ve Aydın (2009)<sup>302</sup> ise Uluslararası Sosyal Politikalar Kongresi’nde sunulan bildirilerden oluşan “Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma” isimli eserde, çalışma hayatında engellilerin konumunu, yaşadıkları sorunları ve çözüm önerilerini detaylı olarak ele almıştır.

---

<sup>298</sup> Ümmügülüm Aysan, “Türkiye’de Yaşlıların Yaşam Memnuniyeti ve Refah Algıları,” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul, 2017.

<sup>299</sup> Mert Öcal, “Ulusal ve Uluslararası Politikalar Çerçevesinde Engellilerin İstihdamını Artırmaya Yönelik Politikalar,” (Uzmanlık Tezi, İŞKUR Genel Müdürlüğü), Ankara, 2014.

<sup>300</sup> Zinnet Altunok-Habalı, “Engellilerin İstihdam Edilebilirliğine Yönelik Nitel Bir Araştırma,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2019.

<sup>301</sup> Seyhan Fırat, Mahmut Hızıroğlu, Recai Coşkun vd., **Engelliler ve İstihdam (Uzaktan Eğitim Ders Notları)**, Sakarya Üniversitesi Yayınları, Sakarya, 2009.

<sup>302</sup> Serpil Ataç ve Gülşen Çetin Aydın, “Engelli Bireylerin Gözünden Çalışma Hayatı, Sorunlar ve Beklentiler Üzerine Bir Uygulama Örneği”, **Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma**, Eds. Özge Yaşar, Naci Önsal ve Doğa Başar Sarıipek, Ankara, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi, 2019.

Gönülaçan (2016)<sup>303</sup> engelli istihdam etme zorunluluğu bulunmayan işverenlerin engelli istihdam etmeye yönelik tutumlarını ölçmeye çalıştığı yüksek lisans çalışmasında, 208 işverene tutum ölçeği uygulamış ve engelli istihdamında en büyük sorun olarak işveren tutumlarının olumsuzluğundan bahsederken, bunun da engellilik meselesini tanımamak ve ön yargıyla yaklaşımdan kaynaklandığını ileri sürmüştür. Bu konuda bir diğer çalışma, Köksal (2010)<sup>304</sup>,ın engellilerin çalışma hayatında karşılaştıkları sorunlar, uğradıkları ayrımcılık ve bunların hukuki sonuçlarına yer verdiği yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışmada ayrıca İstanbul Avrupa yakasında engelli çalıştırma zorunluluğu olan işletmelerin yöneticileriyle yüz yüze görüşme tekniği vasıtasıyla gerçekleştirilen bir araştırmaya yer verilmiştir. Söz konusu araştırmada engelli bireylerin düşük ücret ve kalifiye olmayan işlerde çalıştırıldıkları, bununla birlikte engellilik derecesi ağır olan ve cihaz ve yardımcı araç/gereç kullanan engellilerin çalışma hayatına çok az derecede katıldıkları sonucuna varılmıştır.

Gerşil ve Yemişçi (2020)<sup>305</sup>,nin zihinsel engelli istihdamını konu edindikleri çalışmalarında, engelli istihdam yöntemlerinden biri olan korumalı işyeri uygulamasının uygulanabilirliğinin belirlenmesinin yanı sıra engelli bireylerin söz konusu istihdam yöntemi vasıtasıyla sosyal entegrasyonuna yönelik tespitlere yer verilmiştir.

Öztürk (2019)<sup>306</sup> engelli istihdamı açısından yaşanan sorunları ele aldığı yüksek lisans çalışmasında, İzmir ilindeki hastanelerde istihdam edilen 170 engelli birey ile anket uygulaması yöntemi ile bir araştırma gerçekleştirmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, engelli bireylerin istihdam alanında literatürde genel olarak göze çarpan sorunlardan farklı olarak dört başlık ortaya çıkmaktadır. Bunlar istihdam süreci, eğitim, ayrımcılık ve işyeri/sector orjinli sorunlardır. Yine engelli istihdamındaki sorunlara eğilen bir diğer çalışmada Yıldız (2017)<sup>307</sup>, engelli bireylerin sosyal hayata katılımlarını etkileyen fiziksel ve ruhsal faktörleri irdeleyerek, bu

---

<sup>303</sup> Gönülaçan, **a.g.e.**

<sup>304</sup> Köksal, **a.g.e.**

<sup>305</sup> Gerşil & Yemişçi, **a.g.e.**

<sup>306</sup> Emrah Öztürk, “Engelli İstihdamı ve Karşılaşılan Sorunlar: İzmir İli Örneği,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2019.

<sup>307</sup> Müge Yıldız, “Engellilerin İstihdamında Yaşanan Sorunlar: Ergene İlçesi Örneği,” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Tekirdağ, 2017.

faktörlerle birlikte engelli bireylerin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeylerinin istihdam edilmelerine etkisini belirlemeye çalışmış ve bu amaçla Tekirdağ ili Ergene ilçesindeki 198 engelli birey ile anket uygulaması gerçekleştirmiştir.

Engelli bireylerin istihdam edilmesi ve yaşam memnuniyetlerinin incelendiği araştırmalara bakıldığında, bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların kısıtlılığı ve hatta konusal bütünlük açısından özgül anlamda irdelendiği araştırmaların neredeyse olmayışı dikkat çekmektedir. Bu anlamda Nazilli ilçesi üzerine yapılan iki çalışma, engellilerin yaşam memnuniyeti ile istihdam bağlantısını incelemesinden ötürü dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Hacıbebekoğlu vd. (2015)<sup>308</sup> tarafından gerçekleştirilen engelli bireylerin yaşam memnuniyetine istihdamın etkilerini de inceleyen bir çalışmadır. Çalışma kapsamında 20 paydaşla görüşmeler yapılmış, bunun yanı sıra 100 engelli birey ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Engelli bireylerin sorunlarının yoksulluk, sağlık, eğitim, erişilebilirlik ve istihdam olarak beş başlıkta incelendiği çalışmada, engellilerin sosyal yaşama adapte olmalarında istihdama dolaysız şekilde katılarak bağımsız ekonomik güce sahip olmalarının önemli ölçüde etki ettiği ve bu durumun engelli bireylerin yaşam memnuniyeti düzeyini olumlu yönde etkilediği vurgulanmaktadır. Bu husustaki bir diğer çalışma ise Yenipazarlı vd. (2020)<sup>309</sup> tarafından gerçekleştirilen araştırma makalesi olup bu kapsamda 142 engelli birey ile anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Engelli bireylerin düşük seviyede yaşam memnuniyetine sahip oldukları vurgulanan çalışmada, genel anlamda karşılaşılan en temel sorunların ise işsizlik ve yoksulluk olduğu ifade edilmiştir.

---

<sup>308</sup> Adnan Hacıbebekoğlu vd., **Nazilli’de Engellilerin Memnuniyet Analizi**, T.C. Güney Ege Kalkınma Ajansı ve Nazilli Bedensel Engelliler Derneği, Aydın, 2015.

<sup>309</sup> Aslı Yenipazarlı, Funda Çondur & Necmiye Cömertler, “Engelli Bireylerin Kamu Hizmetlerinden Memnuniyeti: Nazilli İlçesi Örneği,” **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, S. 2, 2020, ss. 77-93.

## **3.2. Araştırma Yöntemi**

### **3.2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi**

Araştırmamız, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı bünyesinde çalışan engelli personellerin yaşam memnuniyetini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bir başka ifade ile Bakanlık engelli personelinin gerek çalışma hayatı ve gerekse sosyal hayatlarından memnun olma ve mutluluk düzeylerinin ne seviyede olduğunun ortaya konması amaçlanmaktadır.

Engelliler ile ilgili çalışmalar son dönemde artan bir seyir takip etmektedir. Ancak bu çalışmaların çoğu daha çok çalışma hayatı dışı ile ilgilidir. Halbuki engellilerin sosyal içerilmesinde istihdamın önemi yadsınamaz. Bu nedenle engelli istihdamı meselesini yaşam memnuniyeti olgusu çerçevesinde çalışmak, akademik boşluğu dolduracağı için önem arz etmektedir. Ayrıca konunun Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı gibi Türkiye’deki en önemli uygulama kurumu ile ilgili olması, çalışmayı daha da önemli kılmaktadır.

### **3.2.2. Araştırmanın Hipotezi ve Problematiği**

Kamuda (Bakanlık’ta) çalışan engellilerin yaşam memnuniyetlerinin pozitif seyre sahip olması yanında bazı negatif unsurlar da taşıdığı yönündeki araştırma hipotezinde temel problematik, Bakanlık bünyesinde çalışan engellilerin yaşam memnuniyetlerinin nasıl bir hal içerisinde olduğudur. Bu temel soru, i) engelli bireylerin motivasyonlarını etkileyen kişisel faktörlerin neler olduğu, ii) engelli bireylerin çalışma hayatındaki profilinin nasıl olduğu, iii) engelli bireylerin sosyal hayata uyumunun ne düzeyde olduğu ve iv) engelli bireylerin mevcut ekonomik durum algısı ve beklentilerinin neler olduğu alt soruları ile tahkim edilecektir.

### **3.2.3. Sınırlılıklar ve Varsayımlar**

Bu çalışmanın kapsamında Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü ve bağlı kuruluşlarında istihdam edilen engelli kamu personeli yer almaktadır. Çalışmanın kapsamı İstanbul ilinde yüz yüze görüşme gerçekleştirilen engelli personelden oluşmaktadır. Engelli personellerin görev yaptığı kuruluşlar, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın görev alanı dahilinde engelli, yaşlı, çocuk, kadın

gibi dezavantajlı gruplar ve sosyal hizmet alanında görev yapmaktadır. Bu anlamda veri toplanırken engelli personelin görev yaptığı kuruluşların türü açısından bir ayrıma gidilmemiştir.

Görüşme formunda, katılımcıların yaşam memnuniyetini analiz etmeye yönelik bazı sorulardan ötürü veri güvenliğine aykırı bir durumun oluşması ihtimali ve katılımcıların kamuda çalışmaları sebebiyle sorulan sorulara cevap verirken bazı durumlarda çekingenlik gösterebileceği varsayımıyla, elde edilen verilerin güvenliği ve gizliliği noktasında engelli personele aydınlatma onam ifadelerinin yanı sıra görüşme öncesi uzun ve kapsamlı bir şekilde araştırmanın amacı ve verilerin gizli tutulacağı izah edilmiştir.

Çalışmanın yüz yüze görüşme şeklinde gerçekleşmesi vesilesiyle Covid-19 sürecinin olumsuz etkileri, personelin görüşme için idareden izin alma durumları, engelli kamu çalışanlarının iş yükleri ve görüşme yapmak için müsait olma durumları dikkate alınmış ve bu durum önemli bir kısıt olarak kabul edilmiştir. Çalışmada gönüllülük esası olup, katılım sağlamanın asgari şartları Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü ve bağlı kuruluşlarında engelli kamu personeli olarak görev yapmaktır.

#### **3.2.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi**

Araştırmamızın evrenini Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nda 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na tabi olarak istihdam edilen memurlar ve 696 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnameye tabi olarak istihdam edilen sürekli kamu işçileri (4/D) oluşturmaktadır. Araştırmamızın kapsamı, nüfusu ve çalışan sayısının büyüklüğü itibariyle İstanbul ili ile sınırlandırılmış ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İstanbul İl Müdürlüğü ve bağlı kuruluşlarda çalışan personel araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Bu anlamda Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü ve İstanbul İl Müdürlüğü ile görüşülerek araştırma evrenini oluşturan personele ulaşım noktasında destek istenmiştir. İstanbul İl Müdürlüğü'ne yapılan başvuru neticesinde, İstanbul ilinde memur ve sürekli işçi kadrosunda istihdam edilen engelli sayısının 110 kişi olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Söz konusu bu 110 kişi içerisinde engel türlerinin homojen dağılımına dikkat ederek 40 kişiye mülakat teklif

edilmiş, 32 kişi geri dönüş yapmıştır. Dolayısıyla araştırmamızın örneklemini 32 kişiden oluşmakta ve bu da % 29.1 oranına tekabül etmektedir.

### **3.2.5. Veri Toplama Yöntemi ve Araçları**

Araştırmamızın konusu olan yaşam memnuniyeti olgusunun bireyden bireye değişkenlik göstermesi ve farklı bakış açıları ihtiva etmesi nedeniyle araştırmamızda nitel araştırma yöntemlerinden olan mülakat tekniği, verilerin toplanması amacıyla tercih edilmiştir. Bu anlamda araştırma konusu hakkında daha derinlemesine bilgi elde edilebilmesine imkan tanınması, araştırma konusuna odaklanabilmesi, mülakat sürecinin ana temaya bağlılığını sürdürebilmesi, mülakat sürecine daha fazla esneklik kazandırabilmesi amacıyla yarı yapılandırılmış görüşmelere başvurulmuştur. Bu bağlamda araştırmamızın örneklemini oluşturan 32 engelli personel ile 25 ilâ 75 dakika arasında süren görüşmeler yapılmıştır. Toplamda 1520 dakika görüşme yapılmıştır. Görüşmeler bazı engelli çalışanlarla çalıştıkları kurum/kuruluşta, bazıları ile ise davet üzerine İstanbul İl Müdürlüğü binasında gerçekleştirilmiştir.

Araştırmaya katılım sağlayan engelli çalışanların engel türlerinin dağılımına bakıldığında; kronik (süreğen) engelli 10 kişi, görme engelli 7 kişi, ortopedik engelli 7 kişi, işitme engelli 5 kişi ve ruhsal/duygusal engelli 3 kişi olduğu görülmektedir. İşitme engelli katılımcılar ile görüşme esnasında kurum/kuruluşta görev yapan işaret dili tercümanlarından destek alınmıştır.

Araştırmada literatür detaylı bir şekilde incelenmiş, literatür taraması sonucunda yaşam memnuniyetini etkileyen faktörler, yarı yapılandırılmış görüşme formatında araştırmaya katılan engelli bireylere soru olarak yöneltilmiştir.

### **3.2.6. Veri Analiz Yöntemi**

Derinlemesine mülakat verileri içerik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu mülakatlarda edinilen verilere göre temalar oluşturup analiz gerçekleştirilmiştir. Alınan notların düzenlenmesinin akabinde “eş zamanlı kodlama” yöntemi ile görüşme metinleri içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizinde nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen MaxQDA veri analiz yazılımı kullanılmıştır. Buna göre içerik analizlerine bağlı olarak 100’den fazla kodlama yapılarak toplam 4 farklı tema 28

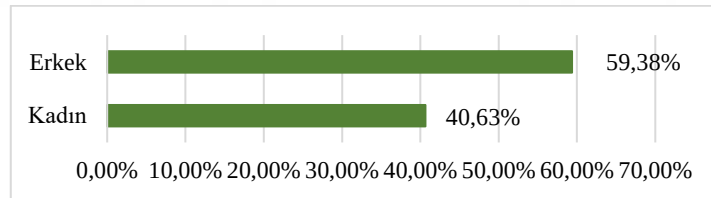
kategori başlıkta alt kod istatistiği oluşturulmuştur. Elde edilen kod anahtarı doğrultusunda katılımcıların kişisel bilgileri ile sorulara verdikleri benzer yanıtlar kendi içerisinde sınıflandırılıp kodlanarak nitel verilerin “nicel” yapıya dönüştürülmesi sağlanmıştır. Böylece elde edilen nitel veriler üzerinde işlem yapılabilir hâle getirilmiştir. Bu işlemin ardından, her bir kod ifadesini tanımlayan içerikler aralarında sınıflandırılarak görüşmelerin hangi içerikte ağırlıkla olduğu incelenerek yanıtların çapraz kontrolü gerçekleştirilmiştir. Bu işlemlerin ardından, her bir kod ifadesine karşılık gelecek örnek cümleler metin içine aktarılarak elde edilen bulgular desteklenmiştir.

### 3.3. Analiz ve Bulgular

#### 3.3.1. Demografik Bulgular

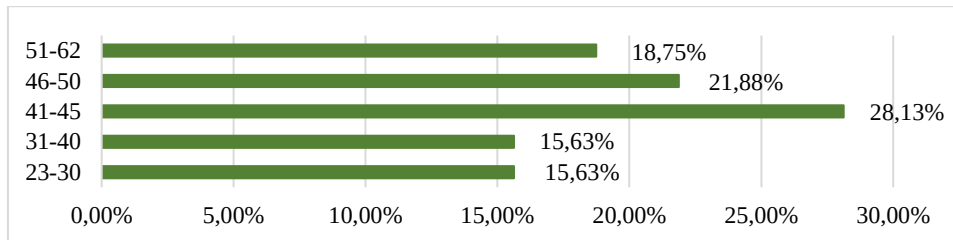
Kamuda istihdam edilen engelli bireylere ilişkin yapılan çalışmada 32 katılımcıya ait demografik bilgiler aşağıda yer almaktadır.

**Grafik 3.1: Cinsiyet**



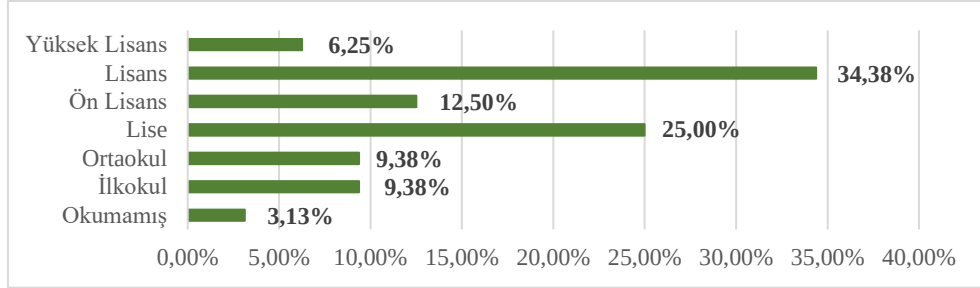
Araştırmaya katılanlardan 19 kişi erkek personel, 13 kişi kadın personeldir. Erkek personelin oranı % 59,38 iken, kadın personelin oranı % 40,63'tür.

**Grafik 3.2: Yaş Dağılımı**



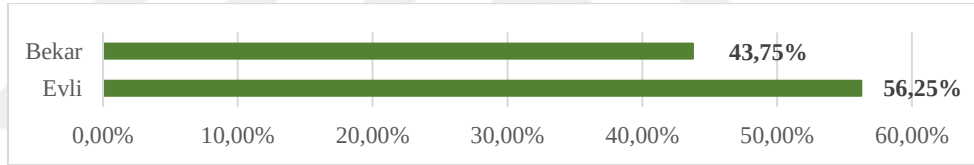
Görüşülen personel arasında en yoğun yaş aralığı 9 kişi ile 41-45 arasındadır. Bunu 7 kişi ile 46-50 arası takip ederken, en düşük personel yoğunluğu 5'er kişi ile 23-30 ve 31-40 yaş aralıklarında bulunmaktadır.

**Grafik 3.3: Eğitim Düzeyi**



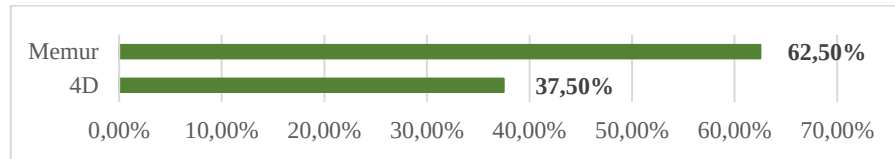
Araştırmaya katılan personelden 11 kişi lisans mezunudur. Bu oran % 34,38'i ifade etmektedir. Erkek personelden 9 kişi, kadın personelden ise 2 kişi lisans mezunudur. Yoğunluk olarak bu sayıyı lise mezunu katılımcılar takip etmektedir. 4'ü erkek ve 4'ü kadın personelden oluşan lise mezunu sayısı 8'dir. Araştırmada en düşük eğitim düzeyi, okumamış, eğitim görmemiş 1 kişi tarafından oluşmaktadır.

**Grafik 3.4: Medeni Durum**



Araştırmaya katılanlardan 18 kişi evli, 14 kişi ise bekardır. Evli personelin oranı % 56,25 iken, bekar personelin oranı % 43,75'dir.

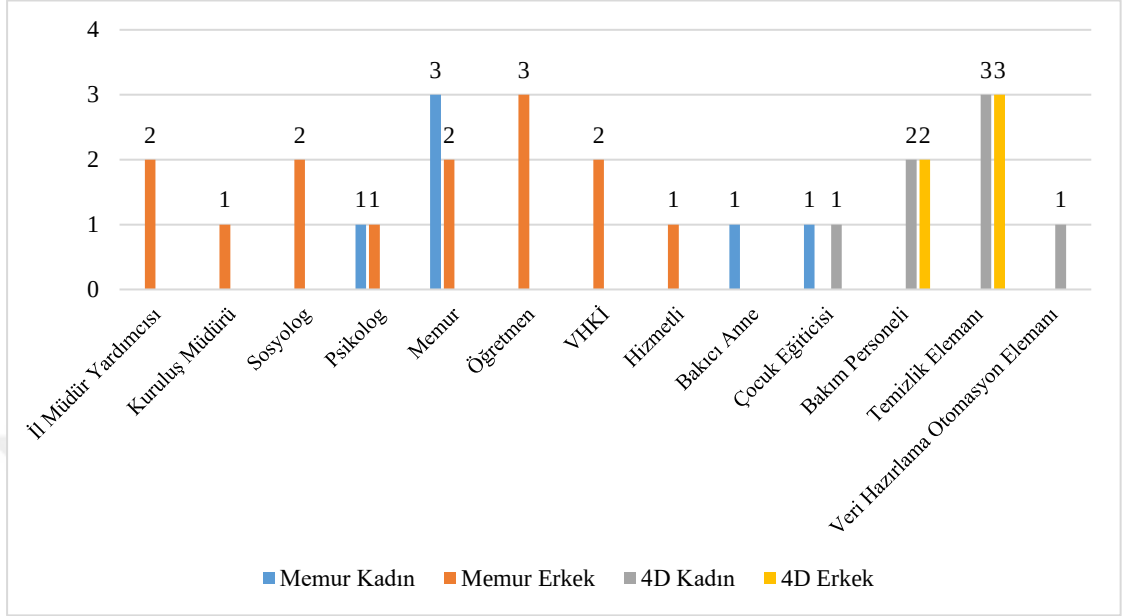
**Grafik 3.5: İstihdam Şekli**



Araştırmaya katılım sağlayan kişiler kamu personeli olup, memur ve sürekli işçi(4/D) olarak istihdam edilmişlerdir. Katılımcılardan 20 kişi memur, 12 kişi ise sürekli işçi(4/D)dir. Memur personelin oranı % 62,50 iken, sürekli işçi(4/D) personelin oranı % 37,50'dir.

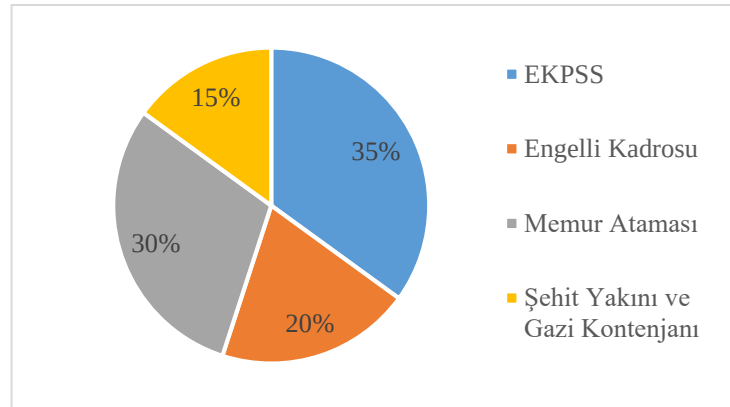
Araştırmaya katılan personelin unvanlarına aşağıdaki Grafik 3.6'da yer verilmiştir.

**Grafik 3.6: Unvan Dağılımı**



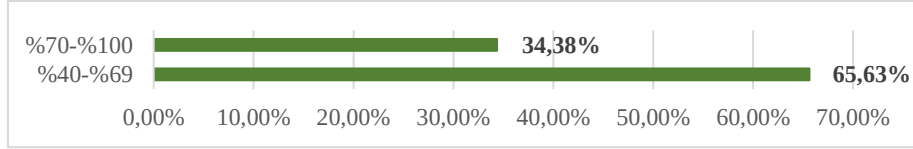
Grafik 3.6'ya bakıldığında araştırmada yöneticiler (İl Müdür Yardımcısı, Kuruluş Müdürü), meslek elemanları (Sosyolog, Psikolog), çocuk eğitimcileri, çocuk bakıcıları, engelli bakıcıları, yaşlı bakıcıları, memurlar, temizlik elemanları gibi hem hiyerarşik bağlamda hem de çeşitlilik açısından çoğu kademedeki personelin yer aldığı görülmektedir.

**Grafik 3.7: Memur Personelin Atama Dağılımı**



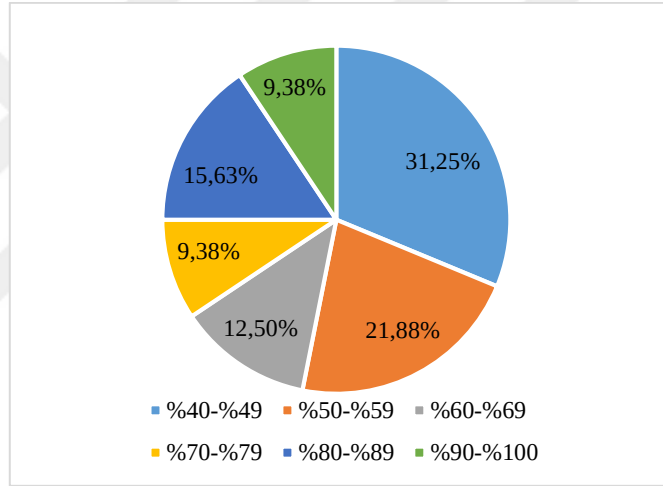
Araştırmaya katılan personelden 20 kişi memur olup yukarıdaki Grafik 3.7'de atama şekilleri ifade edilmektedir. 20 memurdan 7 kişi (%35) EKPSS ile, 6 kişi (%30) EKPSS öncesinde engellilere özgü açılan sınav ile, 4 kişi (%20) KPSS ve öncesi yapılan Kurum sınavlarına istinaden memur ataması ile, 3 kişi (%15) Şehit yakını ve Gazi kontenjanı ile atanmıştır.

**Grafik 3.8: Engel Oranı**



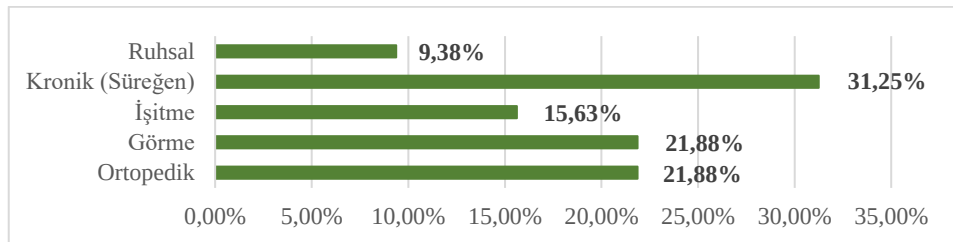
Araştırmaya katılan personelden 11 kişi % 70-%100 aralığında engel oranına sahip olup, 21 kişi % 40-%69 aralığında engel oranına sahiptir. % 70-%100 aralığında engel oranına sahip olanların oranı % 34,38 iken, % 40-%69 aralığında engel oranına sahip olanların oranı % 65,62'dir.

**Grafik 3.9: Engel Oranı Dağılımı**



Yukarıda engel oranlarının dağılımını ifade eden Grafik 3.9'a bakıldığında, katılımcılar % 31,35 ile en yoğun olarak % 40-%49 aralığında engel oranına sahip iken, en düşük ise % 9,38 ile % 70-%79 ve % 90-%100 aralığında engel oranına sahip oldukları görülmektedir.

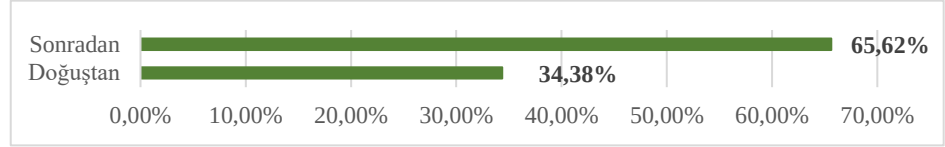
**Grafik 3.10: Engel Türü**



Katılımcıların engel türü dağılımına bakıldığında kronik (süreç) engel türüne sahip 10 kişi olduğu ve bu engel türüne sahip olanların oranının % 31,35 olduğu

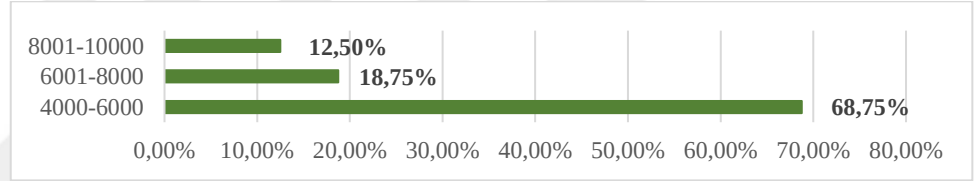
görülmektedir. Bunu görme ve ortopedik engel türleri 7’şer kişi ve % 21,88 oranıyla takip etmektedir. En düşük katılım sağlanan engel türü ise % 9,38 oranıyla Ruhsal/duygusal engel türüdür ve buna sahip kişi sayısı 3’tür.

**Grafik 3.11: Engelin Gerçekleşme Zamanı**



Araştırmaya katılan personelden 11 kişi doğuştan engele sahip olup, 21 kişi ise sonradan engelli olmuştur. Doğuştan engele sahip olanların oranı % 34,38 iken, sonradan engelli olanların oranı ise % 65,62’dir.

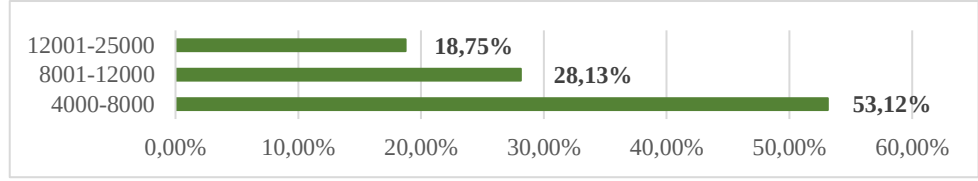
**Grafik 3.12: Aylık Gelir**



Araştırmaya katılan personelden 22 kişi 4.000-6.000TL, 6 kişi 6.001-8.000TL, 4 kişi ise 8.001-10.000TL aralığında aylık gelire sahiptir. 4.000-6.000TL aralığında aylık gelire sahip olanların oranı %68,75, 6.001-8.000TL aralığında aylık gelire sahip olanların oranı %18,75 ve 8.001-10.000TL aralığında aylık gelire sahip olanların oranı ise %12,50’dir.

Aylık geliri 4.000-6000TL olan personelin %54,55’i sürekli işçi(4/D) kadrosunda olup, %45,45’i ise memur kadrosundadır. Bütün sürekli işçilerin tamamı, 4000-6000TL aralığında aylık gelire sahiptir.

**Grafik 3.13: Hane Geliri**



Aylık hane geliri grafiğine bakıldığında, araştırmaya katılan personelin %53,12'sinin (17 kişi) 4.000-8000TL aylık gelire sahip olduğu görülmektedir. 9 kişinin 8.001-12.000TL aralığında %28,13 oranla, 6 kişinin ise 12.001-25.000TL aralığında %18,75 oranla aylık hane gelirine sahip olduğu görülmektedir. Aylık hane gelirinde %53,12 oranla temsil edilen 4.000-8.000TL aralığındakilerin 9'u memur, 8'i ise sürekli işçi(4/D) kadrosundadır. En üst gelir aralığı olan 12.001-25.000TL aralığında aylık hane gelire sahip olanların ise 5'i memur, 1'i sürekli işçi(4/D) kadrosundadır.

### **3.3.2. Araştırma Bulguları**

Araştırma bulguları, engelli bireylerin motivasyonlarını etkileyen kişisel faktörler, engelli bireylerin çalışma hayatındaki profili, engelli bireylerin sosyal hayata uyumu ve engelli bireylerin mevcut ekonomik durum algısı ve beklentileri olmak üzere dört farklı ana tema altında ele alınacaktır.

#### **3.3.2.1. Engelli Bireylerin Motivasyonlarını Etkileyen Kişisel Faktörler**

##### **3.3.2.1.1. Mutluluk**

Katılımcıların bireysel olarak mutluluk düzeylerinin nasıl farklılaştığını anlamak amacıyla “Yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılanların mutlu olma, mutsuz olma ve belli konularda mutlu veya mutsuz olma durumları değişkenlik arz etmektedir.

Buna göre, genel olarak mutlu olduğunu ifade eden katılımcıların önemli bir kısmı aile sahibi olma ve aile ile birlikte zaman geçirmeyi mutluluk sebebi olarak görmektedir. Bununla birlikte katılımcıların ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olmaları, engellerine rağmen sağlıklı hissetmeleri, kendilerini geliştirebilmeleri, kimseye

muhtaç olmamaları, bir işte çalışmaları ve yeni hobiler edinmeleri diğer öne çıkan mutluluk kaynaklarıdır.

Bu anlamda, mutluluk bazıları için “*Aç değiliz açıkta değiliz.*” (K18, kadın, 49, önlisans, süregen/kronik engelli, %84, sonradan) şeklinde ifade bulmakta iken, bazıları için engeline rağmen sağlıklı olmasına (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan) atıfla ifade bulmaktadır. Mutluluğu “*mutluyum; evim var, yuvam, çocuklarım, huzurum var. Kimseye muhtaç değiliz. Bir ailenizin olması bile kimi zaman mutlu eder insanı.*” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) ifadesi ile aileye ve yuva sahibi olmasına indirgeyenler de vardır. Çalışmayı ve çalışma ortamını da mutluluk için yeterli görenler vardır: “*Çalışmak iyi geliyor, diyebilirim. İşim var, yaptığım iş belli. İş ortamımız da iyi. Çalışan insanlar ve müdürler iyi.*” (K25, erkek, 26, lise, süregen/kronik engelli, %51, sonradan) Bu minvalde yeni şeyler öğrenmek, yeni hobiler edinmek de bazıları için mutluluk anlamında yeterlidir (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan).

Mutlu olduğunu ifade eden katılımcıların bir kısmı şükür/kanaatkarlık duygusu ile her şeye rağmen mutlu olduklarını ifade etmişlerdir. Buna göre bazı katılımcılar karşılarına çıkan güçlükleri pozitif karakterli oluşları sayesinde dert etmedikleri veya şükür ve sabırla karşıladıkları için mutludurlar.

“Allah’a şükür çok mutluyum. Hayat belirli sıkıntılara rağmen devam ediyor. Bize düşen de payımıza yani nasibimize düşeni hakkıyla yaşamak.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“Aşırı derecede mutlu, etrafına da fazlasıyla pozitif enerji saçan biri olarak tarif edebilirim kendimi. Çoğu zaman telefonla konuştuğum, yüz yüze konuştuğum insanlar sürekli şunu söyler: “Seninle konuştum, moralim yerine geldi...” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

Öte yandan, genel olarak yaşamından mutlu olan katılımcıların engel durumları nedeniyle kimi zaman mutsuzluklar yaşadıkları da tespit edilmiştir. Bu katılımcılar “*Bedensel olarak engelimin getirdiği belli zorluklar var, bunlar mutsuz ediyor. Biraz da kilo problemim var. Ekstra fiziksel olarak çok yorulmama sebep oluyor bu durum. Bel ve eklem ağrılarımın varlığı da sorun oluyor*” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan) ifadesindeki gibi sağlık problemleri yaşadıklarında, “*Sonuncuyu da evlendirdince, kaldım bir başıma. Baya ağır geldi bu bana. Yanıma*

*devamlı geliyorlar ama yine de evde yalnızım genelde” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ifadesindeki gibi yalnızlık durumlarında, “Arkadaşlarımla kendimi karşılaştırdığım ve üzüldüğüm anlar oluyor. Onların giydiği pantolonu giyememek, giydiği ayakkabıları giyememek beni çok üzüyor” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesindeki gibi çevre ile kendilerini kıyasladıklarında, “Aslında mutluyum, ailemi seviyorum. İşimi seviyorum. Çocukları seviyorum. Sadece kulağımdan dolayı kapasitemi sergileyemediğimi düşünüyorum. Bu durum bana engel olduğu için üzüliyorum. Olmasaydı daha mutlu olurum.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan) ifadesindeki gibi potansiyelini ortaya koyamadıkları durumlarda ve engelli olmadan önceki hayal ve hedeflerini düşününce mutsuz hissettiklerini ifade etmişlerdir.*

Mutluluk yanında, engelliler için mutsuzluk durumları da ifade edilmiştir. Engelli bireyler için mutsuzluk sebebi olarak öne çıkan faktörler aileden uzak olma, yalnız yaşamak, kendisinin ve ailesinin sağlık problemlerinin olması, ekonomik koşullar nedeniyle gelir yetersizliği, çalışma koşulları, bekar olmanın ve eğitime devam edememenin tetiklediği gelecek kaygısı olarak sıralanmaktadır.

Bu anlamda bazıları için “mutlu musun” sorusunun bizzat kendisi bile, düşünülme istenmeyen, bu nedenle de sorulduğu zaman acıtıcı ve mutsuz edici bir durumdur (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan). Bunu anlama adına, sağlık ile ilgili şu mutsuzluk vurgusunu görmek yeterli olabilir:

“Sağlık yönüyle söyleyeyim...normal bir insan gibi yaşayamıyorum. O kadar mutlu değilim. 10 yılda bir ameliyat oluyorum. Rahat hareket edemiyorum. Ve yanımda hiç kimsem yok. Burada tayin hakkım olmadığı için, yalnız yaşıyorum. Ailem başka bir şehirde. Bazı şeyleri destek alarak yapmak zorundayım ama kimse yok yanımda. Şu kadarını söyleyeyim sabah eşofmanımı çok zor giydim. Korse takılı hala. Yani kişisel olarak kendi bazı ihtiyaçlarımı karşılayamayacak hale gelmişim. Bundan dolayı mutsuzum.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

Sağlık bağlantılı olarak, dozajı daha yüksek mutsuzluk ifadesi de şöyledir;

“Mutlu değilim. Sabah kalkıp işe gelmek benim için çok zor. Erken kalkmayı severim. Ama öyle bir bıkkınlık var ki, şekerden. Şeker bütün vücudu mahvetti. Gözleri, böbrekleri, ayakları her yeri vurdu. Eşim de çok ağır rahatsız. Oğlum da engelli. Ailevi sorunlar da var. Çoklu hastalıktan dolayı o kadar çok hap içiyorum ki. Böyle olunca çok mutlu bakamıyorum hayata.” (K22, erkek, 53, ilkökul, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

Sorun, sadece sağlık ile sınırlı değildir; ekonomik sorunlar da engelli için mutsuzluk kaynağı olabilmektedir. *Ekonomik durum ve iş durumlarımdan ötürü mutsuzum şu an.*” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan) ifadesi de “...*Ekonomik sıkıntılar beni çok mutsuz ediyor. Hanımı alıp da bir gün dışarı ıkışılığımız yoktur. Gelecek kaygısı beni çok huzursuz ediyor.*” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan) serzenişi de “*ekonomik koşullardan dolayı da mutsuzum. Çok olumlu bakamıyorum hayata. Biraz gelecek kaygım var.*” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) beyanı da mutsuzluk için net açıklamalardır.

Ekonomik sorun olmasa bile yapılan işin ağırlığı da buraya dahil edilmelidir;

“Mutsuzum. İşimiz çok ağır. Ben sorunlu çocukların olduğu bir birimde çalışıyorum. Buradaki profillerle anlaşmak oldukça zor tabi. Sokaktan geliyorlar. Madde bağımlılıkları var. Aileden şiddet görmüşler, sokaktan şiddet görmüşler. Sonra bize geliyorlar. Biz ne kadar sevgi verebiliriz, bizim ne kadar tahammülümüz kalmış bu ocuklara? İnsanın kendine tahammülü olmuyor çoğu zaman. Gidiyorsun, işini yapıyor musun? Evet! Ama işte bunlardan dolayı mutsuzum.” (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan)

Bekr olmak da sorunlu bir durumdur;

“Fazla mutlu değilim aslında, memnun olmama sebeplerim var. Mesela bu yaşta hala bekar olmamam lazımdı. Bu mesela mevcut mutluluğu çok etkiliyor...” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

Mutlu olup olmadıkları sorulduğuunda kararsız kalan katılımcıların genel olarak sonradan oluşan engel durumları nedeniyle iyi olma hallerinin gelecekte devam edip edemeyeceği yönündeki kaygılardan kaynaklandığı gözlemlenmiştir.

“Orta derecede mutluyum. Bu konuda biraz kararsızım. Biraz da karamsarım. Özellikle görme engelim oluştuktan sonra iyice karamsar oldum. Endişelerim arttı, diğer gözüme de bir şey olacak mı diye. Hep bu vesveselerle yaşıyorum. Ama bunlar dışında mutluyum.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

Katılımcıların verdikleri cevaplara bakıldığında mutlu olup olmadıklarının engel durumunun gerçekleşme zamanıyla ilgisi irdelenmiş, mutsuz olduğuunu ifade edenlerin oğunluğuunun sonradan engelli olduğu görülmüştür.

“Bir bütün olarak düşünürsem, 2018 yılına, yani engelli olana kadar çok mutlu bir insandım. şu anda bir gayretle yaşamaya devam ediyorum. Sadece

torunlarımı ve çocuklarımı görünce mutlu oluyorum. Genel olarak mutsuzluk hakim diyebilirim. O yüzden eski mutlu zamanlarımı çok özleyorum.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

“Bir gün mutsuz olup ertesi gün heyecan duyabiliyorum. Örnek vermek gerekirse hastalığımı çok tesadüfen öğrendim büyük bir üzüntü duydum. Ama tedavisi olduğunu öğrendiğimde bir umut doldu diyebilirim. Çocuklarım küçüktü, o sebeple çok kaygılandım. Zaman zaman yorulduğum ve yükümün azalmasını istediğim çok anlar oldu. Zaman zaman yine depresif zamanlarım oldu. Ama bir şekilde atlattık.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan)

### 3.3.2.1.2. Ruh Hali

Öte yandan, katılımcıların duygu durumları açısından kendilerini nasıl tanımladıkları ve bu minvalde ruh hallerini olumlu ve olumsuz olarak etkileyen faktörleri anlamak amacıyla “*Kendinizi, ruh halinizi nasıl tanımlarsınız? Genel olarak nasıl hissediyorsunuz, ruh halinizi olumlu ve olumsuz etkileyen faktörler nelerdir?*” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılanların bu hususta verdikleri cevaplar ruh halleri açısından değişkenlik arz etmektedir. Bu anlamda katılımcılar duygu durumları açısından kendilerini, genel olarak duygusal, karamsar, neşeli ve stresli olmak üzere dört ana başlık etrafında tanımlamışlardır.

Buna göre kendilerini duygusal olarak tanımlayan katılımcıların ruh hallerini olumlu etkileyen faktörler bazıları için “*İnsanları mutlu etmek için çaba gösteren bir yapım var. İnsanları mutsuz görürsem, hemen harekete geçip onu mutlu etmek için bir şeyler yaparım. Ve bu bana çok iyi gelir. Hiçbir şey yapamazsam, dertlerini dinlerim. Biraz duygusal bir insanım. İnsanları kıramıyorum. Hayır diyemiyorum kimseye.*” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesi ile insanlara yardımcı olmanın verdiği iç huzur olarak, bazıları içinse “*Duygusal bir yapıya sahibim. Normalde hayata olumlu bakan biriyim. Ruh halime şükretmek iyi geliyor. Eşim rahatsız. Kalpten onun da sıkıntıları var. Çok ağır. Ailemin sağlık durumunun iyi olması beni çok mutlu ediyor...*” (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan) ifadesi ile ailesinin sağlık durumunun iyi olması şeklinde belirtilmiştir. Huzurlu ve sorunsuz bir yaşam sürdürebilmek ruha iyi gelmektedir: “*Yardımsever biriyim. İnsanlara ego yapmam. İnsanların duyguları benim için çok önemlidir. Empati yapmayı severim. Huzurlu olmak bana çok iyi gelir. Bir derdim sıkıntım olmasın yeter bana.*” (K26, erkek, 45, ilkokul, ruhsal/duygusal engelli, %50,

doğuştan). Çalışma hayatında yaşanan olumlu gelişmeler de ruh haline iyi gelmektedir: *“Normal hayatımda da iş hayatımda da aşırı derecede duygusallık vardır bende. Yani siz bana bir sıkıntınızdan bahsettiğiniz zaman, hemen onu çözmeye girişirim. İmkan varsa tabi. Annelik içgüdüsi de var haliyle. Çalışıyorum, çalıştığım yer, bu kurum bana çok şey kattı. Ben burada bir insanın hayatına değdiysem, o gün çok mutluyumdur. Burada yaşadığım olumlu bir durumda hemen motive olabiliyorum. Çalışma azmim artıyor yani. Biraz çalışma odaklıyım aslında.”* (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan).

Katılımcılar arasında kendini duygusal olarak tanımlayanların ruh hallerini olumsuz etkileyen faktörler irdelendiğinde, bazıları *“Biraz geçişken duygulara sahibim. Çabuk etkilenirim olaylardan. Çevremdekiler sempatik olduğumu söylerler. Ama sert olduğum zamanlar da var... Yaşam tarzımın ya da rutinlerimin dışına çıkmak beni rahatsız eder. Düzenli ve disiplinli biriyimdir çünkü.”* (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan) ifadesinde olduğu gibi rutinlerin dışına çıkmak yüzünden olumsuz etkilenirken, bazıları ise *“Çok duygusalımdır. Burcumun karakteristik özelliklerini taşıyorum tamamen. Ama mutluyum da. Karamsar bir yapım yok. Çevremdeki insanların mutluluğu beni de mutlu ediyor. Beni mutsuz edenler ise, bazen kulak iltihabım arttığı zaman vertigo başlıyor, baş dönmesi günlük yapacağım işlerimi aksatıyor. Bu durumlarda çok mutsuz oluyorum. Yapacaklarımı yapamamak beni mutsuz ediyor.”* (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan) ifadesindeki gibi engel durumunun yol açtığı problemler yüzünden ruh hali olumsuz etkilenmektedir. Bazı durumlarda katılımcılar *“Duygusalım biraz. Çok çabuk etkilenirim olaylardan. Sorunlarım olsa da içimde yaşarım. Mutluluğumu etkileyen en büyük etken tabi ki sağlık durumumuz. Tek sıkıntım, endişem, bizde olan görme sıkıntısı ileride çocuklarımın başına da gelir mi korkusu. Bu çok korkutuyor beni. Benim geçtiğim süreçlerden çocuklarım da geçer mi diye evham yapıyorum hep. Bu da beni çok üzüyor.”* (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) ifadesi ile sahip oldukları engel durumları itibariyle çocukları için endişelenmekten ötürü olumsuz etkilenmekte iken, bazen de evlenememek ruh hali açısından olumsuz bir faktör olarak ifade edilmiştir. İnsani ilişkilerdeki sorunlardan olumsuz etkilenenler de vardır: *“Duygusal olarak çok yönlüyüm. Genel olarak bakılınca olumlu ve ılımlı bir*

*yaklaşımım var. Merhametliyimdir. Biraz saman alevi gibiyim aslında, hemen parlarım ama kinci değilimdir. Sonrasında hemen sakinleşirim. İnsanları, yaşamayı seviyorum... Beni mutsuz eden şeylerin başında anlaşılmadan aşağılanmak geliyor. Bazen kendimi ifade edemiyor gibi oluyorum. İnsanlarla olan ilişkilerdeki olumsuzluklardan çabuk etkilenebiliyorum.”* (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan).

Katılımcılardan bazıları duygu durumları açısından kendilerini karamsar olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Buna göre kendini karamsar olarak tanımlayan katılımcıların ruh hallerine olumlu etki eden faktörler, aile ve çocuklarla vakit geçirmek, çevreyle sağlıklı iletişim kurmak ve maddi imkanların artması olarak ifade edilmiştir.

“Karamsar bakıyorum şu anda hayata. Bundan birkaç yıl öncesine kadar daha umutluydum aslında. Daha aktif bir duruşum vardı. Şu an daha içine kapanık bir haldeyim. Biraz da sert bir mizacımdır. Ailemle, özellikle çocuklarımla ilgilenmek bana çok iyi gelir. Bütün dertlerim hafifliyor onlarla. İş anlamında da daha aktif olmak beni mutlu eder.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan)

“Bazen kendimi yeterince ifade edemediğimi düşünüyorum. Karşı tarafın söylemek istediklerimi anlamaması beni rahatsız ediyor. Bu konuda belki de bir kompleks duyuyorum. Hayata çok umutlu bakan bir yapım yok. Komşumun bile bir sıkıntısı olsa hemen etkilenirim. Ruhuma en iyi gelecek şey, çok alakasız olsa da, para bence. Çünkü bir kişinin para sıkıntısı olmazsa, başkasına muhtaç olmazsa, diğer dertler bir şekilde halledilir bence.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerden kendini karamsar olarak tanımlayanların ruh hallerini olumsuz olarak etkileyen faktörler irdelendiğinde, bazıları için “*Genel olarak ruh halime, karamsar diyebilirim. Hastalığım getirdiği dönemsel durumlar var. 20 yılı aşkın bir hastalık sürecim var. Çok kitap okudum bu konuda, ilgili literatürü resmen hatmettim diyebilirim size. Bunca yıldır düzenli ilaç kullanıyorum. Her sabah 6 ilaç birden içiyorum ve bunlar çok ağır psikolojik ilaçlar, düşünsenize. Sizce bu durumda nasıl olumlu hissedebilirim? ...İnsanlarla iletişim kurmayı beceremiyorum pek, bu da beni çok mutsuz ediyor. İşte de, dışarıdaki hayatımda da bu böyle.”* (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan) ifadesindeki gibi çevreyle sağlıklı bir iletişim kuramamak, bazıları içinse “*Yalnız yaşıyorum. Ekonomik koşulların hali ortada. Mutsuz, umutsuz, öfkeli ve*

*karamsar hissediyorum. ...Bana en kötü gelen şey işe gitmek. İşe giderken çok mutsuz oluyorum, yani ayaklarım geri geri gidiyor. Acaba neyle karşılaşacağım, acaba nasıl bir yoğunluk beni bekliyor, diye. Yani bir gerilim var iş hayatımdan ötürü.”* (K16, kadın, 59, lisans, süregen/kronik engelli, %40, sonradan) ifadesindeki gibi çalışma hayatındaki huzursuzluk katılımcıların ruhuna olumsuz şekilde etki etmektedir.

Engelli olmanın etkisiyle oluşan kaygı durumu da ruh halini olumsuz etkilemektedir:

“Her şeyin en kötüsünü düşünüyorum. Karamsarım biraz. Mesela bir hastaneye gitsem çok önemli bir şey olmasa da en ağır bir hastalığa kapılmış olabileceğimi düşünüyorum. Ailemin başına gelince de bu şekilde kaygılanıyorum. Bu da benim gündelik yaşantımı, motivasyonumu çok etkiliyor. İşlerime adaptasyonumu zorlaştırıyor bu kaygı durumu. Çocuğumla bile kimi zaman zar zor ilgilenabiliyorum. Eşime karşı olan ilgim de azalabiliyor. Sağlıklı olmak iyi geliyor, ama tersi durum ise çok mutsuz ediyor diyebilirim. Bunun psikolojik anlamda engelime bağlı olduğunu düşünüyorum.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan).

Araştırmaya katılan engelli bireylerin önemli bir kısmı, duygu durumlarını neşeli veya olumlu olarak gördüklerini beyan etmişlerdir. Buna göre kendilerini neşeli olarak tanımlayan katılımcıların ruh hallerini olumlu etkileyen faktörler, bazıları için “Genelde neşeli ve esprituelimdir. İş ortamında ise çok ciddiylimdir. Bana en iyi gelen şey müziktir. Enstrümanlar çalışıyorum. Devamlı bu alanda kendimi geliştirmeye çalışıyorum. Müzikle ruhumu onarıyorum adeta...” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) ifadesi ile müzik olarak ön plana çıkarken, bazıları için “Vallahi ben çok neşeli bir insanım. Her ortama ayak uydururum. İnsanları kırmayı hiç sevmem. Herkesi olduğu gibi kabul ederim. Mesela insanlar, işte olsun dışarıda olsun bana neşeli ve sıcak davranırlarsa aşırı mutlu olurum, hatta daha da verimli olurum.” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ifadesi ile sıcak insani ilişkiler olarak belirtilmiştir. Çalışma hayatında başarılı olmak da olumlu bir faktör olarak öne çıkmaktadır: “Neşeli bir insanım. Hayata çok pozitif bakarım. Özellikle iş hayatımda, işimle ilgili övgü almak beni çok olumlu etkiler. Daha çok başarmak için daha çok işime sarılırım.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan). Bazıları için ise hayata pozitif bakmak bu anlamda yeterlidir: “Çok neşeliyimdir genelde. Organ nakli sürecimin iyi geçmesinin de sebebi, bence hayata olumlu

*bakışından. Yoğun bakımda yatarken, yanımda bir sürü hasta vefat etti. Ama doktorum bana gelip sen yaşayacaksın, çünkü çok pozitif bir insansın, demişti. Yılın üçte birini hastanede yatarak geçiren bir insandım. Şimdi geldiğim yer mucize gibi, çok şükür halime.”* (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan).

Kendilerini neşeli olarak tanımlayan katılımcıların ruh hallerini olumsuz etkileyen faktörler irdelendiğinde ise belli başlıklar ön plana çıkmaktadır. Katılımcılar verdikleri cevaplarda, engel durumlarından ötürü dışlanmaya uğramanın, çevreleriyle olan iletişimlerinden kaynaklanan problemlerin ve engel durumu dışında oluşan dönemsel hastalıkların ruh hallerine olumsuz anlamda etki ettiğini ifade etmişlerdir.

“Çok olumlu hissederim kendimi. Esprili, neşeli bir yanımda vardır. Çoğu yere kitap yazarı olarak konuşmalara davet edilen biriyim. Türkiye’nin 70 iline gitmişliğim var. Şu ana kadar 1000 tane konferans olduysa, 700-800 tanesi hayat hikâyemi anlatmak üzerinedir. Motivasyonel oluyor insanlar için. İşte görme engelli, bu kadar dezavantaja rağmen neler başardı, gibi hususlar içerdiği için çok ilgi çekiyor. Bu noktada ruhumu olumsuz etkileyen şeylerin başında yanlış anlaşılmalara geliyor. Farkına varsın ya da varmasın, “sen yapamazsın” imasında bulunur insanlar bize. Mesela, “sen doktora yapamazsın, sen orada oturamazsın, sen şunu başaramazsın” imaları çok hoş değildir. Bu iftira gibi bir şey. Mesela yürüyordum yolda birisi beni gelip yakaladı. “Ya abi sen yanlış yürüyorsun.” dedi. E nereden belli? Ben de tüm sabrımı toplayıp “Pardon sence ben nereye gidiyorum?” dedim. Bu sefer “Ağabey hakikaten ya sen nereye gidiyorsun?” dedi. O da ne yaptığının farkında değil. Bu gibi şeyler, bizi üzen şeylerdir...” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Aslında neşeli bir insanımdır ama bu tarafımı dışarı çıkaracak bir sosyal ortamımın olmamasından ötürü insanlar beni daha çok ciddi ya da soğuk olarak görebilirler. Bana olumsuz gelen şeylerin başında insanlarla ilişkilerim geliyor. Mutsuz insan görünce mutsuz oluyorum. Kötü karakterli insanların varlığı da çok mutsuz eder beni. İnsanların dini yönden, manevi yönden zayıf olmaları da üzer beni.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Çok neşeli bir insanımdır aslında. Şakacı bir yanımda vardır. İnsanlarla iletişim kurmayı çok severim. Maddiyat ve yemek yemek beni çok mutlu eder. Bana olumsuz gelen şey ise hasta olmak. Bir hastalığım olursa ekstra, bu beni çok üzer. Bütün gün kafama takarım. Geçene kadar da canım sıkılır.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

“Arkadaşlarım ve çevrem beni çok neşeli bilir. Çünkü sorunlarımı genelde içime atarım. Pek kimseye yansıtmam. İnsanların güler yüzlü olmaması, kötü bir yaklaşım göstermeleri beni olumsuz etkiler.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerden bazıları duygu durumları açısından kendilerini stresli olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Buna göre kendini stresli olarak tanımlayan katılımcıların ruh hallerine olumlu etki eden faktörler, sakin ve rahat bir ortamda yaşamak ve huzurlu bir yuva ortamı, olumsuz etki eden faktörler ise minnet duygusunun yokluğu ve kaygı durumu olarak ifade edilmiştir.

“Aslında biraz stresli bir insanım, çabuk parlarım. Ama karşımdaki insanı asla üzmemek istemem, empati yaparım genelde. Çekingenimdir biraz da. Zorluklar karşısında mücadeleci bir yapım vardır. Aslında beni rahatsız eden şeylerin başında İstanbul geliyor. İstanbul aslında imkanlar doğrultusunda engellilik alanında bütün hizmetlerin/hakların görülebildiği bir şehir. Ama aslında öyle değil, nedeni de şu: engelliler aslında kafaları rahat olsun ister. Yoğun ve kalabalık ortamdan bu pek mümkün olmaz. Sakin bir ortamda olmak bana çok iyi gelir. Bunun dışında ben bir Gaziyim. Bir yandan bir engelliyim ama diğer yandan bir gazi olarak toplumda hatırımın sayılmasını isterim, benimle ilgilenilmesini isterim. Bu maddi değil asla, belki biraz minnet gösterilmesi. Bunun olmaması beni olumsuz etkiliyor.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“Stresli ve panik atak bir insanım. Zorluk karşısında mücadele eden ama her seferinde güçsüz kalan bir yapım var. Her şeyi çok kafaya takıyorum. Kaygılarım var ve bunlar beni olumsuz etkiliyor. İyi bir eş, huzurlu bir yuva, iyi davranan insanlar beni mutlu eder.” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan)

### 3.3.2.1.3. Din

Engellilerin motivasyonunda din de dikkat çekmektedir. Bu nedenle katılımcıların engel durumlarını kabullenişinde dini inançlarının etkisini anlamak amacıyla “*Dini inancınızın engel durumunuza bakışınızda nasıl bir etkisi var?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların tamamı engel durumlarını kabul etmelerinde dini inancının etkisi olduğunu ifade etmişlerdir.

Buna göre, dini inançlarının engel durumlarını kabullenmede olumlu etkisi olduğunu ifade eden katılımcıların verdikleri cevaplar incelendiğinde, bazı katılımcılar “*İnsan zor duruma düştüğünde, dibe vurduğunda tutunacak bir güç arıyor. Özellikle de engel durumundan ötürü. Bu anlamda inancımın içimde bulunan sıkıntılardan kurtulmamda bana çok yardımı oldu. Bugünlere geldiysem eğer, bunu zamanında ve şu an yaptığım ibadetlere borçluyum. Çünkü inancım sayesinde ayakta durdum. Böyle olunca, Allah da bizi hiçbir zaman yalnız bırakmadı.*” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) ifadesi ile ibadetleri sayesinde engelinden doğan sıkıntıları

aştığını belirtirken, bazı katılımcılar “Çok büyük etkisi var. Hastalığının ilk dönemlerinde yalnız kalmam gerekiyordu. Kendimle baş başa kaldığım zaman inancım tek yanımda olduğunu söyleyebilirim. Hastane ortamında yaşadığım sıkıntılar, çocuklarım, ailem veya maddi sıkıntılarım... Gerçekten hepsini inancımın gücü ile hallettiğimi düşünüyorum.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süregen/kronik engelli, %82, sonradan) ifadesindeki gibi dini inancının engel durumunun yanı sıra diğer sıkıntıları da aşmasında etkili olduğunu beyan etmiştir. Bu minvalde umutsuzluk hissini bertaraf etme noktasında dini inanç fayda sağlamaktadır: “Faydalı, olumlu bir etkisi var. Allah’a inancı olmayan biri hastalığın/engelliliğin daha farklı tesirinde kalabiliyor, bu durumun zorluğunu daha yoğun yaşayabiliyor. Özellikle umutsuzluk çok oluyor böyle durumlarda. Bana gelirse eğer, Müslüman olmam, hastalığı açıklamamda bana bir anahtar oluyor. İnancım olduğu için umutsuzluk hissi geldiğinde, dayanma hissim kuvvetleniyor.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan).

Yaşanan olumsuzlukları olumlu yönden izah etme noktasında da dini inancın etkisi önemlidir;

“İmanlı olabilmek, dünyaya bir maksatla gönderildiğini bilmek ve inanmak çok kıymetli bana göre. Bunu yapan, hem dünyayı hem kâinatı hem içinde var olanları, yıldızları, zerreleri, güneşleri, elektronları, gezegenleri yaratan Allah olunca. Bir mana bütünlüğü yakalayabildiğiniz andan itibaren hayatınızın %30-40’ını, belki daha fazlasını izah ettiğini düşünüyorum. Engelliliği kabulde de çok ciddi bir etkisi var. Bazısında kabullenme kelimesi bile ağır geliyor. Yani öyle bir şey yok, Allah vermiş diyorlar. İnsanlar bazı zamanlar beni görünce zannediyorum ki “La ilahe illallah, Allah’a şükür ya Rabbi.” sesler çıkardıklarını zannediyorum.”. Belki de benim zannım bilemem, ancak %60-70 doğru olduğuna inanıyorum. Bu benim için şükredilmesi gereken bir hal bakımından çok da hoş bir şey değil aslında. Ama birileri beni görüp şükredebiliyorlarsa, yani ben şükre vesile oluyorum. Benim için, evet, ezici bir şey. Yani beni görünce “Allah’a şükür” demek, “ben senden iyiyim, senin gibi kötü olabilirdim” demek. Ben de çok hoşuma gitmese de birilerinin şükürüne vesile olmak güzel bir şey demiştim ki, bir bedensel engelli arkadaşım “ne yani kardeşim, birileri şükredecek diye benim sürünmem mi lazım?” dedi. İkimizin bakış açısı çok farklı yani. Din bu noktada yaşanmışlıkları ve mevcut olanları, olumsuzlukları olumlu yönden izah yapar çünkü dünyada amaçsız hiçbir şey yok. İnsana bu cümleyi kurduran sebep dindir, İslam’dır yani her dinde böyle bir durum yok. Allah var, artık o zaman problem yok. Değil mi ki dünyayı yaratan güç benim böyle olmamı istemiş. Senin bu yaşadığın olay Allah’ın gözünün önünde oluyor tabir yerindeyse. Onun görmediği bir şey yok. Hatta Allah’ın emriyle oluyor, onun müsaadesi olmadan bir şey olamaz.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

İnsanın engel durumunu kabullenişinde cüz'i irade bağlamında kendi çabası da önemlidir;

“Ben yurttan büyüdüm. Bundan dolayı çocukluğumda ve gençliğimde engelliliğimden ve yurtlarda büyümemden ötürü hem çevreme hem de bütün insanlara karşı isyankar bir tavır içerisindeydim. Ama bu Allah'a karşı hiç olmadı. Fakat insanın gel git zamanlarda yaptığı tutarsız tercih ya da eylemler olabiliyor. Bir dönem kendini ateist ya da başka bir dönem deist olarak tanımlamak gibi. Ama sonra bizi koruyacak tek yaratıcının Allah olduğunu idrak ettik. Şu an tek sığındığım Allah'tır. Ama kaderci değilim. Allah bir akıl vermiş ve bu akli kendi yaşamımız çerçevesinde kullanmamız gerekiyor. Kaderci olmamak şu değil tabi; Allah'tan gelen her şey baş göz üstüne. Ben cüz'i iradede bahsediyorum. Kendi çabasına bağlı biraz da insanın kaderi. Şimdi ben çabalamasaydım bugün bu engelli halimle bu şekilde olabilir miydim, hiç zannetmiyorum.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

Katılımcılardan bazıları engel durumlarını dini inançlarının olumlu bir etkisi ve Allah'ın kendilerine olan sevgisinin bir tezahürü olarak ifade etmişlerdir. Bu noktada katılımcılar engel durumlarını bazen bir lütuf ya da mükafat olarak görmektedirler.

“Çok küçük yaşlarda ben neden böyleyim diye çok isyan ettim. Ama yaşça da belli bir olgunluğa erişince, bu engelin benim için bir mükafaat olduğunu düşünmeye başladım. Çünkü benim bir parçam, benden önce ahirete gitti diye düşündüm.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Rabbim bana bu hastalıkları vermiş, o zaman bunlarla yaşamaya alışacağım, dedim kendime. Rabbim sevdiği kuluna dert verirmiş. Yıllardır aynı hastaneye giderim tedavi ve kontrollerim için, orada bile doktorlar, hemşireler bana devamlı, “sen çok sabırlısın, bu ağrılar karşısında kimse kolay kolay böyle sakin kalamaz” diyorlar. Bir sürü hastalığım var, şeker, tansiyon, kadın hastalığı. Bir de tabi işitme engelliyim. Ama Allah verdi bunları bana.” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan)

“Ben bunu kendime bir lütuf olarak görüyorum. Belli bir yerden kısılmasına rağmen birçok yerden karşılığını aldığımı düşünüyorum. Gençlik zamanlarımda çok fazla isyan ettiğim zamanlar oldu. Ama zaman geçip büyüdüğünüzde, büyüdüğünüzü hissettiğinizde çok daha fazlasını görebiliyorsunuz ve zamanla bunun o kadar da önemsenecek bir durum olmadığını görebiliyorsunuz. Zaten ben biraz kaderciyimdir. Yani her şeyin bir sebebi olduğuna inanırım.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

“Bir zaman psikolojik olarak çok yıprandım. Neden ben, diye çok sordum. Ama hiç isyan etmedim. Ama Allah'ın sevgili kulu olduğumu düşünüyorum. Şansım o kadar iyi gider ki. Çok çile çektim ama Allah hep karşıma güzel şeyler, olaylar çıkarttı. Hiç yılmadım. Hep araştırdım. Hastane araştırdım. Doktor araştırdım. Sonunda ameliyatımı, naklimi oldum. Gazetelere bile

çıktım o dönem.” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

Ünal (2018)<sup>310</sup> çalışmasında da engelliği kabul etme ve anlama hususunda dini inancın olumlu etkisinin olduğunu ve engelli bireylerin engel durumlarını imtihan olarak gördüklerini tespit etmiştir. Aynı düzlemde araştırmaya katılan engelli bireylerin önemli bir kısmı engel durumlarını Allah’tan gelen bir imtihan olarak gördüklerini dini inançlarının engel durumlarını kabulleniş noktasında önemli bir rolü olduğunu ifade etmişlerdir.

“Bir imtihan içerisindeyiz. Allah verdiyse, gerisi sorulmaz.” (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan)

“Bu engelin Allah tarafından geldiğini, bir imtihan olduğunu biliyorum. Elimden geldiği kadar isyan etmemeye çalışıyorum. Tabi bazen bu direncin kırıldığı ve tepki verdiğim durumlar oluyor. Belli durumları bastırmamda inancımın çok etkisi var.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Müslümanım çok şükür ve ben bunun bir sınav olduğunu düşünüyorum Cenab-ı Allah’ın bize verdiği. İnanıyorum yani. Aniden düşüp ölmek var, hasta olmak var. Bu anlayışla belli bir yerden sonra kabulleniyorsunuz.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerden bazıları, özellikle gençlik dönemlerinde engel durumlarından ötürü hayıflandıklarını ya da isyan ettiklerini, sonrasında ise dini inançları sayesinde rahatladıklarını ve durumlarını kabullendiklerini ifade etmişlerdir.

“İsyankar bir dönemden de geçtim. Allah neden insanları eşit yaratmıyor, diye de çok sordum kendime. Bu kadar milyon insandan, bana neden rastladı bu engel, benim günahım neydi, tarzında sorular oldu tabi. Gençlik döneminde oldu tabi bunlar. Sonra bakınca tabi ki görüyorsunuz bu soruların cevabını. Kuran’ı Kerim’de olsun, Hadis’lerde olsun, hepsinin cevabı yazılmış. Allah’ın varlığına inanmanın yanı sıra, sorularıma bulduğum cevaplar da beni oldukça rahatlattı. Ve bu şekilde hayatıma daha iyi şekilde devam edebiliyorum.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

“19 yaşında gazi oldum, engelli oldum. Hastane günlerimde çok acılar çektim, bu yüzden çok isyan ettim. Diğer insanları gördüğümde psikolojim bozuluyordu. Ama özellikle annemin dini yönden telkinleriyle bu ruh halinden kurtuldum. Annem sürekli ibadetlerimi her durumda aksatmamamı, bu sıkıntının Allah’tan geldiğini anlattı, sağ olsun. Bu da bana o dönem çok

<sup>310</sup> Vehbi Ünal, “Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, S. 22, C. 3, 2018, s. 1479.

iyi gelmişti. O yüzden kabullenmemde inancımın da etkisi büyük oldu.” (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan)

“Muhafazakar bir aileden geliyorum zaten. Ama askere koşarak gidip, bittiğinde engelli olarak dönmek tabi ki çok sarstı bünyemi. Tedavi sürecinde benden çok çok kötü durumda olan gazi arkadaşlarımı görmem, hem beni çok üzdü hem de şükretmemi sağladı. İlk başlarda çok isyan ettim, ölümü çok düşündüm. Özellikle inancımın desteğiyle bu süreci atlattım hamdolsun.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“Gençken, Allah bunu neden bana verdi, diye çok hayıflandım. Ama inancım kabullenmemde çok etkili oldu. Şu an çok şükür ibadetlerini yerine getirmeye çalışan biriyim.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

#### 3.3.2.1.4. Fiziksel Aktivite

Engelli çalışanın motivasyonunda fiziksel durumu da etkili olabilmektedir, bu nedenle katılımcıların düzenli fiziksel aktivite yapıp yapmadıklarını ve bu konudaki alışkanlıklarını anlamak amacıyla “*Düzenli fiziksel aktivite içerisinde bulunuyor musunuz? Biraz bahseder misiniz?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu düzenli olarak fiziksel aktivitede bulunduğunu ifade ederken, düzenli olarak herhangi bir aktivite yapamayanlar da vardır. Düzenli aktivite yapan katılımcıların bazıları ise fiziksel aktivite olarak sadece yürüyüş yaptıklarını belirtmiştir. Katılımcılardan bazıları düzenli aktivite yapmak istediklerini ifade etseler de engellerinden dolayı düzenli aktivelerde bulunamadıklarını belirtmiştir.

Düzenli fiziksel aktivite yapan katılımcıların genellikle yürüyüş ve fitness dışında yüzmeye yatkın oldukları görülmektedir. Fiziksel aktivite yapan katılımcılardan bazıları düzenli olarak yüzme aktivitesini gerçekleştirdiğini, bazıları ise yüzmeyi sevdiklerini ve imkan olursa yüzme aktivitesini gerçekleştirebileceğini ifade etmiştir. Söz konusu katılımcılar bundan mutlu olduklarını, bu sayede sosyalleştiklerini ve yaşamdan memnuniyet duyduklarını dile getirmişlerdir.

“...Eğer imkânım olsaydı kesinlikle yüzerdim, yüzmeyi çok severim mesela. Tabi benimle beraber yüzmeye birinin daha gelmesi gerekiyor, bana refakat etmesi gerekiyor. O çok mümkün olamıyor, bağımlılıktan kaynaklı. Ama yürüyüş yaparım, bazen evdeyken egzersiz yapıyorum. Aslında büyük bir nimet, çünkü insanın ruhuna da şifa oluyor.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Fitness yapıyorum düzenli. Hem sağlam tarafımı güçlendirmeye çalışıyorum hem de dinamik oluyorum. Yüzmeye gidiyorum. Yürüyüş yapıyorum. Ayrıca

bisiklete biniyorum. Bana çok iyi geliyor spor yapmak. Hem bu sayede biraz da sosyalleşmiş oluyorum...” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Yürüyüş yapıyorum sabahları ve düzenli olarak yüzmeye gidiyorum. ” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

“Yürüyüş çok yapıyorum. Yazın devamlı yüzüyorum. Çok seviyorum yüzmeyi. Suyun içindeki özgürlük hissi bambaşka bir mutluluk. Genelde de çocuklarımla olan mesaim izin verdiği ölçüde fiziksel aktivitelere devam ediyorum.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

Fiziksel aktivite ve engellilik konusunu ele alan Tatar (2017)<sup>311</sup> çalışmasında, fiziksel aktivitede bulunmanın engelli bireylerin yaşamdan keyif almasını sağladığını, günlük rutinleri doğrultusunda pozitif etkileri olduğunu ve bu bağlamda yaşam memnuniyetini artırdığını dile getirmiştir. Osmanağaoğlu (2016)<sup>312</sup> da fiziksel aktivitede bulunmanın engelli bireylere fiziksel katkısının yanı sıra ruhsal açıdan da olumlu katkısı olduğunu, engelli bireylerin bu sayede özgüvenlerinin arttığını ve yaşamdan memnuniyet duymalarına vesile olduğunu ifade etmiştir. Bu minvalde Söğüt (2006)<sup>313</sup> çalışmasında fiziksel aktivitede bulunmanın engelli bireylerin kendilerine verdikleri değerin artması ve aynı zamanda sosyalleşmeleri açısından önemli etkisi olduğunu vurgulamıştır. Berber (2011)<sup>314</sup> de çalışmasında fiziksel aktivitede bulunmanın sadece bireye değil topluma da önemli faydalar sağlayan bir konu olduğu sonucuna varmıştır. Yine Akçalar (2007)<sup>315</sup> çalışmasında engelli bireylerin sosyalleşmesini toplumsal anlamda bir zorunluluk olarak ifade etmekte ve fiziksel aktivitede bulunmanın bu açıdan önemli bir araç olduğunu tespit etmiştir.

Düzenli fiziksel aktiviteleri gerçekleştirdiğini ifade eden katılımcıların cevapları incelendiğinde öne çıkan diğer bir faktör ise yürüyüşü düzenli bir aktivite

<sup>311</sup> Suzan Tuğçe Tatar, “Spor Yapan ve Yapmayan Bedensel Engellilerin Yaşam Doyumlarının Karşılaştırılması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Kütahya, 2017, s. 52

<sup>312</sup> Tuncay Osmanağaoğlu, “Spor Yapan Engellilerin Sosyo-demografik, Sosyo-kültürel ve Sosyal Kendilik Değerlerinin İncelenmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), İstanbul, 2016, s.107.

<sup>313</sup> Mustafa Söğüt, “Sporun Bedensel Engellilerin Sosyalleşmeleri Üzerine Etkisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Mersin, 2006, s. 79.

<sup>314</sup> Rauf Berber, “Sporun İşitme Engellilerin Sosyalleşmesi Üzerine Etkisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Kütahya, 2011, s. 64.

<sup>315</sup> Sibel Öztürk Akçalar, “Ortopedik Engellilerin Sosyalleşmesinde Sporun Etkisi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü), Ankara, 2007, s. 76.

olarak görmeleri olmuştur. Buna göre bazı katılımcılar fiziksel engel durumlarının sadece yürüyüş yapmaya müsait olduğunu, yürüyüş yapmanın yaşam memnuniyetlerini yükselttiğini ve işe gidip gelirken bile olsa yürüyüş yapmaktan keyif aldıklarını belirtmişlerdir.

“Sadece yürüyüş yapıyorum. Ama bu bile çok mutlu ediyor beni. Çünkü engel durumu belli aktiviteleri yapmaya müsaade etmiyor. Yürüyüş bizim için en risksiz alan bu konuda.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

“Rahatsızlığımdan dolayı sadece yürüyüş yapabiliyorum. Yürümek ruhuma da bedenime de çok iyi geliyor.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Yürüyüş yapıyorum. Bana çok iyi geliyor. Gevşetiyor insanı. Her gün metrobüsten indikten sonra yürüyorum ortalama 20.000 adım atıyorum. Başka bir aktivite olarak gezmeyi seviyorum.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

Düzenli fiziksel aktivite yaptığını belirten bazı katılımcılar, engel durumlarına bağlı olarak yapamadıkları bazı aktiviteler olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle her ne kadar düzenli fiziksel aktivite yapsalar da, erişilebilirlik ve bu minvalde toplumda bir saygı kültürünün oluşmaması gibi engeller yüzünden aktivite imkanları sınırlı olabilmektedir.

“Bisiklete binmeyi çok seviyorum. Uzun yıllar bu aktiviteyi sürdürdüm. Ama artık fazla olmuyor. Çünkü çok yoruldum insanlardan. Bizim kültürde bisiklete binene saygı yok bir kere. Yollar, kaldırımlar işgal edilmiş vaziyette. Spor yapacak alan yok. Ben bisiklete biniyordum, hatta scooter bile kullanıyordum, ama saygı yok, bu da beni çok soğuttu. Bunun dışında günde beş bin, altı bin adım atarım. Yürümeyi çok seviyorum.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

“Yüzme ve yürüyüşü düzenli yapıyorum. Erişilebilirlik izin verdiği ölçüde tabii. Çünkü engellisiniz, öyle canınızın her istediği zaman istediğiniz şey hemen mümkün olmayabiliyor. Bazen yürüyecek yol bulamıyorsunuz, kaldırımlar hep araba dolu.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerin bir kısmı hiçbir şekilde düzenli fiziksel aktivite yapamadığını ifade etmiştir. Bu anlamda düzenli fiziksel aktivite yapamayan katılımcıların ifadeleri incelendiğinde, bu durumun büyük oranda engel durumundan, vakit yetersizliğinden, iş yükünden, ekonomik ve ailevi nedenlerden kaynaklandığı gözlemlenmiştir.

“Hayır, ekonomik sebeplerden dolayı bulunamıyorum. Benim eve gidip gelmem zaten 1.5 saat, bir de yürüyüş yapmaya vaktim olmuyor. Ailevi sorunlarım da var. Hiç spor yapayım, yürüyüş yapayım düşünmedim.” (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Hayır, maalesef düzenli fiziksel aktivitede bulunamıyorum. Nöbetlere giriyoruz 24 saat, ertesi gün pert oluyoruz. Sonra tekrar mesai. Yaşamaya fırsatımız yok ki...” (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan)

“İşimde çok yoğunum. Bütün enerjimi buraya, çocuklara harcıyorum diyebilirim. Benim aktivitem burası. Ayrıca bir şey yapmak için zamanım da, gücüm de olmuyor. Zaten İstanbul’da yaşamak insanı perişan ediyor. Hele ki trafik.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

“Maalesef hiçbir şey yapmıyorum. Fırsatım yok, vaktim yok. Yaptığım iş zaten çok ağır. Bu yorgunlukla insanın yürümeye mecali kalmıyor.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

### 3.3.2.1.5. Sağlık

Sağlık da engelli çalışanın motivasyonunda dikkate alınmaktadır. Bu nedenle katılımcıların engelleri dışında sağlık durumlarına olumsuz etki eden olayların yaşamdan duydukları memnuniyeti hangi ölçüde etkilediğini anlamak amacıyla *‘Engellilik dışında dönemsel sağlık problemleri yaşadığınızda, bunun yaşam memnuniyetinize etkisi nasıl oluyor?’* sorusu sorulmuştur. Katılımcıların çoğunluğu engellilik dışında yaşadıkları sağlık problemlerinden olumsuz etkilendiğini ifade ederken, bazı katılımcılar bu durumun kendilerine bir etkisi olmadığını ifade etmişlerdir.

Buna göre engellilik dışında yaşadıkları dönemsel sağlık problemlerinden olumsuz etkilenen katılımcılardan bazıları bu durumu ekstra bir yük olarak gördüklerini, söz konusu sürecin yorucu geçtiğini, bir an önce atlatmaya çalıştıklarını, hem psikolojik hem de fizyolojik olarak kötü etkilendiklerini, mutsuz olduklarını ve endişeye kapıldıklarını ifade etmişlerdir.

“Bileğim kırıldı, örneğin. Dirseğime kadar alçılı vaziyette. Çok uzun sürdü kaynaması. Zaten bir engelim var. Bu süreç ayrıca beni çok yordu. Biraz da hayıflandım, Allah’ım bu da nereden çıktı diye. Ama sonuçta Allah’tan gelen baş göz üstüne.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“Ağır oluyor. Zaten görme engellilikle baş ediyorsunuz. Üstüne bir yük daha binince, kolay olmuyor.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

“Ekstra bir yük getiriyor bana bu. Mesela sindirim problemi yaşıyorum dönemsel olarak, hem psikolojik hem de fizyolojik olarak, beni çok üzüyor bu durum. Hastanelerde çok vakit geçirdim bu durumumdan ötürü. Psikolojim ayrıca bu durum için bozuluyor yani. Zaten bir sıkıntı/engelim var, bunun üzerine gelen yeni bir hastalık, mevcut sıkıntımı da artırıyor. Strese giriyorum çok. Sigara tiryakisiyim mesela, normalde bir paket tüketirken, bu durumlar yüzünden bir buçuk, iki paket içtiğim oluyor, haliyle sağlığım daha da bozuluyor.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

“Olumsuz bir süreç oluyor. Yani üst üste geldiği zaman hayattan soğuyorum. O kadar kötü etkiliyor ki tarif edemem. İşe de gelmek zorunda kalıyorum. Hem engellisin hem de hastasın. O an için ikisini birden taşımak hiç kolay olmuyor.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

“Çok kötü oluyor. Çünkü bağışıklık sistemimi ayakta tutmak için aşırı düzenli yaşamam lazım. Bir grip dahi olduğumda sarsılıyorum hemen. Çünkü ilaç kullanamıyorum. Bir diş dolgusu yaptırırken bile lokal anestezi yaptıramıyorum. Çünkü bana yasak. Acıdan ağlıyorum. Şimdi dışarıdan bakınca bir engelim görünmüyor fiziki olarak. İnsanlar çektiğim sıkıntıları anlamıyor. Bir bedensel engelliye, görme engelliye gösterilen merhamet ya da anlayış bana gösterilmiyor. Halbuki ben çoğu engel türünden daha kötü durumdayım şu anda. Benim hayati riskim var. Her an ölebilirim. Ölene kadar ilaç kullanmak zorundayım.” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

Katılımcıların bazıları engellilik durumları haricinde oluşan sağlık problemlerini kabul noktasında daha olumlu bir tablo çizmektedirler. Bu anlamda bazı katılımcılar herhangi bir sağlık problemi yaşadıklarında bilinçli bir şekilde hemen gerekli önlemleri aldıklarını, sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla güçlü kalmaları gerektiğini ve bu durumu umursamadıklarını ifade etmişlerdir.

“Güçlü olmam gerek her zaman. Evde olanlara göre en iyi durumda olan ve onlara kol kanat gelecek olan benim. Böyle ekstra dönemsel durumları bir an önce atlatmaya çalışıyorum, çünkü sorumluluklarım var.” (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan)

“Kendime bakmasını çok iyi biliyorum, yiyecek içecek olarak. Bana neyin iyi geldiğini çok iyi biliyorum. Kendimin doktoruyum. Kendime değer veriyorum açıkçası. Tabi bu uzun sürerse, mesela aynı anda hem kolumun hem ayağımın kırıldığı bir dönem oldu. Uzun süre alçıda kaldı. Bu dönemde normalde kullanamamama rağmen sol kolumu kullandım, normalde her işimi sağ elimle yapardım. Sol elle yazmaya başladım. Çok inatçıyım bu konuda. Bir şeyi başaracağım diyorsam başarırım.” (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan)

“Böyle bir durum olduğunda bunu gidermek adına hemen harekete geçiyorum. Hayatıma aşırı bir etkisi olmuyor.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

Katılımcılardan bazıları dönemsel olarak yaşadığı sağlık problemlerini olumsuz bir durum olarak görmediğini ve yaşadığı engel durumunu en uç nokta olarak kabul ettiğinden sağlık yönünden oluşan dezavantajları göz ardı ettiğini ifade etmiştir.

“Benim açımdan sorun olmuyor. Bugüne kadar okuduğum kitaplar yahut tecrübe edindiğim olgularda, hasta olmanın çok kötü bir şey olmadığı bana çok güzel telkin edildiği için ben hastalıktan ve yaşlılıktan mutluluk duymaya kodlanmış bir insanım zaten. O yüzden benim açımdan olumsuz bir şey olmuyor.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Aslında olumlu oluyor. Çünkü ben bir kaza sonucu uzvumu kaybettim. Sıramı savdım, başıma artık daha bir şey gelmez diye, daha özgüvenli ve rahat hareket ediyorum.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Herhangi bir sıkıntı olmuyor. Üzülmüyorum. Kafama takmıyorum aslında. Derdi veren, dermanı da verir. Bu yüzden kafam rahattır genelde.” (K25, erkek, 26, lise, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

### **3.3.2.2. Engelli Bireylerin Çalışma Hayatındaki Profili**

Engelli çalışanların yaşam memnuniyetinde çalışma hayatında engellilerin profili de etkili olabilmektedir. Bu noktada çeşitli alt unsurlar ile profilin bütününe görmek mümkündür.

#### **3.3.2.2.1. İstihdam Şekli**

Engelli çalışanların işe girme şekilleri bunlardan biridir. Bu nedenle, katılımcıların kamuda istihdam şekillerini belirlemek, EKPSS’nin engelli bireyler için ifade ettiği anlamı ve istihdam şeklinin çalışma hayatında yer alan engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerine etkisini değerlendirebilmek amacıyla “*Engelli seçme sınavları ile mi istihdam edildiniz? Değilse, nasıl istihdam edildiniz? Bu durum yaşam memnuniyetinizi nasıl etkiliyor?*” sorusu sorulmuştur.

Katılımcılar Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı (EKPSS), EKPSS öncesi yapılan Kurum sınavı, Şehit Yakını ve Gazi Ataması, KPSS Sınavı ve 4/D Sürekli İşçi kadrosu yoluyla çeşitli şekillerde kamuda istihdam edildiklerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda farklı istihdam şekillerine bağlı olarak kamuda çalışan engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerinin düzeyi değişkenlik arz etmektedir.

Buna göre katılımcıların bazıları EKPSS ile ilgili olarak “*EKPSS’de kendi engel grubunuzla yarışmak tabi ki pozitif bir ayrımcılık. Çünkü normal KPSS’de diğer*

*adaylara karşı yarışmak, kolay değil. Çünkü aynı haklara sahip değilsiniz fizyolojik açıdan.”* (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan) ifadesi ile pozitif bir ayrımcılığa sebep olduğunu ve *“Bu sınav olmasaydı, ben atanamazdım. İyi bir puan aldım sınavdan. Bu sınav vesilesiyle devletimizin biz engellilere önem verdiğini hissediyorum. Şu an belki de işsiz olabilirdim, bu sınav olmasaydı. Şu an devlet memuruyum ve belli bir statüye sahibim bu sınav sayesinde.”* (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesi ile bu sınav sayesinde şu an çalışma hayatına katılım sağlayabildiğini belirtmişlerdir.

EKPSS ile atanan katılımcıların önemli bir kısmı, söz konusu sınavın önemine vurgu yapmıştır. Bu anlamda yalnızca engelliler arasında yapılan bu sınavın çalışma hayatına dahil oluştaki önemine atıfla, engelli bireylerin kamuda istihdamı için bu sınavın mutlaka olması gerektiğini, bu sınavla atanmaları sayesinde özgüven kazandıklarını ve yaşam memnuniyetlerine bu durumun pozitif yönde etki ettiğini dile getirmişlerdir.

*“EKPSS benim hayata, dış dünyaya adım atmamı sağladı. Ben yıllarca evde kaldım, sabahlara kadar oturup, akşamlara kadar yattım. Hiçbir işle uğraşmadım, durumumdan ötürü. İş, insanı tedavi eder, diye bir söz vardır. İlk atamam şehir dışına çıktı. Tek başıma misafirhanelerde kaldım, sonra ev bile tuttum. Çamaşır, bulaşık, ütü vs... Bunları kendi başıma yapıp, kendi düzenimi kendim idare ettim. Kendi başıma bir iş yapıp, bir şeyleri başarabilmenin lezzetini tattım işim sayesinde. Bu da bu memuriyet sayesinde oldu aslında. EKPSS olmasaydı ben ne böyle bir göreve atanabilirdim ne de özelde bir işe girip çalışabilirdim. EKPSS, benim gibi insanlar için, hayata açılan bir kapı adeta diyebilirim. Atandığımdan beri maddi sıkıntı çekmedim, istediğimi aldım, istediğim gibi giyinebildim. Bununla birlikte farklı meziyetlerimin olduğunu, kapasitemin aslında çok daha fazla olduğunu keşfettim.”* (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

*“Böyle bir sınava girip atanmak beni çok mutlu etti. Pozitif bir durum bu bence engelliler için. Bu sınav hep devam etmeli. Engelliler için güzel bir hak çünkü.”* (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

Bununla birlikte EKPSS ile atanmak katılımcıların bazıları için *“EKPSS ile tanınan pozitif ayrımcılığın hayatı oldukça kolaylaştırıcı”* (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan) şeklinde ifade bulurken, bazıların içinse *“Normal KPSS olsaydı çok zorlanırdım. Hatta daha önce girdiğim de oldu. Ama olmamıştı. Bu sınav sayesinde atanmaktan çok mutluyum.”* (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) ifadesindeki gibi engelli bireylerin normal KPSS sınavındaki

gibi diğer adaylarla aynı şartlarda yarışarak atanmasının ne derecede zor olduğu ve bu sınavın yaşam memnuniyetlerine pozitif etkide bulunduğu belirtilmiştir.

Engelli bireylerin herhangi bir sınava tabi tutulmaması gerektiğini ifade edenler de vardır;

“Ben şehit kardeşiyim, şehit yakını istihdam hakkından yararlanarak atandım. 8 yıldır memurum. EKPSS’nin olmaması gerekiyor. Zaten bu dünyaya engelli olarak gelmiş kişi, bir de sınavla uğraşmamalı diye düşünüyorum.” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan)

Engelli bireylere yönelik gerçekleştirilen merkezi sınavlar ile ilgili örnekleri literatürde görmek mümkündür. Darıyemez (2012)<sup>316</sup> çalışmasında, EKPSS öncesi var olan Özürlü Memur Seçme Sınavı (ÖMSS) ile ilgili engelli bireylerin sınavı yeterli bulmadığı ve tercih yapma dönemlerinde oldukça sorunlu bir süreç yaşandığını vurgulamıştır. Araştırmamıza katılan engelli bireyler EKPSS ile ilgili olarak ÖMSS zamanındaki gibi sorunlu bir durumdan bahsetmemişlerdir.

EKPSS dışında kamuda istihdam edilen engelli bireylere bakıldığında ise normal “Kurum Sınavları” ile istihdam edilenlerin bir kısmının istihdam edildikleri dönemde engel durumlarının bulunmadığı görülmektedir.

“Ben normal kurum sınavıyla istihdam edildim. O zaman herhangi bir engelim yoktu.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan)

“Atandığımda engelli değildim. Normal kurum sınavlarıyla atandım.” (K4, erkek, 62, lisans, süregen/kronik engelli, %57, sonradan)

“SHÇEK’e atandım ilk, normal kadroyla. Engelim sonradan oluştu.” (K18, kadın, 49, önlisans, süregen/kronik engelli, %84, sonradan)

Katılımcıların bazıları engelli bireylere özgü yapılan bir kamu personel sınavının olmadığı dönemde Kamu Personel Seçme Sınavı (KPSS) ile atandıklarını ifade etmişlerdir.

“O zamanlar EKPSS yoktu. Normal KPSS’ye, bana yardımcı olan bir okutmanla sınava girdim. İyi bir puan alarak, zihinsel engelliler sınıf öğretmeni olarak atandım.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

<sup>316</sup> Merve Darıyemez, “Sosyal Dışlanma Bağlamında Engellilerin Çalışma Hayatından Soyutlanması: Antalya Örneği”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Isparta, 2012, s. 87.

EKPSS yapılmadığı dönemlerde kurumların engelli kontenjanları için kendi açtıkları sınavlar ile “Engelli Kontenjanından” kamuda istihdam edilen katılımcılar da mevcuttur.

“Ben kurumun il müdürlüğünün engelli kadrosuyla açtığı sınav ile atandım. O dönem EKPSS ya da ÖMSS yoktu.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

“Engellilere özgü, kurum tarafından açılan bir sınavla atandım. O dönemde EKPSS yoktu.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

Bu anlamda herhangi bir sınava tabi tutulmadan sadece engelli kontenjanından istihdam edilenler de vardır;

“Ben 1991 yılında, bir üniversitenin engelli kadrosundan sınavsız ve kurasız olarak işe girdim.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

Araştırmaya katılım sağlayan engelli bireylerden bazıları, engel durumundan ziyade “Gazilik” kontenjanından kamuda istihdam edilmektedirler. Buna göre söz konusu kontenjan ile atanan katılımcılardan bazıları “*Gazi kontenjanından memuriyete atandım. 23 yaşındayım, hem memur maaşım var, hem gazi maaşım. Şimdi bu atama şekli olmasaydı, benim bu tarz bir eğitimim de olmadığı için. Böyle bir yere atanamazdım belki de.*” (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan) ifadesinde olduğu bu kontenjan dahilinde kamuya atanmaktan memnuniyetini ifade ederken, bazıları ise “*Ben Devletimizin gazilerimize verdiği istihdam hakkından yararlanarak memur oldum. Devlet bu şekilde sahipsiz olmadığımızı gösterdi.*” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan) ifadesinde olduğu gibi bu istihdam şekli sayesinde devletin yanında olmasından memnuniyetini dile getirmektedir.

Bunların dışında kamuda bir diğer engelli istihdam edilme şekli ise taşeron kadroya geçirilen 4/D Sürekli İşçi statüsüdür. Taşeron vasıtası ile kamuda yardımcı eleman olarak işçi çalıştırıldığı dönemde “özel sektör engelli kontenjanı” ile istihdam edilen bu grupta yer alan katılımcıların durumu ise yukarıda belirtilen diğer “kamu personelinden” istihdam şekli bakımından ayrılmaktadır. 696 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kamuda taşeronla bağlı işçi olarak çalışmakta olan personel “4/D Sürekli İşçi” pozisyonunda istihdam edilerek memur sayılmasa da kadrolu sayılmış ve istihdam şekline bağlı olarak bir takım hak ve yükümlülükler, ilgili 696 sayılı KHK ile

tanımlanmıştır. Bu istihdam şeklinde yer alan engelli çalışanlar da bulundukları kontenjandan “4/D Sürekli İşçi” kamu personeli olarak istihdam edilmişlerdir.

İstihdam şeklinden ve düzenlemede yer alan hak ve yükümlülüklerden dolayı bu kapsama giren engelli çalışanların yaşam memnuniyeti düzeyi diğer istihdam şekilleriyle kamuda çalışan engelli bireylerden farklılıklar göstermektedir. Bu anlamda bazıları “*Önceden taşeronda çalışırken işten çıkarılma korkusu vardı. Sonra kamu işçisi olunca rahatladım.*” (K26, erkek, 45, ilkokul, ruhsal/duygusal engelli, %50, doğuştan) ifadesinde olduğu gibi taşerondan kamuda kadrolu bir pozisyona yerleşmenin iş garantisi sağlaması açısından kendilerini olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir. Bu minvalde bazı katılımcılar “*Öncesinde çok mutsuzduk iş garantisi anlamında. Her an çıkarılma riskimiz vardı. İlk taşerondan 4-D’ye geçişimiz güzel oldu. Artık sesimizi daha gür çıkarabildik bu sayede. Şimdi bir sorun yaşasam, bir haksızlığa maruz kalsam, artık yukarıya sesimi duyurabilirim. Bunun özgüveni var.*” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan) ifadesinde de görüldüğü üzere benzer bir şekilde kamuda kadrolu bir pozisyona yerleşmenin verdiği iş garantisinin sağladığı özgüven nedeniyle memnuniyetini ifade etmektedir.

İş güvencesinden dolayı memnun olmakla birlikte kamuya geçişte gelir durumunun taşeron olarak çalışılan zamana oranla görece azalması, “4/D Sürekli İşçi” kamu personeli olarak istihdam edilen engelli bireylerin yaşam memnuniyetini olumsuz etkileyen faktörlerinde başında gelmektedir.

“Yani taşeron üzerinden çalıştığımız zamana göre ücretlerden memnun değilim. Ama iş güvencesinin olması insanı rahatlatıyor.” (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan)

“Bugüne dek o kadar az zam aldık ki. Asgari ücretle eşit hale geldik neredeyse. Sorunlarımız da arttı. Bunlar yüzünden eski sevincimiz yok artık. Bu yüzden maddi anlamda memnun değiliz. Ama iş garantimiz olduğu için de memnunum.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

“Maddi anlamda bundan memnun değilim. Ama tek iyi gelen yer sürekli işçi olmak. İş güvencemin olması bana huzur veriyor. Ama özlük hakları bana göre yetersiz. Taşeron çalışırken imkânlarımız çok daha iyiydi.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

“Gelir anlamında memnun değilim. Taşeron olarak kalsaydım daha memnun olurdum. Ancak devlet çalışanı olduğum için rahat hissediyorum, iş güvencesi anlamında.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

### 3.3.2.2.2. Engel Durumu ve Görev İlişkisi

Engelli çalışanların çalışma hayatındaki profili bağlamında engelli çalışanın yaşam memnuniyetinde, yapılan iş ile engel durumu uyumu da önemlidir. Bu nedenle katılımcıların çalışma hayatında kendilerine verilen görevlerin engel durumlarına ne derecede uygun olduğunu anlayabilmek amacıyla “*İş yerinde size verilen görev engel durumunuza uygun mu?*” sorusu sorulmuştur. Genel olarak katılımcılar verilen görev gereği yaptıkları işlerin engel durumlarına uygun olduğunu belirtse de kişisel gelişim ya da eğitim gibi faktörlerden dolayı görevlerinin engel durumuyla ilgili olmadığını ifade eden ve verilen görevin engel durumuna göre uygun olmadığını belirten katılımcılar da mevcuttur. Bu bağlamda katılımcıların büyük bir bölümünün engel durumuna göre üstlendikleri görevlerin yaşam memnuniyetlerine olumsuz etkisinden söz edilmese de kısmen bu durumun yaşam memnuniyetini olumsuz etkilediği katılımcılar da gözlenmiştir.

Katılımcıların engel durumları farklılık gösterse de soruya verilen cevaplara göre verilen görevin engel durumuna uygun olduğunu belirtenlerin önemli bir kısmı “*masa başı çalıştığımdan*” ya da “*evrak işi yaptığımdan*” görevinin engel durumuna uygun olduğunu ifade etmektedirler.

“Masa başı çalışıyorum, gayet uygun bence.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

“Yani şuan masa başı iş olduğu için sıkıntı yaşamadım.” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Evet, şu an için öyle. Evrak işi benim için çok uygun.” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan)

Bununla birlikte bazı katılımcılar “*Şu an çocuklarla ilgileniyorum. Bu benim biraz daha rahat çalışmamı sağladı diyebilirim.*” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan) ifadesinde olduğu gibi ilgi alanında görev almaktan dolayı verilen görevin engel durumuna uygun olduğunu belirtmekte, bazı katılımcılar ise “*Evet, gayet uygun. Zorlanmadan çalışabiliyorum.*” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan) ifadesindeki gibi engel durumundan dolayı zorlanmadığı için verilen

görevin uygun olduğunu düşünmektedir. Mevcut durumda yaptığı işin engel durumu ile alakalı olmadığından bahisle (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan) verilen görevin engel durumuna uygun olduğunu ifade eden katılımcıların yanında, bugüne kadar görevini yaparken engel durumu ile ilgili herhangi bir sorun yaşamadığı için (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) verilen görevin uygun olduğunu ifade eden katılımcılar da vardır.

İş yerinde verilen görevin ya da yaptığı işin engel durumuna uygun olup olmadığına yönelik katılımcıların verdiği cevaplar içerisinde öne çıkan bir diğer başlık ise her durumda görevin engel durumuyla bağdaşmak zorunda olmayışıdır. Bu anlamda *“Engelli olduğum için illaki engellilik alanında çalışmamız gerektiği konusunda bir ön kabul var. Hâlbuki ben çok farklı işlerde, projelerde çalışıyorum Kurum’da. Mesela ben bilişim erişilebilirliği diye bir komisyon kurdum. Görme engelli insanların telefon ve bilgisayar kullanırken gerekli altyapıyla alakalı valiliğe bağlı –Türkiye’de ilk defa- bir birim. Mesela mültecilerle ilgili bir derneğin başkanıyım. Eğitimle alakalı bir derneğin faaliyetlerine katılıyorum. Yani yaptığım her iş engellilikle alakalı değil. Bunun da altını çizmek isterim.”* (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan) ifadesinde olduğu gibi bazı katılımcılar kişisel gelişim ya da eğitim gibi faktörlerden dolayı üstlendiği görevin engel durumuyla ilgili olmadığını belirtmişlerdir. Bu minvalde bazı katılımcılar yaptıkları işte uzmanlaşma sonucunda kendilerine göre bir çalışma prensibi belirlediklerinden bahisle (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan) görevlerinin engel durumuna uygun olduğunu ifade etmişlerdir.

Verilen görevin engel durumuna uygun olduğunu belirtse de kişisel birtakım faktörlerden dolayı yaşam memnuniyetleri olumsuz etkilenen katılımcılar da gözlenmiştir.

*“Benim streten uzak durmam lazım ama çocuklar gerildiği zaman ben de üzülüyorum, stres oluyorum. Yoksa, görme engelim çocuk bakımına bir sorun teşkil etmiyor.”* (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

*“İnsana dokunduğumuz için, insanlarla muhatap olarak çalıştığımız için işimiz hiç kolay değil. Sorunlu insanların varlığı bazen çok ciddi zorlasa da ben uygun olduğunu düşünüyorum. Bazen sahada da çalışıyorum, bugüne dek*

bir zorluk yaşamadım engelimden ötürü.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Saha incelemesi yapıyorum işimin gereği olarak. Aslında işimi düzgün yaptığımı düşünüyorum ama bazen insanlardan dolayı canımın sıkıldığı durumlar oluyor. Ama engelim açısından genel olarak uygun diyebilirim.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

Bunların yanında bazı katılımcılar “*Engel durumum yaptığım işe uygun değil. 4-5 kişinin yaptığı işi, yeri geliyor ben tek başıma yapıyorum.*” (K31, kadın, 46, lise, süregen/kronik engelli, %80, sonradan) iş yoğunluğundan dolayı verilen görevin engel durumuna uygun olmadığını ifade etmiş, bazıları ise verilen görev engel durumuna uygun olmasa bile kendi çabasıyla üstesinden geldiğini (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan) belirtmişlerdir.

Verilen görevin engel durumuna uygun olmadığını ifade eden bazı katılımcıların engel durumuna daha uygun olarak niteledikleri “*masa başı*” veya “*daha kolay*” bir görev almaları durumunda yaşam memnuniyetlerinin pozitif yönde etkileneceğini söylemek de mümkündür;

“Bence uygun değil. Çünkü bazı zamanlarda asabi olabiliyorum. İşe giderken antidepresan kullandığım anlar oluyor. Masa başı, evrak işleri tarzında bir görev olsa, daha memnun olabilirdim.” (K16, kadın, 59, lisans, süregen/kronik engelli, %40, sonradan)

“Aslında bu iş bana biraz ağır. Engelim açısından. Daha yapması kolay bir işte çalışmak isterdim.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

Bu bağlamda, mevcut görevin verilmesinde engel durumunun gözetilmesi de engellinin yaşam memnuniyeti açısından önemlidir. Bu nedenle, kamuda istihdam edilen engelli bireylerin çalışma hayatında görevleri belirlenirken idarecileri tarafından engel durumlarının göz önüne alınıp alınmadığını tespit edebilmek amacıyla katılımcılara “*Göreviniz belirlenirken engel durumunuz göz önünde bulunduruldu mu?*” sorusu yöneltilmiştir. Görevi belirlenirken engel durumunun göz önünde bulundurulup bulundurulmama durumu katılımcıların ilk işe girişte ya da mevcut görevi belirlenirken engel durumunun mevcut olup olmadığına, aldıkları görevin engel durumu ile doğrudan ilişkili olup olmadığına ve idarecilerinin bu konudaki yaklaşımlarına göre farklılık arz etmektedir.

Buna göre engel durumları farklılık göstermekle birlikte katılımcıların büyük bir kısmı idarecilerinin görevlerini belirlerken engel durumunu göz önünde bulundurmadığını ifade etmişlerdir.

“Hayır, böyle bir şey söz konusu olmadı.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Hayır, göz önünde bulundurmadılar.” (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Hayır, bulundurulmadı.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

İşe girerken engelli olmadığı halde sonradan engellilik durumunun ortaya çıktığı durumlar da vardır. Buna göre söz konusu durum bazıları için “*Hayır. Zaten benim engelim işe girdikten sonra oluştu. O yüzden bir değişim olmadı.*” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan) şeklinde ifade bulmakta iken, bazıları “*5 yıldır engelliyim. Görev verilirken engelli değildim. Şu an çocukların bakımıyla ilgileniyorum. Bu iş verilirken engel tanımım göz önünde bulundurulmadı. Eski işime devam ettim.*” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan) ifadesinde olduğu gibi engel durumunun ortaya çıkmasından sonra yaptığı iş vesilesiyle engel durumunun göz önünde bulundurulmadığını belirtmişlerdir.

Verilen görevi engellilik ya da katılımcının engel durumu ile doğrudan ilişkili olmadığından görevi verilirken engel durumu göz önüne alınmayan katılımcılar da vardır.

“Ben öğretmenim ve aldığım eğitimin gerektirdiği işleri yapıyorum burada.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Zannetmiyorum. Temizlik işi yaptığım için engelim bir sorun olmuyor.” (K26, erkek, 45, ilkokul, ruhsal/duygusal engelli, %50, doğuştan)

“Temizlik işiyle uğraşıyorum. Bugüne kadar engelim yüzünden bir sorun yaşamadım.” (K28, kadın, 42, okumamış, işitme engelli, %69, doğuştan)

Katılımcıların “*Hayır, idarecilerim böyle bir karara gerek duymadılar.*” (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan) ve “*Bir talebim olmadı bu yönde. Bana bir ayrıcalık da tanınmadı. Herkes gibi işimi yapıyorum.*” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) ifadelerinde olduğu üzere görevleri belirlenirken engel durumunun göz önüne alınmadığını belirten katılımcıların yanında,

bazı katılımcılar “*Talebim oldu ama göz önünde bulundurulmadı.*” (K31, kadın, 46, lise, süregen/kronik engelli, %80, sonradan) ifadesindeki gibi kendi talebi olduğu halde engel durumunun göz önüne alınmadığını dile getirmişlerdir.

Görevleri belirlenirken engel durumunun göz önüne alınmadığını ancak idarecilik görevini ifa etmelerinden ötürü buna gerek olmadığını belirten katılımcılar da mevcuttur.

“Bulundurulmadı. Ama idarecilik görevini ifa etmek, aktif görevde olmak insana dinamizm katıyor, moral veriyor.” (K4, erkek, 62, lisans, süregen/kronik engelli, %57, sonradan)

“Şu an idarecilik görevini yürütüyorum. Bu anlamda herkes nasılsa ben de aynı şekilde işimi yerine getiriyorum. O yüzden böyle bir durum söz konusu olmadı.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

Engel türünün belirgin olmaması da uygun bir görev verilebilmesi açısından önemlidir;

“Hayır. Ama engel türünden dolayı ilk bakışta engelli olduğum çok fark edilmiyor, bundan olabilir. Ne kadar sıkıntı çektiğimi ne bilsinler.” (K16, kadın, 59, lisans, süregen/kronik engelli, %40, sonradan)

Bireyin engel durumuyla alakalı bir kurum/kuruluşta çalışıyor olması da engel durumunun göz önüne alınmamasına yol açabilmektedir;

“Hayır, yaptığım iş verilirken engel durumum göz önünde bulundurulmadı. Çünkü görme engellilere hizmet veren bir kurumda çalışıyorum. Zaten burada çoğunluk görme engelli.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

Katılımcıların bazıları görevleri belirlenirken engel durumlarının göz önünde bulundurulduğunu ifade etmişlerdir.

“Evet, idarecilerim buna göre daha rahat yapabileceğim bir görev verdiler bana.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

“Müdür bey sağ olsun görevimi engelime göre nasıl rahat edecektim, o şekilde halletti. (K18, kadın, 49, önlisans, süregen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Evet, amirlerim bu konuda yardımcı oldular. Rahatsızlığımdan dolayı danışma görevi verildi.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süregen/kronik engelli, %82, sonradan)

“Daha önce bu noktada çok çektim, ama şu anki müdürüm sağ olsun, bu durumu göz önünde bulundurarak işi yapmamı sağladı. Şimdi rahatım çok şükür.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

Toplumdaki bireylere rol model olması açısından görev verilen engelli bireyler de vardır;

“Tabi ki bulunduruldu. Ama pozitif anlamda. İşim gereği rehberlik faaliyetinde bulunduğumdan dolayı, rehberlik ettiğim kişilere rol model olmam konusunda idarecim bana bu görevi vardı. Görme engelli birisi bunu yapıyorsa, sizler de yapabilirsiniz mesajını subliminal bir şekilde vermek için.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

Katılımcılardan bazıları engel durumundan dolayı zorlandığı ya da değişen koşulların engel durumuna uygun olmadığına değerlendirilmesi üzerine idarecileri tarafından engeline daha uygun bir görev verildiğini ifade etmişlerdir.

“Evet. Müdürümüz benim zorlandığımı fark etti. Ben daha önce temizlik işi yapıyordum, sonra beni danışma yönlendirmeye verdiler.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

“Pandemiden önce yoktu. Ama pandemi başlayınca hastalıklarımın da etkisiyle bana daha kolay bir iş verdiler, sağ olsunlar.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

Ölmezoğlu (2015)<sup>317</sup> çalışmasında, araştırmamızdaki bulgularla uyumlu şekilde engelli bireylerin mesleki olarak uzmanlaştığı alanlar yerine, temizlik ve buna benzer işlerde görev aldığını tespit etmiştir.

Bunların uzantısı olarak engelli çalışanların görevlerine göre memnuniyetlerini beyanları da dikkat çekmektedir. Bu nedenle, katılımcıların işyerlerinde kendilerine verilen görevlerden ne derece memnun olduklarını ve bu durumun yaşam memnuniyetlerini ne ölçüde etkilediğini değerlendirmek amacıyla katılımcılara “*İş yerinizdeki görevinizden genel olarak hangi ölçüde memnunsunuz?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların engel türü, kişisel özellikleri, idarecilerinin tutumu vb. etkenlerden ötürü memnuniyet düzeyleri farklılık arz etmektedir.

Buna göre genel anlamda memnun olduğunu belirten katılımcıların önemli bir kısmı yaptığı işi seviyor olmayı ve idarecilerinin tutumunu memnuniyet düzeylerini

<sup>317</sup> Necla İrem Ölmezoğlu, “Çalışma Yaşamında Engelliler: Gümüşhane İli Engelli İstihdamına İlişkin Emek Arz Yönlü Bir Araştırma”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2015, s. 90.

artırıcı bir etken olarak görmektedir. Bunun yanında görevini yaparken engel durumunun sorun teşkil etmemesi, engel durumuna uygun bir görevde bulunmaları ve görev yaptığı kurumun hizmet alanı da katılımcıların memnuniyet düzeylerini pozitif yönde etkileyen unsurlar arasındadır.

Buna göre araştırmaya katılanlardan bazıları *“Burası benim evim gibi, çocuklar benim çocuğum gibi. Eve gitsem bile çocukların durumunu takip ediyorum.”* (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan) ifadesi ile işini ve iş yerini sevdiğini, bazıları idarecilerinin duyarlı olmasından (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan) duyduğu memnuniyeti ifade etmektedir. Katılımcılardan bazıları ise *“Memnunum aslında. Öğrencilerle birebir ilgilenabiliyorum. Aynı engel türüne sahip olmaktan ötürü, empati kurabilmenin rahatlığı var. Bu da anlaşılmayı, belli konuları içselleştirmede hızlanmayı sağlıyor.”* (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) ifadesinde olduğu gibi görevi gereği aynı engel türüne hitap etmenin oluşturduğu empati duygusundan memnun olduğunu belirtmektedir. Çalışmayı sevmek ve çalışma hayatında yer almak da memnuniyeti olumlu yönde etkileyen sebepler arasındadır; *“Çok memnunum. Yaptığım işi çok seviyorum. Eve de iş götürürüm. Gece bile kalkıp çalışırım işler bitsin diye.”* (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

İş yerindeki görevinden memnun olduğunu belirten katılımcıların bazıları engel durumuna uygun bir görev yaptığından dolayı memnuniyet duyduğunu ifade etmişlerdir.

*“Memnunum diyebilirim. Çünkü şu an için engelli birine uygun bir görevi sürdürüyorum.”* (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

*“Şu anki işimden çok memnunum. Bu iş engelime/hastalıklarına da kötü gelmiyor. Hatta imkân olsa, emekli bile olmam yani. Hep yapmak isterim bu işi.”* (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan)

İdarecilerinin duyarlı tutumu da araştırmaya katılan engelli bireylerin iş yerindeki memnuniyet düzeylerini artıran etkenler arasındadır.

*“İşimi çok seviyorum. İdarecilerim de kim hangi işi isterse o kişiye öncelikle olarak istenen işi vermeye çalışıyorlar sağ olsunlar. Bu da kurumda herkesin huzurlu çalışmasına vesile oluyor bence.”* (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Memnunum. Öncelikle idarecim, dünya iyisi bir insan. Ne egosu var ne de kompleksi. Hiç kızmaz, azarlamaz bizi. Bir derdim ya da sorunum olduğunda hemen kapısını çalarım. Sağ olsun o da elinden geldiği kadar bana yardımcı olur.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

Öte yandan genel olarak iş yerindeki görevinden memnun olmakla birlikte engel durumundan kaynaklanan sebeplerle kimi zaman memnuniyet seviyeleri olumsuz yönde etkilenen katılımcılar da tespit edilmiştir. Söz konusu katılımcılardan bazıları “*Bazen nöbetler oluyor, biraz zorluk çekebiliyorum bu konuda. Nöbet sırasında kurum içinde gezmek gerekiyor. Bazen bundan rahatsız olabiliyorum. Onun haricinde, memnunum diyebilirim.*” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesindeki gibi sürekli olmasa da kimi zaman görevi gereği tanımlanan işlerde engel durumundan dolayı yaşadığı sıkıntılarda, “*İşim zor olsa da severek yapıyorum. Sonuç olarak öğretmenim. ...eğitim verirken zorlanmıyorum ama ders ortamı beni zorluyor. Şöyle ki, ders verirken çok fazla gürültüye maruz kalıyorum. Her şey sesli sonuçta, göremediğimiz için. Ekranlar sesli, telefonlar sesli, uygulamalar sesli. Bazen 4-5 bilgisayarın aynı anda konuşmasına maruz kalıyoruz. Ses, ses devamlı ses oluyor hayatımızda. Bu da bizi çok yoruyor.*” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) ifadesindeki gibi hayatının genelinde engel durumundan dolayı maruz kaldığı zorluklara iş yerinde de maruz kaldıklarında, “*%85-90 oranında memnunum. Beni mutlu eden tarafı şu, “Sen engellisin, engellilerle ilgili projeler yaparsın” muamelesi görmüyorum şu anda. Yaşlılarla, çocuklarla, aileyle, engellilerle, şehit yakınlarıyla, gazilerle, kadına şiddetle ilgili projeler yapabilirim. Teklifler geliyor mesela ortak işler yapalım şeklinde. Ben bunları değerlendiren birimin başındayım işte. Bu beni çok mutlu eden bir şey. İlk müdürüm şöyle demişti, “toplu taşımaya binmen gerekecek yalnız.” O sanıyor ki ben ne toplu taşıma kullanabilirim ne bir şey yapabilirim. O bu alanda bu işi yapamayacağım şeklinde algılıyordu.*” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan) ifadesindeki gibi idarecilerin yaklaşımı veya bakış açısından kaynaklanan olumsuzluklar yaşadıklarında memnuniyet durumlarının negatif olarak etkilendiğini ifade etmişlerdir.

Memnun olanların yanında iş yerindeki görevlerinden memnun olmayan engelli çalışanlar da mevcuttur. Engelli çalışanlar için iş yerindeki memnuniyetsizlik sebebi olarak iş yükünün fazlalığı, yoğunluk, kapasitesinin altında bir görevde

çalıştığını düşünmek ve hâlihazırda görev yaptığı bölüm/serviste çalışmak istememek sıralanabilir.

Bu anlamda kapasitesinin altında bir görev verildiğini ve etkin olarak çalışmadığını düşünmek engelli bireyler için iş yerindeki görevinden memnuniyetsizlik sebebidir;

“Mesleğimi çok seviyorum. Ama yaptığım görevler anlamında çok mutlu değilim. Daha etkin bir alanda görev alabilirdim, kapasitemi ortaya çıkarmak adına.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

“Çok memnun değilim aslında. Kapasitemin altında bir görevde çalışıyorum. Yine de işimi severek yapıyorum.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan)

“Bazen engel durumumdan ötürü, işimi tam layıkıyla yapamadığımı düşünüyorum. Kapasitemi tam kullanamadığımı düşünüyorum.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

İş yerinde hâlihazırda görev yaptığı bölüm/serviste çalışmak istememek de engelli bireyler için memnuniyetsizlik sebeplerindendir;

“Çok memnun değilim açıkçası. Belki taşrada olduğum için bana böyle geliyor ama. Sonuç olarak Sosyal Hizmet Merkezlerinin iş yükü çok fazla burada.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“Şöyle söyleyeyim, bu işi yapmaktan çok memnun değilim. Bir an önce okulumu bitirip başka bir servise geçmek istiyorum.” (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Şu an için bu işi yapmaktan memnun değilim. Eğitimim devam ediyor, üniversiteyi tamamlamak için okuyorum. Bir an önce okulumu bitirip, görevde yükselme sınavına girip başka bir servise geçmek istiyorum.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

İş yükünün ve yoğunluğunun çok olması da bu konuda memnuniyetsizliğe yol açmaktadır.

“Hiç memnun değilim, yüküm çok fazla. İşimi seviyorum, çalışmayı seviyorum. Ama benim bir kapasitem var, ben omzuma gereğinden fazla yük alıyorum.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

“İşimi seviyorum ama aşırı yoğunluğumuz var. Bu yoğunluk bazen memnuniyetsizliğe sebep olabiliyor.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

### 3.3.2.2.3. Engel Durumunun Çalışma Hayatına Etkisi

Verilen görevden veya yapılan işten bağımsız olarak engel durumunun çalışma hayatındaki etkisi ayrıca genel bir çerçeve çizmektedir. Bu nedenle, kamuda istihdam edilen engelli bireylerin engel durumlarının çalışma hayatına etkisini tespit edebilmek ve bunun yaşam memnuniyetlerini ne ölçüde değiştirdiğini anlayabilmek amacıyla katılımcılara “*Engel durumunuzun çalışma hayatınızı etkilediğini düşünüyor musunuz? Biraz bahseder misiniz?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların engel türleri, kişisel hedefleri, iş yoğunlukları, işe bakış açıları vb. farklı unsurlara istinaden engel durumlarının iş hayatını etkileme düzeyleri farklılık arz etmektedir.

Bu anlamda engel durumunun çalışma hayatını olumsuz etkilediğini belirten katılımcıların büyük çoğunluğu eğitime devam edememe nedeniyle kariyer fırsatlarının kısıtlandığını ifade ederken, bazı katılımcılar ise engel durumundan dolayı farklı işlerde çalışmadığından maddi anlamda olumsuz etkilendiğini ifade etmektedir.

Buna göre, engel durumunun çalışma hayatını olumsuz yönde etkilediğini dile getiren katılımcıların bazıları “*Engelim olmasaydı başka, farklı bir birimde görev yapardım. Okurdum. Eğitimime gidemedim. Sırtımdan ameliyat olduğum için çoğu zaman korseyle gezdim.*” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan) ifadesinde olduğu gibi engel durumundan dolayı eğitime devam edemediğini, bazıları “*Engelli olmasaydım bence daha farklı, daha iyi pozisyonlarda olabilirdim.*” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) ifadesindeki gibi engel durumunun kariyer olanaklarından mahrum kalmasına yol açtığını belirtmiştir. Bazıları ise “*Engellerim olmasa asıl işimi, bakıcı anneliği yapmak isterdim. Bundan dolayı canım sıkılıyor bazen. Çünkü çocukları çok seviyorum. Ve bu konuda iyiyim.*” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ifadesindeki gibi engel durumundan ötürü uzmanlaştığı alanda çalışmadığını ifade etmiştir. Bu minvalde toplumun bireyleri engel türüne göre kategorize ederek belli işleri yapamayacağını düşünmesi de bazıları için olumsuz bir etki taşımaktadır. (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan).

Bu durumu literatürden de görmek mümkündür. Örneğin Darıyemez (2012)<sup>318</sup> engelli bireylerin çalışma hayatına sosyal dışlanmanın etkisini incelediği çalışmasında, engelli bireylerin engel durumlarından itibariyle eğitim alma noktasında erişilebilirliklerinin sınırlı olduğunu ve bu durumdan ötürü daha nitelikli pozisyonlarda çalışamadıklarını ve gelir anlamında yoksunluk yaşadıklarını tespit etmiştir. Söz konusu tüm bu bulgular araştırmamızla örtüşmektedir.

Katılımcıların bazıları engel durumlarından ötürü maddi anlamda kısıtlandıklarını, engelli olmamaları halinde mevcut durumlarından daha fazla maddi imkana sahip olabileceklerini ifade etmişlerdir.

“Engel durumum olmasa farklı bir iş yapabilir, belki de daha çok para kazanabilirdim.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

“Evet, çok etkiliyor. Mesela benim kendi zanaatım var. Şu an engelim olmasa en az iki katı maaş alabilirdim özelde mesela. Ama engelimden dolayı yapabileceğim işler çok sınırlı.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

“...Araştırmayı ve çalışmayı çok seven bir insanım, kapasitem de fazlasıyla mevcut. Bunun yanı sıra engel durumum belli bir düzeydeki işleri yapmama izin veriyor. Her işi yapamıyorum. Bundan dolayı da mesela şimdikinden fazla para kazanma imkanım yok...” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

Araştırmaya katılan bazı katılımcılar özellikle iş yerinde kullanılan cihazların kullanımı noktasında engel türünün verdiği dezavantajdan dolayı çalışma yaşamlarının olumsuz etkilendiğini ifade etmişlerdir.

“Tam anlamıyla bilgisayar kullanamıyorum. Belli programlar, yazılımlar var tabi. Ama benim için yetersiz. Biraz da benim zorlanmam yüzünden. Ama bu şekilde bir sıkıntı olmasaydı başka işler de yapabilirdim. Daha da kendimi geliştirebilirdim belki de engelim olmasaydı.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

“Evet düşünüyorum. Bir yazı okurken bile çok zorlanıyorum. İşimi daha iyi yapabilirdim engelli olmasam. Belki de çok başka yerlerde olurdu bu engel olmasa.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

Fizyolojik olarak kendi kendine yetme durumunun yarattığı dezavantajlar da engelli bireylerin çalışma yaşamını olumsuz etkilemektedir.

---

<sup>318</sup> Darıyemez, a.g.e., s. 80-81.

“Evet, etkiliyor. İşe gelmek için hazırlanırken, kıyafetlerimi giyerken bile çok zorlanıyorum engelimden ötürü.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

Her ne kadar engel durumunun yarattığı dezavantajlardan dolayı çalışma yaşamının olumsuz etkilendiğini ifade etse de engel durumunun çalışma yaşamında maddi açıdan olumsuz bir etki yaratmadığını vurgulayan katılımcılar da mevcuttur;

“Tabi ki etkiliyor. Özellikle mevsimsel mesela. Kar veya yağmur yağınca, çok zorlanıyorum. İşe gelmek benim için çok zor oluyor. Islak zemin beni çok kısıtlıyor. Bunun dışında engelim olmasaydı maddi açıdan mesela bugün yine aynı durumda olurdum, diye düşünüyorum.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

Engel durumu bu anlamda bireyin kaygılanmasına da yol açabilmektedir;

“Tabi ki etkiliyor. Atak geçiriyorum arada, senede bir diyebilirim. Hatta en son geçirdiğimde hastanede yattım. Üstüne de rapor verdiler. İşe geri döndüğümde sanki her şeyi yeni baştan öğreniyorum hissine kapıldım, işte bu canımı fazlaca sıktı. Hatta acaba iş arkadaşlarım, hastalığımı bahane edip, bilerek rapor alıyormuşum gibi düşünüyorlar mıdır diye de endişe ediyordum.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

Katılımcıların önemli bir kısmı engel durumunun çalışma hayatını etkilemediğini ifade etmektedir. Bu anlamda katılımcıların bazıları “*Hayır, düşünmüyorum. Yalnızca fizyolojik açıdan belli olumsuz etkileri oluyor. Ama evde ev işi yaparken bile hissediliyor bu durumlar. İşle alakası olduğunu düşünmüyorum.*” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan) şeklinde engel durumunun getirdiği zorluklara rağmen bunun genel bir sorun olduğunu ve çalışma hayatına özgü olmadığını, bazıları ise “*Bence etkilemiyor. Çalışkan bir yapıya sahibim. Nerede olsam ekmeğimi kazanırım. Engelim de buna engel değil.*” (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan) şeklinde çalışkanlığı sayesinde engel durumunun kendisini etkilemediğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan bazıları engel durumu olmaması halinde de çalışma performansının değişmeyeceğini ve bu sebeple engel durumunun çalışma yaşamını etkilemediğini ifade etmişlerdir.

“Hayır, etkilediğini düşünmüyorum. Şimdi de istesem daha üst makamlara erişebilirim. Kapasitemin engelimle alakalı olduğunu düşünmüyorum.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

“...Engelim olmasa da bugün çalıştığım pozisyondan çok daha yukarıda veya aşağıda olmazdım. Şimdi de istesem kendimi geliştirebilirim.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Düşünmüyorum. Engelim olmasaydı da bu performansta çalışırdım.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

“Düşünmüyorum. Ben engelli olmasaydım da yine aynı işi yapardım. Bir insanın iş yükü fazla olmadığı sürece her işi rahatlıkla yapabilir.” (K31, kadın, 46, lise, süregen/kronik engelli, %80, sonradan)

Özel sektörde istihdam edilmek bu anlamda kamuda istihdam edilmeye kıyasla daha zorlu bir süreçtir;

“Hayır, çalışma hayatımı etkilemiyor. Ama daha önce özel sektörde engelli pozisyonunda çalıştım. Çok zordu. Özel sektörde engelli olduğum için yükselemeyeceğimi düşündüm çalışırken.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

Engel durumunu istihdam anlamında bir lütuf olarak görenler de vardır;

“Engelli olmasam daha iyi yerlerde olur muydum bilemiyorum. Hele ki dışarıda, üniversite mezunu işsizleri düşününce. Aslında bu engelimin bana bir istihdam kapısı açtığını da düşünüyorum. Yani bu iş bana engelimin bir hediyesi desem, yanlış olmaz. (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

#### **3.3.2.2.4. İş Yerinin Erişilebilirliği ve Fiziksel Koşulları**

Engel durumu olsa bile, çalışma hayatında engellinin erişilebilirliğe sahip olması gereklidir. Bu noktada iş yerinin erişilebilirlik açısından durumu önem arz etmektedir. Bu nedenle, engelli bireylerin çalıştıkları kamu kurum/kuruluşunun erişilebilirlik açısından ne derecede yeterli olduğu, tüm engel türleri düşünülerek gerekli şartların sağlanıp sağlanmadığı ve erişilebilirlik durumunun engelli çalışanların iş yaşamlarına etkisini belirleyebilmek amacıyla katılımcılara “*İş yeriniz Erişilebilirlik açısından hangi düzeyde yeterli? Yeterli değilse, eksiklik/aksaklıklar nelerdir?*” sorusu yöneltilmiştir. Engelli bireylerin çalıştıkları kurum/kuruluşların bulunduğu cadde/sokak yönünden erişilebilirliği, bina yapısından kaynaklanan erişilebilirlik durumları ve iş yerinde alınması gereken önlemlerin yeterliliği açısından verdikleri cevaplar belli durumlara göre farklılık arz etmektedir.

Katılımcıların önemli bir kısmı iş yerinin tüm engel türlerine göre erişilebilirlik açısından oldukça yeterli seviyede olduğunu ifade etmişlerdir.

“Binamızda her önlem alınmış durumda. Tüm engel türleri rahatça hareket edebiliyor. Sarı şeritler de var. Engelli rampası da.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Şu an bütün önlemlerimiz alınmış durumda, yeterli diyebilirim.” (K4, erkek, 62, lisans, süregen/kronik engelli, %57, sonradan)

“Önlemlerin çoğu alınmış aslında. Rampa olsun, sarı şerit olsun, hepsi mevcut.” (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan)

“Çalıştığım kurumda her önlem üst düzeyde alınmış halde.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Yeterli. Engelli rampaları ve gerekli işaretler var. Bu konuda bir eksiklik olduğunu düşünmüyorum.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

Bu açıdan bakıldığında; yapılan araştırma kapsamında görüşülen engelli bireylerin tamamının “5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun hükümlerine göre kurum ve kuruluşların engelli erişilebilirliği mevzuatını düzenleyerek uygulanmasını denetleyen” ve aynı zamanda engelli bireylere yönelik hizmetlerin yürütüldüğü Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı kuruluşlarda görevli olmalarının da, iş yerlerinin erişilebilirlik yönünden oldukça uygun/yeterli olmasının altında yatan en önemli etkenlerden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Mevzuat ve yeterlilik açısından çalıştığı kuruluşun erişilebilirlik açısından son derece uygun olduğunu ifade etmekle birlikte engel türünden kaynaklı kısmen sorun yaşadığını ve erişilebilirlik düzenlemelerinin daha iyi olabileceğini belirten katılımcılar da vardır;

“Çalıştığım kurum, erişilebilirlik anlamında mükemmele yakın diyebilirim. Çoğu önlem alınmış durumda. Ama şunu eklemek istiyorum. Sadece ışığı hissediyorum ben. Özellikle koyu cisimler, koyu renkli duvarlar beni çok zorluyor. Hâlbuki duvarları mesela, açık renk boyasalar, ben o duvarın önünden geçen insanları yahut duvarın önündeki cisimleri sezebilir, seçebilirim. Bundan dolayı muzdarip olduğum, cisimlere, insanlara çarptığım çok oldu çünkü.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

Kurum/kuruluş binasının asansör, merdiven ve iniş-çıkışı bulunmayan “düzayak” olması da erişilebilirlik açısından avantajlı bir durumdur;

“Çalıştığım yer düzayak bir yer. O anlamda bir sorun yok. Gayet yeterli önlemler.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan)

Katılımcıların engel türüne göre görev yaptıkları kuruluşların kısmen yeterli olduğu yerler de mevcuttur. Bu anlamda *“Rampamız mevcut, engelli asansörümüz var ama görme engelliler için kabartmalı yazımız yok, sarı şeridimiz yok.”* (K31, kadın, 46, lise, süregen/kronik engelli, %80, sonradan) ifadesinde belirtildiği gibi yalnızca ortopedik engel türüne göre erişilebilirliği dizayn edilen iş yerlerinin yanında, *“Benim yaşadığım bir sorun yok. Bedensel engellilikle ilgili tabi her taraf erişilebilir değil. Tarihi bir bina olduğundan asansör yok. Ben işyerinin tüm problemlerini biliyorum. Kapı eşiklerinde, merdivenlerde sorun yaşanır. Binanın girişinde rampamız yok. Erişilebilirlikle ilgili belli sorunlarımız var ama bu binanın yapısından kaynaklanıyor.”* (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan) ifadesinde olduğu gibi binanın tarihi olmasından kaynaklı olarak erişilebilirlik önlemleri yeterli olmayan iş yerlerinden de söz etmek mümkündür. Katılımcıların bazıları ise *“Aslında çok yeterli değil gibi. Alınan önlemler var tabi. Mesela engelli rampası var ama çok dik, iki kişi zor itiyor tekerlekli sandalyeli birini.”* (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan) ifadesi ile alınan önlemlere rağmen iş yerini engelli erişilebilirliği yönünden yetersiz bulmaktadır.

Katılımcıların bazıları çalıştıkları iş yerlerinde erişilebilirliğe dair düzenlemelerin var olduğunu ancak görme engellilere yönelik önlemlerin yetersiz olduğunu ifade etmişlerdir.

*“Çalıştığım Kurumda 18 yaş üzeri bedensel engelliler için gerekli ortamlar hazırlanmış. Eksik olan bir durum olursa biz de idare olarak gerekli çalışmayı yapıyoruz. Ama görme engelli arkadaşlarımızı baz alırsak, biraz o açıdan eksiklerimiz var gibi.”* (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

*“Görme engelliler için biraz yetersiz, bunun dışında erişilebilir bir yer bizim kurum.”* (K26, erkek, 45, ilkokul, ruhsal/duygusal engelli, %50, doğuştan)

*“Bazı önlemler var alınan. Ama çok yeterli değil. Rampa var mesela. Ama sarı şerit ve benzeri şeyler yok.”* (K22, erkek, 53, ilkokul, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerden bazıları iş yerinin bulunduğu cadde/sokağın erişilebilir olmasının da iş yerinin erişilebilirliğinin yeterliliği konusunda önemli bir belirleyici unsur olduğunu ifade etmişlerdir.

“Toplu taşıma duraklarına oldukça uzak bir konumda iş yerim. Sarı şeritler yok kaldırımında. Görme engelliler ve bedensel engellilerin bu yüzden zorluk çektiğini düşünüyorum.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

“Engelliler açısından engel var. Bir minibüsle işe gidiyorum ve yaklaşık 15-20 dakika yürümek zorunda kalıyorum. Fiziki koşullar olarak bir engelliye uygun değil.” (K16, kadın, 59, lisans, süregen/kronik engelli, %40, sonradan)

“Çalıştığım muhit beni bu anlamda çok yoruyor. Trafığe kapalı semt meydanı. Ama normal insan bile yürüyemiyor. Trafik ışıklarının seslendirmeleri yok.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

“Kaldırımlara arabalar park ediyor etrafta. Normal bir yayanın yürümesi bile çok zor. Bununla birlikte tabelalar görme engelliler için özellikle çok büyük tehlike arz ediyor.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

İş yerinin engelli erişilebilirliği açısından yetersiz olduğunu ifade eden katılımcılar da mevcuttur. Erişilebilirlik yönünden yetersiz olmanın nedeni bazıları tarafından “*Benim çalıştığım kurumda tam anlamıyla yeterli değil. Yerlerde bir kere muşamba var ve kayıyor. Paspas koyuyorlar o daha çok kayıyor. Engelli rampası yok.*” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan) ve “*Asansörümüz yok, bu biraz sorun oluyor. Sarı şeritlerde de biraz sıkıntı var.*” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) ifadelerindeki gibi önlemlerin yetersizliği şeklinde belirtilirken, bazı katılımcılar tarafından ise “*Yeterli değil. Tuvaletler bir engelliye uygun değil. Engelli rampası yeni yapıldı. Islak zeminde yerler kayabiliyor.*” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan) şeklinde ifade edilmektedir.

Literatürden buna örnek olarak Darıyemez (2012)<sup>319</sup> gerçekleştirdiği çalışmada, kamu kurum/kuruluşlarına girişlerde engellerinden dolayı sorun yaşayan çalışanlar için rampalar yapıldığını ama dik olmasından ötürü tekerlekli sandalye kullanan engelli çalışanların bu rampaları kullanamaması vesilesiyle oluşan memnuniyetsizliği vurgulamıştır.

İş yerinin geçici olarak kullanılıyor olması da erişilebilirlik yönünden sorunlu bir durum olabilmektedir;

---

<sup>319</sup> A.e., s. 82.

“Kaldığımız yer şu anda prefabrik. Çok yetersiz, birçok eksikimiz çıktı. Görme engelliye özgü hiç bir şey yok mesela. Ama geçici bir binadayız, o yüzden.” (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan)

Erişilebilirlikle bağlantılı olarak işyerindeki genel fiziksel koşullar da engelli çalışan için çalışma hayatında memnuniyet ile irtibatlı olabilmektedir. Bu nedenle, katılımcıların çalıştıkları iş yerlerinin fiziki koşullarının çalışma durumlarını nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla “*İş yerinizin fiziksel koşulları çalışma durumunuzu ne yönde etkiliyor?*” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların görev yaptıkları kuruluşlarında bulunan çalışma alanının genişliği, ferahlığı, hijyenik olması ve ısıtma-soğutma gibi faktörlere göre verdikleri cevaplar değişkenlik göstermekle birlikte, katılımcılar tarafından genel anlamda iş yerlerinin büyük bir kısmının fiziki koşullarının uygun olduğu ifade edilmektedir.

Buna göre, katılımcıların büyük bir kısmı iş yerlerinin fiziksel koşullarının uygun olduğunu ve olumsuz etkilenmediklerini ifade etmişlerdir.

“Bence her şey düşünülmüş, hiçbir sıkıntımız yok.” (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan)

“Bir şikâyetimiz yok bu konuda. Rahatça çalışabiliyoruz.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

“Bir sıkıntımız yok bu konuda. Her şey düşünülmüş personel için.” (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Rahat hissediyorum kendimi iş yerinde. Herhangi bir sorun yok.” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerden bazıları için iş yerinin fiziksel koşullarının uygunluğu, ferah bir ortamda çalışmak anlamına gelmektedir.

“Herkesin kendi odası, çalışma alanı var diyebilirim. Bu yüzden rahat çalışıyoruz...” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Sıkıntımız, bizi dara sokacak bir durum söz konusu değil. Ferah bir ortamda çalışıyoruz. Öyle bunaltıcı bir ortam yok çok şükür.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“...Genişlik açısından oldukça yeterli. Bir görme engelli neye ihtiyaç duyarsa, ona göre tasarlanmış binamız.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

“Yani, içerisi öyle daraltıcı değil. Çok büyük bir sorunumuz yok. Normal şekilde çalışabiliyoruz.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

“Olumsuz bir etkisi yok. Ferah bir ortamdayız. Her şey engellilere göre tasarlanmış...” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

İş yerinin fiziksel koşullarının uygunluğu konusunda temiz ve hijyenik bir ortamda çalışıyor olmak da katılımcılar açısından pozitif belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

“Temiz bir yerde çalışıyoruz. Genelde çalışma koşullarımız güzel.” (K28, kadın, 42, okumamış, işitme engelli, %69, doğuştan)

“Şu anda çok memnunuz. Tertemiz her yer, ısıllı. Herkes rahatça çalışabiliyor.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

“Her yer çok temiz. Memnunuz.” (K26, erkek, 45, ilkokul, ruhsal/duygusal engelli, %50, doğuştan)

Katılımcılardan bazıları iş yerinin fiziksel koşullarının çalışma durumunu olumsuz etkilediğini ifade etmektedir. Söz konusu koşullardan olumsuz etkilenme durumu bazı katılımcılar için çalışılan iş yerinin ulaşım açısından sorunlu bir yerde olması (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan) şeklinde ifade edilirken, bazı katılımcılar için ise “*Eski bir binadayız, çok fazla kablo var. Mesela bu durum beni rahatsız ediyor. Hiçbir zarar vermezse de insanın gözüne zarar. Dağınıklık yani.*” (K31, kadın, 46, lise, süregen/kronik engelli, %80, sonradan) ifadesinde olduğu gibi düzensizliğin olumsuz etkisi şeklinde belirtilmiştir.

İş yerinin fiziksel şartlarının uygun olmadığından dolayı olumsuz etkilendiğini belirten bazı katılımcılar ise bu duruma sebep olarak kalabalık ve dar bir ortamda çalıştıklarını ifade etmişlerdir;

“Olumsuz etkiliyor. Bir odada 9 kişi çalışıyoruz. Zaten tek kulağım duyuyor. Birileri bir şey konuştuğunda tek kulağım da oraya kayınca, konsantrasyonum bozuluyor.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

“Kurumumuz küçük, çalışma masaları birbirine çok yakın olduğu için oturup kalkarken rahat edemiyorum.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

Baran (2009)<sup>320</sup> çalışmasında, iş yeri ortamındaki düzen, ses, ışık, havalandırma ve temizlik gibi fiziki koşulların yeterli düzeyde olmasının engelli bireylerin bu konudaki memnuniyetleri açısından önem arz ettiğini tespit etmiştir. Bu minvalde iş yeri ortamındaki ses ve ışık gibi unsurların yanı sıra mevsime göre ısıtma-soğutma imkânlarının kısıtlı olması yahut var olmaması katılımcıların bazılarını olumsuz etkilemektedir.

“Bazen ışığın fazla olması beni çok rahatsız ediyor. Belli ergonomik durumlar da ara sıra canımı sıkabiliyor.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Sadece ses izolasyonu olsa çok daha iyi olurdu. Çünkü derslerde dışarıdan gelen sesler de rahatsızlık verebiliyor.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

“Kurumumuzda klimamız yok. Yazın aşırı zorluk çekiyoruz.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

“Tarihi bina olduğundan, ısıtma-soğutma yahut temizlik bazen sorun olabiliyor. Ama bu engel durumundan değil, bütün personel olarak muzdaribiz belli aksaklıklardan.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

İş yerinin fiziksel yapısının verilen hizmete uygun olmaması da katılımcıların çalışma durumunu olumsuz olarak etkileyen faktörler arasındadır;

“Çalıştığımız yer iki tane villadan oluşuyor. Ev tipi villa. Biraz dar olduğundan fiziki koşul olarak pek uygun değil. Bize daha büyük bir bina gerekiyor.” (K16, kadın, 59, lisans, süregen/kronik engelli, %40, sonradan)

### 3.3.2.2.5. Covid-19 Süreci ve Evde Çalışma

Önemli bir sorun olarak Covid-19’un da çalışma hayatında engellilerin memnuniyetinde veya memnuniyetsizliğinde etkili olması mümkündür. Covid-19 sürecinde ülke genelinde çalışma hayatına dair gerek özel sektörde, gerekse kamu sektöründe bir takım tedbirler alınmıştır. Alınan tedbirler içerisinde hassas grupta yer alan, özellikle kamuda istihdam edilen engelli bireylerin uzun bir süre boyunca “*idari izinli sayılmalarına*” ya da “*uzaktan çalışma*” yöntemiyle iş yerine gelmeden evden çalışmalarına olanak sağlanmıştır. Bu minvalde “*uzaktan çalışma*” yöntemiyle iş

<sup>320</sup> Hüseyin Salih Baran, “Büro Hizmetlerinde Çalışan Engellilerin İş Tatmin Düzeylerinin İncelenmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü), 2009, Ankara, s. 146.

yerine gelmeden evden çalışma imkanının katılımcıların yaşam memnuniyetini nasıl etkilediğini belirlemek amacıyla “Covid-19 sürecinde evden çalışmak yaşam memnuniyetinizi nasıl etkiledi?” sorusu sorulmuştur. Katılımcıların önemli bir bölümü iş yerine gitmeme/evden çalışma sürecinin yaşam memnuniyetlerini olumsuz etkilediğini ifade ederken, katılımcıların bazıları ise bu süreçte evde vakit geçirme, dinlenme, çocukları ile ilgilenme ve kendini geliştirme gibi unsurları fırsat olarak gördüğünü ve bu sayede yaşamdan duydukları memnuniyetin arttığını ifade etmişlerdir.

Covid-19 pandemisi nedeniyle iş yerine gitmeden evden çalışma, dönüşümlü çalışma veya idari izinli olma sürecinde yaşam memnuniyetlerinin artma sebebi bazıları için “Çok sıkılmadan geçirdik, diyebilirim. Mutluydum şahsen bu süreçte. Biraz dinlenmiş de olduk. Ailecek birlikteydik, çocuklarımla ilgilenme imkanı buldum bu süreçte. Rahat geçirdik biz çok şükür, dinlendik hatta.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) ve “Haftada iki gün de olsa dönüşümlü olarak işe geldim. Evde kaldığım dönem çok güzeldi. Çocuğuma vakit ayırabildim. Eşime vakit ayırabildim. Ailecek muhabbetimiz gelişti, diyebilirim.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan) şeklinde aile mefhumunun pekişmesi olarak, bazıları içinse “Evde olmak çalışan bir insanın hayalidir zaten. Tabi işsizken insan evden nefret eder. Ama bir işte çalışırsanız hep evi özlersiniz. Tuhaf bir durum. O yüzden evde hiç sıkılmadım. Hem iyileştim hem de dinlendim.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süregen/kronik engelli, %82, sonradan) şeklinde çalışan bireyin yuvasına olan özlemini gidermesi olarak ifade edilmiştir. Bu minvalde evden daha verimli çalıştığını ve bu durumun yaşam memnuniyetini artırdığını ifade eden katılımcılar da mevcuttur: “Evden çalışmak güzeldi benim için. Kendimi daha verimli hissettim. Daha fazla moralim yerindeydi, daha neşeliydim evdeyken.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan).

Evde bulunduğu dönemde devletin de desteğiyle maddi anlamda herhangi bir gelir kaybı yaşamamış olmak da katılımcıların yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkileyen faktörlerden biridir;

“Beni olumlu etkiledi. Devletimiz her şeyi en ince ayrıntısına kadar düşündü. En önemlisi de bu süreçte maaşlarımızı tastamam aldık. Mesela diyebilirlerdi,

yarım maaş alacaksınız diye. Ama çok şükür öyle bir şey olmadı. Bu beni çok mutlu etti.” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

Evde bulunmak bazı durumlarda engelli bireylere manevi anlamda da iyi gelebilmektedir;

“Evde olmak bana çok iyi geldi. Maneviyatım arttı bu dönemde. Daha çok maneviyata yöneldim. Çocuklarıma da bunu aşılamaaya çalıştım kendimce.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

Katılımcılardan bazıları Covid-19 pandemisi nedeniyle iş yerine gitmeden evden çalışma, dönüşümlü çalışma veya idari izinli olma sürecinin başlarında evde olmaktan ötürü yaşam memnuniyetlerinin pozitif yönde etkilendiğini ancak sürecin uzaması ile birlikte yaşanan birtakım sıkıntılardan dolayı yaşam memnuniyetlerinin olumsuz yönde etkilendiğini ifade etmişlerdir.

“İlk 1 hafta iyiydi ama sonrasında çok sıkıldım evde. Çok huzursuz oldum işten ayrı kaldığım dönemde. Ayrıca düzenim de bozuldu. Çalışmak beni daha düzenli yapıyor çünkü.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Aslında ilk başlarda güzeldi. Haftanın 2 günü işe gidiyordum. Diğer 3 gün evdeydim. İlk 2-3 hafta kendime zaman ayırdım. Film, dizi falan izledim. Ama sonrasında çok sıkıldım. İşe gitmek için günleri sayıyordum.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

“İlk zamanlar iyiydi. Dinlendik. Bana çok iyi geldi. Sakinleştim. Ama bir süre sonra çok sıkıldık. İşe gitmek istedim hep. İşimi özledim.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

Katılımcıların bazıları evden çalışma, uzaktan/dönüşümlü çalışma veya idari izinli olarak işe gitmeme durumundan ötürü yaşam memnuniyetinin olumsuz etkilendiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar tarafından bu durumun başlıca gerekçeleri çalışma ortamına ve çalışma hayatına alışmış olmak, ailevi sebepler, hareketsizlik, günlük rutinlerin dışına çıkılması ve sosyal hayata erişimin azalması şeklinde sıralanmaktadır.

“Biraz zor geçti. Uyku düzeni bozuldu. Günlük rutinlerim bozuldu. Çok sıkıldım işe gidemediğim için.” (K4, erkek, 62, lisans, süregen/kronik engelli, %57, sonradan)

“Çok mutsuz oldum çünkü çok sıkıldım evde. Normalde yıllık izin aldığım durumlarda bile işe gelirim. Arkadaşlarım bana sitem ediyorlar, “ne işin var burada, sen izinli değil misin” diye, ben de sıkıldım geldim, diyorum. Evde kalınca çatışmalar oluyor biraz. Ben de tatsızlık olmasın diye hemen işe geliyorum.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

“Çalışmaya alışık olduğumuzdan, evde kalmaktan çok sıkıldım. Dışarı çıkamıyorsunuz, evde kapalı kalıyorsunuz. Bu da bizi olumsuz yönde etkiledi.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

“Evde kaldığımız yasakların olduğu dönemde, ailesel çatışmalar oldu tabi, herkes gibi. Bu da mutsuz etti haliyle. Çok sıkıldık evde.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

“İnsanlarla görüşemiyorsunuz. Tüm gün evdesiniz, haliyle bir moraliniz bozuluyor. Evde olduğumuz dönemde ise hep insana hasret kaldık. İşimi özleyeceğim aklıma gelmezdi. İnsan insana muhtaçmış hakikaten.” (K18, kadın, 49, önlisans, süregen/kronik engelli, %84, sonradan)

Covid-19 pandemisinin engel türünden dolayı daha fazla risk teşkil ettiği bazı katılımcılar, evde oldukları dönemde ailelerinin kendilerine daha hassas davranması nedeniyle yaşamdan duydukları memnuniyetin azaldığını ifade etmişlerdir.

“Evet, bir süre evdeydik. Çok kötü zaman geçirdik. Tüm aile bana odaklandı, ben çok daraldım. Pandemi olmasaydı evde olmaktan keyif alabilirdim ama insanı ölüm korkusu sardığı zaman olduğunuz ortamı pozitif değerlendiremiyorsunuz.” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan)

Uzun süre işe gitmemek de sorunlu bir durumdur;

“İşten soğudum diyebilirim. İş yerine geri dönünce işe intibakım çok zayıfladı. Bu istifa düşüncesi de o ara çok yoğunlaştı. Beni çok olumsuz etkiledi diyebilirim. Çünkü evde kalmak bende çok stres yaptı.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

Bazı katılımcılar uzun süre evde bulunmanın ortaya çıkardığı sağlık sorunlarının yaşam memnuniyetlerine olumsuz etki ettiğini ifade etmişlerdir.

“Şeker hastasıyım, düzenli yemeye alışmışım. Ama evde olunca sadece can sıkıntısından buzdolabının kapağını açıp bir şeyler yeme isteği geliyordu. Hatta bu şekerime de zarar veriyordu. Çok kilo aldım bu süreçte ve evde çok sıkıldım.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

“On, on beş gün, ondan sonrası sıkıcıydı. Hareket etmeyince belimin daha çok ağrıdığını fark ettim. Ondan sonra evin içinde biraz hareket etmeye başladım. Hafta sonu yasak oluyordu, dışarı çıkmamız kısıtlıydı. Çıktığımda da hareketsiz kaldığım için beni daha çok yoruyordu.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

### **3.3.2.2.6. Çalışma Hayatında Dışlanma ve Ayrımcılık**

Çalışma hayatında yaşam memnuniyetleri açısından engelliler için bir diğer önemli mesele de engelli olmayan diğer çalışanların tavırlarıdır. Bu nedenle,

katılımcıların çalışma hayatında engel durumlarından dolayı iş arkadaşları tarafından dışlanma ya da ayrımcılık sayılabilecek davranışlara maruz kalıp kalmadığını, iş arkadaşları tarafından böyle bir tutum sergileniyor ise nedenlerini belirlemek amacıyla katılımcılara “*Engel durumunuzdan dolayı çalışma arkadaşlarınız tarafından dışlanma ya da ayrımcılık hissettiğiniz oluyor mu? Oluyorsa örnek verir misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların büyük bir bölümü çalışma arkadaşları tarafından hiçbir zaman dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalmadığını ifade etmiştir. Bunun yanında kimi katılımcılar engel türünden dolayı engelli olduğunun gözle görülmediğinden dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalmadığını vurgularken, kimi katılımcılar da sadece engel durumundan ya da engel durumuna uygun üstlendiği görevi nedeniyle çalışma arkadaşları tarafından dışlanma veya ayrımcılığa maruz kaldığını belirtmişlerdir.

Bu anlamda araştırmanın örneklemini teşkil eden katılımcıların tamamının engelli bireylere hizmet modelleri geliştirme ve hizmet sunma sorumluluğu bulunan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı kuruluşlarda görev yapıyor olmaları en önemli belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu misyonda bulunan bir Bakanlığın çalışanlarının engellilik ve engelli bireylere yaklaşımı konusunda olumsuz bir tavır sergilemeleri beklenen bir durum değildir (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan). Bu nedenle genel olarak katılımcıların büyük çoğunluğu çalışma arkadaşları tarafından dışlanma ya da ayrımcılık hissetmediğini ifade etmektedirler;

“Hayır, hiç olmadı. İş arkadaşlarım beni çok severler, devamlı yardımcı olmaya çalışırlar.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

“Hayır, kesinlikle böyle bir durum söz konusu olmadı. İş arkadaşlarım bu süreçte çok destek oldular. İş yerindeyken ya da evdeyken devamlı aradılar, halimi, hatırımı sordular. Yalnız bırakmadılar beni, diyebilirim. Çok güzel bir duygu insanların birbirine destek olması. Çoğu hastalığın da ilacı aslında. Sevgi, dayanışma duygusu.” (K18, kadın, 49, önlisans, süregen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Şimdiye kadar hiç böyle bir sorun yaşamadım. İşyerimdeki insanlar dünya tatlısı arkadaşlar. Bana da ellerinden geldiğince yardımcı oluyorlar.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerden bazıları engel durumları ile barışık olmalarından ötürü ayrımcılık veya dışlanmaya maruz kalmadıklarını ifade etmişlerdir.

“Hiç olmadı. Hatta arada esprisini bile yapıyoruz iş arkadaşlarımla. Bir şey taşımamız gerekiyor nadir de olsa. Hemen “ben engelliyim, kaldıramam”, diye gülümseyince, “aman prenses sen yorulma”, diye hemen koşup bana yardım ediyorlar, beraber gülüşüyoruz.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

“Hiç olmadı. Çok girişken bir insanım zaten. Espriye bile vururum engelimi. Belki de bu konuda ön aldım. O yüzden başıma hiç gelmedi.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

Katılımcıların bazıları “*Bariz, görünen bir engelim olmadığı için başıma hiç gelmedi.*” (K4, erkek, 62, lisans, süregen/kronik engelli, %57, sonradan) ifadesindeki gibi engel durumunun görünür olmamasından ötürü bu konuda olumsuz bir durum yaşamadığını, katılımcıların bazıları ise “*Görünen bir engelim olmadığı için, bunu hiç hissetmedim. Ama toplum biraz bilinçlendi bence bu konuda. 20-25 sene önce engelli iş arkadaşlarım olmuştu. O zamanlar görevde yükselemeyenleri hatırlıyorum mesela, sadece görme engelli olduğu için. Şimdi artık bunlar son buldu.*” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan) ifadesinde olduğu gibi engel durumunun görünür olmamasının yanı sıra toplumun engellilik konusunda eskiye nazaran daha bilinçli olması hasebiyle ayrımcılık ya da dışlanmaya uğramadığını belirtmiştir.

İş yerinde çalışma arkadaşları tarafından herhangi bir ayrımcılık veya dışlanmaya maruz kalmadığını ifade eden katılımcılardan bir kısmı da engel durumdan dolayı iş arkadaşlarının pozitif ayrımcılık uyguladığını ve bu durumun yaşam memnuniyetlerinin yanında çalışma hayatını da olumlu yönde etkilediğini vurgulamışlardır;

“Yok, hiç uğramadım. Sağ olsun arkadaşlarım günlük iş ile ilgili doldurduğumuz defteri bile benim adıma dolduruyorlar.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

“Hiçbir şekilde öyle bir şeyle karşılaşmadım. Hatta çoğu bana yardımcı olmuştur. Yeri geldiği zaman atamadığım adım, yeri geldiği zaman kullanamadığım nefesim arkadaşlarım olmuştur.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

Kurşuncu vd. (2019)<sup>321</sup> çalışmasında, engelli olmayan bazı çalışanların empati duygusundan yoksun bir şekilde engelli çalışanları taklit ve alay etme gibi küçük düşürücü davranışlarda bulunduğunu ve bundan dolayı engelli bireylerin bu durumdan oldukça üzüntü duyduklarını tespit etmiştir. Bu anlamda araştırmaya katılan engelli bireylerden bazıları sürekli olmamakla birlikte, zaman zaman engel durumundan ya da engel durumuna uygun olarak üstlendiği görev nedeniyle çalışma arkadaşları tarafından ağırlıklı olarak iğneleyici konuşmalar veya serzenişte bulunma şeklinde dışlanma veya ayrımcılığa maruz kaldığını ifade etmişlerdir.

“Bazen aşağılayıcı, iğneleyici davranışlara maruz kaldığımı hissediyorum. EKPSS ile atanmamın bile dert olduğu insanları gördüm. Sürekli laf sokuşturmak olsun, benimle alay etmeye çalışan ciddiyetsiz arkadaşlar olsun, böyle şeyler var maalesef.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Çalıştığım kurumda danışmada çalışmak, çoğu arkadaşın en büyük isteği diyebilirim. Bu sebeple arkadaşlarımın beni biraz çekemediğini çok hissediyorum. Samimi arkadaşlarım da var ama engelim sebebiyle orada olduğum için rahatsızlık duyan kişiler var. Sanki engelsizim gibi davranıyorlar ve onlara haksızlık edildiğini düşünebiliyorlar. Halbuki keşke engelim olmasaydı da ben çok daha ağır işler yapabilseydim.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan)

“Yani biraz huzursuzluk mu desem, kıskançlık mı desem. Şu an asli işim olan bakım işini yapamıyorum, danışmada çalışıyorum engelimden dolayı. İş arkadaşlarım biraz homurdanıyorlar. Hatta yanlarına yardımcı olmak için gidiyorum bazen. İnceden laf dokunduruyorlar, “rahatını bozmasaydın” tarzında.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

Bariz bir şekilde olmasa da bu durumu hissedenler/algılayanlar da vardır;

“Bariz bir şekilde yüzüme karşı bir durum olmuyor, ama hissedersiniz ya bazen. Belli durumlarda ara ara o hisse kapılıyorum.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

Öte yandan engel durumundan kaynaklanan sağlık problemlerinden dolayı sık hastaneye gitmek, çalışma hayatındaki engelli bireylerin dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalmasına neden olan önemli faktörler arasındadır.

“Maalesef sık sık oluyor. Bir sürü engelim, hastalığım var. Mesela düzenli olarak hastaneye gitmem gerekiyor, tabi mesai saatlerine denk geliyor

<sup>321</sup> Rabia Sultan Kurşuncu, Tuğba İmadoğlu ve Mustafa Fedai Çavuş, “Engelli ve Engelsiz Çalışanların İletişim Engelleri ve İş Doyumu: Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma”, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, S. 5, C. 2, 2019, s. 35.

genelde. Bazı çalışma arkadaşlarım,” yine mi hastaneye gidiyorsun, yine mi hastasın” dedikleri zaman dünyam yıkılıyor. “Git çalışma, malulen emekli ol”, diyenler de çok oluyordu. Sanki gezmeye gidiyorum, gibi muamele ediyorlardı. Ben bu engelleri istemedim ki. Hem ben engelimin çoğunu da bu kurumlarda çalışırken edindim. Yıllar önce çalıştığım kuruluşların çoğunun inşaatında benim emeklerim var, alın terim var. Bunların üstüne, “hastasın, engellisin madem, o zaman çalışma”, diyenleri görünce kahroluyorum.” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan)

“Ben çalışma arkadaşlarıma durumumu yalın bir biçimde aktardım. Taşıdığım riskleri, her an hayati bir sıkıntı yaşama ihtimalimi. Devamlı olan hastane süreçlerimi. Onlara verdiğim mesaj aslında şuydu. Biz eşit değiliz. Eşit şartlara sahip değiliz. Benim dezavantajlı durumum oldukça fazla. Çalışma arkadaşlarım bu süreçte, benim bakım personeli olduğum halde, neden evrak işi yaptığımla ilgili serzenişlerde bulunuyorlar yönetime bazen.” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

Bununla birlikte maalesef toplumun bazı kesimleri tarafından halen engelli bireylerin kategorize edilme durumu da çalışma hayatındaki engellilerin dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalma hissi yaşamasına neden olmaktadır.

“Yani ara ara oluyor. Buraya gelirken bile “aaa siz engelliler nereye falan dediklerinde” tabi ki üzülüyorsunuz.” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“İş arkadaşımın bir tartışmanın akabinde, arkamdan engelikle ilgili kötü sözler sarf ettiğini duymuştum. Bu beni çok üzdü.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

İş ortamında, çalışma arkadaşlarının katıldığı etkinliklere davet edilmeme durumunun da engelli bireylerin çalışma hayatında dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalma hissi yaşamasına neden olabilmektedir;

“Evet, arada oluyor. Mesela iş ortamından kaynaklı bir etkinlik var. Bütün herkes gidiyor, ama beni arayan olmuyor. Sebebi de çok basit, kim gelip beni evimden alacak, o etkinlikten sonra kim beni evime bırakacak. Onlara göre bu bir yük çünkü. Arabası olan engelsiz birini aramak varken, beni niye arasınlar ki.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

### **3.3.2.2.7. Çalışma Hayatından Duyulan Memnuniyet**

Nihayetinde; katılımcıların genel anlamda çalışma hayatlarından duydukları memnuniyet düzeyini anlamak amacıyla “Genel olarak, çalışma hayatınızdan hangi ölçüde memnunsunuz?” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılan engelli bireylerin çalışma hayatından genel olarak memnun olma veya memnun olmama durumu ile

kısmen memnun olma veya kısmen memnun olmama durumları farklı unsurlara bağlı olarak değişkenlik arz etmektedir.

Buna göre, genel olarak çalışma hayatından memnun olduğunu ifade eden katılımcıların önemli bir kısmı sadece çalışma hayatına dahil olmayı dahi memnuniyet sebebi olarak görmektedir. Bununla birlikte Kurşuncu vd. (2019)<sup>322</sup> yaptıkları araştırmada, engelli bireylerin iş tatminin sağlanması açısından engel durumu, çalışılan idareci ve iş ortamı gibi belli unsurların varlığına atıf yapmışlardır. Buna ek olarak Sert (2019)<sup>323</sup> çalışmasında, çalışanın işini sevmesi, işinde uzmanlaştığını düşünmesi ve çalışma arkadaşlarıyla olumlu ilişkiler kurması gibi unsurların genel olarak çalışanın mutluluğunu artırdığını ifade etmiştir. Bu bağlamda araştırmaya katılan engelli bireylerin idareci/amirlerinin engel durumuna göre görevlerinde destek olması, çalışma hayatında yer almanın sağladığı özgüven, çalıştıkları alanda yaptıkları işleri sevmeleri ve iş ortamındaki arkadaşlık ilişkileri gibi unsurlar diğer öne çıkan memnuniyet kaynakları arasındadır.

Bu anlamda katılımcıların bazıları *“İşimi yaparken idarecilerim bana asla ket vurmuyorlar. Belli esneklikler dâhilinde çalışabiliyorum. Benden maksimum verim almak üzere çalıştırıyorlar.”* (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan) ve *“30 yılı aşkın bu kurumdayım, şu anki idarecimin işimi sevmemde etkisi çok büyük bence.”* (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ifadelerindeki gibi genel olarak çalışma hayatından memnuniyetin oluşmasında idareci/amirlerinin kendilerine yaklaşımının etkili olduğunu, bu minvalde bazıları için ise *“İdareciniz de bu konuda duyarlıysa, bu durumu anlıyorsa, sizi sıkıntıya düşürmüyorsa problem yok”* (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan) ifadesindeki gibi idarecilerin engel durumuna yönelik tavrından dolayı çalışma hayatından memnuniyetinin olumlu etkilendiğini belirtmişlerdir.

Kurşuncu vd. (2019)<sup>324</sup> yine aynı çalışmalarında, engelli bireylerin çalışma ortamında kurdukları arkadaşlık ilişkileri ve bunun sonucu oluşan diyaloga yaptıkları

---

<sup>322</sup> A.e., s. 39.

<sup>323</sup> Ayşe Ece Sert, “Çalışanların Öz Güven ve Yaratıcılık Düzeylerinin Mutlulukları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir, 2019, s. 97.

<sup>324</sup> A.e., s. 36-37.

işten daha fazla önem atfettiklerini tespit etmiştir. Bu anlamda araştırmaya katılan engelli bireylerin bazıları iş ortamındaki arkadaşlık ilişkilerinin çalışma hayatından duyulan memnuniyete olumlu anlamda etki ettiğini ifade etmişlerdir

“Çalışmayı çok seviyorum. İdarecilerimle de iş arkadaşlarımla da aram çok iyi. En zor zamanlarımda hep onlar yanımda oldu. Allah onlardan razı olsun. Onları çok seviyorum.” (K28, kadın, 42, okumamış, işitme engelli, %69, doğuştan)

“İş arkadaşlarımı da iş ortamımı da çok seviyorum. Uyumlu bir ekibiz aslında. İşimi severek yapmamı da sağlıyor bu durum.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

Liderlik etme, yol göstermenin sağladığı kendini gerçekleştirme durumunun engelli bireylerin çalışma hayatından duyduğu memnuniyeti olumlu yönde etkilediği durumlar da tespit edilmiştir. Bu anlamda bazıları “*Şu anda her türlü kurul ve kuruluşumuzda önderlik etmeye çalışarak... Yapılan projeleri değerlendiriyoruz. Dolayısıyla ben şu anda saygın bir iş yapıyorum.*” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan) ifadesi ile yapılan işlerde mihmandarlık etmekten kaynaklı memnuniyetini dile getirmiştir. Bu minvalde diğer engelli bireylere “*rol model*” olmanın verdiği sorumluluk duygusu da iş yaşamından duyulan memnuniyeti olumlu yönde etkileyen bir durumdur (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan).

Göçmen (2017)<sup>325</sup> çalışmasında, çalışma hayatında bulunmanın engelli bireylere özgüven ve statü kazandırdığını belirtmiştir. Bu anlamda araştırmaya katılan engelli bireylere göre, çalışma hayatına dâhil olmanın verdiği özgüven de memnuniyeti belirleyen önemli başlıklardan biridir.

“Şöyle geneli ele alırsam çalıştığım için, gücümün yettiği için çok mutluyum. İşimi seviyorum. İnsanın kendi ekmeğini kazanması gibisi yok. Müthiş bir rahatlık bu. Bana çok huzur ve güven veriyor. Özgüven yani.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

“Yaptığım işi seviyorum. Çalıştığım kurumu seviyorum. Devlette bu halimle, engelikle çalışmaktan memnunum. Haklarım var ve bu haklar çerçevesinde belli bir özgüven içinde çalışabiliyorum.” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

<sup>325</sup> Selvi Göçmen, “Çalışma Kültürü Bağlamında Engellilik: Alanya’da Bir Uygulama”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya, 2017, s. 70.

Katılımcıların bir kısmı için ise yaşadıkları zorluklara rağmen çalışma hayatının içinde yer aldığına yönelik şükür/kanaatkârlık duygularının ön planda olması, çalışma hayatından memnuniyet duymalarının en önemli sebepleri arasındadır.

“Yaptığım işi seviyorum. Genel olarak memnunum. Çok keşkem yok, bu konuda. Gidiyoruz, geliyoruz. Ne yorucu ya da yıpratıcı işler var. Böyle bakınca iyiyiz yani.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Halime şükrediyorum öncelikle. Çünkü atanamayan veya iş bulamayan bir sürü insan var. Bundan dolayı memnuniyetsizim diyemem. İşim stresli bir iş, sorumluluğu da çok büyük. Beyin olarak çok yoruluyorum ama memnunum çalışma hayatımdan.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, % 40, doğuştan)

Katılımcıların büyük çoğunluğu genel olarak çalışma hayatından memnun olduğunu belirtse de bazı sebeplerden dolayı kısmen memnuniyetsizlik yaşadığını ifade edenler de vardır. Bu anlamda bazıları için “*Çalışmaktan çok memnunum. İşimi de, iş yerimi de çok seviyorum. Tek sorunum yardımcı hizmetler sınıfına dâhil olarak çalışmak. Ben de 657’liyim, memurum. Normal bir memurdan bir farkım yok. Kadrom hizmetli ama evrak işi yapıyorum. Ast-üst ilişkileri açısından üzülebildiğim anlar oluyor bu hizmet sınıfı yüzünden.*” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) şeklinde istihdam biçiminden kaynaklanan kısmen memnuniyetsizlik durumu ifade edilirken, bazıları için “*Memnunum aslında. Çalışmayı çok seviyorum. Şartlar iyileşsin tabi ki istiyoruz. O zaman belki daha memnun olabilirim.*” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan) şeklinde çalışma şartlarının daha iyi olması durumunda memnuniyet düzeyinin artacağı ifade edilmiştir. Bazıları için ise “*Hareketli ve aktif olmak beni mutlu ediyor. İnsanlara faydalı olmak çok güzel bir duygu. Engelin verdiği sağlık sıkıntıları var elbette. Ama bir şekilde idare ediyoruz.*” (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan) şeklinde engel durumunun verdiği sağlık sıkıntılarının memnuniyet düzeylerini kısmen olumsuz etkilediği de ifade edilmiştir.

Kısmen memnuniyetsiz olduğunu ifade edenler de dahil olmak üzere sadece çalışma hayatına dahil olmanın bile engelli bireylerin genel olarak çalışma hayatından memnuniyet duymalarının altındaki önemli etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Bu anlamda katılımcılardan bazıları için “*Genele bakarsak, iş hayatından memnunum.*”

*Çalışmayı çok seviyorum ve bana iyi geliyor.”* (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan) ifadesindeki gibi genel anlamda çalışmayı sevmesinden ötürü memnuniyet belirtilirken, bazıları için *“Çok memnunum. İşe gelmezsem çok mutsuz oluyorum.”* (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan) ifadesindeki gibi sadece işe gitmenin bile çalışma hayatından memnuniyet duyulmasını sağladığı durumlar da tespit edilmiştir. Evde olmak yerine çalışma hayatına katılarak maddi özgürlüğünü elde etmek de, çalışma hayatından duyulan memnuniyeti olumlu yönde etkileyen durumlardandır (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan).

Bazıları için *“Kendimi işime verdiğim ölçüde çok mutlu oluyorum. İşimi çok seviyorum.”* (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) ifadesi ile çalışma hayatının verdiği yoğunluk ve işe odaklanmanın yarattığı psikolojik rahatlık, bazıları için ise bir işi layıkıyla başarabilmenin ortaya çıkardığı verimli olduğunu hissetme duygusu (K4, erkek, 62, lisans, süregen/kronik engelli, %57, sonradan) yalnızca çalışma hayatında bulunuyor olmanın memnuniyet sebebi olarak görülmesine örnek olarak gösterilebilir.

Bunların yanında genel olarak çalışma hayatından memnun olmadığını belirten katılımcılar da mevcuttur. Memnun olmadığını belirten katılımcıların kişisel veya engel durumundan dolayı memnuniyetsizlik yaşadıklarını ifade etmelerinin yanında, memnun olmama nedenleri farklılık arz etmektedir. Buna göre katılımcılarından bazıları *“Engel durumum olmasaydı işimden daha memnun olurum diyebilirim.”* (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan) şeklinde engel durumunun dolayı memnuniyetsizlik yaşadığını ifade ederken, bazıları *“Sabahları erken kalkmak çok zor oluyor. Uzun bir iyileşme süreci olduğu için, erken kalkmaya alışamadım hala. İlaçlar belki de çok yoruyor vücudumu. Bunun haricinde insanlarla uğraşıyoruz iş gereği. İnsanlarla da uğraşmak çok zor.”* (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan) şeklinde engel durumunun yarattığı kişisel sıkıntılarının yanında insan ilişkilerinden duyduğu rahatsızlığı memnun olmama sebebi olarak ifade etmektedir. Bununla birlikte bazı katılımcılar *“Son zamanlarda iş anlamında bazı tatsız durumlar oldu. Bu yüzden şu an için çalışma hayatımdan hiç memnun değilim maalesef.”* (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan) şeklinde çalışma ortamında yaşadığı kimi sıkıntıları memnun olmama

gerekçesi olarak belirtirken, bazıları ise “*Belki başka bir kurumda çalışsaydım, daha mutlu olabilirdim. İnsanla bire bir uğraşmayacağınız bir kurum olabilir mesela. Daha teknik işlerin olduğu.*” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan) ifadesi ile çalıştığı kurumun faaliyet alanlarının vatandaşlara bire bir hizmet vermesi hasebiyle memnuniyetsizliğini dile getirmişlerdir.

### **3.3.2.3. Engelli Bireylerin Sosyal Hayata Uyumu**

Çalışma hayatında bulunan bir engelli için, çalışma hayatı dışındaki sosyal hayat ile ilişkisi de özelde çalışma hayatında, genelde hayatında yaşam memnuniyetine etki edebilmektedir.

#### **3.3.2.3.1. Aile**

Bu çerçevede çalışan engellinin sosyal hayatla ilgisi açısından bazı hususların bilinmesi önemlidir. Bunlardan biri aile ile birlikte olunup olunmamasıdır. Bu nedenle, katılımcıların aileleri ile ikamet edip etmedikleri ve aile mefhumunun yaşam memnuniyetlerine etkisini değerlendirebilmek amacıyla “*Ailenizle birlikte mi yaşıyorsunuz? Birlikte yaşamamanın/yaşamamanın yaşam memnuniyetinize etkisi nedir?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların geneli eş ve çocukları yahut ebeveynleriyle birlikte yaşarken, katılımcıların bir kısmı da yalnız yaşamaktadırlar. Bu anlamda aile ile yaşamamanın engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerine etkisi birtakım unsurlara istinaden değişkenlik göstermektedir.

Buna göre ailesiyle yaşamamanın yaşam memnuniyetine olumlu katkısı olduğunu ifade eden katılımcıların önemli bir kısmı, aile mefhumunun birlik ve beraberlik duygusunu beslediğini, düzen ve sorumluluk getirdiğini, bir güç ve dayanışma unsuru olduğunu, kendileri için motivasyon kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte katılımcıların kendilerini tamamen aileye atfetme, engel durumunun ortaya çıkması itibariyle aile unsuruyla sorunları çözme ve aile olmak için yaptıkları fedakarlıklar, diğer öne çıkan memnuniyet kaynaklarıdır.

Bu anlamda aile mefhumu bazıları için “*Bir olmak, birlikte var olmak çok mutluluk verici.*” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan) şeklinde ifade bulmakta iken, bazıları için sevgi, saygı ve güven duygusunun merkezi olmasına (K18,

kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan) atıfla ifade bulmaktadır. Aile olgusunu, *“Çocuğumla ve eşimle yaşamak beni çok mutlu ediyor. Aile olmak harika bir motivasyon kaynağı bence. Her akşam eşimle oturup, günümüzün nasıl geçtiğini birbirimize anlatmak, bence en önde gelen paylaşım duygusu.”* (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan) şeklinde motivasyon unsuru olarak görenler de vardır. Aile olmak bazıları için de günlük sıkıntılardan kurtulmanın yoludur: *“Çok stresli bir iş yapıyorum. Akşam eve gidip çocuklarımı kucağıma aldığımda, her şeyi unutuyorum. Stres falan kalmıyor. Eşimle, çocuklarımla muhabbet bana çok iyi geliyor.”* (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan). Buna ilaveten, *“...Her şeyi ailemle atlattım, diyebilirim. Örneğin hastalığımdan önce eşimle sıkıntılarımız oldu. Maddi sıkıntılar ya da artık herkeste olan sudan sebeplerden çıkan kavgalar. Hastalığımla beraber farklı bir gözden bakmaya başladık dünyaya. Şu an için “Sağlık olsun, gerisi hepsi hallolur” şeklinde bakıyoruz. Bu bakış artınca, çok şükür şimdi daha iyi olduk.”* (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan) şeklinde aileyi engel durumunun ortaya çıkması itibarıyla sorunların çözüm merkezi olarak gören ve sağlık durumunun iyi olmasından memnuniyet duyduğunu ifade edenler de mevcuttur.

Bazıları içinse aile kurmak, ölmeyi göze alacak kadar değerlidir:

*“...Aile olmak çok güzel bir şey. Aslında benim anne olmam bile mucize, organ nakliyle. Bir tane derken, şu an 3 çocuğum var hamdolsun. Anne olmayı çok istedim. Her zaman ölüm riskim vardı, hala da var. Ama ameliyattan çıktım, nakil olmuşum, daha yeni yeni toparlıyorum. Hep bir ölüm korkusu içimde. İçimde de ukde kalmasın istiyorum bazı şeyler. Bazen kendi kendime ömür biçiyordum, 19-20 yaşlarında. Derken, anne olmak istedim. Bu duyguyu tatmadan ölmek istemedim. Yani biraz da bu yüzden evlenip, anne oldum. Aslında 1 çocuk bile benim için rüya iken bugün 3 tane var hamdolsun. Gerçi hala düşünüyorum ölümü, ama bu seferki korku değil. Sadece çocuklarım için endişeleniyorum o kadar.”* (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

Aile ile birlikte yaşamaktan memnuniyet duyan katılımcıların bir kısmı, aileleriyle yaşamaktan bir düzen getirmesi ve sorumluluk duygusu oluşturmaları hasebiyle memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Buna göre aile içinde yaşanan belli rutinler ve ailedeki kimlikler çerçevesinde alınan sorumluluklar nedeniyle memnundurlar.

“Her şey bence çekirdekten başlıyor. Özellikle bir masa etrafında toplanmak, sadece yemek yeme eylemi için değil. Harika bir his bence. Evimizde anne, babanne gibi bir aile büyüğünün olması çok güzel. Her daim bir tecrübe yanı başımızda. Çocuklarıma söylemlerimden çok hareketlerimle örnek olmaya çalışıyorum. Çünkü çocuklar anne babada ne görürlerse onu yaparlar. Aile düzenim olmasa bugün bu kadar başarılı olamayabilirdim.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

“Aile güçlüyse, toplum da güçlü oluyor. Bireysel anlamda da çok ciddi katkısı var insana. Hem düzen hem de sorumluluk gibi...” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

“Aile olmak çok güzel. Güç aldığın bir eş, çocuklar... Birlikte olmak çok güzel. Öncelikle bir düzenin olması, düzenli bir hayata sahip olmak, insanın yaşam kalitesini yükseltiyor. Sorumluluklar var. Aslında bu sorumluluk kavramı çoğu kişi tarafından bir yük olarak algılanıyor. Halbuki bence bizler sorumluluklarımızla kimlik kazanıyor ve imtihan ediliyoruz. Ben bir anneyim. Evet, dünyada yüz milyonlarca anne var. Ben bir eşim, evet dünyada belki de milyar tane eş var. Ama ben kendimi bu aile düzeni çerçevesinde nasıl bir yere koymak istiyorum, işte bu bana bağlı. Dünyanın en iyi annesi ya da eşi olmak belki de ütöpik biraz. Ama en azından iyi bir anne ve eş olmam gerekiyor. Ben de gücüm yettiğince buna çalışıyorum.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

Aile ile yaşamaktan memnuniyet duyan katılımcıların bir kısmı ise memnuniyet sebeplerini, aileden aldıkları güç ve aileyi dayanak olarak görme şeklinde ifade etmişlerdir.

“Çocuklarımin ve eşimin varlığı bana güç veriyor.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“...Ailemle huzurluyum, mutluyum. Onlardan güç alıyorum.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

“Aile ortamında olmak, eşimle ve çocuklarımla vakit geçirmek çok güzel. İnsanın en büyük dayanağı bence.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

Aile ile yaşamaktan memnun olanların yanında bazı katılımcılar da bu durumdan bazı unsurlar ekseninde rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun başlıca sebepleri ise aile içi yaşanan çatışmalar, ebeveyninin bakımını üstlenme ve ileri yaşta bekar halde ebeveynlerle aynı evde yaşamak şeklinde sıralanmaktadır.

Bu anlamda bazıları için aileyle yaşamak zor bir durum olmakla birlikte her ne kadar aile üyeleri birbirini sevse de evde yaşanan tartışmalar huzursuzluğa sebebiyet vermektedir (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan).

İleri yaşta bekar olmak ve ebeveynlerle birlikte olmak da sorunlu bir durumdur:

“Ebeveynlerimle beraber yaşıyorum. Aile olmak çok güzel ama bu yaşta onlarla beraber olmak bazen canımı sıkıyor. Artık kendi yuvamı kurmam gerektiğini düşünüyorum...” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

Aile içinde ebeveyninin bakımını üstlenmekten dolayı ortaya çıkan memnuniyetsizlik durumları da mevcuttur:

“85 yaşındaki annemle birlikte yaşıyorum bakımı için. Annemin yiyecek içecek tercihleri çok farklı, kendisi kanser hastası. Bu durum beni çok yoruyor. Önceden en azından istediğim TV kanalını izlerdim. Şimdi ise izleyemiyorum. Bu bile bazen ruhuna kötü geliyor insanın.” (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan)

Aile ile birlikte yaşamayan katılımcıların durumu irdelendiğinde, bazı katılımcılar yalnız başına yaşamaktan memnun iken bazıları ise bu durumdan memnun değildirler.

Bu anlamda aile ile birlikte yaşamayan katılımcıların bundan memnuniyet duymalarında özgürce hareket edebilme ve karar verebilme unsurları başat aktörlerdir.

“Yalnız olmanın avantajı, özgürce karar almam. Kimse müdahil olamıyor bana. İstedikimi yapabiliyorum...” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

“Tek başıma yaşıyorum. Daha özgür ve rahat hareket edebiliyorum. İstedikim şeyleri yapıyorum. Becerilerimi, eğitimimi, hobilerimi daha rahat gerçekleştirebiliyorum.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

Aile ile yaşamayan katılımcılardan memnun olmadıklarını ifade edenler, bu durumun sebebi olarak yalnızlık duygusunu belirtmişlerdir. Bu anlamda kimi katılımcılar “Allah, kimseyi tek bırakmasın, çok zor. Eşimle 18 sene beraber kaldım, bir gün olsun birbirimizi kırmadık. O kadar özliyorum ki o yılları. Nereye gitsem yalnızım...” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ve “Yalnız yaşıyorum. Eşimin vefatından sonra çok kötü bir süreç geçirdim, yalnız yaşamak beni olumsuz etkiliyor. Eşimin olmamasına hala alışamadım. Evimin bir duvarı eksik sanki. Ve o olmayan duvarın yerinden rüzgarlar esiyor, böyle soğuk rüzgarlar.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan) ifadelerindeki gibi vefat eden eşe duyulan özlem ve yalnızlık duygusu yüzünden, kimi katılımcılar ise “Ailemden

*uzaktayım. Gurbetteyim yani. Buruk hissediyorum. Birçok şeyden uzağım, mesela anne sevgisinden, kardeş sevgisinden, beraber oturmaktan. 17 yıldır ailemle bir sosyal faaliyette bulunmuyorum. Arada izinlerde ancak gidip geliyorum.”* (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan) ifadesindeki gibi aileden uzakta olmaktan ötürü oluşan yalnızlık duygusu yüzünden memnun değildirler.

Ailede bazen birden çok engellinin varlığı da mümkün olabilmektedir, bu durumda engelli çalışan için ailedeki diğer engellinin varlığı yaşam memnuniyeti alanında etkili olabilmektedir. Bu nedenle, katılımcıların ailelerinde kendilerinden başka engelli olup olmadığını ve varlığı ve yokluğunun katılımcıların yaşam memnuniyetlerine etkisini anlamak amacıyla “*Ailenizde sizden başka engelli birey bulunuyor mu? Olmasının ya da olmamasının yaşam memnuniyetinize etkisi nedir?*” sorusu yöneltmiştir. Katılımcıların ağırlıklı olarak ailesinde engelli mevcut değilken bir kısım katılımcıların ise ailesinde kendilerinden başka engelli birey de bulunmaktadır.

Ailesinde engelli bulunan katılımcılar bu durumu kimi zaman olumlu bir durum olarak algılamakta kimi zaman ise bir endişe sebebi olarak görmektedirler. Bu anlamda kimi katılımcı için ailede başka bir engellinin var olması “*Annem, hem şeker hem de kalp hastası. %70 engelli raporu var. Yine bir gözü hiç görmeyen görme engelli ablam var. Ama rapor almak istemedi. Biz ailecek bu engel meselesine hiç takılmıyoruz. Normal, klasik bir şekilde hayatımızı sürdürüyoruz.*” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan) ifadesindeki gibi umursanmayan ve sorun oluşturmayan bir durumken, bir diğer katılımcı için ise “*Annemin kronik böbrek rahatsızlığı var. Raporu da var... Benim için onlar üzülüyorlar tabi ama her zaman destek veriyorlar. Ben üç kez ameliyat oldum üçünde de başımda ailem vardı. Uzaklardan çıkıp geldiler. Her seferinde sahip çıktılar bana. Aile olmak bambaşka bir güç, çok güzel bir şey.*” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan) ifadesindeki gibi bir dayanak noktası ve güç unsurudur. Bazı katılımcılar içinse bu durum, “*Eşim de engelli. İşitme ve konuşma engelli. Yani alıştık artık. Biz birbirimize yetmeye çalışıyoruz. İkimiz de engelli olunca, biraz daha iyi anlıyoruz birbirimizi gibi geliyor bana.*” (K28, kadın, 42, okumamış, işitme engelli, %69, doğuştan) ifadesindeki gibi empati ve kabullenme anlamında kişiye iyi gelmektedir.

Ailesinde kendisinden başka engelli birey bulunan katılımcıların bazıları bu durumdan olumsuz etkilenmektedirler. Bu durumun asıl kaynağı ise çocuklardır. Uzunoğlu (2019)<sup>326</sup> çalışmasında, engelli çocukları olan ailelerin en önemli problemlerinden birisinin gelecek kaygısı olduğunu, özellikle başlarına olumsuz bir durum gelmesi noktasında engelli çocuklarının durumu için endişe duyduklarını tespit etmiştir. Bulgularda da benzer şekilde ebeveynler çocuklarının engel durumu hakkında kaygılanmakta ve hatta gelecekte belki de kendileri gibi benzer engel durumuna sahip olma ihtimallerinden ötürü üzüntü duymaktadırlar.

“Eşim hiç görmüyor. %100 görme engelli. Doğuştan engeli az da olsa varmış, sonradan ilerlemiş. Çocuklarımda ileri derecede miyop var. Aslında bu konuda çok endişelerim var. Ya onlar da bizim gibi olursa, diye. Hiç kolay değil. Hiç karşımıza alıp da konuşamadık onlarla bu meseleyi açıktan. Onlar da endişeli belki de. Ama biz ebeveyn olarak içimize atıyoruz ya da erteliyoruz. Bu meseleyi düşünmek bile beni mutsuz etmeye yetiyor. Eşim engelinden dolayı emekli olmak zorunda kaldı. Bu hususta belli konularda ağırlık bende olduğu için doğal olarak yoruluyorum tabi. Bundan şikayetçi değilim aslında. Hayat müşterek sonuçta.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

“Evet. Bir çocuğum işitme engelli. Diğer bir çocuğum şeker hastası. İkisinin de engelli raporu var. Eşim çok ağır rahatsız. Onun raporunu henüz alamadık. Türkiye’de henüz tanısı olmadığından heyet rapor veremedi. Bu bizi çok yordu. Onun haricinde engelli çocuklarım için endişeleniyorum. Yuvasını kurabilecekler mi diye. Eşimde de bende de türlü hastalıklar var. Yaşımız belki 50lerdeyiz ama erken de evlendiğimizden, yaşadığımız kadar yaşadık artık, diyoruz. Bekar çocuklarımız için çok endişeleniyoruz. Onları evlendirirsek, ölsem de gam yemem.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

Ailesinde kendisinden başka engelli birey olmayan katılımcılar, bu durumun yaşam memnuniyetlerine etkisini, çocuklarla olan iletişimde zorlanma, birbirine destek olarak kenetlenme duygusunu ortaya çıkarma, kabullenme ve kader olarak görme gibi unsurlar olarak ifade etmişlerdir.

Bu anlamda bazı katılımcılar çocuklarıyla iletişim kuramamaktan ya da onlara engelsiz bireyler gibi yaklaşamamaktan dolayı üzüntü duymaktadırlar.

“Engellilikle alakalı zerre bir sorun yok bizde. Çocuklarım küçükken, mesela şu an mühendis olan kızım, üç yaşlarındayken babayla çizdiği resmi, babayla

<sup>326</sup> Esra Uzunoğlu, “Engelli Bireye Sahip Ailelerin Sorunları ve Sosyal Dışlanması Üzerine Nitel Bir İnceleme”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sakarya, 2019, s. 94.

böyle muhatap olur diye hazmettiğinden tutar eliyle gösterirdi. “Baba bak burası güneş, buralar bulutlar” derdi. Onun gözünde bu çok normaldi. Ama en küçük kızım, “Baba ya sen niye görmüyorsun?” dedi. “Kızım ben mutluyum sana ne oluyor?” dedim, “Benim için sorun yani” dedi. Dört çocuğumdan sadece birisi bunu sordu bana. Daha sonra çocuğum beni yanında görmekten rahatsız olmamalı ki öğretmeninden rica etti beni okuluna konferans vermem için çağırdı.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Çocuklarım engelimi zamanla tabi ki sorguladılar. Özellikle oğlum, her askere giden böyle mi oluyor diye sorduğunda çok zorlanmışım. Ama askerde bir kaza geçirdim, o yüzden böyle oldu, diye cevap verince rahatlıyorlar.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“2 kardeşimde de görme engeli mevcut. Ama en ağır durumda olan benim. Çekirdek ailem, eşim ve çocuğum belli bir bilince oluştular tabi. Çocuk açısından bazen belli hislere kapılıyorum. Mesela bir araba kullanıp onu gezdiremememe durumuna içerliyor. İç dünyasında belki daha ağır bir durum olabilir. Çok açığa çıkarmadı.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

Katılımcıların bazıları engellilik durumlarına ailelerinin bakışı noktasında, aileyi bir destek ve dayanak olarak görmekte ve bu durum onlara iyi gelmektedir.

“Doğduğumdan beri benim için koşturuyor annem ve babam. Hastaneler, doktorlar. Hiç yüzlerini eksitmediler bugüne kadar. Kardeşlerim de yaşları olgunlaştıkça beni anlamaya, daha çok destek olmaya başladılar.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Eşim ve annem beni bir engelli olarak görmüyorlar. Sosyal çevrem de öyle. Bazen muhabbet ilerleyince etrafımdakiler görmediğimi unuturlar. Birçok şeyin üstesinden gelmeye çalışırım çünkü. Çocuklarım çok küçüktüler görmediğimi fark ettiklerinde. Daha küçük yaşta o kadar anlayışlı karşıladılar ki çok mutlu oldum. Saçımı örüyor mesela kızım, elimi saçlarına götürüyor beğenip, beğenmediğimi soruyor. Beni çok iyi tanıyorlar ve davranışlarını buna göre şekillendiriyorlar.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

“...Annem en büyük dayanağım bu konuda. O olmasa daha kötü durumda olabilirdim. Bu yaşında bile merhamete, sevgiye ihtiyaç duyabiliyor insan.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

“Sağ olsunlar bana çok destek oldu ailem. Her konuda destek verdiler, annem, babam ve kardeşlerim. Eğer ki bu kadar iyi durumdaysam şu an onlara borçluyum bunu. Hep yanımda oldular. Tam kötü bir moda yahut karamsarlığa düşecekken, hemen tutup kaldırdılar.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Ailemde benden başka engelli yok. Yani evet, zaman zaman düşünüp üzülüğüm noktalar oluyor. Ama ailem bana aşırı derecede destek oluyor. Birçok şeyi benim tek başıma yapmam için çaba gösteriyorlar. Bu da bana

özgüven kazandırıyor. Yani bir ayrımcılık hissetmiyorum.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

Katılımcıların bazıları bu durumu, *“Engelli olarak yıllarca sordum kendime, acaba neden ben diye. Hayat akıp gitti. Zamanla zaten bazı şeyleri kabulleniyor insan. Ama nasip ama kader. Çok şükür bugünümüze.”* (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ve *“Ailemde benden başka engelli yok. Bu benim kaderimmiş diyorum. Benden başka engelli olmamasına üzülmiyorum. Ne yapalım nasipte bu varmış diyorum.”* (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan) ifadesindeki gibi kaderci bir anlayışla algılarken, bazı katılımcılar ise bu durumun süreğen (kronik) engel türünden dolayı, engel durumunu hastalık olarak görmeleri itibariyle kendilerine herhangi bir etkisi olmadığını ifade etmişlerdir. *“Hastalığa bağlı engelli olmaktan sanırım, bariz bir engelli/engelsiz ayrımı hissetmiyorum yaşıntımda. Yani böyle bir kalıba girdiğimi düşünmiyorum. Tabi ki engelliyim ama hastalıktan dolayı olduğu için, bilemiyorum. O yüzden ailemin bu konuda olumlu ya da olumsuz bir tavrı olmadı. Tabi ki daima yardıma ihtiyacım olduğunda çocuklarım hemen koşuyorlar.”* (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan).

Katılımcıların bazıları ailelerinin aşırı ilgisinden dolayı özgüven problemi yaşarken *“Annem de kronik engelli. Yani annemi kaybetmekten çok korkuyorum. Ailem engelimden dolayı çok fazla üzerime düşüyor, bu da beni çok yoruyor. İnsan ilgiye her daim muhtaçtır ama ilginin fazlası da iyi değil aslında. Bu sefer insan yetersizlik duygusuna kapılabiliyor. Nasıl denir, özgüvensiz gibi hissediyor insan kendini.”* (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan), bazı katılımcılar ise *“Ailemde benden başka engelli yok. Bir olumsuz etkisi yok. Ama bazen size olan ilginin çok olması, bazen de istediğiniz ilgiye erişememek mutsuz edebiliyor. Aslında biraz naz belki de alınganlık gibi bir şey bu.”* (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan) ifadesindeki gibi ailelerinin ilgisinin ölçüsüzlüğünden rahatsızdır.

### **3.3.2.3.2. Erişilebilirlik**

Aile gibi sosyal çevrenin merkezi kurumu yanında, aile dışındaki çevre de engelli çalışanın yaşam memnuniyetinde önemlidir; burada özellikle çevrenin erişilebilirliği öne çıkmaktadır. Bu nedenle, engelli bireylerin yaşadıkları çevrenin

erişilebilirlik açısından ne derecede yeterli olduğu, tüm engel türleri düşünülerek gerekli şartların sağlanıp sağlanmadığı ve erişilebilirlik durumunun engelli çalışanların sosyal yaşamlarına etkisini anlamak amacıyla katılımcılara “Yaşadığınız çevre, cadde/sokak/apartmanı erişilebilirlik açısından ne ölçüde yeterli buluyorsunuz? Yeterli değilse, eksiklik/aksaklıklar nelerdir?” sorusu yöneltmiştir. Engelli bireylerin yaşadıkları çevrede bulunan cadde/sokak/apartman yönünden erişilebilirliği, bina yapısından kaynaklanan erişilebilirlik durumları ve alınması gereken önlemlerin yeterliliği açısından verdikleri cevapların farklılıklar gösterdiği belirlenmiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu yaşadıkları çevrenin tüm engel türlerine göre erişilebilirlik açısından yetersiz düzeyde olduğunu ifade etmişlerdir. Bu anlamda katılımcıların ifadeleri irdelendiğinde mevcut sıkıntıların sebebi olarak binalarda asansör olmayışı, engelli rampası olmayışı, sarı şeritlerin ve kabartma yazıların eksikliği, kaldırımlara araçların park etmesi gibi unsurlar sıralanmıştır.

Buna göre, erişilebilirlik anlamında yetersizlik bazıları için “Yeterli değil. Sarı şeritler kalkmış mesela yerinden, daha çok engel yaratıyor, normal yürüyen insana da engel yaratıyor, takılma gibi durumlar meydana gelebiliyor. Asansör var ancak asansöre kadar merdiven var. Engelliler için çok uygun değil.” (K16, kadın, 59, lisans, süregen/kronik engelli, %40, sonradan) şeklinde ifade bulmakta iken, bazıları için “Yaşadığım sokakta engelli bireylere özel herhangi bir kolaylık veya önlem yok. Binamızda benden başka bir engelli daha bulunuyor. Kendi imkanlarıyla bir engelli rampası yaptırdı. Toplu olarak bu işe duyarlı olalım diyen bir ses, bir kafa yok bizim millette.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan) toplumsal bilincin oluşmamasından ileri gelmektedir. Bu noktada “Asansör mevcut binada. Ama çevrede, sokakta alınan çok fazla bir önlem yok açıkçası. Binamızda engelli rampası da yok. Etraftaki binalarda da göstermelik alınan önlemler. Mesela engelli rampası yapıyorlar. Ama o kadar dik yapıyorlar ki iki kişinin yardımıyla bile bedensel engellinin çıkması mümkün olmuyor.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan) ifadesindeki gibi alınan önlemlerin göstermelik olduğunu ifade edenler de vardır. “Yeterli değil. Görme engelli olsam mesela, her yer delik deşik. Perişan olurdum herhalde. Yollar çok kötü durumda. Asfaltlarda hep çöküntü var...”

(K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan) ifadesindeki gibi kötü yol şartları da bu anlamda ciddi bir sorundur.

Yıldız (2017)<sup>327</sup> araştırmasında, yaşanan muhitin ve binaların erişilebilirlik anlamında engelli bireylerin ihtiyacı olan yaşam standartlarına uygun olmaması durumunda, engelli bireylerin yaşamlarının oldukça güç bir hale geldiğini ve diğer insanlara olan bağımlılığının arttığını tespit etmiştir.

Yaşanılan muhitte kaldırımlara araç park edilmesi meselesi yetersizlik noktasında başı çekmektedir.

“Binamızda asansör yok. Engelli rampamız yok. Sarı şeritler falan yok. Araba park edecek yer yok. Kaldırımlarda arabalar oluyor. Çok kalabalık bir semtte yaşıyoruz. Bu yönden aslında baya sorunlu bir bölge.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Ben ağacı çok severim ama kaldırım üzerinde ağaç bana göre bir şey değil. Çünkü bastonla yürürken ağacın kaldırım üzerinde bulunmasıyla ağacın etrafında çukur oluşuyor zaten. Bastonla oraya takılıyorsunuz bir, o çukurun içine basabilirsiniz iki, daha kötüsü ağaç eğri bir şeyse dalı varsa giderken bastonla bakıyorsunuz bir şey yok ama küt diye kafanızı ağaca çarpabilirsiniz. İşte çöp kutuları, kaldırımlara konulmuş şeyler. Hatta sarı şeritlerin üzerine konulmuş araçlar. Kaldırımda bir anda karşınıza çıkan apartmana giden merdivenler çok tehlikeli. Oradan aşağı düştüğünüz zaman hayati tehlike bulunuyor. Yolun kenarındaki kaldırımdansa yolun ortasından gitmeyi tercih ederim, daha az riskli. Çünkü karşıdan gelen arabanın sesi var, kaldırımdaki ağacın sesi yok. Araba olduğu zaman kaçıyorum mesela kenara. Bir de bize ısrarla “ağabey burası yol” diyorlar. Ben de biliyorum ama o öyle değil işte. “Kaldırıma çıkabilir misin?” diyorlar, tabi çıkıyorum ama çıktıktan sonra tekrar iniyorum.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Kaldırımlara araç park ediyor herkes, dikkat eden hiç yok. Başka alınan bir önleme de hiç denk gelmedim. Bizim muhit biraz zayıf bu yönden.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

“İnsanlar dikkat etmiyorlar. Hele ki kaldırımlara araç park edenler çok üzüyor beni. Caddemizde öyle alınan bir önlem yok.” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

Kimi katılımcılar için kaldırımlar sadece engelli bireyler için değil, engelli olmayan bireyler için de ciddi bir sorun teşkil etmektedir.

“Maalesef yeterli değil. Bir kere kaldırım denen bir olgu kalmadı. Merkezi bir muhitte oturuyorum ve adım başı kafe. Bu kafeler de kaldırımlar konusunda

<sup>327</sup> Müge Yıldız, “Engellilerin İstihdamında Yaşanan Sorunlar: Ergene İlçesi Örneği”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Tekirdağ, 2017, s. 49.

çok acımasızlar. Engelliler, yaşlılar yahut bebekliler için artık ızdırap oldu bu mesele...” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

“Tamamen yetersiz olduğunu düşünüyorum. Engelli rampaları yok, sarı şeritler yok. Kaldırımlar deseniz feci durumda. Ben zor yürüyorum, görme engelli birisi nasıl yürüsün, ya da bebek arabalı biri.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

“Kaldırımlarda yürümek çok zor. Normal insanlar bile yürüyemez. Herkes araç park ediyor sorumsuzca.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

Görme engellilik erişilebilirlik noktasında muzdarip olan engel türlerinin başında gelmektedir;

“Yaşadığım muhit de pek erişilebilir değil. Sanayi bölgesinde yaşıyorum. Görme engelli olarak şehir içi seyahat etmek bir kabus resmen. Yani her gün dolmuşa biniyorum ama hep farklı yerlerde indiriyor. Her seferinde görmeyen biri için kafanıza o yolu kodlamak kolay değil sonuçta.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

Bazıları için bu durum bir kültür eksikliğinden kaynaklanmaktadır;

“Merkezi konumda bir ilçenin kalabalık olmayan bir mahallesinde yaşıyoruz. Çoğu binada engelli rampası yok, diyebilirim. Hepsinde asansör de yok, eski bina da çok çünkü. Bizim binada da asansör yok mesela. Bizim binaya gelecek bir engellinin halini ben düşünmüyorum. Merdivenler de baya dik. Çok da değil aslında, 10 sene önce yaptık biz bu binayı. Ama o zaman dikkat etmedik. Rampa yapmayı bile unutmuşuz. Bunu kültür olarak edinememiştik.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

Bazı katılımcılar için kırsal bir bölgede ikamet etmek sorunlu bir durumdur;

“Şehrin biraz kırsal bölgesinde yaşıyorum. Çok fazla yokuş var, bir kere ilk başta bu sorun. Sarı şerit arada sırada görüyorum. Binada engelli rampası yok. Asansör bile yok.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

Bu anlamda sosyo-ekonomik şartların iyileşmesiyle erişilebilirlik de oluşabilmektedir:

“Binamızda alınan herhangi bir önlem yok. Yedi katlı apartmandayız, asansör bile yok. Kaldırımlar hep araba dolu. Ama oğlum nezih bir muhitte oturuyor. Mesela oraya gidince, her önlem düşünülmüş engelliler için. Her şey var.” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan)

Bazı katılımcılara göre erişilebilirlik meselesine merkezi muhitlerdeki ana arterlerde ve kurumsal alanlarda daha fazla dikkat edilmektedir.

“...Ana arterlerde sarı şeritler mevcut. Özellikle son dönemde çok arttı. Ama bana sorarsanız hala yetersiz. Banka, Avm gibi kurumsal noktalarda daha çok önem veriliyor...” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

“Çok kalabalık bir semtte yaşıyorum. Asansörümüz var binamızda. Engelli rampamız yok. Kaldırımlarda sarı şeritler biraz seyrek. Ana caddelerde görebiliyoruz sadece. Kabartma yazılara da hiç rastlamadım. Hele ki böyle kalabalık bir muhitte daha çok önlem alınması gerekirdi.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

Bellia (2021)<sup>328</sup> engellik ve mutluluk konusunda erişilebilirliğin rolünü araştırdığı çalışmasında, çevresel erişilebilirliğin engelli bireyler için yaşam memnuniyeti açısından önemli bir unsur olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda yaşadıkları çevre itibarıyla erişilebilirliği yeterli gören katılımcılar da mevcuttur. Katılımcılar, erişilebilirliği yeterli olarak görme sebeplerini, yaşanan binada asansör, engelli rampası ve sarı şeritlerin varlığı, merkezi bir konumda yaşamak ve kaldırımlara araç park etmeme bilincinin varlığı şeklinde ifade etmişlerdir.

“Asansör var. Engelli rampası var. Genelde yeterli buluyorum.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

“Benim yaşadığım yerde bir sıkıntı yok. Merkezi bir konumdayız diyebilirim. Gerçi İstanbul’da her yer merkez artık ama yine de ormanlık ya da sakin yerler var. Şeritlere devamlı denk geliyorum muhitte. Binamızda engelli rampamız var. Asansörümüz de var. Geçen sene kabartma işaretler yaptılar engelliler için.” (K18, kadın, 49, önlisans, süregen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Yaşadığım yerde bir sıkıntı görmedim. Merkezi bir yerde olduğu için çoğu şeyi var diyebilirim. Mesela sarı şeritler var, kaldırımlara araç park edilmez. Ben bile bir kere şikayetçi olmuştum, kaldırıma yanaşmış bir araba için. Böyle önlemlerin alındığı bir yerde oturunca, ister istemez siz de kendinize çeki düzen veriyorsunuz. Hatta şikayetimi belki de bundan dolayı yaptım.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süregen/kronik engelli, %82, sonradan)

### 3.3.2.3.3. Çevrenin Engelliliğe Yaklaşımı

Çevre sadece fiziksel yeterlilik açısından değil, aynı zamanda insan çevresi olarak da çalışan engellilerin yaşam memnuniyetleriyle ilintili olabilmektedir. Bu nedenle, katılımcıların yaşadıkları çevrede ve sosyal hayatlarında etkileşimde oldukları bireylerin engellilere ve engelliliğe dair yaklaşımlarını anlamak amacıyla katılımcılara “Yaşadığınız çevredeki insanların engellilere yaklaşımını açıkla-

<sup>328</sup> Asya Bellia, “Disability and Happiness: The Role of Accessibility,” **Department of Political Science, University Of Pisa, Discussion Paper N. 284**, 2021, s. 33.

*mısınız?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdikleri cevaplar irdelendiğinde, sosyal hayatlarındaki aktörlerin engellilere yaklaşımını acıma duygusu, yardımseverlik, bilinçlilik, eğitim gibi unsurlar olarak algıladıkları görülmektedir.*

Katılımcıların önemli bir kısmı *“Denize gidiyorum mesela yazın, o da yakınlarımın ısrarıyla. Yoksa hiç içimden gelmiyor bu halde. Orada beni gören insanların verdikleri tepki çok üzüyor beni. Yaşlı teyzelerin “vah yavrum, senin bu halin ne”, diye hayıflanmaları çok yaralıyor ruhumu. Allah kimsenin merhametine muhtaç etmesin...”* (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesindeki gibi toplumun engellilere acıyarak baktığını ve bundan rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar acımanın yanında yardımseverlik duygusunun da olduğunu ama acımasızlığın daha yaygın olduğunu beyan etmiştir (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan). Kimileri için engellilere yaklaşım vicdani bir açmazdır, *“Toplumdaki insanlarda acıma ve merhamet var sadece, o anlık bir şey yani, anlık bir yardım, belki de vicdan bastırma.”* (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan). Bazıları için ise *“Çok aşırı duygusal bazı insanlar, bu beni çok rahatsız ediyor. Yolda gören yaşlı teyzelerin “ah canım bu yaşta yazık olmuş, vah vah!” şeklindeki hareketleri benim canımı çok sıkıyor. Teyzeleri de anlıyorum aslında, farklı olduğum için bu tepkiyi veriyorlar. Her gün engelli birini görmüyorlar belki. Toplumun genel anlamda engelliliğe bakışını bilinçli değil de, acıma yönünde buluyorum. Bence yeterli değil insanlardaki bilinç düzeyi. Özellikle de zihinsel engellilere karşı. Mahallemizde birkaç zihinsel engelli komşumuz var. Oradan da gözlemlerim var. Aileler bilinçli değil. Hala kendi çocuğu engelli diye çocuğundan utanan babalar var.”* (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan) acıma duygusuyla birlikte bilinçsizlik de oldukça fazladır.

Öte yandan katılımcıların birçoğu çevrelerindeki insanların engellilere olan yaklaşımında yardımseverliğin ön plana çıktığını ifade etmişlerdir. Bu anlamda *“Bana çok olumlu yaklaşıyor çevrem. Hiçbir ağır iş yaptırmıyorlar. Benim hiç yorulmamı istemiyorlar. Hep yardım ediyorlar. Ben de çok mahcup oluyorum onlara karşı.”* (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan) ifadesindeki gibi çevrenin pozitif yaklaşımını hissedenler olduğu gibi, bazı katılımcılar için *“Benim çevremde engellilere bir saygı vardır. Yardımseverlik vardır. Hürmet vardır. Şunu bir kere kimse*

*aklından çıkarmasın, herkes bir gün engelli olabilir. Bunun bilincinde olarak yaşayan insanlar az da olsa varlar. Daha çok artmalılar.”* (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan) ifadesinde olduğu gibi saygı ve hürmet kavramları önem arz etmektedir. Bazı katılımcılar ise *“Oturdüğüm çevrede asla itici bir gözle bakıldığını görmedim. Bazen yavaş hareket ettiğim için kasada önüme geçildiği oluyor ama çoğu zaman yardımcı oluyorlar, “siz buyurun geçin” diyorlar. Otobüste bazı engelliler yer verildiğinde kabul etmiyor ama ben kabul ediyorum, mutlu oluyorum. Ben kendi olduğum noktayı kabullenmişim yani.”* (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan) engel durumunu kabullenmenin akabinde insanlardan gelen yardım önerisini kabullenerek mutlu olmaktadır.

Bununla birlikte son yıllarda devletin engellilik alanında kaydettiği gelişmeler ve çıkardığı kanun, yönetmelik vb. yasal düzenlemeler kapsamında, engellilere verilen haklar bağlamında toplumda bir bilinç oluşumunun ortaya çıktığını ifade eden katılımcılar da vardır.

*“Engelli komşularımız var mesela. Mahalleli benimsemiş durumda. Yardımsever yaklaşıyor. Son yıllarda oluşan bir bilinç var aslında. Yeterli olmasa da. Ama eskiden öteleme vardı, damgalama vardı. Şimdi çok şükür engellilerin, ailelerinin belli hakları var. Mesela evde bakım hizmetinin varlığı veya özel bakım merkezlerinin açılması bile belli bir bilincin oluşmasına katkı sağlıyor. Şimdi engellisi olan aile, ona baktığı için devletten yardım alıyor. Yahut bakamayacak durumda olunca özel bakım merkezinde yaşaması için devletin destekleri var. Bu gelişmeler sonucunda toplum da saygı göstermeyi, benimsemeyi az da olsa öğrendi.”* (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan)

*“...Bilinçlenmeye yardımcı olan belli durumlar da var. Mesela EKPSS çıktı. Engellilerin atanması hızlandı ve çoğaldı. Bu müthiş bir özgüven engelliler için. Mesela Özürlü kavramı kaldırıldı. Çok damgalayıcı, kötü bir ifadeydi.”* (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

*“O konuda çok bilinçli bir mahalleyiz. Yardımseverlik çok vardır. Duyarsız asla kalmazlar. İki komşumuz var bedensel engelli. Herkes, bütün mahalleli her ihtiyaçlarında yanlarında olurlar. Eskiden bugüne baktığımızda elbette bu bilinç arttı bana göre. Mesela bu iki aile eskiden daha içe kapanıktı. Son yıllarda daha nasıl diyeyim, özgür oldular. Durumları daha iyi oldu. Maaş alıyorlarmış, engelli maaşı. Belki de ondandır.”* (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

*“Son 5-10 yıldır aslında bir bilinçlenme görüyorum insanlarda. Bu da bence Devletimizin engellilere verdiği değerden kaynaklanıyor. 10 yıl öncesine kadar insan muamelesi bile görmüyordu bazı engel türleri maalesef. Mesela zihinsel engelliler gibi. Çocukluğumdan hatırlıyorum. Zihinsel engelli*

komşumuzun çocuğu vardı. Çok utanıyorlardı ondan. Odasından hiç çıkartmıyorlardı. Hatta bağlıyorlardı bazen. Çevre de dışlayarak, acıyarak bakıyordu onlara. Şimdi evde bakım denen bir mekanizma var. Bunun için devletin ödediği paralar var. Evde bakılamayacaksa ve devletin merkezlerinde yer yoksa, özel bakım merkezleri var. Artık kimse kimseden utanmıyor. Engelli haklarının varlığı, bu konuda eğitimlerin artması, engellilik konusunun medyada daha çok ele alınması gibi unsurlar artık belli bir bilincin oturmasına yol açtı bence.” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

Çulcuoğlu vd. (2019)<sup>329</sup> çalışmalarında, görme engelli bireyler açısından toplumda yardım ve destek konusunda bir bilincin oluşmadığını, bireylerde engellilere nasıl yaklaşılacağına, nasıl yardımcı olunacağına dair bir eğitim ve kültür yoksunluğuna işaret ederek, görme engellilerin bu durumdan oldukça mutsuz olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda katılımcıların bazılarına göre görme engellilik toplumun bilinçsizce yaklaşımından en fazla muzdarip olan engel türüdür. Bununla birlikte söz konusu katılımcılar bu bilinçsizliğin sebebi olarak düşüncesizliği, kırsalda olmayı, toplumun yardım kültürüne sahip olmamasını ve eğitimsizliği öne sürmüşlerdir.

“Yolda yürüyorum mesela, adam ısrarla “kaldırımdan yürümen lazım” diyor. Ya da “senin yolun burası” diyerek ısrarla beni hissedilebilir yüzeye çıkarmaya çalışıyor. Halbuki görmeyen sadece oradan yürüyebilir diye bir kural yok. Geçenlerde mesela metroya bindim. İki kişi aynı anda “Birisi arkadaşına yer verebilir mi?” diye bağırdı. Bana sorma falan yok. Benim oturmak isteyip istemediğimin bir önemi de yok. Onlara göre engelli birisi varsa oturacak illaki diye bir tutum var. Ben de dedim ki “Yok sağ olun ben oturmak istemiyorum.”. “Nasıl yani, oturmak istemiyor musunuz?” deyince ben de “Valla oturmak isterim ama buna benim adıma karar verilmesini istemem.” dedim. Bazen böyle iki, üç, beş, sekiz defa olunca çıkıntılık gibi görünen hallere başvurduğumuz oluyor yani.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Olumsuz bir ön yargı var toplumda. Otobüse binersiniz, “şuna yer verin!” diye bir ses duyulur hemen. Sanki bir eşya gibi davranırlar size. Hiç düşünmez insanlar, benim de bir sosyal statüye sahip olabilme ihtimalini. Ben bir öğretmenim. Dünyanın en şerefli, kutsal mesleğini icra ediyorum, ama kime ne. Genelde acıma duygusu hakim toplumda. Bu ön yargıları kırabilmem için o ortamda belli bir süre vakit geçirmem lazım. O zaman insanlar anlayabiliyor hatalarını. Ama tanımayanlar için maalesef durum iyi olmuyor...” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

<sup>329</sup> Selin Çulcuoğlu, Esra Erbil, Sultan Muradov & İdil Işık, “Görme Engelli Bireylerin Çalışma Hayatına Katılım Süreçleri ve Bu Süreçte Karşılaştıkları Zorluklar”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi 7. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı**, Eds. Ali Murat Alparslan vd., Burdur, 2019, s. 210.

“Çok duygusal yaklaşıyor engellilik meselesine. Bu aslında güzel ama başlangıç ve bitiş noktası birbiriyle uyuşmuyor. Yolda yürüyorsunuz, biri geliyor, sol yap, sağ yap, düz git, diye komutlar vermeye başlıyor. İyi de bir yardım talebiniz olmamış, sıkıntılı bir durum da yok. Ben yolumda gidiyorum bir şekilde. Önce bir sorsa, nereye gidiyorsun diye. Bazısı gelip bastonumdan tutup sürüklüyor. Bazısı karşıdan karşıya geçiriyor, hiç sormadan. Belki ben geçmek istemiyorum, farklı bir yöne gideceğim belki de. Bu olumsuzlukları eğitimsizliğe bağlıyorum. Ama şunu es geçmeyelim. Mevzuat anlamında da düşünce anlamında özellikle devlet eliyle yapılan değişimler yadsınamaz. Bu da bir bilincin doğmasına yol açtı engellilik konusunda. Ama o da sadece büyük şehirlerde. Kırsalda durum hala çok feci. Kırsalda özellikle yanınıza bile gelmezler. Gelişmiş ülkelerde bu bilinç ve alınmış eğitimin tezahürü çok fazla. Mesela Avrupa’da bir engelliye yardım etmeden önce, yardıma ihtiyacınız var mı, diye sorup, olumlu cevap aldığı takdirde yardım ediyor insanlar.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

“Ben şahsen bir sorun yaşamadım. Çok dışarıdan bariz belli olan bir engele sahip değilim, belki de bu yüzden. Bir bilinç eksikliği mevcut toplumda aslında. Mesela görme engelli birinin size ilk vereceği örnek, karşıdan karşıya geçerken engelsiz insanların yardım etme tarzı sorunsalıdır. Çok enteresan bir milletiz, görme engelliye yardıma ihtiyacı olup olmadığını sormadan karşıdan karşıya geçiriyor insanımız. Ama tam ayrıldığı yerde var olan elektrik direğini haber vermiyor. Yardım ederken iki boyutlu düşünmenin acizliği belki de bu. Tabi eskiye göre toplum yine bir aşama kaydetti. Mevzuat değişti, sosyal haklar verildi. Bir ilerleme oldu. Ama modernleşme olsun, kentleşme olsun, hala yeterli değil bu konudaki bilinç. Ben bunu eğitim eksikliğine bağlıyorum.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

Bazı katılımcılar engel durumlarının dışarıdan hemen belli olmamasından muzdariptirler;

“İnsanlar bariz belli olan engel türlerine tabi ki daha merhametli ya da bilinçli yaklaşabiliyor. Ama benim gibi dışarıdan hemen belli olmayan engel türüne karşı, bilmediklerinden davranışlarıyla bu engele sahip insanları üzebiliyorlar. Bazen bilinçsizce gözleriniz dalıyor, buna karşı sarhoş muamelesi bile yapıyorlar. Bu doğrultuda da sorunlar çıkabiliyor. Etrafta engellileri hala hor görenler var. Kimisi acıyarak yaklaşıyor, bu da hoş değil tabi. Yardımsever insanların da varlığı az değil. Bunu insanlık görevi olarak görüyorlar. Tabi yardım konusunda bile bir usul olmalı bence. Engelliler daha kırılgan oluyor ruhen. Yardım istemeyen birine zorla yardım etmeye kalkmak da hiç hoş değil. Belli kalıp düşünceler var bu konuda.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

Gültekin ve Sezer (2017)<sup>330</sup> çalışmalarında, yaşanan çevrenin engellilere karşı az da olsa olumsuz davranışlarda bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bu duruma paralel olarak araştırmaya katılan engelli bireylerin bazılarına göre engellilik alanında yapılan

<sup>330</sup> Tule Gültekin ve Sergender Sezer, “Engelli Ailelerinin Yaşadıkları Sosyal ve Ekonomik Sorunlar”, *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2, 2017, s. 96.

düzenlemelere rağmen damgalama meselesi, engelli bireyler için sorunlu bir alan olmaya devam etmektedir.

“İnsanların bu konuda yeteri kadar bilinçli olmadığını düşünüyorum. Damgalama denen bir olay var, insanların çoğu engelli bireyleri damgalıyor. Damgalanmamak için de engelliler evlerinden dışarı çıkamıyor yahut yakınları çıkartmak istemiyor.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

“İnsanların özellikle özürlü diye bahsetmeleri beni çok rahatsız ediyor. Bu şekilde hitap edilmemeli. Mesela halamdan örnek verebilirim. Halam bekar hala ve ayağındaki engelin bu duruma sebebiyet verdiğini düşünüyor. Aslında haklı da. Çünkü toplumumuz çok damgalayıcı. Bilinçsizce ve ön yargıyla yaklaşımın sonucu. Tabi buna herkese yayamayız. Bilinçli insanlar da var. Mesela kızıyorum ben özürlü diyenlere ama 10 sene önce özürlü kavramına devlet son verdi, engelli kavramı geldi resmiyette. Buna rağmen özürlü kelimesinde ısrar edenlere daha çok kızıyorum. Devletin yaptığı bu düzenlemeden çok memnunum. Araba plakalarında tekerlekli sandalye logosu kaldırıldı mesela. Bunlar çok güzel şeyler. Ama eğitim seviyesi de çok önemli, cahil insanlar daha bilinçsiz oluyor. Eğitimli bireyler daha bilinçli olabiliyor.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

#### **3.3.2.3.4. Sosyal Hayatta Dışlanma ve Ayrımcılık**

Çalışma hayatı yanında sosyal hayatta da dışlanma veya ayrımcılık riskinin varlığı ve bunun engelli çalışanın yaşam memnuniyeti ile ilgisi söz konusudur. Bu nedenle, katılımcıların sosyal hayatında engel durumlarından dolayı dışlanma ya da ayrımcılık sayılabilecek davranışlara maruz kalıp kalmadığını, sosyal çevreleri tarafından böyle bir tutum sergileniyor ise nedenlerini belirlemek amacıyla katılımcılara “*Engel durumunuzdan dolayı sosyal hayatınızda dışlanma ya da ayrımcılık hissettiğiniz oluyor mu? Oluyorsa örnek verir misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir.

Katılımcıların büyük bir bölümü sosyal hayatında hiçbir zaman dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalmadığını ifade etmiştir. Bunun yanında bazı katılımcılar engelli olduklarının ilk bakışta fark edilmemesinden ötürü dışlanma veya ayrımcılığa maruz kalmadıklarını vurgularken, bazı katılımcılar da eksik irade, saygısızlık ve yük olarak görülme gibi unsurlara istinaden sosyal hayatlarında dışlanma veya ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu sosyal hayatlarında herhangi bir dışlanmaya ya da ayrımcılığa uğramadıklarını beyan etmişlerdir.

“Hayır, engel türünden ötürü hiç olmadı.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan)

“Yok, hayır. Hiç hissetmedim bugüne kadar.” (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Hayır. Ne dışlandım ne de ayrımcılığa uğradım.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

Bununla birlikte bazı katılımcılar dışlanma ve ayrımcılığa uğramamanın yanı sıra çevrelerinin bilinçli ve pozitif bakış açısıyla motive olmaktadır. Bu anlamda bazı katılımcılar *“Hiç sorun yaşamadım bugüne kadar. Ben kendimi kabul ettim. İnsanlarla da iletişimim çok güzel. İşe bir gün gelmesem yahut devamlı gittiğim bir ortama bir süre girmesem, hemen merak ederler. Eksiliğimi hissettiklerini ifade eder, devamlı çevremdekiler.”* (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan) ifadesinde olduğu gibi engel durumu ile barışık olduğu için ayrımcılık veya dışlanmaya maruz kalmadıklarını beyan ederken, bazıları ise *“Hayır, hiç olmadı. Hatta düzenli spor yapmaya başladığımda çok endişelerim vardı. İnsanlar bir şey der mi diye engelimden dolayı. Ama etrafımdaki herkesten tebrik ve takdir aldım bu konuda.”* (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan) ifadesindeki gibi çevresinden destek gördüğünü beyan etmiştir.

Sosyal hayatlarında bariz bir ayrımcılık ya da dışlanmaya maruz kalmayan ama engel durumundan ötürü alınganlıktan dolayı bu hisse kapılanlar da vardır.

“Yani çok fazla başıma böyle bir olay gelmedi. Bazen hisseder gibi oluyorum ama biraz da alınganlıktan sanırım bu. Sonuçta hassas oluyoruz biz engelliler biraz.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

Dışlanma ve ayrımcılığa uğramayan katılımcıların bazıları bu durumun, bariz görünür bir engele sahip olmadıklarından ötürü ileri geldiğini ifade etmişlerdir.

“Yüzüme karşı bugüne kadar hiç yapılmadı direkt. Dışarıdan bakınca bariz bir engelim olmadığından belki bu. İşim var, gücüm var. Temiz giyiniyorum, özen gösteriyorum kendime. Ama bazen hissettiğim anlar oldu. Bence dedikodu tarzında bile olsa yapıyordur bu.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

“Hayır, o şekilde bir şey hissetmedim. Aksine ihtiyaç olduğu anda herkes destek oldu diyebilirim. Belki daha belirgin bir engelim olsaydı başıma gelebilirdi. Çünkü insanız hepimiz. Hata yapabiliriz. Benim engel türünden de kaynaklanıyor olabilir, başıma gelmemesi.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Yok, hayır. Dışlanmak adına bir şey hissetmedim. Aksine kendimi iyi hissettirmek amacıyla çaba verildiğini biliyorum. Ama olumsuz bir durum olmamasında engelimin görünür olmamasının etkisi olduğunu düşünüyorum. Belki bariz bir engelim olsa başıma gelebilirdi. Bu konuda yukarıdan bakınca çok iyimser değilim açıkçası.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan)

Katılımcıların bazıları sosyal hayatlarında dışlanma ve ayrımcılığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun sebebi olarak eksik irade, saygısızlık, akran zorbalığı, yük olarak görülme gibi belli başlıklar sıralanmıştır.

Bu anlamda katılımcıların bazıları, *“Biriyle tanışıyorum mesela, ne iş yaptığını soruyorum. O kişi mesleğini söyledikten sonra bana sormuyor. Beni mahcup etmemek için sormuyor olabilir. Notere gidiyorum mesela, noter bana tercümana ihtiyacım olduğunu söylüyor. Noterde şahit isteyebiliyor bazıları. Şart değil ama şahitsiz olmaz diyor bazısı. Bir başka olay, Bir bankada hesabım var, yurtdışına çıkacaktım ve 100 euro para çekmem gerekiyordu. Çektim, bana şahit getirmem gerektiğini söyledi banka. Ben de onun kalktığını söyledim. Bu defa da benden şahit istemediğime dair imza istediler. Laf aramızda ortalığı yaktım. Çok büyük bir tepki verdim. Sonunda çok büyük bir haksızlığa maruz kaldığımı düşünerek twitterdan yazdım: “Ey ... Banka, benden şahit istemediğine dair imza alarak kendi personeli bana yapacakları yanlışlar konusunda garanti altına almayı mı düşünüyorsun?” Sonra dönüş yaptılar tabi: “Siz haklısınız, özür diliyoruz ve o uygulamayı bütün Türkiye’den kaldırıyoruz. Böyle bir hayra da vesile olmuş olduk. Burada bence tatsız, haksız, anlamsız, lüzumsuz bir şey vardı. Bu tarz şeyler zaman zaman oluyor. Ama dakika başı, sık sık oluyor diyemem elbette.”* (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan) ifadesinde olduğu gibi iradesinin eksik sayılmasından ötürü dışlanmaya ve ayrımcılığa uğramışken, bir diğer katılımcı ise *“Evet oldu. Özellikle trafikte oluyor. Ben gazi olduğum için, çevirmelerde bile gururla gazi kimliğimi ibraz ederdim. Bir gün birisi, benim için mi gazi oldun, bana ne!, diye çıkışınca. O günden sonra asla gazi kimliğimi bir yerde gösterip ibraz etmedim. Otoparklarda çok oluyor mesela. Engelli park yerlerine çeken vatandaşlara soruyorum, engelli aracı mı? diye. Gülerek, dalga geçerek, evet engelli aracı, diye cevap verenler oluyor. Halbuki değil. O kişi benim yerimde olmak istemez, ama benim yerime araç park edebiliyor. Toplum bence engellilere verilen haklara saygı duymuyor...”* (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli,

%47, sonradan) bu durumun nedenini saygısızlık olarak ifade etmiştir. Ayrımcılık ve dışlanma bazıları için *“İş hayatında olduğu gibi, sosyal hayatımda da bu konuda muzdarip olabiliyorum. Mesela sosyalleşmek istiyor insan arkadaş çevresiyle. Ama yine bu yük olma olgusu araya girince, insanlar uzaklaşabiliyorlar. Yine eve kim bırakacak, kim alacak, sorusu yüzünden belki de.”* (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) diğer insanlara yük olma algısıyla ilgiliyken, bazen de *“Çocukken hissediyordum aslında. Çocuklar bu konuda biraz patavatsız olabiliyor...”* (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan) ifadesindeki gibi çocuk yaşta akran zorbalığından kaynaklanmaktadır.

Engellilik alanında bir bilincin olmayışı ciddi bir sorundur;

*“...Üniversitede başıma gelen bir olaydan bahsedeyim. Hoca, Anayasanın 4. Maddesini sormuş sınavda. Ben 4’ten sonra gelen noktayı göremediğim için, Anayasanın 4 maddesini sayın diye anladım soruyu. Hocaya sınavdan sonra, ben bu şu şekilde idrak ettim, diye izah etmeye çalıştım, ama dinlemedi bile. Gerçekten çok mutsuz olmuştum. Yani genele göre dizayn edilen unsurların dezavantajlarını sürekli yaşıyoruz bir şekilde hayatta.”* (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

Çocukluk ve eğitim döneminde yaşanan dışlanma ve ayrımcılıkla mücadele etmek bazıları için ağır bir süreçtir;

*“Okul hayatımda çok zorlandım. Mesela bir beden eğitimi dersi bile, benim okul hayatımın çok kötü geçmesine sebep oldu. Öğretmenlerim bu konuda hiç ayrıcalık tanımadılar. Belli hareketleri, egzersizleri engelimden dolayı yapamıyordum. Bu durum arkadaşlarımla benle dalga geçmesine de vesile oluyordu. Öğretmen de bu durumu göre göre hiçbir önlem almıyordu. Bir çocuğa böyle yüklenilir mi? Hele ki engelliyse. Psikolojik durumum çökmüştü o zaman. Ben okulu bu şekilde zorluklarla bitirdiysem, eminim herkes her yeri bitirir.”* (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

*“Fiziksel olarak bariz bir engel görünümüm yok insanların bakışı açısından. Ama bir zaman Türkiye’de sarılık/hepatit salgını tarzında bir durum vardı. Ben de o dönem hastaydım. Benim bilirubinim vücuduma dökülüyor. Çünkü karaciğerim hiç çalışmıyor. Ve sapsarı oluyorum. Gözlerim sapsarı oluyor. Sınıf arkadaşlarımla anneleri, benimle arkadaşlık yapmamaları için tembihliyorlardı. Hep anlatmaya çalıştım, ben sarılık değilim, karaciğerim çalışmıyor, diye. Ama nafile. Bu durum beni çok üzüyordu.”* (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

### 3.3.2.3.5. Sosyalleşme

Engellinin genel manada sosyalleşebilmesi ile de yaşam memnuniyeti arasında bağdan bahsedilebilir. Bu nedenle, katılımcıların sosyal yaşamlarında neler yaptıklarını, kimlerle ve nasıl sosyalleştiklerini anlamak amacıyla katılımcılara “*Sosyal yaşamınızda neler yaparsınız, biraz bahseder misiniz (Nerede, kimlerle nasıl sosyalleşıyorsunuz)?*” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar söz konusu soruya verdikleri cevaplarda, sosyal yaşamlarında genel olarak aileleri, akrabaları, arkadaşları ve iş arkadaşları ile sosyalleştiklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan bazıları sosyal yaşamlarında hem aile, hem akraba hem de arkadaş çevreleriyle sosyalleştiklerini belirtmişlerdir.

“Arkadaşlarımla spora, gezmeye giderim bolca. Çoğu da beni olumlu şeylere teşvik etmiştir. Ailemle gezilere gideriz bazen, piknik ya da dışarıda yemek tarzında. Arada akraba ziyaretleri yapmayı da çok severim.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Gezmeyi, farklı yerler görmeyi seviyorum. Aileyle pikniklere gideriz. Sinemaya, tiyatroya giderim arkadaşlarla. Sanatsal faaliyetlere katılmayı, tarihi yerlere gitmeyi seviyorum. Kafe, restoranlara giderim. Akraba ziyaretlerini de ihmal etmem.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Ailemle daha çok akraba ziyaretleri vesilesiyle sosyalleşirim. Arkadaşlarımla ise hafta sonu etkinlikleri, tatil seyahatleri tarzında genelde turistik ve kültürel geziler yaparız. Maçlara, sinemaya da giderim.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Çocuklarımla sinemaya, oyun ve eğlence merkezilerine giderim. İş arkadaşlarımla dışarıda çay kahve içerim. Kuzenlerimle kahve ya da yemek dışarıda. Ailemle yine dışarıda yemeklere gideriz bazen. Doğa gezilerimiz olur. Ormanlık alanlara piknik yapmaya gideriz.” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

Katılımcıların bazıları ağırlıklı olarak belirli çevrelerde sosyal yaşantılarını sürdürmektedirler. Buna göre bazı katılımcılar “*Dini sohbetlere giderim, benim sosyalitemdir. Ruhuma iyi gelir.*” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan) ve “*Emekli olan eski arkadaşlarımla vakit geçiririm daha çok. En büyük sosyal aktivitemiz ise toplanıp Kur’an okumak. Hafta sonları olsun, akşamları olsun toplaşıyoruz.*” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ifadelerindeki gibi dini sohbetler vesilesiyle, bazı katılımcılar ise “*Stk faaliyetlerine ağırlık veririm.*

*Benim için ilk sırada gelir.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan) ifadesinde olduğu gibi sivil toplum faaliyetleri vesilesiyle sosyalleşmektedirler. Bazı katılımcılar için ise “Genel olarak kendimi geliştirmeyi seviyorum. Mesela dil kurslarına gidiyorum fırsat buldukça. Hatta arkadaşlarımı da bu konuda örgütliyorum, hem yalnız kalmamak için hem de grupça hem eğlenip hem de öğrenmek için.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan) ifadesindeki gibi kişisel gelişim ön planda gelmekte ve buna göre sosyal yaşantısına yön vermektedir. Bazı katılımcılar “ En çok komşularıyla görüşürüm. Komşuculuğum iyidir. Gider geliriz birbirimize. Altın günü yaparız düzenli olarak.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan) ifadesinde olduğu gibi komşuluk kültürünü yaşatmaya devam ederken, bazıları ise “Genelde evimizin bahçesinde vakit geçirmeyi seviyorum. Semaver, mangal vs. Çok arkadaş ortamım yok maalesef. Neredeyse hepsinden darbe yedim. Artık sadece selamlaşma modundayım arkadaş ortamıyla. Bu yüzden genelde ailemle sosyalleşiyorum.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan) ifadesindeki gibi hayatta yaşadığı olumsuzluklar vesilesiyle yalnızca ailesiyle sosyalleşmektedir.*

Bazı katılımcılar sosyo-ekonomik koşullardan mağdurdur ve yalnızca iş ortamı vesilesiyle sosyalleşebilmektedir,

“Eşim de engelli. O yüzden genelde evden hiç çıkmam. Okuma yazmam da yok. Bir yere çıkmaya niyetlensem, kayboluyorum. Haftada 1 gün iznim var zaten. Para da harcamak istemiyoruz. O yüzden evden işe, işten eve gidiyorum sadece. Ama işten dolayı bir etkinlik olursa idarecim beni her zaman çağırır. Yalnızca bu tür şeylere katılırım.” (K28, kadın, 42, okumamış, işitme engelli, %69, doğuştan)

Engel durumu sosyalleşme açısından önemli bir unsurdur. Bu anlamda bazı katılımcılar “Sosyal hayatta engelli arkadaşım yok. Genelde arkadaşlarımla sinema, çay kahve muhabbetleri. Arada kayak yapmaya da gidiyoruz.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) ve “Engelli çok arkadaşım yok. Genelde engelli olmayan arkadaşlarla sosyalleşiyoruz. Sahile inmek, gezmek hoşuma gidiyor. Dışarıda yemek, çay-kahve muhabbetleri.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan) ifadelerinde olduğu üzere engelli olmayan bireylerle sosyalleşirken, bazı katılımcılar ise “İşitme engelli arkadaşlarımla vakit geçiririm genelde dışarıda. Gezeriz, yemek yemeye gideriz. Müzikli ortamlara bile giderim duymasam da.” (K12,

erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan) ifadesinde olduğu üzere kendiyle aynı engel türüne sahip arkadaş çevresiyle sosyalleşmektedir.

Bazı durumlara istinaden sosyalleşme azalabilmektedir. Katılımcılar verdikleri cevaplarda bunun sebebini, bekarlık, çocuk sahibi olmak, ekonomik yoksunluk gibi unsurlar olarak ifade etmişlerdir. Bu anlamda sosyalleşmeyi azaltan unsurlar bazı katılımcılara göre, *“Genelde arkadaşlarım evli olduğu için, biz de bekar olduğumuzdan arkadaş çevresiyle bir etkinlik çok sık olmuyor. Onlar genelde evli insanlarla/aileleriyle sosyalleşiyorlar. Ben de üç beş tane arkadaşım var, onlarla görüşüyorum.”* (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan) ifadesindeki gibi bekarlık, bazı katılımcılara göre ise, *“Ailem ve eşimle birlikte bir şeyler yaparız genelde. Ufak tefek gezintiler yaparız. Aktif bir insanım aslında. Ama ailemle vakit geçirmeyi daha çok severim. Dans etmeyi çok seviyorum ve fırsat buldukça bununla ilgileniyorum. Aslında eşimle birlikte çocuklar olana kadar bu alanda daha aktiftik. Tabi çocuklar olduktan sonra daha aile içi aktivitelere evrildi bu tarz şeyler.”* (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) ifadesinde belirtildiği üzere çocuk sahibi olmak şeklinde belirtilmiştir. Bazen çocuk sahibi olmak, *“Piknikler, geziler, yemek ya da çay kahve içme gibi etkinlikleri yaparız ailemle. Arkadaşlarla çok aşırı görüşemiyoruz. Çünkü her gittiğim yere çocuklarımı da götürüyorum. Bundan insanların çok da mutlu olduğunu düşünmüyorum. Çocuksuz buluşmak, sosyalleşmek gibi bir düşünce var herkeste. Ben bunu doğru bulmuyorum. Ben hep çocuklarımı yanımda götürürüm. Tarihi yerleri gezdiririm. Sinemaya, avmye, ormana gideriz.”* (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan) ifadesindeki gibi sosyalleşilen çevre açısından istenmeyen bir durum oluşturabilmektedir. Bazen de *“Yani, benim her yaş durumuna uyan çocuğum var. Büyük oğlum 26 yaşında, onunla yapacağım şeyler farklı. Kızım 18 yaşında, onunla başka. 12 yaşında ve 7 yaşında çocuklarım var, hepsiyle farklı sosyalleşiyorum diyebilirim. Arkadaş ortamım da var yine. Kendime de vakit ayırmayı seviyorum artık özellikle hastalığımın dolayısı. Çocuklar zaten zamanımın çoğunu alıyor. Ama arkadaşlarla dışarıda iki nefes almazsan da olmuyor. Kimi zaman çay içmeye birbirimize gidiyoruz. Kimi zaman bir bahçede bir ağaç altında öyle içini döküyor insan dostuna. Eşimle, çocuklarla da dışarı çıkarız arada. Yemek biraz pahalı olur düşüncesi var tabi. Sonuçta evin nüfusu*

*kalabalık. Ee İstanbul'da da çay bahçesi falan çok kalmadı artık, her taraf AVM. Oralara da girince alacaklı girip, borçlu çıkıyorsunuz. O yüzden, deniz kenarında ya da daha sakin yerlerde bir çay içeriz arada. Tabi bu ekonomik durumlar açısından akraba ziyaretlerimiz en büyük sosyalliklerden biri.”* (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan) ifadesindeki gibi ekonomik sebepler sosyalleşmeyi azaltabilmektedir.

Darıyemez (2012)<sup>331</sup> çalışmasında, engelli bireylerin sosyal yaşantılarında sosyalleşme anlamında zorluklar yaşadığını belirtmiş, bunun nedenlerini ise erişilebilirlik sorunları, çevre koşullarının uygunsuzluğu, ulaşım maliyetleri ve ekonomik yoksunluk olarak sıralamıştır. Bu bağlamda İstanbul'da yaşamanın zorluğu da sosyalleşme açısından sorunlu bir durumdur;

“İstanbul'da yaşayınca, yan komşunuzu bile aydan aya görebiliyorsunuz. O da belki kuru bir selam ile sadece. O yüzden sosyal anlamda karnemiz çok iyi değil...Tabi bu şehirde yaşamanın maddi bedelleri de var.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

Bazı durumlarda ise engelli bireyler için sosyal yaşantı imkanı bulunmamaktadır. Bireyin yahut ailesinin olumsuz sağlık koşulları bunun başlıca nedenlerinden biridir.

“Evden pek çıkmıyoruz sosyallik anlamında. Sağlık problemlerimiz buna elverişli değil. Genelde evde vakit geçiriyoruz.” (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan)

“İşten eve, evden işe bir hayat yaşıyorum. Eşimin rahatsızlığından dolayı çok sosyal bir hayatım yok. 20 yılı aşkın İstanbul'da yaşıyorum, daha sinema nedir, bilmem. Öyle arkadaş ortamım da yok.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

Covid-19 dönemindeki sosyalleşme de engelli çalışanların sosyal hayat ile ilişkisi ve dolayısıyla yaşam memnuniyeti ile bağlantılıdır. Bu nedenle, katılımcıların Covid-19 sürecinde nasıl sosyalleştiklerini ve bu süreçte yaşananların yaşam memnuniyetlerini nasıl etkilediğini anlamak amacıyla katılımcılara “Covid-19 sürecinde nasıl sosyalleştiniz, bu süreçte yaşadıklarınız yaşam memnuniyetinizi nasıl etkiledi?” sorusu yöneltilmiştir. Söz konusu soruya verdikleri cevaplarda katılımcıların bazıları sokağa çıkma yasakları olduğu dönemde yaşadıkları durumları,

---

<sup>331</sup> Darıyemez, a.g.e., s. 82.

bazıları ise iki yılı aşkın süre boyunca hayatın belli alanlarında Covid-19 etkisiyle gelişen sınırlılıklara istinaden yaşadıkları durumları aktarmışlardır. Araştırmamızın evrenini oluşturan kamu çalışanlarının çoğunluğu Covid-19 pandemisinin başlangıç sürecinde çıkarılan genelgeye istinaden, bir süre evden/uzaktan çalışma yöntemiyle mesailerini doldurmuşlardır. Bunun yanı sıra katılımcıların bazıları ise haftanın belli günleri, nöbet usulü dönüşümlü çalışmışlardır. Bu anlamda bu süreçte evde olmak, evden çıkmamak bazı katılımcıları mutsuz ederken, bazı katılımcılar ise bu durumdan memnun olduklarını ifade etmişlerdir.

Buna göre bu süreçten dolayı mutsuz olduğunu ifade eden katılımcıların önemli bir kısmı dışarı çıkıp sosyalleşememe, zaman yönetimi konusunda sorun yaşama, aileden uzak kalma ve yasaklanma duygusu gibi unsurları mutsuzluk sebebi olarak ifade etmişlerdir.

“Çok huzursuz oldum. Deşarj olamamak, bir yere tıkalı kalmak insanı ayrıca mutsuz ediyor.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan)

“Ciddi üzüldüm tabi. Çok sıkıcıydı. Vakit geçmek bilmedi.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)

“Evde olmak çok sıkıcıydı. Çok mutsuz oldum 3 ay. Çıldıracak gibi hissettim. İşe gelmek istedim, idarecilerim izin vermediler, covid var diye.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)

“Sosyalleşemedik, eve kapandık. Hastalığımın dolayı ailem bile bize gelemiyordu. Çok mutsuz oldum.” (K13, erkek, 33, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Kısıtlandık diyebilirim. Bir şeylerden mahrum olmak ya da yasaklanma duygusu hiç güzel değil. Tabi keyfine göre vermedi devlet bu kararı. Olması lazımdı, oldu. Ama insanın ruhu sıkılıyor bir başına evde. Komşundan kaçırıyorsun virüs var diye. Çok üzücü bir durum.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

Mutsuzluk yanında evde olduklarından ötürü katılımcılar için mutluluk durumları da ifade edilmiştir. Engelli bireyler için pandemi sürecinde evde olmaktan dolayı mutluluk sebebi olarak öne çıkan faktörler bireyin kendisine vakit ayırması, ailesiyle birlikte evde keyifli vakit geçirmesi ve iş hayatının getirdiği zihinsel yorgunluktan arınma şeklinde sıralanmıştır.

Bu anlamda, “Evde genelde kitap okudum. Eğitici programlar var onlara baktım. Evde kalmak kötü değildi. Bazıları çok sıkıldım diyor, iş arkadaşlarım. Ben o kadar sıkılmadım. Çoğu zaman keyifli geçti.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan) evde kalmak, bireyin kendine vakit ayırması açısından bir iyilik hali olarak ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra bazı katılımcılar için “Genel olarak ailemle ile birlikte bir şeyler yaptık. Gayet eğlenceli ve güzeldi. Birlikte vakit geçirmek beni çok mutlu etti.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) ifadesindeki gibi aileyle vakit geçirmek önemliken, Bazıları için ise evde olmak, “Hep evdeydik bu dönemde. Ama hiç bundan üzüntü duymadım. Eşimle, çocuğumla evde sağlıklı, huzurla oturmak çok güzel bir şey. Biraz evcimen bir yapım var çünkü.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan) huzur kaynağıdır. Zihinsel yorgunluktan arınmak ise bu sürecin olumlu etkilerindendir (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan).

Bazı katılımcılar için pandemi süreciyle yaşanan durum, hayatlarında bir değişikliğe yol açmamıştır.

“Zaten dışarıda bir hayatım yoktu. Daha çok eve kapandık ama bizim için pek bir şey fark etmedi.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

“Hiç evden çıkmadık. Zaten normalde de evdeyiz, bizim için bir şey fark etmedi bu süreçte.” (K28, kadın, 42, okumamış, işitme engelli, %69, doğuştan)

Katılımcıların bazıları sokağa çıkma kısıtlamalarının olmadığı ama sosyal anlamda kısıtlılıkların yaşandığı süreçte sosyalleşememelerinin nedeni olarak en önemli unsuru yaşlı aile üyelerine virüsü taşımama olarak ifade etmişlerdir.

“Öncelikle akraba ziyaretleri neredeyse bitti. Virüs taşımamak adına yaşlılarımızı ziyaret edemedik bu süreçte. Haliyle bir üzüntü ve özlem oldu bu dönemde.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Babam yaşlı olduğu için, ona virüs taşımama adına arkadaşlarımla neredeyse hiç görüşmedim bu süreçte. Mutsuz olmadım bu süreçte ama endişeliydim.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Bu dönemde iş haricinde eve kapandığımızdan, sosyallik çok azaldı. Yaşlılarımıza zarar vermemek için ziyaretlerimiz çok azaldı. Bu da çok üzdü bizi.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerden bu süreçte mutlu ve mutsuz olanlar olduğu gibi, pandemi sürecini kendileri için fırsat olarak görüp kişisel gelişimlerine katkıda bulunanlar da mevcuttur. Katılımcıların bazıları “*Sosyal hayat dışarıda olduğu için, bitti tabi sosyallik. Online enstrüman dersi aldım mesela bu süreçte. Bu bana çok iyi geldi. Bu olumsuz ortamı değerlendirmiş oldum.*” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) ifadesindeki gibi kültürel anlamda, bazıları ise “*Ev ortamında daha çok kendimi geliştirmeye odaklandım. Yabancı dil öğrenmeye başladım mesela, yakın zamanda da sınavlara gireceğim. Belli konularda araştırmalar yaptım. Dokümanlar okudum. Bu sayede bilgi dağarcığımı geliştirmiş oldum.*” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) ve “*Hiç ama hiç sosyalleşemedik, tamamen eve kapandık. Ama bunun da iyi yönleri oldu tabi. Mesela online dil kursuna devam ettim. Yabancı dilim oldukça gelişti bu sayede.*” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan) ifadelerinde olduğu gibi yabancı dil öğrenme ve okumalar yapma anlamında bu süreci olumlu olarak değerlendirdiklerini belirtmişlerdir.

#### **3.3.2.4. Engelli Bireylerin Mevcut Ekonomik Durum Algısı ve Beklentileri**

Yaşam memnuniyeti dendiğinde ekonomik durum göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir. Bu, engelli çalışanlar için de geçerlidir. Bu noktada ekonomi ile bağlantılı bazı alt değişkenler dikkate alınmalıdır.

##### **3.3.2.4.1. Engel Durumu ve Gelir Seviyesi İlişkisi**

Bunlardan biri, engel durumunun gelir seviyesine etkisidir. Bu nedenle, katılımcıların engel durumlarının gelir seviyelerine etkisinin olup olmadığı hakkındaki düşüncelerini anlamak amacıyla “*Engel durumunuzun gelir seviyenizi etkilediğini düşünüyor musunuz? Biraz bahseder misiniz?*” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılanların bir kısmı engel durumlarının gelir seviyelerine etkisi olduğunu düşünürken, bir kısmı ise böyle bir düşünceleri olmadığını ifade etmişlerdir.

Buna göre katılımcıların bir kısmı engel durumlarının gelir seviyelerini kısıtladığını ifade etmişlerdir. Engel durumlarının olmaması halinde daha yüksek gelir elde edebilme ihtimallerinin varlığını ifade eden katılımcılar arasında en başta öne

çıkan unsur ek iş yapma meselesidir. Katılımcılar bazı durumlarda engel durumlarından ötürü, bazı durumlarda ise kamuda istihdam edilmelerinden ötürü ek iş yapmalarının mümkün olmadığını ifade etmektedir ve bundan dolayı gelir seviyesini artıramama durumundan muzdariptirler.

“Çalışmayı çok seviyorum. Belki özel ders verebilirdim yahut ek işlerde çalışabilirdim. Ama memurken de bu çok mümkün değil. Engelim çok etkiliyor gelir durumumu. Belli durumlarda, hiç emek vermemiş, hiçbir tecrübesi olmayan, yaşça da sizden küçük bireylerin maaşının sizden yüksek olduğunu görünce, insan hayıflanıyor doğal olarak. Çünkü parasına, aldığı maaşına göre değer verilen bir toplumda yaşıyoruz. Engelim olmasaydı daha yüksek maaş alabilirdim, muhtemelen.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

“Engelli olmasam yahut ekstra engellerim meydana gelmeseydi, şu an çok başka olurdu maddi açıdan. Zanaatım var. Çok daha fazla para kazanırdım. Vücudum izin vermiyor ben istesem de ekstra işlere gitmeye.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

“Evet, etkiliyor. Engelli olmasam çok daha fazla para kazanabilirdim. Ek iş yapabilirdim. Şimdi böyle bir imkanım yok. Olsaydı eğer, işten çıkıp başka bir işe gidebilir, daha rahat yaşayabilirdim.” (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan)

“Engelli olmasaydım, daha fazla para kazanabilirdim belki de. Belki ek bir işe gitmek isterdim. Etrafımızda birden fazla iş yapan çok kişi var. Ama bu haldeyken benim için zor.” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

Engel durumlarının gelir seviyelerini etkilediğini düşünen katılımcıların yanında bu durumun gelir seviyelerini etkilemediğini ifade eden katılımcılar da mevcuttur. Buna göre bazı katılımcılar, daha fazla eğitim alarak veya yükselme sınavlarına girerek mevcut durumlarında gelir seviyelerini artırmanın mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.

“Hayır, etkilediğini düşünmüyorum. Çünkü devletimiz engellilere çoğu hakkı verdi sağ olsun. Daha çok para mı istiyorsun, makam mı istiyorsun? Çok çalışırsın, girersin sınava. Yüksek memurlukları kazanırsın, makamın da gelirin de artar. Engelli olmak buna bir engel değil.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Engelim bu konuda bana değişken imkanlar ya da dezavantajlar sunabiliyor. Genel anlamda devlet memuru olarak düşündüğümüzde şu an için gelir durumum iyi. Bunu daha da iyileştirmek benim elimde. Belli sınavlara girmek ya da işyerimde işimi mükemmel yapmak zaman içerisinde daha iyi bir gelire kavuşmamı sağlayabilir.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

Araştırmaya katılan engelli bireylerin bazıları söz konusu soruya verdikleri cevaplarda, kamuda istihdam edilmelerinin gelir durumundan daha önde geldiğini ifade etmişlerdir. Buna göre kamuda istihdam edilmek garantili bir iştir ve bu da memnuniyet sebebi olarak öne çıkmaktadır.

“Ben devlet memuruyum. Her şeyden önce garantili bir işim var. Yüksek maaşlı ama iş garantisi olan bir yerde olmaktansa, bu şekilde çalışmaktan memnunum açıkçası. Maaşım yatacak mı, acaba bu ay ne alacağım endişemiz yok, çok şükür. Ayrıca elimdekiyle yetinmesini de biliyorum.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

“Memuriyet, bir yerde garanti iş demek. Hani kaygısız başım demişler ya, o şekilde.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Yok düşünmüyorum. İşimi çok seviyorum. Devlet güvencesinde olmanın rahatlığı da var tabi.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

Bazı katılımcılar söz konusu soruya verdikleri cevapta özel sektörde istihdam edilmeleri ya da ticaretle uğraşmaları halinde daha yüksek gelir elde etmelerinin mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir.

“Engelli olmasaydım gelir seviyemin daha yüksek olacağını düşünüyorum. Devlette çalışmak çok güzel. Ama özel sektörde çalışsaydım eğer, niteliklerimi ve tecrübelerimi daha rahat işime, çevreme aktarabilir ve nihayetinde daha yüksek gelir elde edebilirdim.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Ben ticaretle uğraşmak istiyordum aslında atanmadan önce. Engelli olmasam da bundan dolayı memur olmasam da ben yine en azından bugün aldığım paraları kazanırdım. Piyasada ticaret anlamında iş var çünkü, yeter ki sen çalışmak iste. (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan)

“Kamuda çalışanlar arasında bence engelli ve engelsiz ayrımı yok ücret açısından. Ama benim mesela buradan önce özel sektörde ciddi bir birikimim vardı tecrübe olarak. Özeldede çalışsaydım, yıllar önce çalıştığım işi bırakmasaydım, şu an aldığımdan çok daha fazla maaş alırdım diyebilirim.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

Engel durumu bazen gelir elde etmeye neden olabilmektedir;

“Tabi ki düşünüyorum, engel durumum benim şu anki gelirime sebep oldu. Ben engelli olduğum için şu an bu parayı kazanıyorum. Ben okulu çok zor bitirdim, uzun zaman aldı. Engel durumum müsaade etmedi, diyebilirim buna. Çünkü sürekli hastaneye yatıyordum, tedavi için. Bu süreçte belki daha iyi bir akademik kariyere sahip olup, KPSS’ye girebilir, daha iyi yerlere gelebilirdim. Ama olmadı. Tam umutların tükendiği anda, devletimiz bana imkan sundu, EKPSS ile atandım ve şu an memurum. Yoksa beni kim işe

alırdı, ya da ne bileyim bu maaşı bana kim verirdi ki.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

Darıyemez (2012)<sup>332</sup> çalışmasında, engelli bireylerin özel sektörde harcadıkları emeğe oranla aldıkları ücretin çok az olduğunu, ücretlerin genelde asgari ücret hatta çoğunlukla asgari ücretin bile altında olduğunu ve bundan dolayı kamuda çalışmanın engelli bireyler açısından daha uygun olduğunu tespit etmiştir. Bu minvalde araştırmaya katılan engelli bireylerin bazıları mevcut engel durumları ile rahat bir şekilde çalışmanın ancak kamuda mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir. Bu anlamda bazı katılımcılar *“Hayır, düşünmüyorum. Ama devlette çalışmanın rahatlığını yaşıyoruz engelliler olarak. Özel sektörde çalışsaydım, bana asgari ücret bile vermezlerdi. Bunun işle ya da verimle alakası yok. Damgalamayla alakası var.”* (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan) ifadesi ile özel sektörde damgalama meselesinin daha çok yaşandığını belirtirken, bazıları kamuda ücretlerin özel sektöre göre çok daha iyi olduğunu ifade etmiştir (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan). Bazıları ise *“Hayır, düşünmüyorum. Çünkü ben memur olmasam bu halimle beni kim çalıştırırdı. 60’ıma gelmişim, bunca engelim, hastalığım var. Kim bakardı ki yüziüme özel sektörde mesela. 65’e kadar çalışma hakkım var mesela. Şu anki halimle 65’e kadar çalışabilirim. Hem emekli maaşım da daha yüksek olur o zaman.”* (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) yaş durumundan ötürü sadece kamuda rahat bir şekilde çalışabileceğini ifade ederken, bazıları ise yine bu minvalde *“Hayır, engelikle alakalı maaşımla ilgili bir durum yok. İşim çok ağır burada. Ancak ben bu işi özelde yapsam, çok daha ağır olurdu, ya da mesela bana daha az toleransla yaklaşılırdı diye düşünüyorum. Devlette çalışırken iş açısından ne kadar zorlansanız da, nihayetinde belli haklarınız ve nefes alabileceğiniz alanlar oluyor.”* (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan) ifadesi ile ağır bir işi olmasına rağmen kamuda çalışmanın belli avantajları olduğunu ifade etmiştir.

---

<sup>332</sup> A.e. s. 66.

### 3.3.2.4.2. Engelliliğe Bağlı Ekonomik Giderler

Gelir meselesi dışında, engelliğe bağlı giderler ile yaşam memnuniyeti arasında bir ilişkinin olup olmaması da önemlidir. Bu nedenle, katılımcıların engellilik durumlarından ötürü ekonomik anlamda yaptıkları harcamaları ve bunun bütçelerine etkisini anlamak amacıyla “*Engelliğe bağlı ekonomik giderleriniz oluyor mu, biraz bahseder misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılanların engelliliğe bağlı olarak ekonomik giderleri belli unsurlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu unsurlar engelli bireyin engel türüne ve mevcut ekonomik durumuna göre değişkenlik arz etmektedir.

Katılımcıların bazıları “*Evet oluyor. Her sene özelde tedavi oluyorum. Yurt dışından özel ekipmanlar geliyor. Onlara çok ciddi paralar ödüyorum. Özel pantolon olsun, özel ayakkabı olsun, varis çorapları olsun. Bunların hepsine ciddi ödemeler yapıyorum.*” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesi ile kişiye özel ekipmanlarının çok pahalı olması nedeniyle ekonomik anlamda sorun yaşarken, bazıları “*Ayağımdaki cihaz 6 ay bile dayanmıyor. Devlet yıl içinde yerli ödemesi yapıyor. İthal olarak ise yılda bir kez ödeme yapıyor. Benim yılda ortalama 3-4 kere değiştirmem gerekebiliyor. Bu da bana ciddi bir maliyet. Çünkü illaki yedeğini bulundurmam lazım, kırılma ihtimaline karşılık. Bastonumun pimlerini devamlı değiştirmek zorundayım mesela, o da bir maliyet.*” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan) ifadesi ile kullandıkları cihazın devamlı değişmesi gerekliliğinin getirdiği ekonomik yükten ötürü sorun yaşamaktadır. Bazıları ise “*Geceleri sabahlara kadar uyuyamıyorum. O kadar çok gürültü oluyor ki kulaklarımda. Doktor doktor, hastane hastane geziyorum şifa bulabilmek için. Çok ciddi paralar harcıyorum. Daha geçen sene maaşımın 3 katına bir cihaz aldım. O da işe yaramadı. Hala uğraş veriyorum bu konuda.*” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ifadesinde olduğu üzere engel durumunun verdiği rahatsızlığa çare aramak için belli maliyetlerden ötürü zorlanmaktadır. Bazı katılımcılar için engel durumundan ötürü hastanede tedavi olmaya gidip gelmek bile ciddi bir masraftır: “*Mesela sağlık giderlerim oluyor. Sol tarafım sorunlu olduğu için devamlı diğer tarafımı kullanıyorum. Bu yüzden de çok doktora, hastaneye gittim. Sinir ve kaslarda sorunlar oldu, yalnızca bir tarafımı kullandığım için. Ciddi giderler oluyor. Hastaneye*

*gidip gelmek bile sıklıkla, ciddi bir masraf. Sadece yol için bile çok ciddi tutarlar ödüyorum.”* (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan). Yine bu minvalde engel durumundan ötürü evde kullanılan cihazlar, çok yüksek elektrik faturalarına neden olabilmektedir (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan).

Ergüden (2008)<sup>333</sup> çalışmasında, engelli bireylerin engel durumları nedeniyle ve sigorta ödenekleri kapsamında ek harcamalarda bulunduklarını ve bu durumdan ötürü memnuniyetsizlik yaşadıklarını tespit etmiştir. Bu bağlamda bulgularda da benzer şekilde, ekonomik giderleri olduğunu ifade eden katılımcıların bir kısmı özel hastanelere gitmelerinden ötürü yaptıkları ek harcamalar nedeniyle memnuniyetsizliklerini ifade etmişlerdir. Engelli bireylerin özel hastaneye gitme sebepleri, devlet hastanelerinde sıra bekleme ve randevu alma problemi, akademik unvanı olan doktorlara muayene olma talebi, hastanın engel türü itibarıyla özel hastaneyi tercih etmesi ve bazı tahlil ya da alternatif tedavi yöntemlerinin yalnızca özel hastanelerde gerçekleştirilmesi olarak sıralanmıştır.

“Evet oluyor. Özel hastaneye gidiyorum, işlemler daha rahat oluyor genelde. Ama özellikle unvanı olan hocaya gittiğim zaman ekstra para alıyorlar. Zaten hastaneler pahalı, bir de üstüne para istediklerinde çok mutsuz oluyorum.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Skolyoz ameliyatımı özelde yaptırmak istiyorum. Devlette çok sıra var. Bugün alanında iyi bir doktor ve iyi bir özel hastanede bu ameliyat muhtemelen 100 bin TL civarında.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

“Özel hastanede çok ciddi giderlerim oluyor. Randevu ile uğraşmamak yahut sıkıntıya acil çözüm bulabilmek için özel hastaneye gidiyorum. Çok paralar harcadım bugüne kadar. Ama sağlık, yapacak bir şey yok.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan)

“Rahatsızlığımdan dolayı mecburen özele gitmek zorunda kalıyorum. Devamlı olan bazı tahlillerimi özelde yaptırmak zorundayım ve bunlar için ciddi bir bütçe ayırmak zorundayım. Az para mı özel hastane! Selam versen zaten bir para alıyorlar.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

---

<sup>333</sup> A. Deniz Ergüden, “Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara, 2008, s. 108.

Görme engelli katılımcılar günlük hayatı idame etme anlamında çok fazla sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda özellikle gündelik yaşamlarını kolaylaştırma amacıyla kullandıkları baston, kabartma saat, akıllı telefon, kabartma ekranlı okuyucu, gözlük, büyüteç ve sesli kitap okuma uygulamaları gibi araçlar, cihazlar ve uygulamalar, ekonomik olarak ciddi giderlere neden olmaktadır.

“Benim kabartma ekran cihazından almam lazım ama maalesef çok pahalı. Bu bana hem yazıp çizmem için hem de konferansa gittiğimde sunum yapabilmem için, müdürüm bir şeyler söyledi onu not alabilmem için yani hem iş hayatımda hem de sosyal hayatımda gerekiyor. Mesela bastonumun maliyeti var. Kabartma saatim var, birkaç yılda bir değiştirmem lazım.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Öncelikle baston. Sürekli günlük kullanıyorum. Telefon mesela. Özellikle ... marka telefon. Görme engellilere en çok hitap eden bu tarz telefonlar. Ve bunun maliyeti de oldukça yüksek.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

“Görme engellilerin kullandığı baston. Ciddi bir gider aslında bu. Kalite olarak çok fark ediyor ve verdiğiniz paraya göre değişiyor.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

“Çok az görebilen görme engelliler var. Bunlar için kaliteli bir gözlük aşırı pahalı. Görme engellilere yönelik mesela kitap okuma programları var. Ama çok pahalı maalesef. Kaliteli büyüteçler var kitap okumak için. Bunlar da ciddi bir gider. Sesli kitap okuma uygulamaları da öyle.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

Yoğun ilaç kullanımı da bu anlamda sorunlu bir durumdur;

“İlaçlarımızı devlet karşılıyor. Ama o kadar çok ilaç kullanıyoruz ki, çok ciddi paralar ödüyoruz eczanelere.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süregen/kronik engelli, %51, sonradan)

“Şekere bağlı olarak insülin kullanıyorum. Bu da ciddi bir gider.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

Kaliteli beslenme zorunluluğu ekonomik anlamda ciddi bir gider olabilmektedir;

“Ben her şeyi yiyemiyorum, bağışıklıktan durumumdan ötürü. Devamlı olarak kaliteli besinler almak zorundayım. Ve bu da ciddi bir gider benim için.” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

### 3.3.2.4.3. Engellilere Sağlanan Destekler ve İndirimler

Engelli geliri ve gideri meselesini tamamlaması açısından engellilere sağlanan desteklerin de engelli çalışanın yaşam memnuniyetinde etkisi olabilir. Bu nedenle, katılımcıların engellilik durumlarından ötürü devlet ve özel sektör tarafından sağlanan destek ve indirimlerin yaşamlarından duydukları memnuniyete etkisi olup olmadığını anlamak amacıyla, “*Engellilere sağlanan indirimlerden/desteklerden hiç yararlandınız mı? Bu indirimlerin/desteklerin sizin yaşam memnuniyetinize katkısı nedir?*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan engelli bireylerin yararlandığı destek türleri belli kalemler etrafında yoğunlaşmaktadır. Katılımcılar verdikleri cevaplarda ücretsiz ulaşım kartı, maaşlarında vergi muafiyeti, indirimli su faturası, indirimli telefon faturası, indirimli internet faturası, indirimli uydu televizyon faturası, araç alımında Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) muafiyeti, Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) muafiyeti, ücretsiz tren bileti (TCDD), emlak vergisi muafiyeti, ücretsiz müze kartı, indirimli şehirlerarası otobüs bileti, indirimli uçak bileti, ücretsiz konser ve maç bileti gibi desteklerden yararlandıklarını ifade etmişlerdir.

Buna göre katılımcıların yaşam memnuniyetine katkıda bulunan destek unsurları farklılık arz etmektedir. Katılımcılar verdikleri cevaplarda genel olarak söz konusu desteklerden memnuniyet duyduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda katılımcılardan bazıları “*Bu destekler bana çok iyi geliyor. Belli alanlarda engellilere pozitif ayrımcılık tanınması, hem maddi hem manevi yönden çok güzel.*” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesi ile pozitif ayrımcılık tanınmasından memnunken, bazıları ise engellilere sağlanan desteklerin bütçelerine olan olumlu katkısını ifade etmiştir (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan). Bazı katılımcılar için “*Bir sürü destekten faydalaniyoruz. Özellikle faturalar geldiği zaman, kaç para gelmiş diye kontrol ediyorum. O an en azından bir tebessüm ediyor insan. Sonuçta paranın bir kısmı cebinizde kalmış oluyor. Çok mutlu oluyorum bu durumdan.*” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan) ifadesinde olduğu gibi bu destekler memnuniyete sebebiyet vermektedir. Bu durumdan memnuniyeti “*En azından masrafımız, yükümüz azalıyor. Devletin sana baktığını, sahiplendiğini hissediyorsunuz. Bu da insanı mutlu ediyor.*” (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan) ifadesi ile devleti bir

dayanak noktası olarak görmeye indirgeyenler de vardır. Bu minvalde bazıları “Çok olumlu etkileri var bana. En başta kendimi özel hissediyorum. Devletimin bana sahip çıkması pozitif anlamda çok mutluluk veren bir ayrıcalık. Diğer taraftan belli kalemlerin ücretsiz olması ekonomik olarak bana nefes aldırıyor.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) ifadesi ile bu destekler vesilesiyle kendini özel hissetmektedir.

Bu anlamda katılımcılar arasında en çok öne çıkan başlıklardan biri ücretsiz ulaşım kartı olmuştur. Katılımcılar verdikleri cevaplarda, ücretsiz ulaşım kartı desteğinin ekonomik anlamda hayatlarına ciddi bir rahatlık getirdiğini, bir anlamda özgüven kazandırdığını, sosyalleşmelerine olanak sağladığını ifade etmişlerdir.

“Tabi ki bu hayatımıza olumlu yansıyor. Ekonomik anlamda belli alanlarda bir özgüven kazanıyorsunuz. İlk başta ulaşım kartı geliyor zaten. Bütün dünyada pahalılık artmışken hele, iyi hissettiriyor bu tarz imkanlar.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

“Özellikle ulaşım kartına çok seviyorum. Mesela otobüse, metroya her bindiğimde, “oh şu kadar para kar ettim”, diye mutlu oluyorum.” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan)

“Tabi ki olumlu yönde oluyor. Yol parasını ödememek gerçekten çok güzel. O yüzden ulaşım kartım çok önemli. Bazen sadece otobüs kalabalık diye inip başkasına bindiğim oluyor. Bir rahatlık sonuçta.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Çok mutlu oluyorum bu tarz desteklerden. Allah devletimize zeval vermesin. Mesela bir ulaşım kartı bile bizi mutlu ediyor. Alıyorum çocuklarımı, geziyoruz bol bol. Maddi olarak da bir külfetten kurtuluyoruz bu kart sayesinde.” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan)

“Oldukça katkısı oluyor tabi ki. Mesela yol parası ödemiyor olmam benim bütçeme bir artı. Oraya harcayacağım parayı, pazara ya da markete harcıyorum. Sanki bedava gibi geliyor bana bazen. Çok güzel bir his.” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

Görme engelliler için ulaşım kartının anlamı daha da önemlidir;

“Olumlu tabi. Mesela ikide bir ulaşım kartıma para yüklemek zorunda kalmıyorum. Bir otobüse yanlış binsem, bir daha para ödeyeceğim diye endişe etmiyorum. Bunun rahatlığı oluyor.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Ulaşım kartı çok önemli bizler için. Bazen yanlış araçlara binebiliyorum, göremediğim için. Psikolojik açıdan bu kartın varlığı rahatlatıyor beni. Yanlış binmişsem, inip doğru araca yine ücretsiz binme hakkımın olması çok güzel.

Refakatçi kartım da var. Birine işim düştüğü zaman yanımdaki insan da ücretsiz binebiliyor.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

Devlet ve özel sektör tarafından engelli bireylere bazı fatura ödemelerinde belirli indirimler sağlanmaktadır. Katılımcılar tarafından verilen cevaplarda bu anlamda en çok memnuniyet verici olarak ifade edilen fatura kalemi, engelli bireylerin %50 indirimli olarak yararlandığı su faturasıdır.

“Bu desteklere çok seviniyorum. Kendimi ayrıcalıklı hissediyorum, diyebilirim. Mesela su faturalarını posta kutularına koyuyorlar. Faturamı apartman girişinden alırken, hemen komşuların faturalarıyla karşılaştırıyorum. Aradaki farkı görünce de mutlu oluyorum, ne yalan söyleyeyim.” (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan)

“Böyle indirimler bizim için bir nimet. Örneğin su faturası geliyor. Faturaya bakıyorum, çok şükür diyorum. Çünkü 2 katını da ödeyebilirdim.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

“İyi ki böyle destekleri düşünmüşler. Özellikle su faturası çok iyi oluyor. Musluğu açtığımda en azından “aman açmasam mı” diye düşünmüyorum. Bu da büyük bir rahatlık yani.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süreğen/kronik engelli, %82, sonradan)

Bazı katılımcılar engelli bireylere sağlanan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) muafiyeti ve Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) muafiyetinden dolayı memnuniyet duyduklarını ifade etmişlerdir. ÖTV ve MTV muafiyetlerinden yararlanan katılımcıların memnun olma sebepleri araç sahibi olmaya vesile olması, ekonomik olarak bütçeye katkı sağlaması ve sosyalleşmeye imkan tanınması olarak sıralanmıştır.

“ÖTV’siz araç almak mesela, benim için çok olumlu bir tecrübe oldu. Hayata daha fazla karışıyorum bu sayede. Çok memnunum bu tarz indirimlerden.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Tabi ki arabamın olması başlı başına bir memnuniyet sebebi benim için. Normalde araba almak hayal gibi bir şeydi benim için. Bunun yanı sıra faturalarımda olan indirimler bütçeme katkı sağlıyor. Mesela yılda iki defa MTV ödenmesi gerekiyor. Ben bundan muafim, çok hoşuma gidiyor bu durum.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

“Gayet memnunum. Özellikle ÖTV’siz aracımın olması çok mutlu ediyor. Bu engel durumu olmasa araç sahibi olamazdım muhtemelen, ya da borca girmem gerekirdi. Ayrıca MTV ödememek de bütçeme ciddi katkı sağlıyor.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

Engelli bireylerin sosyalleşmesi adına ücretsiz müze kartı da önemli bir destek türüdür;

“Tabi ki, mesela ücretsiz Müzekart var. Arada bir gitmek çok mutlu ediyor oralara. Para da vermiyoruz. Dışarıya çıkmamıza vesile oluyor böyle şeyler. İnsan bir nefes alıyor.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

Maaşlardaki vergi muafiyeti de memnuniyeti artıran bir unsurdur;

“Birçok destek var aldığımız. Yol parası olsun, faturalar olsun. Param benim cebimde kalıyor. Maaşımda vergi muafiyeti var mesela. İş arkadaşlarıma göre daha fazla para alıyorum. Bunu bile kar olarak görüp, mutlu olabiliyor insan.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

Desteklerin yeterliliği veya yetersizliği de önemlidir. Bu nedenle, katılımcıların engellilik durumlarından ötürü yararlandıkları destekler ve indirimlerin yanı sıra bu konudaki eleştirilerini ve önerilerini anlamak amacıyla “*Engelli bireylere sağlanan destekler konusunda eksik gördüğünüz hususlar ve ekstra verilebilecek destekler gibi önerileriniz var mıdır?*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan engelli bireylerin bu konudaki eleştiri ve önerileri belli kalemler etrafında yoğunlaşmaktadır. Söz konusu kalemler, elektrik ve doğalgaz faturası desteği, kira yardımı desteği, TOKİ’de faiz indirimi desteği, ÖTV muafiyetinin belirli engel türü, engel oranı ve fiyat limitleri çerçevesinde genişletilmesi, özel hastanelerde indirim desteği, bütün Türkiye’de kullanılabilecek ücretsiz ulaşım kartı desteği, engelli bireylerin engel türlerine bağlı olarak kullandıkları baston, işitme cihazı, medikal malzemeler, kabartmalı ekran okuyucu cihazlar ve kişiye özel telefon gibi yüksek teknoloji ürünler şeklinde sıralanmıştır.

Buna göre katılımcıların tamamına yakını verdikleri cevaplarda elektrik ve doğalgaz faturalarının indirimli yahut ücretsiz olması önerisinde bulunmuşlardır. Genel anlamda engelli bireylere su faturasının %50 indirimli olarak kullandırılması ve tüm dünyada artan elektrik ve doğalgaz fiyatları, katılımcılar tarafından bu talebin kaynağı olarak ifade edilmiştir.

“Özellikle elektrik ve doğalgazda son zamanda fiyatlara çok zam geldi. Cebimizden en çok bunlar için para çıkıyor. Bu konuda bir destek verilebilir.” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan)

“Su faturasını %50 indirimli ödüyoruz. Elektrik ve doğalgaz faturalarında da yarı yarıya bir indirim olsaydı güzel olurdu...” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Mutlaka doğalgaz ve elektrik olmalı. En çok bizi üzen bunlar. Onun dışında zaten geriye bir beslenmemiz kaldı. Devlet daha ne yapsın.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

Araştırmaya katılanların bu konuda yaptıkları önerilerin içerikleri belli konulara göre değişkenlik arz etmektedir. Katılımcıların bazıları “*Belli harcama kalemlerim var engelimden ötürü. Giyim eşyalarına (özel dikim) ve medikal malzemelere çok para harcıyorum. Bu konuda bir destek olsa iyi olurdu.*” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan) ifadesi ile bu destek ve indirimleri günlük yaşantı açısından maddi olarak elzem bir unsur olarak görürken, bazıları ise “*Mesela tatil köyleri gibi yerlerde engellilere indirim yapabilir. Bir de mesela, yeşil pasaport istemeye gittim, vermediler. Kademem, derecem yettiği halde. Yardımcı hizmetler kadrosundaymışım, verilmiyormuş, halbuki yeşil pasaportum olsa, devamlı gezerdim dünyayı. Keşke engellilere böyle bir hak tanınsaydı.*” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan) ifadesi ile daha çok sosyalleşme adına bu önerileri sunmaktadır. Yine bu minvalde bazı katılımcılar için “*Mesela ben indirimli kartımı yalnızca İstanbul’da kullanabiliyorum. Bana öyle bir kart verilmeli ki tüm Türkiye’de kullanabilmeliyim.*” (K16, kadın, 59, lisans, süreğen/kronik engelli, %40, sonradan) ifadesinde olduğu gibi ücretsiz ulaşım kartının kullanım alanının genişlemesi, bazıları için ise “*TCDD’de ilk başlarda birinci sınıf bilet alabiliyorduk, bu çok güzeldi. Sonrasında bunu kaldırdılar, sadece ekonomik sınıf alabiliyoruz. Bu geri getirilebilir.*” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan) ifadesi ile belli haklara daha konforlu şekilde erişmek önem arz etmektedir. Bununla birlikte maaşlarında uygulanan vergi muafiyetini yetersiz görüp, muafiyet miktarının artırılmasını önerenler de vardır (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan).

Bazı katılımcılar destek ve indirimlere yönelik verdikleri cevaplarda ÖTV’siz araç alımı konusundaki görüşlerini ifade etmişlerdir. Buna göre katılımcıların bazıları “*Araç almak istiyorum. Ama ÖTVsiz araç almak için fiyat limitleri çok düşük. Gencim sonuçta. Daha düzgün bir araca binmek istiyorum. Bu da şu anki limitlerle mümkün değil. Çok pahalı olmasa da, en azından limitleri artırırlarsa daha iyi bir araç alabiliriz.*” (K5, erkek, 23, ortaokul, ortopedik engelli, %42, sonradan) ifadesindeki gibi ÖTV muafiyet limitlerine istinaden genç oluşundan dolayı daha yüksek sınıfta araç alamamakta, bazıları da benzer şekilde “*... Engelli vatandaşların ÖTV indirimli*

araç alabilmeleri için devlet her yıl limit belirler. Benim aracım bu sene 6 yaşında. Yani 5 yılı geçtiği için satabilirim. Ama sattığım bu aracın aynısının sıfırını ben şu an alamıyorum. Çünkü ÖTV muafiyet limitleri dövize endeksli olarak artmadı. Şimdi satsam nasıl sıfır modelini alacağım. İmkânı yok. Çok düşük model alabiliyorum. O yüzden ÖTV'siz araç üst limitinin kaldırılmasını öneriyorum.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan) ifadesi ile mevcut aracını yeni modeliyle limitler yeterli olmadığı için değiştirememekte ve söz konusu limitlerin artırılmasını öneri olarak belirtmektedir. Araç alımında ÖTV muafiyeti meselesi sadece limitler açısından değil, engel türleri ve engel oranlarına göre dağılım açısından da tartışılabilmektedir: “%40 oranında engeli olan araç alabiliyor ÖTVsiz. Ama ben %77 iken alamıyorum. Ben demiyorum ki devlet bana vergisiz araç versin. Benim teklifim şu, devlet herkesten raporu doğrultusunda vergi alsın. Engel oranı çok olandan az ÖTV alsın, engel oranı az olandan daha fazla alsın. Böylece çoğu engel türü araç alabilir. Daha adil bir mekanizma oluşabilir bu sayede.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan). Bu minvalde adil bir dağılım mekanizması da önemlidir: “Ben bir araba almak istediğim zaman devlet bana ÖTV indirimi veriyor mesela. Ama bir görme engelli için ÖTV indirimi çok gerekli midir? Bilmiyorum. Geri kalanlar arasında bir adaletsizlik olur mu? Bilmiyorum, bu tartışmaya açık bir konu benim gözümde.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan). Öte yandan hayati önem taşıması açısından ÖTV muafiyetinin tanınması gereken engel türleri de vardır: “...Ben H sınıfı ehliyet alamıyorum. Ve Ötvsiz araç da alamıyorum raporum olmasına rağmen. Halbuki benim toplu taşıma kullanmamam gerek. Bağışıklığım çökmüş durumda çünkü. Her an mikrop kapmaya elverişli durumdayım. Doktorumun tabiriyle, yeni doğmuş bir bebek gibiyim aslında. Devletimiz benim gibi kronik engellilere de organ nakli olanlara da ÖTVsiz araç alma hakkı tanımalı...” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan).

Katılımcılar arasında görme engelli olanlar, engel türleri itibariyle gündelik yaşamlarını daha kolay bir şekilde idame ettirme adına daha geniş bir yelpazede önerilerini ifade etmişlerdir. Bu anlamda en fazla önerilen kalem, baston olmuştur. Bastonların belli özelliklere göre fiyatının değişmesi, ithal olması ve dayanıksız olmaları sebebiyle, araştırmaya katılan görme engelli bireyler maddi olarak bu

durumdan muzdarip olduklarını beyan etmişler ve bu konuda önerilerde bulunmuşlardır. Bastondan sonra en çok öneri sunulan konu ise akıllı telefon ve benzeri cihazlar gibi yüksek teknoloji ürünlerle ilgili vergi muafiyetlerinin sağlanması olmuştur. Bu bağlamda literatürde görme engellilere özgü kullanılabilen cihaz ve programların varlığının önemini belirten Çulcuoğlu vd. (2019)<sup>334</sup>, bu tarz ürünlerin görme engelliler açısından faydasını ve çalışma hayatına katılımlarında ileri derecede önem arz ettiğini tespit etmiştir.

“Mesela benim yılda bir kez ya da 6 ayda bir kez baston alma hakkım olmalıydı. Kabartma saate ihtiyacım var. Ekran kabartmam olsaydı iyi olurdu yani. Ekran okuyucu programım olsaydı çok güzel olurdu yani. Telefon sizin için lazım bir şey fakat benim için elzem bir şey. Size whatsapp'tan atılan bir şeyi siz gözünüzle belge şeklinde okuyabilirsiniz ama ben telefon olmazsa okuyamam. Arabalara verilen indirim gibi cep telefonlarına da indirim olmalıydı. Görme engelliler için ekran okuyuculu telefon olmalı ya vergisiz ya da vergi indirimli olmalıydı mesela. Bunun için desteğe ihtiyaç duyuyorum...” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)

“Yüksek teknoloji, engellilere fayda sağlayan telefon ve bilgisayar alımlarında engellilere yönelik vergi muafiyeti sağlanmalı. Bundan başka baston mesela. Bizim elimiz, ayağımız. Ve ciddi bir maliyeti var. Bu kalemde de destek sağlanabilir...” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan)

“Her şeyden önce baston. Sağlam, düzgün bir baston almak için SGK'nın bu konuda bir destekte bulunması gerektiğini düşünüyorum.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)

“Evde kullanılan beyaz eşyalarda da indirim olabilir. Beyaz eşyalar pahalı. Görme engellilerin sahip olduğu beyaz eşyalar daha hızlı bozulabiliyor, arıza yapıyor.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

“Görme engelliler elektrikli cihazları daha çok kullanıyor. Devlet bu tarz cihazları kullanan engelli bireylere belli oranda yardım sağlıyor ancak ben bunu yetersiz buluyorum. Çünkü çoğu cihaz ithal ve pahalı. Daha fazla destek verilmeli diye düşünüyorum.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan)

Katılımcıların bazıları barınma ihtiyacına istinaden kira yardımı desteği ve konut alımında kredi faizinde indirim desteği sağlanmasını öneri olarak ifade etmişlerdir.

“Kirada oturan engellilere yönelik, özellikle fahiş kira artışlarına önlem olarak devletin bir düzenleme yapması lazım. Belli alanlarda pozitif ayrımcılığın

---

<sup>334</sup> A.e., s. 207.

etkileri engelliler için olumlu oluyor. Bu konuya da acil et atılmalı...” (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan)

“...Kişinin engel oranına göre, konut alımında faiz indirimi gibi kolaylıklar sağlanabilir.” (K25, erkek, 26, lise, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

“Kiralar çok arttı son zamanda. Mesela kirada oturan engelli bir kişiye kira yardımı olabilir ya da ev almak isteyen engellilere kredi desteği verilebilir...” (K31, kadın, 46, lise, süreğen/kronik engelli, %80, sonradan)

Bazı katılımcılar engel durumlarından ötürü sıkça özel hastaneye gitmekte ve bu durumdan ötürü maddi anlamda sorun yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

“...Özel hastaneler çok pahalandı son zamanda. Ben mesela özel hastanede profesöre muayene olmak istiyorum, ama çok pahalı. Bunun için bir indirim uygulanabilir.” (K18, kadın, 49, önlisans, süreğen/kronik engelli, %84, sonradan)

“...Sağlık giderleri meselesi de önemli. Ben özel hastanede muayene olmayı tercih ediyorum. Muayene ve tahlillerde engelliler için indirim olmalı bence.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

“Devlet hastanelerinde yapılmayan bazı tahliller var, organ nakli hastaları için. Özel hastanelerde yaptırmak zorundayız bunları mecburen. Özel hastanelerde tahliller eskiden daha uygundu oran olarak. Ama şimdi çok pahalı. Bunun tekrar uygun hale getirilmesini isterdim...” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

Belli noktalarda sosyal güvenlik alanında iyileştirme yapılması beklenmektedir;

“...Biyonik kol istiyorum aslında. Ama SGK’nın bunu karşılamadığını öğrendim. Gerek yurtdışında gerekse burada fiyatlar çok pahalı. Bu konuda bir destek isterdim açıkçası.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

#### **3.3.2.4.4. Ekonomik Dalgalanmaların Etkisi**

Ekonominin normal gidişatı yanında bir de ekonomik kriz dönemlerinde engelli çalışanın etkilenmesi ve bunun yaşam memnuniyetine etkisi önemlidir. Bu nedenle, katılımcıların ekonomik kriz ve dalgalanmalardan nasıl etkilendiklerini, maddi ve manevi anlamda bu tarz durumlara nasıl tepki verdiklerini ve bundan yaşam memnuniyetlerinin nasıl etkilendiğini anlamak amacıyla katılımcılara “*Ekonomik krizlerin/dalgalanmaların size etkisi nasıl oluyor? Biraz bahseder misiniz?*” sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılanların ekonomik krizlerden etkilenme şekilleri

mevcut ekonomik durum, medeni durum ve psikolojik durum gibi unsurlar açısından değişkenlik arz etmektedir.

Buna göre katılımcıların önemli bir kısmı ekonomik kriz ya da dalgalanma dönemlerinde en çok alım gücünün düşmesinden mutsuz olduklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda bazıları *“Bazı harcamalardan kısmak zorunda kalıyoruz. Alım gücümüz düşüyor. Tek maaş olması da sarsıyor böyle zamanlarda. Haliyle mutsuz oluyor insan.”* (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süreğen/kronik engelli, %55, sonradan) ifadesi ile tek maaş ile geçinmenin zorluğundan, bazıları ise *“Rutinlerimi devam ettirmeye dayalı bir yapım var. Alım gücümüz genel olarak böyle durumlarda tabi ki sarsılıyor. Rutinlerimden taviz verince canım sıkılıyor. X üründen 5 birim alıyorsak, bu 3’e düşebiliyor.”* (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan) ifadesi ile rutinlerinden vazgeçmek zorunda oluşundan ötürü mutsuz olduklarını beyan etmişlerdir. Mutsuzluğu, *“Bir markete yahut bir elektronik mağazasına gittiğim zaman satın almak istediğim ürünlerin fiyatının arttığını görmek canımı sıkıyor. Bir bastona bile ulaşmanın güç olduğu durumlar olabiliyor şahsi manada. Alım gücünün düşmesi hepimizi etkiliyor.”* (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan) ifadesi ile engel türünden ötürü zaruri cihazlara erişememeye indirgeyenlerin yanı sıra *“Yeme, içme ve giyinme ihtiyaçlarımızı almak zorlaştı biraz. Çok yiyen biri değilim. Ama güzel giyinmek istiyor insan. Güzel şeylerde pahalı sonuçta. Son zamanda iyice pahalılaştı. Alım gücümüz düştü maalesef. Zorlandığımı hissediyorum ekonomik yönden.”* (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan) iyi giyinmemek olarak görenler de vardır. Katılımcılar bazı durumlarda *“Bu tarz sıkıntıların vatandaşa etkisi iyi olmuyor. Bir şey satın alırken düşünmekten hoşlanmıyorum. Neden bir şey alırken 1-2 liranın hesabını yapmak zorunda kalayım ki! Mutsuz ediyor yani böyle şeyler beni.”* (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan) ifadesi satın alma aşamasında düşünmekten mutsuz olurken, bazen ise *“Paramızın değer kaybetmesi, bizi çok üzüyor. Yağa, şekere yahut çaya devamlı zam geliyor. Hiç olmasa günde en az 6-7 sefer çay içen insanız. Haliyle alım gücü düşünce. Bu tarz basit ürünleri almak zorlaşınca üzüliyoruz tabi.”* (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan) ve *“Temel gıda fiyatlarındaki artışlar çok zorluyor bizi. Bazı ürünlerin iki ya da üç katına çıkabiliyor fiyatları. Eskiden 5 alıyorsak, şimdi 2 alıyoruz. Mesela*

*eskiden meyve alırdım. Çocuklar çok seviyor. Ama şimdi alamıyorum. Etrafımızdaki insanları görüyorum, bazen marketlerden çıkma meyve alıyorlar.”* (K23, erkek, 43, ilkokul, görme engelli, %50, doğuştan) ifadelerindeki gibi günlük zaruri ihtiyaçlara erişmede yaşanan zorluktan ötürü mutsuz olabilmektedir.

Katılımcıların bazıları ekonomik kriz ya da dalgalanma durumlarında endişeye kapıldıklarını ve gelecek kaygısı yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

“Bu durum bizi kötü etkiledi, diyebilirim. Özellikle yeme içme ürünleri ve benzine gelen son zamlardan sonra “bundan sonra ne yapacağız diye”, kaygılanmaya başladım.” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan)

“Yarınlar için endişe oluşuyor böyle durumlarda. Kaygılanıyorum. Önceden haftada 4-5 gün dışarıda yerken şimdi bu sayı 1-2’ye düştü. Bir tatlı alırken bile düşünmeye başladım.” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan)

“Beni çok endişelendiriyor bu ekonomik sıkıntılar. Hadi bugün bir şekilde idare ediyoruz. Yarın ne yapacağımızı kestiremiyorum açıkçası. Bu yüzden ileriye dönük bir kaygım oluştu diyebilirim.” (K17, kadın, 57, lise, işitme engelli, %52, sonradan)

Bazı katılımcılar ekonomik kriz ya da dalgalanma durumlarında borçlanma miktarlarının arttığını ya da ilk kez borçlandıklarını ifade etmişlerdir.

“Pandemi bütün dünyayı mahvetti. Devletimiz sağ olsun destekler verse de insanlara, zor bir dönemden geçtik. Ben bu dönemde borçlanarak ayakta durmaya çalıştım. Kredi çektim ilk defa. Zor geçiyor anlayacağınız. Allah herkesin yardımcısı olsun.” (K18, kadın, 49, önlisans, süregen/kronik engelli, %84, sonradan)

“Yani ben kendim için aylık olarak, bu kurlar yükselmeden önce kendime özel bir harcama belirlemiştım. Şu anda onu iki ayda bire düşürdüm. Kredi kartlarına yüklenmek zorunda kaldım. Evimin tüm ekonomisi benim üzerimden dönüyor. Bu da size bir sorumluluk getiriyor.” (K19, kadın, 26, önlisans, ortopedik engelli, %45, doğuştan)

“Olumsuz oluyor. Zaten kredi borcu ödüyoruz. Bunun üstüne fiyatlara gelen zamlar çarşıda, pazarda bizi ciddi anlamda zorluyor bir şey alırken. Maaşımız yetmiyor böyle dönemlerde. Bu yüzden de ekstra olarak kredi kartlarına yükleniyoruz ya da kredi çekmek zorunda kalıyoruz.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan)

Ekonomik dalgalanmaların psikolojik boyutu da önemlidir;

“Maddi açıdan etkisi ağır oluyor. Hayatımda kredi kartı kullanmamıştım. Ama şu anda maaşım yetmediği için son bir senedir kredi kartı kullanıyorum. Belli

alışkanlıklarınızın kaybına neden oluyor bu tip darboğazlar. Ama enteresan bir durum tabi. Çoğu insan param yok diye sızlanırken, bakıyorsunuz alışveriş merkezleri, kafeler ağzına kadar dolu. Hem de pandemi var, virüs var. Hani, para yoktu! Ben bu yüzden algı meselesine biraz inanıyorum. Yani biraz da psikolojik bir durum bu. Aslında insanlarda para var, yok değil. Tabi alt gelirliiler etkileniyor, o konuda ukalalık yapmak istemem.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan)

Piyasa aktörlerinin mağduriyete sebebiyet vermesi de bu anlamda mutsuzluğa yol açabilmektedir;

“Fahiş fiyatlar bizleri çok yoruyor. Özellikle indirimli sandığımız zincir marketlerden bu süreçte usandık resmen. Mesela pahalı yahut orta direk üstüne hitap eden marketlere bakıyorum, indirimli zincir marketlerden daha uygun oluyor bazı ürünler. Çok şaşıyorum ve hemen yakınlarıma da haber veriyorum bu durumu. Param yetmiyor artık her şeye. Bir peynir alırken bile tereddüt etmek beni çok üzüyor. Tabi bunda zincir marketler gibi ticaretle uğraşan fırsatçıların da etkisi var. Döviz çıkınca fiyatları yükseltip, döviz düşünce indirmeyen yahut indirirmiş gibi yapan esnaflar, tüccarlar yüzünden mahvolduk. Bir de üstelik kaliteli beslenmem lazım. Üstüne fiyatlar artınca ben nasıl üzülmeiyim. Belli kalemleri de artık almıyoruz, alamıyoruz.” (K32, kadın, 32, lise, süregen/kronik engelli, %70, sonradan)

Mutsuzluğun yanında geleceğe dair umutlu olanlar da vardır;

“Belki yetiştirilme tarzımız, belki o günün şartları diyelim. Biz az ile geçinmeyi bilen insanlarız. Bugün ülkemizde olabilecek şey beni bireysel olarak korkutmuyor. Genel olarak bakınca ben çocuklar için kaygılıyım. Başka bir sıkıntım yok. Çünkü ben zamanında fakirliği tattım. Aza tamah etmeyi öğrendim. Ama çocuklar öyle değil. Hele ki şimdiki zamanın çocukları. Z kuşağı mı ne diyorlar. Bir şey beğendirmek mümkün mü! Tabi biz kendimizce bir eğitim veriyoruz. Ama nefis denen şey yokluğa kolay alışmaz ama varlığa bir günde alışır. Ekonomik bir sıkıntı olsa tabi ki üzülürüz. Şu anda da biraz var. Canı sıkılıyor insanın. Ama bir şekilde yolumuzu buluruz, ayaklarımızın üstünde kalırız. Eskiye göre yine de iyi durumdayız.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süregen/kronik engelli, %82, sonradan)

Katılımcılardan bazıları ekonomik anlamda kriz ya da dalgalanmalardan bekar olmalarından ötürü etkilenmediklerini ifade etmişlerdir.

“Fiyatlara zam gelmesi elbette üzüyor böyle zamanlarda. Ama çok etkilemiyor beni. Belki de bekar olduğum için. Evlenme niyetim var. Ama şimdi düşünüyorum, bu zamanda evli olsaydım çok zorlanırdım.” (K1, erkek, 24, önlisans, ortopedik engelli, %85, doğuştan)

“Ben harcamalarıma dikkat ettiğimden çok aşırı sarsılmıyorum böyle durumlarda. Ama asıl önemlisi bekarım, onun da etkisi var. Bir ailem olsaydı ya da çocuklarım, bugün bu kadar rahat olamazdım.” (K11, erkek, 49, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %40, sonradan)

### 3.3.2.4.5. Ekonomik Durumdan Duyulan Memnuniyet

Nihayetinde; katılımcıların bireysel olarak ekonomik durumlarından memnuniyet düzeylerini anlamak amacıyla “*Genel olarak ekonomik durumunuzdan hangi ölçüde memnunsunuz?*” sorusu sorulmuştur. Araştırmaya katılanların ekonomik anlamda memnuniyet düzeyleri belli unsurlar açısından değişkenlik arz etmektedir.

Buna göre, genel olarak ekonomik durumundan memnun olduğunu ifade eden katılımcılar, bunun sebebini aile ile birlikte yaşama, ev sahibi olma ve kanaat duygusuna sahip olma olarak belirtmişlerdir. Bununla birlikte engelli bireylerin başarı duygusunu hissetmesi, borçlanmadan hayatını idame ettirebilmesi ve yaptığı işin hakkını ekonomik olarak karşılama duygusu da diğer öne çıkan memnuniyet kaynaklarıdır.

Bu anlamda, ekonomik durumdan duyulan memnuniyet bazıları için “*Gayet memnunum. Şu an aç değilim, açıkta değilim. Düzenli bir maaşım var çok şükür.*” (K13, erkek, 33, lisans, süregen/kronik engelli, %40, doğuştan) şeklinde ifade bulmakta iken, bazıları için birikim yapabilmesine (K26, erkek, 45, ilkokul, ruhsal/duygusal engelli, %50, doğuştan) atıfla ifade bulunmaktadır. Ekonomik durumlarından memnuniyeti “*Ailemle yaşıyorum, tabi ki bunun getirdiği bir rahatlık var. Çok fazla harcama yapmam gerekmiyor. Kira derdi yok, fatura derdi yok. Birikim bile yapabiliyorum az da olsa. Hatta araç aldım birikimlerimle. Çok şükür yani halimize.*” (K14, erkek, 32, lisans, ortopedik engelli, %60, sonradan) ifadesi ile aile ile birlikte yaşamasına indirgeyenler de vardır. Bazıları için “*Allah’a şükür kira ödemiyorum. Bu çok etkiliyor tabi. Bir su faturasındaki indirim bile iyi geliyor maddi anlamda insana. Ben de buradan kazanımlarımı çocuklarıma ve etrafıma yansıtmaya, yardımcı olmaya çalışıyorum. Genel olarak memnunum, diyebilirim.*” (K29, kadın, 39, lisans, işitme engelli, %40, sonradan) ifadesinde olduğu gibi ev sahibi olmak memnuniyet kaynağı olabilmektedir. Başarma duygusu ihtiyacını karşılamayı da memnuniyet açısından yeterli görenler vardır: “*Genel anlamda bir şikâyetim yok, memnunum. Ancak tabir yerindeyse başarıya hasret olduğum için ekstra başka bir şeyler yapmaya çabalıyorum. Devlet memurları ek iş yapmaz falan filan anlatabiliyor muyum? Umarım o manada anlaşılmaz. Mesela ben kitap yazıyorum, kitabımdan kazanıyorum, bunun vergisini ödüyorum. Bir dönem eşim vasıtasıyla ticari bir*

*girişimimiz oldu. İnsanların da katılmasına vesile oldum. 5-6 ay sonra hep beraber battık. Böyle girişimlerim de oluyor yani. Bu deliller gibi ihtiyacım var, çok paralar kazanayım değil de ben, bir engelli olarak, eğer istersem yapabiliyor olduğumu hissetmek için. Buna “need for achievement (başarı gereksinimi)” diyorlar.” (K2, erkek, 53, lisans, görme engelli, %100, doğuştan)*

Ekonomik durumlarından memnun olduğunu ifade eden katılımcıların bir kısmında, kanaatkarlık duygusu ön plana çıkmaktadır. Genel anlamda ekonomik sıkıntıların varlığını idrak etmelerine rağmen bunu dert etmediklerinden veya şükür ve kanaatkarlık sahibi oldukları için durumlarından memnundurlar.

*“Toplumdaki öncelikli ihtiyaçlardan biri ev meselesi. Şu an benim bir evim bile yok. Bu kadar yıllık memuriyet hayatı var, bunun getirdiği birikim ve tecrübeler var. Almasak eksilen bir şeyimiz yok sonuçta. Ama sistem sizi, bunu zorunlu bir ihtiyaç olarak görmeye itiyor. Biz de krediyle faiz borcuna girersek, öteki tarafta Allah hesabını bize sorar, diyerek vazgeçtik almaktan. Yani ev almayı bile bir ihtiyaç olarak görmüyoruz. Maaşımız bize yetiyor, çok şükür. Eksi hesaplara, kredi kartlarına da girmiyoruz. Maaşımızın yettiğince harcama yapıyoruz.” (K4, erkek, 62, lisans, süreğen/kronik engelli, %57, sonradan)*

*“Çok şükür, gelirimizle yetiniyoruz. Para da birikmiyor ama borçlarımı ödüyorum mesela. Ayın 15’inde paramı çektiğimde içim çok rahat oluyor, çünkü o paranın hakkını verdiğimi düşünüyorum. Hayatta paradan daha önemli şeyler var ayrıca. O yüzden memnunum halimden.” (K6, erkek, 41, lise, ortopedik engelli, %47, sonradan)*

*“Genel olarak memnunum. Maaşım bana yetiyor çok şükür. Yani kendimi biliyorum ve maaşıma göre yaşıyorum. Şu an için bir sıkıntım yok, hamdolsun.” (K8, erkek, 44, lisans, görme engelli, %95, doğuştan)*

Diğer yandan, genel olarak ekonomik durumundan memnun olan katılımcıların belli durumlarda memnuniyetsizlik yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu katılımcılar *“Genel olarak memnunum. Çok şükür devlet memuruyum. Bir maaşım var, düzenli şekilde. Ama daha iyi durumda olmayı çok isterdim. Malumunuz alım gücü düştü biraz son zamanda. Şu an sıkıntı çekiyoruz biraz o yüzden.” (K12, erkek, 50, lise, işitme engelli, %68, sonradan)* ifadesindeki gibi alım güçleri düşmesinden dolayı sorun yaşadıklarında, *“Yani memnunum aslında. Hamdolsun, evimiz arabamız var. Borçla aldık ama yakında borçları bitecek, o yüzden daha rahat nefes alacağız inşallah. Aslında geçinmek zor da olsa dışarıdan bakıldığında Türkiye şartlarına göre iyi durumdayız diyebilirim. Sonuçta orta direk grubuna dahiliz. Bunun dışında biraz*

birikim yapabilseydik, belki daha da memnun olabilirdim. Ama hamdolsun bugünümüze.” (K21, kadın, 30, yüksek lisans, ortopedik engelli, %40, doğuştan) ifadesindeki gibi birikim yapamadıklarında, “Çok büyük bir sıkıntımız yok. Memnunum. Evimiz kendimizin, kira ödemiyoruz. Ama biraz küçük, sığmıyoruz. Daha geniş bir ev alabilsek daha iyi olurdu. Beni en çok bu üzüyor. (K28, kadın, 42, okumamış, işitme engelli, %69, doğuştan) ifadesindeki gibi daha iyi şekilde barınma imkanına kavuşamadıklarında, “Genelde şükrediyorum, bizden kötüler de var diyorum. Arada zorlanıyoruz ama ne yapalım diyorum. Çok bir memnuniyetsizliğim yok ama maaşım artsa daha iyi olur diyorum.” (K27, kadın, 50, ortaokul, görme engelli, %73, sonradan) ve “Maaşımız bütün ihtiyaçlarımızı karşılıyor. Ev kendimizin. Genel anlamda memnunum diyebilirim. Tabi ki daha iyi olabilirdi. Yaptığım işin profesyonel anlamda daha çok maaş hak ettiğini düşünüyorum. Engelliyim ve engelli bireylere eğitim veriyorum. Memur zihniyetiyle yapılacak iş değil bu. Vicdanen karşılığını alıyorum ama maddi olarak daha fazla olmasını isterdim.” (K7, erkek, 43, lisans, görme engelli, %95, sonradan) ifadelerindeki gibi hak ettiği maaşları alamadıkları durumlarda memnuniyetsizlik yaşadıklarını ifade etmişlerdir.

Ekonomik durumdan memnun olmanın yanında, engelli bireylerin memnun olmama durumları da ifade edilmiştir. Engelli bireyler için bu durumdan doğan memnuniyetsizliğin sebebi olarak öne çıkan faktörler birikim yapamamak, büyükşehirde yaşamının zorluğu, ekonomik anlamda fiyatlarda yaşanan dalgalanmalar, özlük haklarındaki sıkıntılar ve maaşların yetersizliği olarak sıralanmaktadır.

Bu anlamda katılımcılardan bazıları için “Son dönemde yapılan zamlar hayat şartlarımızı çok etkiledi. Bu noktada biraz memnuniyetsizliğim var. Evim şu anda kira. Maaşımın neredeyse yarısı kiraya gidiyor. Yaklaşık 4-5 yıldır hiçbir şekilde birikim yapamıyorum. Eskiden yine az da olsa köşeye atardık bir şeyler. Ne olur ne olmaz diye. Şimdi, maalesef mümkün olmuyor.” (K20, kadın, 42, önlisans, görme engelli, %85, doğuştan) ifadesinde olduğu gibi birikim yapamamak, bazıları için ise “Çocukların hepsi okuyor. Okulları için ciddi bir bütçe gidiyor. Bu konuda daha rahat hareket etme adına aracımı bile sattım. Genel anlamda da ödemeler, faturalar çok zorluyor. İstanbul’da yaşamının da ayrıca ciddi bir bedeli var. Başka şehirlerde fiyat

neyse, İstanbul onun iki katı. Belki başka bir şehirde yaşasaydık daha memnun olurduk. Ama bilemiyorum...” (K3, erkek, 50, yüksek lisans, süregen/kronik engelli, %55, sonradan) ifadesindeki gibi İstanbul’da yaşamak bile başlı başına bir sorundur. Covid-19 virüsünden meydana gelen sıkıntılar da memnuniyetsizliğin önde gelen sebeplerinden biridir: “Birikim yapamıyorum. Borçları ödeyip, üstüne kalanla da idare etmeye çalışıyorum. Pazara hep en geç saatte akşamları çıkıyorum, ucuz olsun diye. 2 kuruş oradan artırayım da haftaya da belki pazara çıkarım diye. Pandemiden önce gün yapardık iş arkadaşlarıyla, şimdi maalesef mümkün değil. Bireysel emeklilikten bile çıktım. O kesinti bile çok zorluyordu. Ama şu virüs bence bizi mahvetti. Öncesinde çok daha rahat alışveriş yapabiliyorduk. Her istediğimizi alabiliyorduk...” (K15, kadın, 60, lise, işitme engelli, %66, sonradan). Özlük haklarındaki sorunlar da memnuniyetsizliğe yol açabilmektedir: “İşimiz çok yoğun, yoruluyoruz. Devletimiz keşke taşeron maaş sistemi üzerinden bizi kadroya geçirseydi. Özlük haklarımız daha iyi olurdu. O yüzden pek memnun değilim.” (K24, erkek, 42, lise, ortopedik engelli, %49, sonradan)

Bireylerin sanal ve gerçek hayatta sergiledikleri ekonomik anlamdaki duruşlarının tutarsızlığı da sorunlu bir durumdur;

“Kendi yağımızda kavruluyoruz. İsyan etmek benim hayatımda yok. Biraz kaderciyim...Fakat etrafta görüyorsunuz, ya da ne bileyim Facebook’a üyeyim, orada görüyorum, enteresan hayatlar. Herkes para yok diye sızlanıyor. Ama ben Facebook’ta bir tane fakir arkadaşımı ya da akrabamı görmedim. İçecekler, ikramlar, hediyeler. Ama arayıp sorsan, sızlanıp duruyorlar para yok diye.” (K30, kadın, 46, ortaokul, süregen/kronik engelli, %82, sonradan)

Memnun olmadığını ifade eden katılımcılara göre Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’nda çalışmak zorlu bir eylemdir ve bu kurumda çalışmak, kamuda çalışan diğer bireylere göre ekonomik anlamda daha fazla maaş almayı gerektirmektedir.

“...Pek memnun değilim açıkçası. Çünkü ağır bir işim var. Yaptığım iş insanlarla iç içe olmamı gerektiriyor. Aile Bakanlığının işleri genelde böyle. İşimizin önemli bir kısmı vatandaşların sorunlarıyla ilgilenmek ve bu sorunların çözümü için ilgili prosedürlerin işletilmesine katkı sağlamak. Hiç kolay bir iş değil. Kimi zaman yıpranıyorsunuz, kimi zaman tükenmişlik sendromunu yaşıyorsunuz. Özellikle sosyal hizmet çalışanlarının ve tabi ki sağlık çalışanlarının bu anlamda maaşlarının daha yüksek olmasını isterdim.” (K9, erkek, 35, lisans, ruhsal/duygusal engelli, %46, sonradan)

“Kimseye muhtaç değiliz. Öncelikle bu şükredilecek konuların en başında geliyor. Ama yaptığım iş bağlamında çok daha yüksek bir maaş almam gerektiğini düşünüyorum. Aile Bakanlığı personeli hep vericidir. Dezavantajlı bireylere hizmet veriyorsunuz. Yaşlılar olsun, engelliler olsun, çocuklar olsun. Yeri geldiğinde küfür yiyorsunuz, duymazdan geliyorsunuz. Yeri geldiğinde engelli çocuk size bilinçsiz de olsa şiddet uygulamaya meyilli olabiliyor. Bir yaşlı, işinizi çok iyi yapsanız da devamlı sizden şikayetçi olabiliyor. Ya da madde bağımlısı bir gencin olduğu mekanda hoşunuza gitmeyen davranışlara mecburen maruz kalabiliyorsunuz. Yine duymazlıktan, görmezlikten geliyorsunuz. Ama insansınız, robot değil. Mecburen içinize atıyorsunuz. O yüzden bu kurumda çalışan personelin genel anlamda daha yüksek maaş alması gerektiğini düşünüyorum, diğer kurumlara kıyasla.” (K10, erkek, 48, lisans, görme engelli, %77, doğuştan)

“...Bakım personellerinin yaptığı iş çok ağır. Bir insan kendi çocuğunun altını değiştirirken bile öğrenebiliyor. Bazen koca koca engelli kişilerin altını temizliyoruz. Sizce bu iş az paraya yapılabilir mi? Bence çok daha fazla olmalı bakım personellerinin aldığı ücret.” (K22, erkek, 53, ilkokul, süreğen/kronik engelli, %51, sonradan)

“Maaşlarımız yüzünden çok memnun değilim. Bir bakım personeli bence çok çok daha fazla maaş almalı. Çünkü öz bakımını yapamayan ağır engellilerle çalışıyorsunuz. Şimdi böyle bir işten çıkıp evinize gittiğinizi düşünün. Kendi evinize, ailenize nasıl enerjinizi yansıtabilirsiniz ki. İnsanlar kendi çocuklarına bile tahammül edemiyor bazen.” (K32, kadın, 32, lise, süreğen/kronik engelli, %70, sonradan)

## SONUÇ

Dünya genelinde nüfusun giderek artmasının paralelinde engelli nüfusu da artış eğilimindedir. Bununla birlikte doğum oranlarının azalması ve ortalama yaşam süresinin uzaması, yaşlı nüfusun sayısını ve genel nüfus içindeki oranını da artırmaktadır. Yaşanılan hastalıkların etkisiyle söz konusu yaşlı nüfus, engelli konumuna gelebilmekte, bu durum da engellilerin sayısında ciddi bir artışa neden olmaktadır. Dünyada her yedi kişiden biri engelli olarak yaşamını sürdürmektedir. DSÖ, düşük gelirli ülkelerde engellilik oranının yüksek gelirli ülkelere oranla daha fazla olduğunu ve engelli bireylerin yaklaşık % 80'inin ekonomik olarak gelişmekte olan ülkelerde yaşadığını ileri sürmektedir. Türkiye'de ise engelli olan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 12 düzeyindedir. Nüfusun geneli açısından engellilerin yanı sıra aileleri de düşünüldüğünde, neredeyse toplam nüfusun yarısı bu durumdan etkilenmektedir. Bu noktada engellilik meselesi yalnızca engel türlerine bağlı olarak bireyleri değil, aynı zamanda sosyal bir anlam içermesi bakımından toplumun tamamını doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilgilendirmektedir. Bu bağlamda dinamik ve uygulanabilir sosyal politikaların varlığı önem arz etmektedir.

Söz konusu politikaların ana unsurlarından olan istihdam olgusu, hem engelli bireylerin sosyal hayata tam olarak katılımını sağlayan başat aktörlerden hem de engellilerin yaşam memnuniyetlerinin belirleyici etkenlerinden biri olması açısından oldukça önemlidir. Engelli bireylerin istihdam edilmelerine yönelik kamu ve özel sektörde uygulanan engelli istihdam modelleri bakımından kamuda istihdam edilme durumu, sosyal haklar ve iş garantisi yönünden engelli bireyler açısından genel anlamda bir avantaj olarak kabul görmektedir.

Bu kapsamda; tezin birinci bölümünde öncelikle engellilik konusuna kavramsal çerçevede yer verilmiştir. Bu bağlamda ortopedik, zihinsel, görme, işitme, konuşma, süregen, ruhsal ve duygusal olarak türlere ayrılan engellilik kavramı anlam itibarıyla sakatlık, özür, bozukluk gibi kavramlar ekseninde geniş bir yelpazede yer almaktadır. Akabinde engellilik meselesinde dünyada ve Türkiye'deki mevcut durum ele alınmıştır. Bölümün devamında ise yaşam memnuniyeti konusu ele alınmıştır. Yaşam kalitesi, refah ve mutluluk kavramlarıyla açıklanan yaşam memnuniyeti kavramı da engellilik kavramı gibi karmaşık bir yapıya sahip olup yaşam içerisinde

belli etkenlere bağılı olarak değişmektedir. Yaşamdan duyulan memnuniyeti, genel anlamda cinsiyet, yaş, gelir durumu, eğitim durumu, sağlık durumu, mesleki durum, medeni durum, aile, sosyal evre/iilişiler, fiziksel aktivite, kişilik özellikleri, ekonomik koşullar ve dini inanç gibi faktörler etkileyebilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde engellilik ve istihdam meselesi ele alınmıştır. Günümüzde uygulanan engelli istihdam modelleri, avantajları, dezavantajları, dünya örnekleri ve Türkiye özelinde hangi türde ve ölçüde kullanıldıkları hususu tartışılmıştır. Engellilerin istihdamı konusunda dünyada ve Türkiye’deki hukuki düzenlemeler tarihsel süreç bağlamında ele alınmıştır. Engelli istihdamının genel görünümü ülke örnekleriyle gösterilmiş, Türkiye’deki mevcut durum detaylı bir biçimde izah edilmeye çalışılmıştır. Özel sektörde istihdam edilen engellilerin durumu ele alınmış, bölümün nihayetinde Türkiye’de kamuda engelli istihdamı meselesi ayrıntılı olarak irdelenmiştir.

Çalışmanın nihai hedefine gelince; engellilik ile ilgili konularda başlıca düzenleyici kamu kurumu olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nda istihdam edilen engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerini, araştırmanın örneklemine oluşturan ve İştanbul’da görevli tüm engelli personel içerisinde % 29.1 oranına tekabül eden engelli çalışanlar üzerinden ortaya koyarak yaşam memnuniyetlerini artırmaya yönelik çözümler üretmektir. Bu bağlamda rneklemi oluşturan engelli personellerle yapılan mülakat içerikleri *kişisel faktörler*, *alışma hayatı*, *sosyal hayat* ve *ekonomik durum* olmak üzere dört başlık altında toplanarak irdelenmiş ve memnuniyet durumunu etkileyen faktörler her başlık altında derinlemesine tahlil edilmiştir.

Yaşam memnuniyeti bireyin geçmişte, şu anda ve gelecekte içinde bulunduğu durumu kapsayarak hayatının bir bölümüyle değil, bütünüyle ilgili bir kavram olduğundan, engel türü, medeni durum, genel sağlık durumu, fiziksel aktiviteler, ruh hali, dini inanç vb. *kişisel faktörler*, diğer tüm bireylerde olduğu gibi engelli bireylerin de yaşam memnuniyet düzeylerinin en belirleyici unsurları arasında yer almaktadır.

Çalışmaya katılanların *yaşamını* “bir bütün olarak düşündüğünde ne kadar mutlu olduğu konusunda”; bir aileye sahip olma ve aile ile birlikte zaman geçirme, kendi ihtiyaçlarını karşılayabiliyor olma, engellerine rağmen sağlıklı hissetme, kendini

geliştirebilme, karşısına çıkan güçlükleri pozitif ruh hali sayesinde dert etmeden, şükür ve sabırla karşılama gibi unsurlar engelli bireylerin yaşam memnuniyetini artırırken, aileden uzak olma, yalnızlık, kendisinin ve ailesinin sağlık problemlerinin olması, çevrenin negatif yaklaşımı, çevre ile kıyaslanma, gelir yetersizliği, bekâr olma ve gelecek kaygısı gibi unsurların ise yaşam memnuniyet düzeylerini düşürdüğü belirlenmiştir. Burada söz konusu unsurlardan dolayı yaşam memnuniyetleri olumsuz etkilenenlerin çoğunluğunun sonradan engelli olduğu hususunu da özellikle belirtmek gerekir.

Katılımcıların “genel olarak kendilerini nasıl hissettiği, ruh hallerini olumlu ve olumsuz etkileyen faktörler açısından değerlendirildiğinde”; katılımcıların nasıl hissettikleri konusunda kendilerini duygusal, karamsar, neşeli ve stresli olarak tanımladıkları, bununla birlikte kendilerini hangi ruh halinde tanımladığına bakılmaksızın iç huzur, ailesinin ve kendisinin sağlık durumunun iyi olması, aile ve çocuklarla vakit geçirmek, sosyal hayatta sağlıklı iletişim kurmak ve ekonomik bağımsızlık gibi pozitif unsurların ruh hallerini de olumlu yönde etkilediği, bununla beraber sahip oldukları engel durumu nedeniyle çocukları adına duyulan endişe, evlenememek, insani ilişkilerdeki sorunlar, kaygı durumu, dışlanmaya uğrama ve engel durumu dışında oluşan dönemsel hastalıkların ise ruh hallerini olumsuz yönde etkileyerek yaşam memnuniyet seviyelerini düşürdüğü belirlenmiştir.

Engelli çalışanların “engel durumlarına bakışlarında” ve bundan hareketle engel durumundan doğan sorunların yanı sıra hayata dair diğer sorunları da aşması açısından dini inançlarının etkisine bakıldığında; katılımcıların çoğunun engel durumunu bir imtihan olarak gördüğü ve Allah’ın kendilerine olan sevgisinin bir tezahürü ve bir lütfu olduğu, özellikle gençlik dönemlerinde engel durumlarından ötürü olumsuz duygulara kapılıp sonrasında ise dini inançları sayesinde, başa çıkma noktasında durumlarını kabullendikleri doğrultusunda, dini inanç faktörünün engelli bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyet düzeylerini pozitif yönde etkilediğini söylemek mümkündür.

Engelli çalışanların yaşam memnuniyetini etkileyen kişisel faktörler içerisinde “düzenli fiziksel aktivite içerisinde bulunmanın” yeri yadsınamaz. Araştırmaya katılan engelli bireylerin çoğunluğunun yürüyüş yaparak, bir kısmının ise fitness ve yüzme gibi sportif aktivite içerisinde bulunarak sosyalleştiğini ve böylece yaşamdan

duydukları memnuniyetin arttığı gözlemlenmiştir. Bunun yanında engel durumu, vakit yetersizliği, iş yükü, ekonomik, ailevi nedenler ile erişilebilirlik gibi engeller yüzünden engelli çalışanların fiziksel aktivite imkânları sınırlı olabilmektedir.

“Engellilik dışında yaşanan dönemsel sağlık problemleri”ne bakıldığında ise çalışma hayatında bulunan engelli bireyler için söz konusu süreç yorucu geçmekle birlikte, gerek psikolojik gerekse fizyolojik olarak olumsuzluklara neden olmakta ve buna bağlı gelişen endişe ve kaygı durumu da yaşam memnuniyetlerini negatif yönde etkilemektedir.

Araştırma kapsamındaki engelli bireylerin *çalışma hayatından memnuniyet düzeylerini* pozitif yönde etkileyen unsurlar; çalışmayı ve çalışma ortamını sevmeleri, idarecilerinin olumlu tutumu, görevini yaparken engel durumunun sorun teşkil etmemesi, engel durumuna uygun bir görevde bulunmaları ve görev yaptığı kurumun hizmet alanını sevmek şeklinde sıralanırken, negatif yönde etkileyen unsurlar ise, engel durumları, idarecilerin yaklaşımından kaynaklanan olumsuzluklar, iş yükünün fazlalığı, kapasitesinin altında bir görevde çalıştığını düşünmek ve hâlihazırda görev yaptığı birimde çalışmayı istememek şeklinde sıralanmaktadır.

Engelli bireylerin “EKPSS ile tanınan pozitif ayrımcılık” sayesinde iş hayatına atılmalarının oldukça kolaylaştırıcı bir etki yaratması düşünüldüğünde genel yaşam memnuniyetlerinin pozitif yönde etkilendiğini söylemek mümkündür. Ayrıca her ne şekilde istihdam edilmiş olursa olsun iş garantisi olgusunun bireylerin kendilerini güvende hissetmelerine neden olmasından ötürü yaşam memnuniyetlerini olumlu yönde etkilediğini de belirtmek gerekir.

Araştırmaya katılan İstanbul Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü ve bağlı kuruluşlarda görevli engelli çalışanlara verilen görevin “engel durumlarına uygun olması” ve bu konudan duyulan memnuniyet, “masa başı” ya da “evrak işi” şeklinde olmasına, eğitim düzeylerine göre işlerinde uzmanlaşmaya ve kendilerince belirledikleri çalışma prensibine bağlı olarak çalışmalarını hususlarına bağlıdır. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki; sonradan engelli olanların engelli olmadan önce uzmanlaştıkları bir iş alanının olması, engel türünün belirgin halde olmaması ve

bireyin engellilik alanında hizmet veren kuruluştaki çalışıyor olması, görev belirlenirken engel durumunun göz önüne alınmamasına yol açabilmektedir.

Toplumun ve çalışma yaşamındaki muhataplarının bireyleri engel türüne göre kategorize ederek belli işleri yapamayacağını düşünmesi olgusu, engelli bireylerin “engel durumlarının çalışma hayatını olumsuz etkilemesi” noktasında öne çıkan başlıklardan biridir. Bu olgunun yanı sıra iş yerinde kullanılan cihazların kullanımı noktasında engel türünün verdiği dezavantajlar ve engel durumundan ötürü uzmanlaşılan alanda çalışamama hususları, çalışma hayatında engel durumuna bağlı memnuniyetsizliği artırmaktadır. Bu olumsuzluklara rağmen pozitif ayrımcılık nedeniyle engel durumunun çalışma hayatına dahil olmada sağladığı avantaj bakımından özel sektöre nazaran kamuda istihdam edilmiş olmak, yaşam memnuniyeti açısından olumlu bir unsurdur.

Çalışılan iş yerinde “erişilebilirlik” olgusunun tam anlamıyla yerine getirilmesi, engelli bireylerin çalışma hayatından duyduğu memnuniyeti olumlu yönde etkilemektedir. Bununla beraber iş yerinin temiz ve ferah ortamda olması, ses, ışık, ısıtma-soğutma imkânları, çalışan sayısı, kişisel alana sahip olma ve iş yerine ulaşım gibi unsurlar engelli bireylerin iş yerine bağlı olarak çalışma hayatından duydukları memnuniyeti etkilemektedir.

Engelli çalışanların iş arkadaşları tarafından “sosyal dışlanmaya maruz kalması” noktasında, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına çalışanların kurumun yapısı itibarıyla engelli bireylere yaklaşım konusunda olumsuz bir tavır sergilemeleri beklenen bir durum değildir. Bu anlamda dışlanma ya da ayrımcılık meselesi açısından, engel durumundan dolayı iş arkadaşları tarafından uygulanan pozitif ayrımcılıktan ötürü bireylerin yaşam memnuniyetlerinin olumlu yönde etkilendiğini vurgulamak gerekir. Ancak engelli bireylerin engel durumlarına bağlı sağlık problemlerinden dolayı sık sık hastaneye gitme gereksinimleri, engel durumuna uygun olarak üstlendiği görevin çalışma arkadaşları tarafından eleştirilmesi ve iş yerindeki personelin katıldığı etkinliklere davet edilmeme durumu gibi bireysel konuların engelli çalışanların iş yaşamında dışlanma veya ayrımcılığa maruz kaldığını hissetmelerine yol açtığı gözlemlenmiştir.

Dünyada ve Türkiye’de son yıllarda yaşanan ve çalışma hayatının tamamını etkileyen “COVID-19 salgını süreci”nden engelli çalışanların da etkilendiğini belirtmek gerekir. Söz konusu bu süreç, engelli bireylerin aileleri ile ilgilenmek için yeterince vakit ayırabilmelerine, çalışmalarında kısmen de olsa verim artışına, dinlenmelerine, kendilerini geliştirmelerine ve maneviyat durumlarının yükselmesine imkan tanımıştır. Bu hususların yanı sıra kamu kurumunda çalışmaktan ötürü bu süreçte bir gelir kaybı yaşanmaması da engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerini olumlu yönde etkilemiştir. Burada kısmen de olsa yaşanan memnuniyetsizlik durumları ise iş ortamından uzak kalmak, hareketsizlik, günlük rutinlerin dışına çıkılması, engel durumundan dolayı salgının etkisi açısından ailelerinin kendilerine gereğinden fazla hassas davranması, uzun süre evde bulunmanın ortaya çıkardığı sağlık sorunları ve sosyal hayata erişimin azalması olarak tespit edilmiştir.

Genel olarak çalışma hayatına bakıldığında idareci/amirlerinin olumlu tutumu, çalışma hayatına dahil olmakla ilgili olarak maddi özgürlük, özgüven ve şükür duygusu, çalıştıkları alanda yaptıkları işleri sevmeleri, çalışma ortamındaki arkadaşlık ilişkileri, rol model olma, liderlik ederek yol göstermenin sağladığı kendini gerçekleştirme durumu, çalışma hayatının verdiği yoğunluk ve işe odaklanmanın yarattığı psikolojik rahatlık gibi unsurlar engelli bireylerin öne çıkan memnuniyet kaynakları arasında yer almaktadır.

Engelli çalışanların yaşam memnuniyetinde etkili olan unsurlarından biri de *sosyal hayat bağlamı*ndadır. İstihdama katılan engelli bireylerin içinde bulundukları mevcut sosyal hayatları ve çevreleri yaşam memnuniyetlerini etkileyen önemli başlıklardan bir tanesidir. Bu anlamda ilk olarak sosyal hayatın çekirdek unsuru olan “aile” kavramı karşımıza çıkmaktadır. “Ailesi ile bir arada yaşama”nın sağladığı birlik, beraberlik, yardımlaşma, düzen, sorumluluk, güç ve dayanışma gibi unsurların engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerini artırdığı tespit edilmiştir. Ailesi ile bir arada yaşamanın memnuniyetsizlik oluşturduğu engelli bireyler ise yaşına bağlı olarak kendini özgür hissedemeyen ya da ebeveynlerinin bakımlarını üstlenme noktasında sıkıntılar yaşayanlardır. Bunun yanı sıra “ailesinde kendisinden başka engelli birey bulunan” katılımcılara göre, özellikle çocukları da engelli olan bireyler için bu durum gelecek açısından bir kaygı ve stres unsurudur. Ailesinde kendisinden başka engelli

birey bulunmayanlara bakıldığında ise engel durumundan dolayı ailelerinin ölçsüz ilgisi nedeniyle ortaya çıkan kişisel problemlerin yaşam memnuniyetlerini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

“Engellilerin yaşadıkları çevre, cadde/sokak/apartman gibi fiziksel unsurlar” incelendiğinde, yaşanan çevre itibariyle genel olarak tüm engel türlerine göre erişilebilirlik unsurlarının yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür. Yaşanılan çevrede bulunan binaların asansör, engelli rampası gibi eksikleri ile ulaşımın sağlandığı yollarda sarı şeritlerin eksikliği, kötü yol/kaldırım şartları ve kaldırımlara araçların park etmesi en başta gelen sorun alanlarıdır. Söz konusu sorunların varlığı, engelli bireylerin erişilebilirlik konusunda problemler yaşamasına ve buna bağlı olarak yaşam memnuniyetlerinin ciddi seviyede olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Erişilebilirlik noktasında muzdarip olan engel türlerinin başında ise görme engellilik gelmektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki kırsal bir bölgede ikamet eden katılımcılar erişilebilirlik noktasında daha fazla sıkıntı yaşarken, sosyo-ekonomik şartların daha iyi olduğu merkezi muhitlerde ikamet edenler görece daha erişilebilir bir ortamda yaşamlarını sürdürmektedir. Aynı zamanda kamusal ve kurumsal alanlarda erişilebilirlik sorunları özel alanlara göre daha az ve engelli bireylerin memnuniyet duyduğu düzeydedir.

“Yaşanılan çevredeki insanların engelliliğe ve engellilere yaklaşımı” da engelli bireylerin yaşam memnuniyetini önemli derecede etkilemektedir. Sosyal hayat içerisinde yer alan aktörlerin engellilik konusunda eğitilmiş, yardımsever ve bilinçli olmaları engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerine olumlu şekilde etki ederken, acıma duygusuyla yaklaşım, eğitimsizlik ve bilinçsizlik gibi rahatsız edici yaklaşımlar olumsuz şekilde etki etmektedir. Görme engelliliğin diğer engel türlerine göre erişilebilirlik konusunda olduğu gibi sosyal çevrede yaşanan sorunlardan da en fazla etkilenen engellilik türü olduğunu belirtmek gerekir.

Araştırma kapsamındaki engelli bireyler açısından aile, akraba ve iş arkadaşları ile yapılan etkinlikler, dini sohbetler, sivil toplum faaliyetleri, kişisel gelişim faaliyetleri ve komşuluk ilişkileri gibi unsurlar başlıca “sosyalleşme” unsurlarıdır. Özellikle vurgulamak gerekir ki aile hayatı ve çalışma hayatı engelli bireylerin sosyalleşme durumları açısından yaşamdan duydukları memnuniyeti pozitif yönde

etkileyen en başat unsurlardır. Sosyalleşebilen engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerinin olumlu yönde etkilendiği tespit edilirken, İstanbul’da yaşamının zorluğu ve ekonomik sıkıntılar gibi unsurlar nedeniyle sosyalleşmekte zorlanan engelli bireylerin yaşam memnuniyetlerinin olumsuz yönde etkilendiği belirlenmiştir. Bununla birlikte COVID-19 salgını süresince uygulanan yasaklar ve yaşlı aile bireylerinin salgına karşı hassasiyet durumlarının sosyalleşmede yarattığı olumsuz etkiler bazı katılımcıların yaşam memnuniyet seviyelerini düşürürken, bazılarının ise iş stresinden uzaklaşarak aileleriyle vakit geçirme olanağı bulmasının yaşam memnuniyetlerine olumlu etki ettiği gözlemlenmiştir.

Çalışmada ele alınan, engelli çalışanın yaşam memnuniyetini etkileyen son ve en önemli unsurlarından bir tanesi de *ekonomik durumdur*. Çalışma hayatına dâhil olan engelli bireylerin “gelir seviyeleri” ve “hane geliri düzeyi” yaşam memnuniyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bulunduğu yaş itibarıyla ve engel durumundan dolayı özel sektöre göre kamuda istihdam edilmiş olmak ekonomik durum konusunda avantaj sağlarken, kamuda istihdam edilmenin getirdiği ek iş yapma yasağı nedeniyle gelir seviyesini artıramama hususunu ortaya çıkarması da memnuniyet noktasında dezavantajlı bir durumdur.

“Engelliğe bağlı ekonomik giderler”in oluşu gelir seviyesine bağlı olmaksızın engelli bireylerin yaşam memnuniyetini olumsuz etkilemektedir. Nitekim engel türüne göre kişiye özel ekipmanların çok pahalı olması, kullanılan cihazların periyodik olarak değişmesi gerekliliği, evde engel durumundan dolayı kullanılan cihazların çok yüksek elektrik faturalarına neden olması, özel hastaneye gitme gereksinimi, tedavi için hastaneye gidip gelme masrafları, yoğun ilaç kullanımı ve kaliteli beslenme zorunluluğu gibi birçok unsur engelli bireylerin yaşamdan duydukları memnuniyeti azaltıcı şekilde etki etmektedir. Bunun yanı sıra “engellilere sağlanan indirimler ve destekler” kapsamında pozitif ayrımcılık tanınması, ekonomik desteklerin bireylerin bütçesine katkısı ve devleti bir güvence noktası olarak görerek kendini özel hissetmek memnuniyeti artırıcı unsurlardır. Bu konuda en başta gelen destek kalemi olan engellilere tanınan ücretsiz ulaşım kartı desteği, engelli bireylerin ekonomik anlamda hayatlarına ciddi bir rahatlık getirmekte ve sosyalleşmelerine olanak sağlamaktadır. Ayrıca engelli bireylere sağlanan Özel Tüketim Vergisi (ÖTV) ve Motorlu Taşıtlar

Vergisi (MTV) muafiyeti, araç sahibi olmak isteyenlerin ciddi anlamda ekonomik bir avantaj sağlaması adına memnuniyet artırıcı etkenler arasında ön sıralarda gelmektedir. Engelli bireylere sağlanan destekler konusunda katılımcılar açısından en çok memnuniyet duyulan fatura kalemi, %50 indirimli yararlanılan su faturasıdır. Bu bağlamda katılımcılar, elektrik ve doğalgaz faturalarının da aynı indirim oranında değerlendirilmesi, ücretsiz ulaşım kartına ülke bazında kullanım imkanının getirilmesi, maaşlarda uygulanan vergi muafiyetinin artırılması, kira yardımı desteği, konut alımında kredi faizinde indirim desteği ve ÖTV muafiyet limitlerinin artırılması hususlarının yaşamdan duydukları memnuniyetin artması noktasında gerekliliğini dile getirmişlerdir.

Katılımcıların önemli bir kısmı ekonomik kriz ya da dalgalanma dönemlerinde alım gücünün düşmesinden, tek maaş ile geçinmenin zorluğundan, rutinlerinden vazgeçmek zorunda oluşundan, engel türüne bağlı olan cihazlara erişememekten, iyi giyinememekten, satın alma aşamasında düşünmekten, piyasa aktörlerinin mağduriyete sebebiyet vermesinden, günlük zaruri ihtiyaçlara erişmede yaşanan zorluktan, borçlanma miktarlarının artmasından ya da ilk kez borçlandığından ötürü mutsuz olduklarını ifade etmişlerdir. Bunların yanı sıra “ekonomik dalgalanmaların” engelli bireylerde endişeye ve gelecek kaygısına neden olduğu, özellikle evli ve tek maaş ile yaşayan engelli bireylerin bekârlara oranla daha fazla kaygı içerisinde bulundukları gözlemlenmiştir.

Genel olarak bakıldığında aile ile birlikte yaşama, ev sahibi olma, kanaat duygusuna sahip olma, düzenli bir maaşa sahip olma, birikim yapabilme, borçlanmadan hayatı idame ettirebilme ve ekonomik destekler engelli bireylerin ekonomik durumunu olumlu yönde etkilediğinden yaşam memnuniyetlerini de artırmaktadır. Bununla birlikte alım gücünün düşmesi, birikim yapamama, büyükşehirde yaşamının zorluğu, özlük haklarındaki sıkıntılar ve maaşların görece yetersizliği gibi hususlar memnuniyetsizlik sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanı sıra katılımcılara göre, Aile ve Sosyal Hizmet Bakanlığı’nda çalışmak vesilesiyle dezavantajlı gruplara hizmet veren bir görevi ifa etmek zorlu bir eylemdir ve bu kurumda çalışmak, kamuda çalışan diğer bireylere göre ekonomik anlamda daha fazla maaş ve özlük hakkı almayı gerektirmektedir.

Engelli bireylerin uzun yıllar yük olarak görüldüğü, acındığı ve dışlanmaya uğradığı dönemlerden bugüne bakmak, elbette bazı dinamiklerin değişimi açısından olumlu bir gösterge niteliği taşımaktadır. Özellikle engelli bireylerin sosyal yardım yararlanıcısı olarak, üretime, katma değer oluşumuna katkıda bulunamama ve sosyal hayatla bütünleşememe problemi açısından son yıllarda atılan istihdam odaklı adımların önemi yadsınamaz. Bu bağlamda ülkelerin artan nüfusu ve gelişen ekonomik problemlerin varlığına istinaden günümüzün sosyal devlet anlayışının, aktif istihdam politikaları vesilesiyle engelli bireyleri sosyal yardım yararlanıcısı halinden çıkarıp, üreten ve katma değer sağlayan bir vatandaşa dönüştürmek istemesi doğaldır.

Lakin bu noktada istihdam meselesine engellilik üzerinden bakılsa da asıl mesele sadece engellilik özelinde değildir. Günümüzde çalışma mefhumuna bakış noktasında bireylerin isteksizliği, engelliliğe bağlı olmayan genel bir durumdur. Bu anlamda engelli bireylerin de eğitim ve mesleki anlamda kendilerini geliştirmesi elzemdir. Bu durumun karşılığında ise yalnızca yasal zorunluluktan ötürü belli bir katsayıya sıkıştırılmış istihdam sayılarından müteşekkil bir sorun ortaya çıkmaktadır. Burada ihtiyacımız olan husus ise toplumsal anlamda engellilik ile ilgili bilinçtir. Lakin engellilik alanında yaşanan birçok olumlu gelişmeye rağmen toplumsal bilincin tekamül etmesi süreci devamlılık arz etmektedir. Her ne kadar sosyal devlet ilkesinin çarkları kamuda istihdam edilme anlamında başarılı bir şekilde dönmeye devam ediyorsa da, çok daha fazla sayıda engelli bireyin kamuda istihdam edilmesi gerekmektedir. Bunun içinse ilgili kurumların engelli bireyleri doğru şekilde yönlendirmesi ve bu yöndeki çalışmalarını artırması elzemdir.

Kota uygulaması yasal zorunluluğa tabi olması nedeniyle her ne kadar dünyada en fazla uygulanan istihdam modellerinden biri olsa da, hala dünya genelinde ve Türkiye’de optimum seviyeye ulaşılmış değildir. Çünkü burada sorun, bir müeyyide karşılığı istihdam sağlamaktan değil, toplumsal bilincin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Üstelik bu sorun yalnızca özel sektörde değil, kamuda da mevcuttur. Şöyle ki, engelli bireylerin özel sektörde yasal zorunluluğa istinaden genel anlamda niteliksiz işlerde istihdam edilmesi meselesi, tam anlamıyla aynı düzlemde olmasa da kamuda da mevcuttur. Bu duruma örnek vermek gerekirse, kamuda istihdam edilen bazı engelli bireylerin yardımcı hizmetler sınıfında istihdam edilmesi,

görece eğitimli ve yetenekli de olsalar özlük farklılıkları ve görevde yükselme gibi haklardan mahrum kalmalarına ve yaşam memnuniyetlerinin azalmasına neden olabilmektedir. Hali hazırda bir engel durumuyla başa çıkmak zorunda olan bireylerin, bunun yanında çalışma hayatını daha da zorlaştıracak unsurları yüklenmemesi ve yaşamdan duydukları memnuniyetin azalmaması adına bu konuda iyileştirmeler yapılması önem arz etmektedir.

Engelli bireylere engel durumuna uygun bir görev verilmeli, idareciler engelli bireylere karşı tutumlarında dikkatli ve bilinçli olmalıdır. Bununla birlikte engelli bireylerin çalışma koşulları açısından, ilgili kurumlar tarafından erişilebilirlik önlemleri tam anlamıyla yerine getirilmeli ve fiziksel çalışma ortamı engellilere uygun olarak düzenlenmelidir.

Yaşanılan çevre açısından ise, erişilebilirlik anlamında son yıllarda kaydedilen gelişmeler ve bu konudaki yasal düzenlemeler, engellilere verilen haklar ve yaklaşım bağlamında toplumda kısmen bir bilinç oluşumunu ortaya çıkarsa da bu konuda daha geniş kapsamlı adımların atılması elzemdir. Bu anlamda özellikle yerel yönetimlerin daha aktif çalışmalarda bulunması gerekmektedir.

Engelli bireylere sağlanan indirim ve destekler, sosyalleşme ve yaşam memnuniyetlerini artırma noktasında en etkin ekonomik faktörlerdendir. Bu anlamda engelli bireylerin ücretsiz şehir içi ulaşım kartlarının ülke çapında kullanımının sağlanması, ÖTV muafiyeti limitleri ve oranlarının engelli bireylerin talepleri doğrultusunda daha ulaşılabilir bir biçimde yeniden düzenlenmesi, özel hastanelerde alınan farklarda indirim yapılması ve engelli bireyler için gerçekleştirilecek ekstra indirim ve destekler, yaşamdan duyulan memnuniyeti artıran bir etkiye neden olacaktır.

Eşit işe eşit ücret bakımından 657 sayılı DMK'na bağlı olarak çalışan memur personel ile 696 sayılı KHK'na bağlı olarak sürekli işçi (4/D) kadrosundaki personelden aynı işi yapanların ücretlerinin eşitlenmesi, sürekli işçi (4/D) kadrosundaki personelin tayin ve görevde yükselme gibi özlük haklarının iyileştirilmesi engelli bireylerin yaşam memnuniyeti adına önem arz etmektedir. Buna ek olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı özelinde, engelli, yaşlı ve çocuk gibi

dezavantajlı gruplara bakım hizmeti veren personelin iş yükü ve psikolojik durumu göz önüne alındığında, söz konusu personelin ücret katsayılarında iyileştirme yapmak yaşam memnuniyeti açısından artan bir etkiye neden olacaktır.

Toplumsal anlamda engelli bireylere yönelik dışlanma ve ayrımcılığa dayalı davranış ve uygulamaların ortadan kaldırılmasına yönelik bilinçlendirme faaliyetleri kapsamında ilgili tüm kurum ve kuruluşların da katılımıyla ülke çapında eğitimler verilmeli, farkındalık çalışmaları gerçekleştirilmelidir. Bu kapsamda öncelikle teşkilat yapısının ülke çapında yaygın olması ve engellilik konusunda ilk başvuru yeri olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın mevcuttaki çalışmaları daha da iyileştirilmeli ve diğer kurum/kuruluşlarla da birlikte eğitim ve farkındalık çalışmalarına ağırlık verilmelidir.

Engelli olmayan herkesin bir engelli adayı olduğu gerçeğinden hareketle, engellilik alanında yapılan çalışmalar yalnızca engelli bireyleri değil, içeriği itibarıyla bütün toplumu ilgilendirmektedir. Bu anlamda engellilik alanında yapılan çalışmaların artması, mevcut sorunların çözüme kavuşması noktasında elzemdir.

## KAYNAKÇA

### KİTAPLAR

---

- Altan, Ömer Zühtü: **Sosyal Politika**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, No: 900, 2007.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı: **Dünya Engellilik Raporu**, Ankara, Anıl Matbaa, 2011.
- Arıkan, Selma: “Destekli İstihdam Kavramı”, **Engelli Bireylerin Destekli İstihdamı**, Eds. Selma Arıkan, Emine Ayyıldız, İstanbul, Akademik Kitaplar Yayınları, 2018, ss. 137-172.
- Aristoteles: **Nikomakhos’a Etik**, Çev. Furkan Akderin, İstanbul, Say Yayınları, 2014.
- Ataç, Serpil & Gülşen Çetin Aydın: “Engelli Bireylerin Gözünden Çalışma Hayatı, Sorunlar ve Beklentiler Üzerine Bir Uygulama Örneği”, **Engellilerin İstihdamı ve Sosyal Koruma**, Eds. Özge Yaşar, Naci Önsal ve Doğa Başar Sarıipek, Ankara, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi, 2019, ss. 71-86.
- Berkün, Sanem: **Özürliülerin İstihdamında Ev Esaslı Tele Çalışma (Evde Tele Çalışma): Bursa İli Belediyelerinden Örnekler**, Ankara, Çaşgem, Yayın No: 38, 2013.
- Bradburn, Norman M.: **The Structure of Psychological Well-Being**, Chicago, Aldine Publishing Company, 1969.

Campbell, Angus &

Philip E. Converse &

Williard L. Rodgers:

**The Quality of American Life: Perceptions, Evaluations, and Satisfactions**, New York, Russel Sage Foundation, 1976.

Cantril, Hadley:

**The Pattern of Human Concerns**, New Jersey, Rutgers University Press, 1965.

Çulcuoğlu, Selin, Esra Erbil,

Sultan Muradov & İdil Işık:

“Görme Engelli Bireylerin Çalışma Hayatına Katılım Süreçleri ve Bu Süreçte Karşılaştıkları Zorluklar”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi 7. Örgütsel Davranış Kongresi Bildiriler Kitabı**, Eds. Ali Murat Alparslan vd., Burdur, 2019, ss. 201-212.

Engelli ve Yaşlı Hizmetleri

Genel Müdürlüğü:

**Kamuda Engelli İstihdamının Analizi**, Ankara, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2015.

Erten, Şerafettin &

İsmail Can Atas:

“Çalışma Hayatında Engelli Bireyler: Türkiye’de Engelli İstihdamı ve Engellilerin İş Sağlığı ve Güvenliği”, **Sağlık Bilimleri Alanında Yeni Ufuklar**, Eds. Levent Albayrak, Özgür Açıkgoz, Emre Gökçen, Ankara, Gece Akademi, 2019, ss. 391 - 419.

Eurofound:

**Cooperatives and Social Enterprises: Work and Employment in Selected Countries**, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 2019.

- Eurostat: **European Health Interview Survey (EHIS wave 2) Methodological Manual**, Luxembourg, Publications of the European Union, 2013.
- Fırat, Seyhan & Mahmut Hızıroğlu  
& Recai Coşkun vd.: **Engelliler ve İstihdam (Uzaktan Eğitim Ders Notları)**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Greve, Bent: **The Labour market Situation of Disabled People in European Countries and Implementation of Employment Policies: A Summary of Evidence from Country Reports and Research Studies**, The Academic Network of European Disability Experts, 2009.
- Gurin, Gerald & Joseph Veroff  
& Sheila Feld: **Americans View Their Mental Health**, Michigan, Institute For Social Research, 1975.
- IDRM: **International Disability Rights Monitor 2005: Regional Report of Asia**, Chicago, Center for International Rehabilitation, 2005.
- ILO: **Employment of People with Disabilities: The Impact of Legislation, Report of a Technical Consultation**, Geneva, ILO Publications, 2002.
- OECD: **How's Life? 2013: Measuring Well-being**, Paris, OECD Publishing, 2013.
- Orhan, Serdar: **Türkiye'de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları (Durum Analizi ve Öneriler)**, Ankara, ÇASGEM, Yayın No: 35, 2013.

- Özdemir, Süleyman: **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul, İTO Yayınları, Yayın No: 2007-57, 2007.
- Özyürek, Mehmet: “Görme Engelliler”, **Özel Eğitim**, Ed. Süleyman Eripek, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1998, ss. 127-152.
- Pristley, Mark: “Engellilik”, **Sosyal Politika: Kurumlar ve Uygulamalar**, Çev. O. Can Taştan, Eds. Pete Alcock, Margaret May & Karen Rowlingson, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2011, ss. 521-530.
- Sainsbury, Roy & Edmund Coleman-Fountain: **Diversity and Change of The Employment Prospects of Persons with Disabilities: The Impact of Redistributive and Regulatory provisions in a Multilevel Framework**, DISCIT Deliverable, 2014.
- Sen, Amartya: **The Standard of Living**, New York, Cambridge University Press, 1987.
- Seyyar, Ali: **Dünya’da ve Türkiye’de Engelli Dostu Sosyal Politikalar**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2015.
- Şen, Mustafa: “Çalışma Yaşamında Engelliler”, **Çalışma Yaşamında Özel Gruplar**, Ed. Salih Dursun, Serpil Aytaç, İstanbul, Ekin Yayınları, 2017, ss. 211-276.
- Taşçı, Faruk: **Sosyal Politikada Dezavantajlı Gruplar: Tarih Yaklaşım ve Uygulama**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2018.

T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar

Genel Müdürlüğü:

**Aile Eğitim Rehberi: Süreğen Hastalıklar,**  
Ankara, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel  
Müdürlüğü Yayınları, 2007.

T.C. Aile ve Sosyal Araştırmalar

Genel Müdürlüğü:

**Aile Eğitim Rehberi: Ortopedik zrller,**  
Ankara, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel  
Müdürlüğü Yayınları, 2007b.

T.C. Başbakanlık zrller

İdaresi Başkanlığı:

**zrllğe Dayalı Ayrımcılığın llmesi**  
**Araştırması,** Ankara, Yorum Basım, 2010.

T.C. Başbakanlık zrller

İdaresi Başkanlığı:

**Özürlülük Eğitimi: Toplum zrllğ Nasıl**  
**Anlıyor Temel Araştırması,** Ankara, T.C.  
Başbakanlık zrller İdaresi Başkanlığı  
Yayınları, 2008.

T.C. Başbakanlık zrller

İdaresi Başkanlığı:

**Stratejik Plan (2008-2012),** Ankara, Kalemдар  
Matbaacılık, 2007.

T.C. Başbakanlık zrller

İdaresi Başkanlığı &

T.C. Başbakanlık Devlet

İstatistik Enstitüsü Başkanlığı:

**Türkiye zrller Araştırması 2002,** Ankara,  
Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı Matbaası,  
2004.

- Thornton, Patricia: **Employment Quotas, Levies and national Rehabilitation Funds for Persons with Disabilities: Pointers for Policy and Practise**, Geneva, ILO, 1998.
- TÜİK: **Türkiye Sağlık Araştırması Mikro Veri Seti 2016**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2017.
- TÜİK: **Yaşam Memnuniyeti Araştırması 2014**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2015.
- TÜİK: **Nüfus ve Konut Araştırması 2011**, Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2013.
- Tüfekçioğlu, Umran: “İşitme Engelliler”, **Özel Eğitim**, Ed. Süleyman Eripek, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1998, ss. 105-125.
- Veenhoven, Ruut: “The Study of Life Satisfaction”, **A Comparative Study Of Satisfaction with Life in Europe**, Ed. Ruut Veenhoven, Budapest, Eötvös University Press, 1996, ss. 11-48.
- Yıldız, Gizem: “Çok Özel Bir Durum; Zihinsel Engellilik”, **Aile Eğitim Rehberi: Zihinsel Engelli Çocuklar**, Ed. Atilla Cavkaytar, Ankara, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, 2014.
- Zastrow, Charles: **Sosyal Hizmete Giriş**, Çev. Ed. Durdu Baran Çiftçi, Ankara, Nika Yayınları, 2013.

## **MAKALELER**

---

- Ahn, Namkee: “Factors Affecting Life Satisfaction Among Spanish Workers Relative Importance of Wage and Other Factors”, **European Comission to AGIR Working Paper**, 2005, ss. 1-21.
- Akar, Sevda: “Türkiye’de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleriyle Karşılaştırma”, **Journal of Life Economics**, S.:1, 2014, ss. 1-12.
- Akdeniz, Cem & Ömer Aydemir  
& Fisun Akdeniz &  
Şeref Gülseren & Savaş Kültür: “Sağlık Düzeyi Ölçeği’nin Türkçe’ye Uyarlanması ve Güvenilirliği”, **Klinik Psikofarmakoloji Bülteni**, C.: 9, S.: 2, 1999, ss. 104-108.
- Akyol, Asiye Durmaz: “Yaşam Kalitesi ve Yaklaşımları”, **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, C.: 9, S.: 2, 1993, ss. 75-80.
- Al-Attiah, Asma &  
Ramzi Nasser: “Gender and Age Differences in Life Satisfaction within a Sex Segregated Soci,ety: Sampling Youth in Qatar”, **International Journal of Adolescence and Youth**, V.: 21, N.: 1, 2016, ss. 84-95.

Amati, Viviana &  
Silvia Meggilaro &  
Giulia Rivellini &  
Susanna Zaccarin:

“Social Relations and Life Satisfaction: The Role of Friends”, **Genus**, V.: 74, N.: 7, 2018, ss. 1-18.

Arıkan, Çiğdem:

“Sosyal Model Çerçevesinde Özürlülüğe Yaklaşım”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C.: 2, S.: 2, 2002, ss. 11-25.

Arvas, Fatma Balcı:

“Psikolojide ve İslam Düşünce Geleneğinde Mutluluk Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.: 6, S.: 4, 2017, ss. 109-128.

Attas, Muhammed Nakib:

“İslam’da Mutluluğun Anlamı ve Tecrübesi”, Çev. Şaban Ali Düzgün, **Kelam Araştırmaları**, C.: 5, S.: 2, 2007, ss. 95-112.

Balkıs, Murat & Erdiñ Duru:

“Gender Differences in the Relationship between Academic Procrastination, Satisfaction with Academic Life and Academic Performance”, **Electronic Journal of Research in Educational Psychology**, V.: 15, N.: 1, 2017, ss. 105-125.

Baybora, Dilek:

“Çalışma Hayatında Özürlülere Karşı Ayrımcılık”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, S.: 51, 2006, ss. 229-269.

Bellia, Asya:

“Disability and Happiness: The Role of Accessibility”, Department of Political Science, **University Of Pisa**, Discussion Paper N. 284, 2021, ss. 1-35.

Bjornskov, Christian &

Axel Dreher &

Justina A.V. Fischer:

“Cross-Country Determinants of Life Satisfaction: Exploring Different Determinants across Groups in Society”, Department of Economics, **University of St. Gallen**, Discussion Paper No: 2005-19, 2005, ss. 1-57.

Botha, Ferdi &

Frikkie Booysen:

“Family Functioning and Life Satisfaction and Happiness in South African Households, **Social Indicators Research**, N.: 119, 2014, ss. 163-182.

Boylu, Ayfer Aydiner &

Bahar Paçacıoğlu:

“Yaşam Kalitesi ve Göstergeleri”, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, C.: 8, S.: 15, 2016, ss. 137-150.

Cardenas, Mauricio &

Carolina Mejia &

Vincenzo Di Maro:

“Education and Life Satisfaction; Perception or Reality?”, **Working Papers Series - Documentos De Trabajo**, May 2008, N.: 41, ss. 1-41.

Çakır, Hüseyin & Şaban Çetin &

Abidin Baş:

“İşitme Engellilere Yönelik Dinamik Web Sayfasının Geliştirilmesi”, **Bilişim Teknolojileri Dergisi**, C.: 6 S.: 2, 2013, ss. 1-9.

Çavuş, Özgür Hakan &

Akay Tekin:

“Türkiye’de Engellilerin İstihdam Yöntemi Olarak Korumalı İşyeri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, C.: 30, S.: 1, 2015, ss. 145-165

Çoban, Arzu İçağasıoğlu:

“Engellilere Yönelik Hizmetlerin Sunumunda Yaşam Kalitesi Yaklaşımının Önemi”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C.: 8, S.: 1-2, 2008, ss. 47-58.

Diener, Ed:

“Subjective Well-Being”, **Psychological Bulletin**, V.: 3, N.: 95, 1984, ss. 542-575.

Diener, Ed & Richard E. Lucas &

Eunkook M. Suh & Heidi L. Smith: “Subjective Well-Being: Three Decades of Progress”, **Psychological Bulletin**, V.: 125, N.: 2, 1999, ss. 276-302.

Diener, Ed & Robert A. Emmons &

Randy J. Larsen & Sharon Griffin: “ The Satisfaction with Life Scale”, **Journal of Personality Assessment**, V.: 49, N.:1, 1985, ss. 71-75.

Diener, Ed & Carol Gohm &

Eunkook Suh & Shigehiro Oishi: “Similarity of the Relations between Marital Status and Subjective Well-Being Across Cultures”, **Journal of Cross-cultural Psychology**, N.: 31, 2000, ss. 419-436.

Doğan, Tayfun:

“Beş Faktör Kişilik Özellikleri ve Öznel İyi Oluş”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, C.: 14, S.: 1, 2013, ss. 56-64.

- Easterlin, Richard A.: “Will Raising the Incomes of All Increase The Happiness of All?”, **Journal of Economic Behavior&Organization**, V.: 27, N.: 1, 1995, ss. 35-47.
- Erdogan, Berrin &  
Talya N. Bauer &  
Donald M. Truxillo &  
Layla R. Mansfield: “Whistle While You Work: A Review of the Life Satisfaction Literature”, **Journal of Management**, V.: 4, N.: 38, 2012, ss. 1038-1083.
- Erkan, Gönül: “Özürlülüğe İlişkin Modeller ve Sosyal Hizmet Uygulamaları”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C.: 15, S.: 2, 2004, ss. 31-38.
- Eroğlu, Erhan: “Örgütlerde İletişim Kalitesini Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.: 26, 2011, ss. 137-149.
- Flavin, Patrick &  
Alexander C. Pacek: “Life Satisfaction and Political Preferences: An International Analysis”, **Midwest Political Science Association Working Paper**, 2014, ss. 1-28.
- Gelmez, Özge Sanem Özateş: “Engelliliğe İlişkin Varsayımların Keşfi: Görmezden Gelme ya da Normal Dışı Görme”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.:5, S.: 5, 2018, ss. 192-200.

Genç, Yusuf &

Güldane Çat:

“Engellilerin İstihdamı ve Sosyal İçerme İlişkisi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, C.: 8, S.: 1, 2013, ss. 363-393.

Gerşil, Gülşen Sarı &

Derya Alimanoğlu Yemişçi:

“Korumalı İşyeri Kapsamında Zihinsel Engelli İstihdamı: Manisa OSB Yönetiminde Z.E.K.İ Projesi Örneği”, **Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi**, C.: 22, S.: 3, 2020, ss. 1125-1153.

Giusta, Marina Della &

Sarah Louise Jewell &

Uma S. Kambhampati:

“Gender and Life Satisfaction in the UK”, **Feminist Economics**, V.: 17, N.: 3, 2011, ss. 1-34.

Greve, Bent:

“What is Welfare?”, **Central European Journal of Public Policy**, V.: 2, S.: 1, 2008, ss. 50-73.

Gültekin, Tule &

Sergender Sezer:

“Engelli Ailelerinin Yaşadıkları Sosyal ve Ekonomik Sorunlar”, **Aydın İktisat Fakültesi Dergisi**, C. 2, S. 2, 2017, ss. 81-100.

Hills, Peter & Michael Argyle:

“The Oxford Happiness Questionnaire: A Compact Scale for The Measurement of Psychological Well-Being”, **Personality and Individual Differences**, N.: 33, 2002, ss. 1073-1082.

Hüseyinli, Namık &

Davud Nasibov & Selvi Göçmen: “Çalışma Hayatında Engelli Haklarına İlişkin Yasal Düzenlemeler ve Engellilerin Haklara İlişkin Farkındalıkları”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C.: 6, S.: 6, 2017, ss. 138-152.

Ilies, Remus & Jingxian Yao &

Petru L. Curşeu & Alyssa X. Liang: “Educated and Happy: A Four-Year Study Explaining the Links Between Education, Job Fit and Life Satisfaction”, **Applied Psychology: An International Review**, 2018, V.: 68, N.: 1, ss. 150-176.

Işık, Harun:

“Engellilik Sorununa Kelamî Bir Yaklaşım”, **Ekev Akademi Dergisi**, Y.: 17 S.: 57, 2013, ss. 1-22.

Karataş, Kasım:

“Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları”, **Ufkun Ötesi Bilim Dergisi**, C.: 2, S.: 2, 2002, ss. 43-55.

Keleş, Şerafettin &

Atilla Keskin & Nur Ertek:

“Kırsal Alanda Sosyal Sermayenin Yaşam Memnuniyeti Üzerine Etkisi”, **KSÜ Tarım ve Doğa Dergisi**, S.: 21, 2018, ss. 123-132.

Kurşuncu, Rabia Sultan &

Tuğba İmadoğlu &

Mustafa Fedai Çavuş:

“Engelli ve Engelsiz Çalışanların İletişim Engelleri ve İş Doyumu: Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma”, **Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, S.: 5, C.: 2, 2019, ss. 25-45.

Larsen, Randy J. & Ed Diener &

Robert A. Emmons:

“An Evaluation of Subjective Well-being Measures”, **Social Indicators Research**, N.: 17, 1985, ss. 1-17.

Makas, Recep:

“Korumalı İşyeri”, **Çimento İşveren Dergisi**, C.: 25, S.: 6, Kasım 2011, ss: 4-13.

Maher, Jaclyn P. &

Aaron L. Pincus & Nilam Ram

& David E. Conroy:

“Daily Physical Activity and Life Satisfaction across Adulthood”, **Developmental Psychology**, V.: 51, N.: 10, 2015, ss. 1407-1419.

Meşe, İlknur:

“Engelliliği Açıklayan Sosyal Model Nedir”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, S.: 33, 2014, ss.79-92.

Minaire, Pierre:

“Disease, Illness and Health: Theoretical Models of the Disablement Process”, **Bulletin of the World Health Organization**, V.: 70 N.: 3, 1992, ss. 373-379.

Nadine, F. Marks:

“Flying Solo at Midlife: Gender, Marital Status, and Psychological Well-Being”, **Journal of Marriage and the Family**, V.: 58, N.: 4, 1996, ss. 917-932.

Naz, Summaira:

“Relationship of Life Satisfaction and Job Satisfaction among Pakistani Army Soldiers”, **İşletme Araştırmaları Dergisi**, C.: 7, S.:1, 2015, ss. 7-25.

Oral, Aydan & Resa Aydın &

Ayşegül Ketenci & Gülseren Akyüz

& Dilşad Sindel & Ayşe Yalman: “Dünya Engellilik Raporu: Türkiye’de Engellilik ile İlgili Konuların Analizi ve Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Tıp Uzmanlığının Katkıları”, **Turkish Journal of Physical Medicine and Rehabilitation**, V.: 62, N.:1, 2016, ss. 83-97.

Öz, Cihan Selek &

Serdar Orhan: “Engelli İstihdam Yöntemleri Üzerine”, **İstihdamda 3İ Dergisi**, S.: 9, 2013, ss. 52-55.

Öz, Cihan Selek &

Serdar Orhan: “Özürlü istihdam Yöntemlerinin Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, C.: 3, S.: 2, 2012, ss. 36-48.

Özer, Ebru &

İlkay Altındağ: “Türkiye’deki Kooperatiflerin İstihdama Katkısı”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.: 48, 2017, ss. 377-384.

Özgökçeler, Serhat &

Yusuf Alper: “Özürlüler Kanunu’nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi”, **İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C.: 1 S.: 1, 2010, ss. 33-54.

Payzun, Ahmet & Çağla Diner:

“Türkiye’de Ailelerin Refah Düzeyi”, **Aile ve Toplum Dergisi**, C.: 4, S.: 15, 2008, ss. 117-130.

Piccolo, Ronald F. &

Timothy A. Judge &

Koji Takahashi &

Naotaka Watanabe &

Edwin A. Locke:

“Core Self-evaluations in Japan: Relative Effects on Job Satisfaction, Life Satisfaction and Happiness”, **Journal of Organizational Behavior**, N.: 26, 2005, ss. 965-984.

Puvill, Thomas &

Jolanda Lindenberg &

Antonius J. M. De Craen &

Joris P. J. Slaets &

Rudi G. J. Westendorp:

“Impact of Physical and Mental Health on Life Satisfaction in Old Age: A Population Based Observational Study”, **BMC Geriatrics**, V.: 16, N.: 194, 2016, ss. 1-9.

Salinas-Jiménez, Maria del Mar &

Joaquin Artés &

Javier Salinas-Jiménez:

“Education as A Positional Good: A Life Satisfaction Approach”, **Social Indicators Research**, V.: 103, N.: 3, 2011, ss. 409-426.

Sına, Zeynep:

“Sosyal ve Ekonomik Kalkınmada Bir Araç Olarak Kooperatifler”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S.: 6, 1984, ss.157-170.

- Sirgy, M. Joseph: "A Quality-of-life Theory Derived From Maslow's Developmental Perspective: 'Quality' Is Related to Progressive Satisfaction of a Hierarchy of Needs, Lower Order and Higher", **American Journal of Economics and Sociology**, V.: 3, N.: 45, 1986, ss. 329-342.
- Sirgy, M. Joseph & A. C. Samli & H. Lee Meadow: "Interface Between Quality of Life and Marketing: A Theoretical Framework", **Journal of Public Policy and Marketing**, V.: 1, N.: 1, 1982, ss. 69-84.
- Sirgy, M. Joseph & Dennis Cole & Rustan Kosenko vd.: "Developing a Life Satisfaction Measure Based on Need Hierarchy Theory, **New Dimensions in Marketing/Quality-of-life Research**, Ed. M. Joseph Sirgy and A. Coskun Samli, Quorum Books, 1995, ss. 3-26.
- Sousa, Lorie & Sonja Lyubomirsky: "Life Satisfaction", **Encyclopedia of Women and Gender: Sex Similarities and Differences and The Impact of Society on Gender**, Ed. Judith Worell, San Diego, CA, Academic Press, 2001, ss.667-676.
- Summer, Andrew: "Ekonomic Well-being and Non-economic Well-being, A Review of the Meaning and Measurement of Poverty", **World Institute for Development Economics Research**, Research Paper No. 2004/30, 2004, ss. 1-21.

- Şen, Mustafa: “Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler”, **Sosyal Güvenlik Dergisi**, C.:8, S.:2, 2018, ss. 129-152.
- Şişman, Yener: “Özürlülük Alanında Kullanılan Kavramlar Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, **Sosyal Politika Çalışmaları**, C.: 7, S.: 28, 2012, ss. 69-85.
- Tahiroğlu, Mustafa & Ali Meydan: “The Comparison of Value Trends with Life Satisfaction Level of Teacher Candidates”, **International Journal of Eurasia Social Sciences**, C.: 10, S.: 36, ss. 471-483.
- Testa, Marcia A. & Donald C. Simonson: “Assesment of Quality-of-life Outcomes”, **New England Journal of Medicine**, V.: 13, N.: 334, 1996, ss. 835-840.
- The WHOQOL Group: “The World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): Development and General Psychometric Properties”, **Social Science and Medicine**, V.: 46, N.: 12, 1998, ss. 1569-1585.
- The WHOQOL Group: “Development of The World Health Organization WHOQOL-BREF Quality of Life Assessment”, **Psychological Medicine**, V.: 3, N.: 28, 1998, s. 551-558.

Timur, Sermin &

Emel Ege & Ezgi Bakış:

“Engelli Kadınların Üreme Sağlığı Sorunları ve Etkileyen Faktörler”, **C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, 2006, C.: 1, S.: 10, ss. 51-58.

Topcuoğlu, Reyhan Atasü:

“1900-2000 Yılları Arasında Avusturya’da Engellilere Yönelik Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C.: 25, S.: 2, 2014, ss. 127-144.

Turan, Nuran:

“Üretken Bir İstihdam Yaratılmasında Kooperatif İşletmelerin Potansiyel Katkıları”, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.: 1, 2005, ss. 99-111.

Unanue, Wenceslao &

Marcos E. Gomez &

Diego Cortez &

Juan C. Oyanedel &

Andrés Mediburo-Seguel:

“Revisiting the Link between Job Satisfaction and Life Satisfaction: The Role of Basic Psychological Needs”, **Frontiers in Psychology**, N.: 8, 2017, ss. 1-17.

Underwood, Bill &

William J. Froming:

“The Mood Survey: A Personality Measure of Happy and Sad Moods”, **Journal of Personality Assessment**, 1980, V.: 4, N.: 44, ss. 404-414.

Uslu, Nurefşan Bulut:

“Farabi ve Aristoteles’te Mutluluk Ahlakı”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.: 8, S.: 2, 2018, ss. 469-480.

- Ünal, Vehbi : “Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları”, **Cumhuriyet İlahiyat Dergisi**, S.: 22, C.: 3, 2018, ss. 1457-1482.
- Veenhoven, Ruut: “Happy Life-Expectancy, A Comprehensive Measure of Quality-of-Life In Nations”, **Social Indicators Research**, N.: 39, 1996, ss. 1-58.
- Veenhoven, Ruut: “The Four Qualities Of Life, Ordering Concepts and Measures of The Good Life”, **Journal Of Happiness Studies**, N.: 1, 2000, ss. 1-39.
- Veenhoven, Ruut & Devrim Dumludağ: “İktisat ve Mutluluk”, **İktisat ve Toplum Dergisi**, S.: 58, 2015, ss. 46-51.
- Visier, Laurent: “Sheltered Employment for Persons with Disabilities”, **International Labour Review**, V.: 137, N.: 3, 1998, ss. 347-365.
- Vornholt, Katharina & Patrizia Villotti & Beate Muschalla & Jana Bauer vd.: “Disability and Employment - Overview and Highlights”, **European Journal of Work and Organizational Psychology**, V.: 27, N.: 1, 2017, ss: 40-55.
- Watson, David & Lee Anna Clark & Auke Tellegen: “Development and Validation of Brief Measures of Positive and Negative Affect: The PANAS Scales”, **Journal of Personality and Social Psychology**, V.: 6, N.: 54, 1988, ss. 1063-1070.
- WHO: **The Global Burden of Disease: 2004 Update**, Geneva, WHO, 2008.

- WHO: **Global Disability Action Plan 2014-2021, Better Health for All People with Disability**, Geneva, WHO, 2015.
- WHO: **International Classification of Functioning, Disability and Health**, Geneva, WHO, 2001.
- Winter, Jerry Alan: “Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürlü Hakları Hareketinin Gelişimi”, **Öz-Veri Dergisi**, Çev. Mehmet Ergün, 2004, C.: 1, S.: 2, ss. 341-356.
- Yılmaz, Hikmet & Sezgi Öktem Songu: “Epilepsi ve İş Hukuku”, **Epilepsi**, C.: 13, S.: 2-3, 2007, ss. 60-65.

## **TEZLER**

- Açak, Mahmut: “İşitme Engelli ve İşitme Engelli Olmayan Futbolcuların Benlik Saygıları ve Saldırganlık Düzeylerinin İncelenmesi”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2011.
- Akardere, Sabriye Sevil: “İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutumları” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2005.
- Akçalar, Sibel Öztürk: “Ortopedik Engellilerin Sosyalleşmesinde Sporun Etkisi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2007.

- Al-Amri, Abeid Abdullah A.: “The Relationship Between Job Satisfaction and Life Satisfaction among Saudi Airline Employees in the Jeddah Areas of the Kingdom of Saudi Arabia”, Retrospective Theses and Dissertations, Iowa State University, 1994.
- Alp, Muhibe Aslı: “Engelliler İçin Dış Mekan Kullanım Olanaklarının Araştırılması: İstanbul Üniversitesi Beyazıt Yerleşkesi Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014.
- Aslangiray, Alev: “Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Modellenmesi: Batı Akdeniz Örneği”, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016.
- Atıcı, İrem : “Fiziksel Engelliler ve Kentsel Mekanın Kullanımı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Baran, Hüseyin Salih: “Büro Hizmetlerinde Çalışan Engellilerin İş Tatmin Düzeylerinin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009.
- Berber, Rauf: “Sporun İşitme Engellilerin Sosyalleşmesi Üzerine Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2011.

- Berg, Anne Ingeborg: “Life satisfaction in Late Life: Markers and Predictors of Level and Change among 80+ Year Olds, Doctoral Thesis, Department of Psychology, University of Gothenburg, Sweden, 2008.
- Çalışkan, Korhan: “Almanya ve Türkiye’de Korumalı İşyeri Uygulaması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Darıyemez, Merve : “Sosyal Dışlanma Bağlamında Engellilerin Çalışma Hayatından Soyutlanması: Antalya Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Ekenci, Mert Tunga: “Engelli Bireylere İlişkin Resmi Veri Toplama Araçlarının Ulusal Düzeyde Yaygınlık Tahminlerinde Kullanımı”, Uzmanlık Tezi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2014.
- Ergüden, A. Deniz : “Sosyal Dışlanma Açısından Bedensel Engelli Bireylerin Yaşantılarının İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Frijns, Michiel: “Determinants of Life Satisfaction: A Cross-Regional Comparison”, Final Thesis, Maastricht University School of Business and Economics Master of Science in International Business Concentration: Organization, Netherlands, 2010.

- Genç, Gözde: “Fert Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörler: Bir Meta Analiz Çalışması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Göçmen, Selvi: “Çalışma Kültürü Bağlamında Engellilik: Alanya’da Bir Uygulama”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Gönülaçan, Ayşenur: “Türkiye’de Engelli İstihdamı ve İşverenlerin Engelli İstihdamına Yönelik Tutumları: Trabzon Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Güneri, Hande: “Türkiye’de Engelli İstihdamı: 4857 Sayılı İş Kanunu’nda Yer Alan Engellilere İlişkin Kota Uygulaması, Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014.
- Kahyaoğlu, Onur: “Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Değişkenler İle Ekonometrik Uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Kamanlıoğlu, Müge: “Feminist Perspektifte Özürlü Kadına Bakışın Sosyolojik Değerlendirmesi Üzerine Kuramsal Bir Çalışma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

- Kandroodi, Zakieh Asle: “Yaşam Kalitesinin Yordayıcıları: Türkiye ve İran Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017.
- Karadağ, Zehra: “Kırsal Alanda Yaşayan Engelli Kadınların Toplumsal Hayata Katılımında Toplumsal Cinsiyete Bağlı Etkiler – Muş İli Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Kayacı, Ekrem: “Özrlüler İçin Verimli Bir İstihdam Politikası Oluşturulması”, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, 2007.
- Köksal, Ayşegül: “Türkiye’de Engelli İstihdamı ve Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Kolat, Serkan: “Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özrlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye’deki Yansımaları”, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık ÖZİDA, 2010.
- Mumcu, Hasan Erdem: “Bazı AB Ülkelerinde Uygulanan Engelli Spor Politikalarının Ekonomik, Sosyal ve Proje Bazlı Olarak Türkiye İle Karşılaştırılması”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2017.

- Osmanağaoğlu, Tuncay: “Spor Yapan Engellilerin Sosyo-demografik, Sosyo-kültürel ve Sosyal Kendilik Değerlerinin İncelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2016.
- Öcal, Mert: “Ulusal ve Uluslararası Politikalar Çerçevesinde Engellilerin İstihdamını Artırmaya Yönelik Politikalar”, Uzmanlık Tezi, İŞKUR Genel Müdürlüğü, 2014.
- Ölmezoğlu, Necla İrem: “Çalışma Yaşamında Engelliler: Gümüşhane İli Engelli İstihdamına İlişkin Emek Arz Yönlü Bir Araştırma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Özgen, Mehmet Kasım: “Farabi’nin Mutluluk Anlayışı”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Pettay, Robert Francis: “Health Behaviors and Life Satisfaction in College Students”, Phd Thesis, Kansas State University, 2008.
- Sert, Ayşe Ece: “Çalışanların Öz Güven ve Yaratıcılık Düzeylerinin Mutlulukları Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Söğüt, Mustafa: “Sporun Bedensel Engellilerin Sosyalleşmeleri Üzerine Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2006.

- Tatar, Suzan Tuğçe: “Spor Yapan ve Yapmayan Bedensel Engellilerin Yaşam Doyumlarının Karşılaştırılması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2017.
- Tetik, Hande: “Epikuros’un Ahlak Felsefesinde ‘Mutluluk’ Kavramı”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Turan, Hakan: “Türk Kamu Personel Sisteminde Esnek Çalışma Biçimlerinin Uygulanabilirliği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2017.
- Uzunoğlu, Esra: “Engelli Bireye Sahip Ailelerin Sorunları ve Sosyal Dışlanması Üzerine Nitel Bir İnceleme”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Waddington, Lisa: “More Disabled Than Others The Employment of Disabled People within The European Community: An Analysis of Existing Measures and Proposals for The Development of an Ec Policy”, Thesis Presented with aView towards Obtaining a Doctorate from the Department of Law of the European University Institute, 1993.
- Yavuz, Arif: “Esnek Çalışma ve Endüstri İlişkilerine Etkisi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1994.

- Yetim, Ünsal: “Kişisel Projelerin Organizasyonu ve Örüntüsü Açısından Yaşam Doyumu”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Yıldız, Müge: “Engellilerin İstihdamında Yaşanan Sorunlar: Ergene İlçesi Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

## **ELEKTRONİK KAYNAKLAR**

- Amerika Engelliler Yasası: **Americans with Disabilities Act**, Pub. L. No: 101-336 104 Stat. 327 (July 26, 1990), <https://adata.org/learn-about-ada>, 20.03.2020.
- BM: **Department of Economic and Social Affairs Division for Social Policy and Development, Overview of International Legal Frameworks for Disability Legislation**, <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm>, 19.03.2020.
- BM: **Department of Economic and Social Affairs Disability**, <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>, 19.03.2020.
- BM: **Department of Economics and Social Affairs Division for Social Policy and Development, Overview of International Legal Frameworks for Disability Legislation**, 2007. <https://www.un.org/esa/socdev/enable/disovlf.htm>, 22.03.2020.

- BM: **Convention of the Rights of Persons with Disabilities(CRPD),**  
<https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>,12.04.2020.
- BM: **Disability Statistics,**  
<https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/sconcerns/disability/statistics/#/countries>,  
20.12.2019.
- BM: **Birleşmiş Milletler Engelliler On Yılı,**  
<https://www.un.org/esa/socdev/enable/disunddp.htm>, 04.01.2020.
- BM: **General Assembly Official Record: Thirty-First Session Supplement No: 39 (A/31/39),**  
New York, 1977, ss. 1-217,  
<https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/31>, 04.01.2020.
- BM: **General Assembly Official Record: Thirty-First Session Supplement No: 51 (A/37/51),**  
New York, 1983, ss. 1-327.  
<https://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/31>, 04.01.2020.
- BM: **Declaration on the Rights of Mentally Retarded Persons, UN Proclaimed by General Assembly Resolution 2856 (XXVI) of 20 December 1971,**  
[www.un.org/esa/socdev/enable/disdevelopmental.htm](http://www.un.org/esa/socdev/enable/disdevelopmental.htm), 05.01.2020.

- BM: **Declaration on the Rights of Disabled Persons, UN Proclaimed by General Assembly Resolution 3447 (XXX) of 9 December 1975,** [www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/rightsofdisabledpersons.aspx](http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/rightsofdisabledpersons.aspx), 05.01.2020.
- Degener, Theresia & Gerard Quinn: **A Survey of International, Comparative and Regional Disability Law Reform,** 2002, <https://dredf.org/news/publications/disability-rights-law-and-policy/a-survey-of-international-comparative-and-regional-disability-law-reform>, 20.03.2020.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü: **Engelli ve Yaşlı İstatistik E-Bülteni (Aralık 2019),** <https://ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/yayin-kaynak/>, 19.01.2020.
- European Parliament: **What is Eurobarometer?,** <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/en/be-heard/eurobarometer>, 21.09.2019.
- Eurostat: **Functional and Activity Limitations Statistics,** [https://ec.europa.eu/eurostat/statics-explained/index.php?title=Functional\\_and\\_activity\\_limitations\\_statistics#Functional\\_and\\_activity\\_limitations](https://ec.europa.eu/eurostat/statics-explained/index.php?title=Functional_and_activity_limitations_statistics#Functional_and_activity_limitations), 03.01.2020.
- Eurostat: **Unemployment by Sex and Age,** <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, 20.05.2020.
- Genç İşi Kooperatif: **Engelli/Engellenmiş Bireyler için Sosyal Kooperatifçilik,** <https://gencisi.org/engelliler-icin-sosyal-koop/>, 2.07.2020.

Government of Canada Justice

Laws Website:

**Canadian Human Rights Act (1985) : “R.S.C., c.H-6,** <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/h-6/fulltext.html>, 20.03.2020.

ILO:

**142 Sayılı İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Sözleşmesi,**  
[https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS\\_377288/lang--tr/index.htm](https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377288/lang--tr/index.htm), 19.04.2020.

İŞKUR:

**İstatistikler,**  
<https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler>, 10.02.2020.

İŞKUR:

**Engelli İstihdamı Teşviki,**  
<https://www.iskur.gov.tr/isveren/tesvikler/engeli-istihdami-tesviki/>, 07.08.2021.

Kamp, Michael &

Christy Lynch:

**Handbook Supported Employment,** Willemstad, WASE, 2007, ss. 1-18,  
[https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/76591/Michael\\_Kamp\\_Christy\\_Lynch\\_Handbook\\_Supported\\_Employment.pdf?sequence=1](https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/76591/Michael_Kamp_Christy_Lynch_Handbook_Supported_Employment.pdf?sequence=1), 12.10.2020.

OAS:

**Inter-American Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Persons with Disabilities,**  
<https://oas.org/juridico/english/treaties/a-65.html>, 16.04.2020.

Stiglitz, Joseph E.

& Amartya Sen & JeanPaul Fitoussi: **Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress**, 2009, Paris,

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.215.58&rep=rep1ty&pe=pdf>,

20.04.2020.

TBMM:

**Avrupa Sosyal Şartı,**

tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/sosyalsart.pdf,  
07.08.2021.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama  
Teşkilatı:

**Binyıl Kalkınma Hedefleri Raporu Türkiye 2010,** [www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report\\_TR.pdf](http://www.surdurulebilirlikalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2016/07/UNDP-TR-TR-2010-MDG-Report_TR.pdf), 21.09.2019.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı  
Kooperatifçilik Genel Müdürlüğü:

**Türkiye Kooperatifçilik Stratejisi ve Eylem Planı (2012-2016),**

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/10/20121017M1-1-1.doc>, 20.03.2020.

The Disabled Workers  
Co-operative:

**About Us,**

<https://www.disabledworkers.org.uk/default.asp>,  
11.07.2020

Türk Dil Kurumu:

**Mutluluk,** [sozluk.gov.tr/?kelime=mutluluk](http://sozluk.gov.tr/?kelime=mutluluk),  
20.09.2019.

The World Bank:

**Avrupa Engellilik Stratejisi 2010-2020: Engelsiz Avrupa İçin Yenilenmiş Bir Taahhüt**, Brüksel, 15.11.2010, COM(2010) 636 Final,

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>, 22.12.2019.

TÜİK:

**Nüfus ve Konut Araştırması 2011**, 31 Ocak 2013 Haber Bülteni, Sayı: 15843,

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=15843>, 19.01.2020

TÜİK:

**Yaşam Memnuniyeti Araştırması**,

[http://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA\\_2016/index.html](http://tuikweb.tuik.gov.tr/MicroVeri/YMA_2016/index.html), 18.09.2019.

WVS:

**Dünya Değerleri Anketi**,

<http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>, 24.09.2019.

York Disabled Worker Co-op:

**About Us**, <https://www.yorkdwc.co.uk/about-us/>, 12.07.2020.

## EKLER

Tarih ve Sayı: 12.10.2021-539372



T.C.  
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ  
Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu  
Başkanlığı



Sayı :E-35980450-663.05-539372  
Konu :Abdülkerim GÜN

Sayın Abdülkerim GÜN

İlgi : 24.08.2021 tarihli, 419736 sayılı yazı

Sorumlu araştırmacılığını üstlendiğiniz 2021/181 dosya numaralı "Kamuda İstihdam Edilen Engellilerin Yaşam Memnuniyeti: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği" başlıklı çalışma, Kurulumuzun 06.09.2021 tarih ve 08 sayılı toplantısında görüşülerek etik yönden uygun bulunmuş olup, karar ekte sunulmuştur.

Bilgilerinizi rica ederim.

Prof. Dr. N. Tolga SARUÇ  
Başkan

Ek:Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu Kararı

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu :BS42JF91J3 Pin Kodu :94732

Belge Takip Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/istanbul-universitesi-sbys>

Istanbul Üniversitesi Merkez Kampüsü

34432 Beyazıt/Fatih-İstanbul

Tel : 0212 440 20 89 Faks : 0212 440 20 88

e-posta : [sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr](mailto:sosyalbilimleretikkurul@istanbul.edu.tr) Elektronik Ağ : [www.istanbul.edu.tr](http://www.istanbul.edu.tr)

Kep Adresi: [istanbuluniversitesi@hs01.kep.tr](mailto:istanbuluniversitesi@hs01.kep.tr)

Bilgi için : Selim Arık

Dahili : 10689



Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.



T.C.  
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER  
ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU BAŞKANLIĞI

Tarih ve Sayı: 29.09.2021-504535



İlgili makama,

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Doktora Öğrencisi Abdulkarim GÜN "Kamuda İstihdam Edilen Engellilerin Yaşam Memnuniyeti: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği" başlıklı, 2021/181 dosya numaralı 24.08.2021 tarih ve 419736 sayılı başvurusu ile İ.Ü. Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'na başvurmuştur. 06.09.2021 tarihinde gerçekleşen inceleme sonucunda, adı geçen çalışmada etik açıdan bir sorun olmadığına oybirliği ile karar verilmiştir. Gereğini bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

| Unvanı / Adı / Soyadı                               | Kurumu                          | Araştırma ile ilgili                                                  | Karar                                                                                                                                                                 | İmza   |
|-----------------------------------------------------|---------------------------------|-----------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| Prof. Dr. Naci Tolga SARUÇ<br>(Başkan)              | İktisat Fakültesi               | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Doç. Dr. Çiğdem Börke TUNALI<br>(Başkan Yardımcısı) | İktisat Fakültesi               | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Eray YURTSEVEN<br>(Başkan Yardımcısı)     | İstanbul Tıp Fakültesi          | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Aydın TOPALOĞLU                           | İlahiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Yasemin IŞIKTAÇ                           | Hukuk Fakültesi                 | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Selahattin KARABINAR                      | İktisat Fakültesi               | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Seyhan NİŞEL                              | İşletme Fakültesi               | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR                       | Edebiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı | İZİNLI |
| Prof. Dr. Selim YAZICI                              | Siyasal Bilgiler Fakültesi      | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı | İZİNLI |
| Prof. Dr. Rasim İlker GÖKBULUT                      | Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Enes KABAKCI                              | Edebiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Prof. Dr. Haluk ZULFIKAR                            | İktisat Fakültesi               | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Doç. Dr. Hanife Özlem SERTEL BERK                   | Edebiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Doç. Dr. Şerife Sema KARAKELLE                      | Edebiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Dr. Öğr. Üyesi Göklem TEKDEMİR YURTDAS              | Edebiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Dr. Öğr. Üyesi Bengi PİRİM DÜŞGÖR                   | Edebiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Elif YAVUZ SEVER                | Edebiyat Fakültesi              | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |
| Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Güven GÜNVER                  | İstanbul Tıp Fakültesi          | E <input checked="" type="radio"/> H <input checked="" type="radio"/> | <input checked="" type="radio"/> Onay <input checked="" type="radio"/> Katılmadı<br><input checked="" type="radio"/> Ret <input checked="" type="radio"/> M.Katılmadı |        |

## ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamlayan Abdulkerim GÜN, lisans eğitimini 2003-2008 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümünde, yüksek lisans eğitimini 2013 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Bilim Dalında “Bankacılık Sektöründe Çalışanların İş Doyumları Üzerine Bir Araştırma” başlıklı tez çalışmasıyla tamamlamıştır. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı doktora programında eğitimine başlamıştır. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nda Kurumsal Kalite Değerlendirme Dairesi Başkanlığı görevini yürütmekte olan GÜN, iyi derecede İngilizce bilmektedir.  
(ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8837-3500>).